PROTEUS

EDITURA HYPERION

MARIO RUFFINI

Istoria românilor din Transilvania

În românește de
Florin Chirițescu

Prefață, note și revizie științifică
Manole Neagoe

Editura "**PROTEUS**", București
Editura "**HYPERION**", Chișinău
Fundația Culturală "**MEMORIA**"

BUCUREȘTI, 1993

Coperta: **Marian Coman, Corina Duma**

Cuvânt înainte

Istoria românilor din Transilvania a fost scrisă, aşa cum arată Mario Ruffini în scurta introducere la acest volum, cu scopul de a informa pe cititorul de limbă italiană în legătură cu o problemă controversată de istorie europeană. Este vorba de o parte a istoriei poporului român mai puţin cunoscută, dar care, în epocă, după Dictatul de la Viena, stârnise interesul şi în Italia, ţară care contribuise din plin la destrămarea teritorială a României. În Italia se crease un curent de opinie, cel puţin la nivelul oficialităţilor, ostil ţării noastre, datorită intervenţiilor intempestive contra Italiei ale lui Nicolae Titulescu la Liga Naţiunilor.

În urma instaurării regimului fascist, Mussolini a dus o politică revisionistă, imperialistă, prin care se urmărea refacerea, măcar parţial, a Imperiului roman, a gloriei romane. Cum era şi firesc, România a militat în favoarea respectării tratatelor care consfinţiseră frontierele ţărilor europene după primul război mondial. Era drept, era moral, era în interesul nostru dar şi al Europei ca pacea continentului să nu fie tulburată de agresiuni care să ducă la noi cuceriri teritoriale aşa cum visau Hitler şi Mussolini cărora le ţinea hangul amiralul Horthy. Românii au condamnat, uneori vehement, extremismul, regimurile de dictatură care s-au instaurat în Europa după primul război mondial. Acest lucru s-a făcut în presă, în reviste de cultură sau de la tribuna Ligii Naţiunilor. Hitler şi Mussolini s-au simţit personal ofensaţi de criticile dure făcute, regimurilor totalitare, de către Nicolae Iorga sau de Titulescu. Răzbunarea lor s-a manifestat brutal în 1940 când au impus României cedarea părţii nord-vestice a Transilvaniei către Ungaria, cu toate că ştiau bine că se comite o enormă nedreptate împotriva poporului român.

După prăbuşirea frontierelor în 1940 şi instaurarea guvernului condus de generalul Ion Antonescu, s-a pus problema refacerii

alianțelor României. Garanțiile acordate țării noastre de către aliații săi tradiționali, Franța și Anglia, garanții primite cu atâta euforie la București, se dovediseră a fi inoperante. Când s-a pus problema sfâșierii României de către vecinii de la răsărit, de la apus și de la miazăzi, nimeni n-a mișcat un deget în favoarea acesteia. Și nu aveau cum s-o facă, din moment ce Franța se prăbușea sub loviturile armatei germane, iar Anglia lupta pentru supraviețuire sprijinindu-se pe singurii săi aliați de nădejde, Marea Mânecii și Marea Nordului. Cotropirea unor teritorii românești nu-i satisfăcuseră pe vecinii noștri. Horthy voia toată Transilvania ca să poată apăra mai ușor Europa de hoardele comuniste, în timp ce Stalin dorea să ocupe Moldova până la Carpați, pentru a apăra mai ușor Moscova! În această situație dramatică, singurii care se ofereau să garanteze hotarele României așa cum se prezentau ele în toamna anului 1940 erau puterile Axei. Împrejurările însele impuneau alianța României cu Germania și Italia. La invitația lui Mussolini, generalul Antonescu a făcut o vizită la Roma între 14-16 noiembrie 1940. Era prima vizită în străinătate a șefului statului român. I s-a făcut o primire deosebită. De data aceasta România era privită cu simpatie de diplomații italieni. Au fost discutate probleme politice și economice. Generalului Antonescu i s-a recomandat, din motive lesne de înțeles, să nu abordeze în timpul discuțiilor problema Transilvaniei. Ignorând „subtilitățile" diplomației, Antonescu, cu franchețea care-l caracteriza pe acest militar de excepție, a abordat problema Transilvaniei, afirmând deschis că litigiul ungaro-român nu va rămâne în stadiul în care se afla, deoarece pentru România problema Transilvaniei era o problemă de viață și de moarte. El le-a demonstrat italienilor că se putea conta mai mult pe o Românie mare și puternică decât pe o Ungarie mare.

În același sens va pleda cauza României pe lângă guvernul său și ministrul Italiei la București, Bova Scoppa. Sosit la București în mai 1941, ministrul italian a fost impresionat de rezistența morală a poporului român. În ciuda dezastrelor politice, a unui mare cutremur de pământ, în pofida dificultăților economice create de numărul mare de refugiați din teritoriile

ocupate de unguri, de sovietici și de bulgari, poporul român avea forța să spere și să lupte cu arma în mână pentru a șterge marile nedreptăți ce i se făcuseră. Bova Scoppa se va strădui să convingă guvernul de la Roma, „pătruns de o dragoste isterică pentru Ungaria revizionistă și filo-nazistă" despre „valoarea pe care România o putea avea pentru Italia".

Interesul pentru România și în special pentru Transilvania va fi stârnit în Italia și de intervențiile energice și stăruitoare făcute de guvernul român pe lângă guvernul de la Roma în legătură cu situația care se crease în teritoriul ocupat de unguri. În ciuda faptului că guvernul de la Budapesta se angajase, cu ocazia Dictatului de la Viena, ca să respecte drepturile populației majoritare din nord-vestul Transilvaniei, o dată cu pătrunderea trupelor maghiare s-a dezlănțuit un regim de teroare de o violență demențială: asasinate, torturi, întemnițări abuzive, alungarea românilor, asasinarea sau alungarea intelectualilor români pentru a decapita spiritual națiunea română, dărânarea bisericilor românești etc... Guvernul român a stăruit pe lângă guvernele de la Roma și de la Berlin ca să se formeze o comisie italo-germană pentru a constata la fața locului bestialitățile și crimele comise de ocupant.

Pentru italianul obișnuit, rădăcinile acestor drame, care se petreceau într-un spațiu mai puțin cunoscut, reprezentau enigme greu de dezlegat. Pentru aceasta era imperios necesară o lucrare care să facă cunoscută istoria și drepturile poporului român de a stăpâni teritoriile pe care se născuse. Această misiune nobilă și-a asumat-o profesorul torinez Mario Ruffini, un bun cunoscător al istoriei și al culturii poporului român. Caracterul acestei lucrări este definit chiar de autor: el a fost împins să scrie o istorie a românilor din Transilvania „nu din dorința de a face o operă originală, care de altfel nici nu e, ci de gândul că este datoria noastră, în timpul de față, să cunoaștem chiar și în părțile mai puțin cunoscute, istoria unui popor care luptă atât de viteaz alături de noi în lipta decisivă pentru însăși existența și civilizația noastră și care din punct de vedere spiritual e atât de apropiat de noi prin moștenirea comună a Romei, căreia îi perpetuează în Orientul european numele, limba și prestigiul".

Pentru elaborarea cărții sale, Mario Ruffini a ținut seama de rezultatul cercetărilor la care se ajunsese în istoriografia românească în preajma izbucnirii celui de al doilea război mondial. De aceea, unele teze susținute de Ruffini pot fi amendate de cercetările și de descoperirile, mai ales de natură arheologică, făcute după tipărirea lucrării sale. În primele pagini, succint, Ruffini caută să demonstreze netemeinicia afirmațiilor prin care se căuta să se acrediteze ideea unui spațiu pustiu (**terra deserta**) în fosta provincie romană Dacia, între secolul al III-lea și secolul al XIII-lea. Bunul simț, sau cum spune autorul, „experiența noastră istorică refuză să admită totala părăsire a Daciei", pentru că în fața năvălitorilor, autohtonii din Gallia, din Spania și din Italia nu și-au părăsit vatra în care se născuseră.

Cât privește întinderea provinciei romane Dacia, Mario Ruffini consideră că și unii istorici români de dinainte, dar mai ales după cel de-al doilea război mondial, că aceasta cuprindea Oltenia, Banatul și Transilvania. Ceea ce este adevărat cu precizarea absolut necesară că o mare parte a Daciei a făcut parte din provincia romană Moesia Inferior. Adversarii romanității nord-dunărene s-au străduit să restrângă stăpânirea romană în Dacia. Dar, toată această problemă a romanizării și a părăsirii Daciei nu a fost discutată cu seninătatea omului de știință care nu urmărește altceva decât aflarea adevărului. Așa cum remarca și Mario Ruffini argumentele prezentate în timpul confruntărilor de opinii au fost dictate de rațiuni politice și nu de rațiuni științifice. Vasile Pârvan a stăruit asupra importanței pe care câmpia munteană a avut-o din punct de vedere strategic pentru romani, dar lecția marelui arheolog și istoric a fost mereu escamotată, spre paguba unei cercetări imparțiale dar și pentru a putea fi infirmate drepturile poporului român asupra spațiului pe care-l locuia.

Mario Ruffini s-a confruntat și cu alte probleme mai puțin documentate atunci când își scria cartea. El intuia, de exemplu, existența unei toponimii de origine latină în Dacia, presupunere confirmată de cercetările de specialitate care au identificat existența unei toponimii nu numai în Dacia dar și în Pannonia.

O altă problemă delicată era aceea a cuvintelor de origine germană. Engel şi Roesler au încercat să demonstreze inexistenţa unei populaţii romanizate la nord de Dunăre, deoarece, spuneau ei, în limba română nu se găsesc vechi cuvinte germane, cum ar fi fost firesc, din moment ce goţii şi gepizii stăpâniseră Dacia. Pentru a combate o asemenea teză, Mario Ruffini era de părere că numai în oraş s-ar fi putut exercita o influenţă puternică în limbă. Deoarece în Dacia oraşele dispăruseră după retragerea armatei romane, influenţa germană a fost neînsemnată, aşa explicându-se lipsa cuvintelor de origine germană din limba română. N. Iorga, în marea sa sinteză **Istoria Românilor**, pornind de la o riguroasă analiză a izvoarelor antice şi în special a lucrării lui Ammianus Marcellinus, ajunge la concluzia potrivit căreia goţii nu au stăpânit decât colţul de sud-est al Moldovei, Bugeacul de azi, după care au trecut la sud de Dunăre, în Imperiu. Săpăturile arheologice, al căror rezultat a fost sintetizat de Ion Nestor, au confirmat spusele marelui istoric. Popoarele germanice au trecut prin Dacia şi au stăpânit doar niminal o parte a fostei provincii romane. Centrul puterii gepide se afla la Sirmium, pe Sava, iar urme ale prezenţei lor în Transilvania arată, cel mult, că această regiune intracarpatică s-a aflat sub controlul militar al gepizilor. Nu a existat, aşadar, o convieţuire îndelungată romano-germană.

Atât de discutata problemă a cuvintelor din limba română care se aseamănă cu cuvinte din limba albaneză este tranşată în puţine cuvinte, deoarece pentru autor nu există nici o îndoială în legătură cu teza pe care o îmbrăţişează: asemănarea se datorează substratului comun traco-ilir, teză susţinută de lingviştii români şi împărtăşită de majoritatea lingviştilor străini care s-au ocupat de originea şi istoria limbii române.

Printre alte mărturii ale dăinuirii daco-românilor la nord de Dunăre, Mario Ruffini remarcă existenţa unor dovezi materiale care „atestă că în Dacia, alături de civilizaţia romană supravieţuise şi civilizaţia dacică de dinaintea cuceririi lui Traian". Pe măsură ce s-au intensificat săpăturile arheologice a sporit şi numărul acestor dovezi care confirmă observaţiile profesorului italian.

Creştinarea Daciei s-a făcut, după Mario Ruffini, dinspre vest, prin Dalmaţia, creştinismul de la nord de Dunăre fiind de

origine latină. Această ipoteză porneşte de la credinţa lui Mario Ruffini potrivit căreia regiunile din sudul Dunării „erau de civilizaţie grecească". Se ştie însă că provinciile daco-trace din sudul Dunării au fost romanizate, procesul romanizării începând aici mai înainte de a se manifesta la nord de fluviu. Chiar şi la Constantinopol, capitala imperiului, limba oficială a fost limba latină, limba greacă începând să se impună abia în timpul domniei lui Iustinian. Marii împăraţi creştini din familia lui Constantin cel Mare, cei din dinastia Valentinienilor sau Iustinian precum şi urmaşii săi au fost daco-traci romanizaţi. Tracia care se întindea până în marginea Constantinopolului se va numi Romania în evul mediul când grecii elenizaseră Constantinopolul (Turcii vor numi aceeaşi regiune Rumelia de la Rum = Roma).

Folosirea limbii slave în biserică şi în cancelariile domneşti din Moldova şi Muntenia s-a datorat, după Mario Ruffini, faptului că slava era limba stăpânilor. Explicaţia este însă alta. Limba slavă a devenit o limbă sfântă ca limba greacă şi limba latină. Datorită acestui fapt ea va deveni la noi limba de cult şi de cancelarie într-o vreme în care slavii fuseseră de multă vreme asimilaţi.

Este descrisă în mod corespunzător colonizarea Transilvaniei cu unguri, secui şi germani. De asemenea, Mario Ruffini crede că numărul mic de cuvinte ungureşti în limba română se datoreşte faptului că ungurii au găsit în Transilvania un popor cu o civilizaţie superioară. Interpretarea este corectă, numai că trebuie făcută precizarea potrivit căreia numărul ungurilor colonizaţi în Transilvania a fost, în primele secole de la venirea acestora în Pannonia, prea mic pentru a exercita o influenţă decisivă în limbă.

Lupta pentru autonomie a teritoriilor locuite de români, formarea voievodatului Transilvaniei, existenţa unui voievodat al Maramureşului, ca şi prezenţa românilor în comitatele Ung, Bereg şi Ugocea sunt, după părerea lui Mario Ruffini, dovezi incontestabile ale vechimii lor, a importanţei lor politice în cadrul regatului feudal maghiar.

Istoricul italian sesizează rolul bisericii în păstrarea naţionalităţii. Nobilii români, pentru a-şi păstra privilegiile, au trecut la

catolicism, schimbarea religiei ducând la maghiarizarea acestora.

În ceea ce privește raportul dintre biserica catolică și biserica ortodoxă, Mario Ruffini este tentat în mai multe rânduri să considere că, inițial, a existat o biserică catolică care a fost înlocuită după aceea de o biserică ortodoxă, așa cum se întâmplă în cazul bisericii de la Râmeți sau cu unele biserici din Banat. În realitate, procesul este invers. Primele documente ale cancelariei regale ungare vorbesc de existența bisericii ortodoxe în spațiul locuit de români, atât în Transilvania, cât și în câmpia pannonică. Catolicismul pătrunde în Transilvania o dată cu colonizarea ungurilor și a populației de origine germanică. Acest proces este foarte bine documentat mai ales când este vorba de Banat. În secolul al XIII-lea, dar și după aceea, are loc o ofensivă a catolicismului sprijinită de Scaunul pontifical și de regii Ungariei. Prozelitismul catolic capătă deseori forme violente, cu accente de purificare etnică propovăduită de papă sau de regii Angevini care cer alungarea preoților ortodocși și sancțiuni severe pentru cnejii români care-o ocrotesc. Lipsindu-i pe români de oficierea unor slujbe fără de care nu poate fi concepută viața unui creștin, așa cum sunt botezul, cununia sau slujba de înmormântare, se urmărea forțarea acestora ca să treacă la catolicism. Oamenii nu puteau să rămână fără biserică pentru că în Evul Mediu, nici viața pământeană, nici viața de dincolo nu puteau fi concepute decât în cadrul și cu binecuvântarea bisericii.

Prima parte a cărții lui Mario Ruffini este închinată, așadar, unor probleme fundamentale de istorie a românilor: originile, continuitatea, creștinarea, formarea statelor feudale, raportul cu barbarii și în special cu ungurii. Restul cărții este închinat luptei românilor pentru supraviețuire etnică și spirituală, o luptă dramatică, foarte aspră, care a început cu răscoalele din Evul Mediu și se va încheia o dată cu primul război mondial. Este urmărită evoluția sentimentului național la români, lupta pentru unitate, ale cărei începuturi autorul le identifică, pornind de la studiile lui N. Iorga, încă din timpul domniei lui Petru Rareș. Este adevărat că influența principilor români în Transilvania este mai puțin activă după prima jumătate a secolului al XVI-lea, dar ea

nu încetează, aşa cum crede Mario Ruffini. De altfel, el însuşi va identifica alte momente din istoria Transilvaniei în care s-a exercitat o puternică influenţă a unor domni români, aşa cum se întâmplă, de exemplu, în vremea domniei lui Şerban Cantacuzino, la sfârşitul secolului al XVII-lea.

Pe plan social este amintită lupta dârză pe care o duc ţăranii pentru pământ, pentru obţinerea unor libertăţi pe care nu le vor dobândi decât parţial, după 1848.

Cea mai mare parte a cărţii este închinată problemelor politice şi spirituale. Viaţa spirituală românească îi este bine cunoscută lui Mario Ruffini, autorul consacrând acestui aspect o lucrare specială **Aspetti della cultura religiosa ortodossa romena medievale (secoli XIV-XVIII).**

După triumful Reformei în Transilvania, acest principat a fost prezentat de către unii istorici ca un pămât al toleranţei datorită politicii înţelepte pe care au dus-o principii unguri, calvini. În realitate, aşa cum remarcă şi Mario Ruffini, această toleranţă s-a manifestat numai faţă de cele trei religii recepte: catolicismul, luteranismul şi calvinismul, dar nu şi faţă de ortodoxism, religia majorităţii locuitorilor din Transilvania. Împotriva ortodocşilor s-au luat măsuri brutale, similare celor întreprinse de regii unguri în secolele XIII-XIV. Mario Ruffini menţionează măsurile discriminatorii faţă de români, în anii 1566-1567. Românii erau consideraţi de către minoritarii unguri ca inapţi pentru civilizaţie şi se cerea din nou alungarea preoţilor ortodocşi din Transilvania. Autorul surprinde în mod corect încercarea principilor unguri de a subordona biserica ortodoxă faţă de biserica calvină, dar şi lupta românilor pentru păstrarea naţionalităţii. Teama exprimată de Apaffy, către sfârşitul secolului al XVII-lea, că românii, datorită numărului lor mare, îi vor covârşi pe unguri şi pe saşi, a constituit temeiul acestei lupte duse pe plan religios.

Catolic fiind, Mario Ruffini este tentat uneori să adopte o atitudine ceva mai îngăduitoare faţă de ofensiva catolicismului în Transilvania. La un moment dat, el consideră că unirea cu biserica Romei a fost primită de români cu bucurie, dar în comentariile ulterioare, Mario Ruffini consideră că actul unirii

a avut un caracter net antiromânesc, prin unire încercându-se, mai ales, divizarea elementului etnic, despărţirea pe plan confesional a românilor din Transilvania de fraţii lor din afara arcului carpatic.

Prin impunerea unirii cu biserica Romei, Habsburgii au urmărit şi întărirea stăpânirii lor asupra Transilvaniei. Românii uniţi trebuiau să devină sprijinitorii puterii centrale faţă de tendinţele centrifuge ale nobilor unguri calvini. Nobilimea maghiară, înţelegând acest sens al unirii, a condamnat-o uneori cu înverşunare, pentru că lovea în interesele ei politice şi sociale. Privilegiile nobiliare erau ameninţate de o eventuală emancipare a iobagilor români.

Dacă Habsburgii au căutat să câştige prin unire avantaje politice în detrimentul românilor, aceştia au avut inteligenţa să transforme unirea într-o armă care să-i ajute în lupta pentru câştigarea drepturilor naţionale. Un merit excepţional i-a revenit în această luptă lui Ioan Inochentie Micu a cărui activitate este surprinsă în mod corect de Mario Ruffini. Autorul subliniază atitudinea dură, intolerantă a guvernului Transilvaniei faţă de cererile formulate de episcopul român. Lupta acestuia se va încheia cu exilul la Roma, mormântul lui de la biserica Aracoeli stând, cum bine spune Mario Ruffini, mărturie mută şi teribilă a drepturilor popoarelor care sunt „eterne şi imprescriptibile".

Pagini foarte frumoase sunt consacrate corifeilor Şcolii ardelene, Gheorghe Şincai, Petru Maior, Samuel Micu. În aprecierea rolului jucat de aceşti intelectuali în formarea şi consolidarea conştiinţei naţionale există şi o mică inadvertenţă. Mario Ruffini consideră că cei trei nu au fost înţeleşi, fiind persecutaţi de oameni care priveau spre Bizanţ. În realitate, Şincai, Maior şi Samuel Micu nu au fost persecutaţi de înalţi prelaţi ortodocşi, ci de episcopul unit, Bob, omul care privea spre Roma şi nu spre Bizanţ. Biserica unită şi autorităţile imperiale s-au ridicat împotriva celor trei, deoarece, aşa cum arăta N. Iorga, nu au răspuns speranţelor puse în ei de cei care-i trimiseseră în apus: „Prin Roma bisericească ei văzuseră Roma lui Traian şi prin aceasta ei se întorseseră cu toţi foarte reci în materie de

confesiune, la poporul românesc, pe care se siliră a-l înălța supt raportul politic la romanitate". Prin opera istorică și lingvistică realizată de reprezentanții Școlii ardelene se realiza o unitate peste granițele politice. Problema națională, a unității naționale, devenea problema fundamentală în lupta politică și spirituală a poporului român în secolul al XIX-lea. Revoluția de la 1848, strădaniile lui Andrei Șaguna de a înființa o mitropolie ortodoxă în Transilvania, memorandumul și lupta politică a românilor din Transilvania sunt principalele momente pe care Mario Ruffini le tratează în cartea sa.

Prin felul în care sunt selectate și prezentate faptele, cartea lui Mario Ruffini este o excelentă sinteză, ușor accesibilă chiar și pentru cei care nu au o pregătire istorică specială. Autorul a știut să aleagă ceea ce era esențial pentru a realiza o imagine limpede a istoriei românilor din Transilvania. Destinată cititorului italian, lucrarea lui Mario Ruffini poate fi consultată cu folos și de cititorul român. În afară de aceste considerente, fiind opera unui străin, cartea lui Ruffini rămâne un document cu valoare deosebită în demonstrarea drepturilor românilor de a fi stăpâni la ei acasă, a acelor drepturi „eterne și imprescriptibile" la care se referea autorul la un moment dat. Publicarea acestei cărți și în limba română poate fi considerată ca un omagiu târziu adus de noi, prin strădaniile traducătorului și a editorilor, unui prieten de nădejde al românilor, cum a fost profesorul italian Mario Ruffini.

Manole Neagoe

Prefața autorului

Doar de puține decenii italienii se interesează de istoria Europei de Răsărit; cu toate acestea, deși astăzi ne găsim într-o epocă în care studiile istorice despre Europa Răsăriteană sunt numeroase și cercetătorii și publicul văd în fiecare zi cum se lărgește sfera propriilor studii și propriilor cunoștințe, este firesc să rămână în istoria aceasta anumite zone neexplorate sau mai puțin cunoscute, care încă mai așteaptă să fie scoase la lumină și să fie aduse la cunoștința tuturor.

Una dintre națiunile a cărei istorie este mai puțin cunoscută în Italia este România, și pentru că întâmplările țărilor românești sunt, mai mult decât ale altor popoare, strict legate de cele ale țărilor învecinate, așa încât ca să cunoaștem istoria românească, care foarte adesea de desfășoară la sud de Dunăre, în Ungaria sau în Polonia, trebuie să cunoaștem întreaga istorie a Orientului balcanic, pe cea poloneză, pe cea a Regatului Sfântului Ștefan, a imperiului habsburgic și a imperiului otoman.

Studiul pe care-l prezint publicului este preocupat doar de a povesti italienilor întâmplările unei părți a poporului român, cel din Transilvania, care sunt mai puțin cunoscute, dar nu și mai puțin interesante; am fost îndemnat să le povestesc nu din dorința de a face o operă originală, care de altfel nici nu e, ci de gândul că este datoria noastră, în ora de față, să cunoaștem chiar și acele colțișoare mai puțin cunoscute din istoria unui popor care nu numai că luptă atât de viteaz alăturea de noi în efortul nostru decisiv pentru menținerea propriei existențe și propriei civilizații, dar care, din punct de vedere spiritual este atât de apropiat de noi prin comuna moștenire de la Roma, căreia-i perpetuează în Orientul european numele, limba și prestigiul.

Torino, 2 martie 1942.

Mario Ruffini

Capitolul 1

ROMANII DIN TRANSILVANIA DE LA ORIGINI PANĂ IN SECOLUL XII

Nu este cazul aici să ni preocupăm, pentru scopurile pe care ni le–am propus, de condiţiile actualei Transilvanii înaintea cuceririi Daciei de către Traian în 101 – 106 d.C. Ştim că provincia romană cuprindea actuala Oltenie, partea răsăriteană a Banatului şi Transilvania, cel puţin între arcul Carpaţilor până la nord de cealaltă parte a liniei trasate de râul Someş. Procesul de romanizare a fost foarte rapid, fie pentru că civilizaţia romană era deja cunoscută de aproape două secole la nord de Dunăre, fie că Roma avea nevoie să asimileze provincia în puţină vreme, care avea să devină foarte repede un bastion de apărare a imperiului, fie pentru că epoca cuceririi Daciei şi cea imediat următoare au coincis cu epoca de maximă forţă de expansiune spirituală a imperiului roman. Aurelian, cum se ştie, a fost constrâns de raţiuni militare să părăsească regiunea în 271 – 75; bazându–se pe Eutropius, care spune că regiunea a fost părăsită **„abductosque Romanos ex urbitus et agris Daciae"**, şi pe Vopiscus care afirmă că evacuarea s-a făcut „sublate exercitu et provincialibus", s-a urmărit să se susţină că Dacia a fost părăsită complet şi cu totul şi lăsată Goţilor ca o ţară pustie, după ce fuseseră duşi, în Moesia şi în noua Dacie Aureliană, toţi, absolut toţi locuitorii din ex Dacia Romană. Dacă lucrurile ar fi fost cu adevărat aşa, este neîndoielnic că românii n–ar fi autohtoni în actualele regiuni din domeniul lor naţional şi nu ar fi fost nici în Transilvania, întrucât ei nu ar putea invoca o continuare a vieţii

lor pe teritoriu, care ar fi fost întreruptă de părăsirea forţată a Daciei de către Aurelian până la o reîntoarcere a dacilor romanizaţi, adică a dacoromanilor, la nord de Dunăre.

Susţinătorii acestei teorii, după cum se înţelege numaidecât, sânt, în primul rând, din raţiuni politice, ungurii, îşi fondează aserţiunea lor, în afară de atestările lui Vopiscus şi Eutropius, şi pe patru argumente, dintre care trei cu caracter negativ şi unul cu caracter pozitiv. Primul este aşa–zisul argument **„ex silentio"**: timp de o mie de ani, din 275 până în secolul al XIII-lea, nici un document nu reaminteşte prezenţa romanilor pe teritoriul fostei Dacia Traiana la nord de Dunăre, în timp ce trei secole de-a rândul romanii erau semnalaţi ca aflându–se la sudul fluviului; e uşor de combătut acest argument amintind că documentele evului mediu timpuriu pomeneau doar de popoarele care aveau o istorie, nu de cele supuse, ca dacoromanii, invadatorilor teritoriului lor de origine; ba mai mult, marea invazie tătară din 1241 a contribuit, în bună măsură, la distrugerea documentelor, chiar dacă ar fi existat, cum probabil că a contribuit, mai înainte, invazia hunilor care, distrugând oraşele, a distrus şi locurile unde puteau vieţui tradiţii istorice, biblioteci, documente etc. Al doilea argument neagă continuitatea romană şi apoi română la nord de Dunăre pornind de la o confirmată lipsă a unei toponimii de origine latină. Argumentul are o valoare foarte relativă pentru că suntem foarte departe de a cunoaşte toate toponimiile ale anticei Dacia Romana; dintre puţinele care ne-au rămas, care sunt aproape exclusiv cele din Tabula Peutingeriana, e adevărat că actualele forme române resimt influenţa fonetică slavă sau ungurească, mai mult decât pe cea a elementelor latine ale limbii române, dar trebuie ţinut seama că e vorba în general numai de nume de râuri şi de munţi, pe care, în mod firesc, din pricina importanţei lor, popoarele invadatoare şi dominante şi–au lăsat propria amprentă lingvistică; dar evident toponomastica romană a Daciei era mult mai extinsă şi avem tot dreptul să credem, până la o demonstraţie contrară, pentru că problema n–a fost încă studiată cum se cuvine, că o bună parte din ea s-a păstrat în toponomastica de origine latină a Transilvaniei, în Banat şi în Oltenia, unde ea apare mai

frecvent decât în alte regiuni ale României; aşa cum noi nu ne îndoim de originea latină a foarte multor toponime italiene, franceze, spaniole etc., neatestate în străvechile documente medievale, nu putem apriori să ne îndoim de continuitatea întregului bloc de toponime româneşti de origine latină.

Al treilea argument negativ porneşte de la constatarea lipsei unei influenţe germanice asupra limbii române, care s-ar fi cuvenit să se exercite în mod consecvent de pe urma dominaţiilor goţilor (271 – 375) şi gepizilor (453 – 566), dacă dacoromanii ar fi rămas la nord de Dunăre. Este de observat însă că o oarecare slabă influenţă germanică asupra românei este atestată de studii recente şi că, în al doilea rând, nu se poate face o comparaţie cu influenţa lingvistică exercitată de popoare de limbi germanice, ostrogoţi sau longobarzi, franci, vizigoţi, asupra italianei, franceze şi spaniolei, pentru că altele au fost raporturile dintre goţi, gepizi şi dacoromani; acestui popor, amintit la urmă, exclusiv rural şi pastoral, i-a lipsit într-adevăr viaţa oraşului unde influenţele lingvistice puteau mai uşor să apară şi să se dezvolte.

Argumentul pozitiv porneşte de la constatarea că există o foarte mare asemănare structurală între limba română şi cea albaneză; acum întrucât se ştie că albanezii n-au trăit niciodată la nordul Dunării, este evident că asemănarea se datorează numai faptului că s-au născut în peninsula balcanică, la sudul fluviului. Toate acestea nu se pot nega, dar argumentul trebuie cântărit în întregul problemei. Cele patru argumente care neagă continuitatea românească la nordul Dunării au fost formulate când încă se mai susţinea că formarea poporului român s-a petrecut pe malul stâng al fluviului; studii aprofundate au dus la concluzia că limba română, adică dacoromana, s-a format şi de-o parte şi de alta a fluviului, la nord şi la sud de el în acelaşi timp, şi că unitatea sa, care apare aproape cu totul lipsită de forme dialectale, se datoreşte necontenitelor intermigraţii pastorale care pornind din Carpaţi, adevărată coloană vertebrală a poporului român, şi întorcându-se tot aici, au contribuit în mod decisiv la acest fenomen neobişnuit.

Dar pentru a-i contrazice pe susţinătorii teoriei părăsirii Daciei

şi a discontinuităţii vieţii dacoromane la nordul Dunării există alte probe şi alte argumente.

În primul rând, experienţa noastră istorică refuză să admită totala părăsire a Daciei. N–au fugit romanizaţii nici în Italia, nici în Galia, nici în Iberia în faţa invadatorilor germanici; de ce ar fi trebuit să fugă în Dacia? Şi despre Noricum izvoarele scrise ne spun că a fost în întregime părăsit, în timp ce ştim că în realitate lucrul acesta nu s-a întâmplat. Din Dacia trebuie să se fi retras legiunile romane, funcţionarii civili, bogătaşii, toţi cei care, din motive legate de slujbele lor sau prin convenienţe, aveau datoria sau interesul să fugă; dar n–au plecat desigur săracii, ţăranii, ciobanii care n–aveau de ce să se teamă de goţii care veneau, să nu uităm asta, federaţi, în urma unui tratat precis, cu Imperiul, şi care aveau nevoie să aibă sub stăpânirea lor o populaţie rurală; mai mult, dacoromanii care rămâneau în Dacia se eliberau de serviciul militar şi de dările romane şi aveau siguranţa unei vieţi mai bune decât cea pe care ar fi putut s–o aibă în sudul Dunării, în regiuni mai sărace şi abia populate.

Despre această continuitate a vieţii dacoromane în nordul Dunării, după părăsirea regiunii de către Aurelianus, avem mărturii arheologice care ne dovedesc, ca să ne referim doar la Transilvania, la Sântana şi la Lechinţa în valea Mureşului, existenţa unor cimitire gotico–dacoromane în care, alături de ceramică gotică şi romane provinciale, se află şi ceramică dacică de tipul La Tène; aceleaşi ceramici autohtone se găsesc şi în cimitirul gepido–dacoroman din Bandul de Câmpie de pe valea Mureşului, şi cel din Teiuş, care sunt din secolele V şi VI şi atestă că în Dacia alături de civilizaţia romană supravieţuise şi antica civilizaţie dacică de dinaintea cuceririi lui Traian, care a reînflorit după părăsirea provinciei, şi a contribuit împreună cu alte elemente, să ofere elementelor latine ale limbii române acel aspect particular şi rustic al ei care deosebeşte româna de celelalte limbi neolatine.

În Dacia creştinismul a fost de origine latină şi a venit din occident, adică din Dalmaţia, şi nu din regiunile din sudul fluviului, care erau de civilizaţie grecească; faptul e atestat de cuvintele fundamentale ale creştinismului românesc care sunt de

origine latină (**Domine Deus**, Dumnezeu; **Angelu**, înger; **Cruce**, cruce; **Christianu**, Creştin; **Altare**, altar; **Peccatu**, păcat; **Rogatione**, rugăciune; **Baptezare**, boteza; **Presbyter**, preot; etc.) în timp ce lipsesc din română cuvinte ale terminologiei creştine de origine greacă sau greco–latină precum **canonicus, episcopus, monachus, coemeterium, plebs, parochia, elemosina, eremita, etc.**

Acum, dacă credinciosul creştin a fost de la începuturi de origine latină, totul s-a datorat evident faptului că poporul creştinat era de limbă latină. Şi cine, la nordul Dunării, în fosta Dacie, putea să fie de origine latină decât poporul dacoroman rămas aici? De altfel o scrisoare a papei Nicolaus I, din 865, atestă existenţa la nordul fluviului a unor popoare, pe care el le numeşte sciţi, de limbă latină şi de religie creştină; aceştia nu puteau fi decât dacoromanii.

Nu lipsesc de asemenea nici atestări ale unor istorici care mărturisesc existenţa dacoromanilor pe malul stâng al Dunării şi deci continuitatea lor în Dacia. Dintre ei citez doar pe unul, din lipsă de spaţiu. În secolul al V-lea d.C. Priscus, care face parte dintr–o ambasadă grecească la curtea lui Attila, aminteşte că aici se vorbeau trei limbi, cea hună, cea gotică şi cea ausonică, ultima dintre ele neputând fi alta decât latina dacoromanilor; la această mărturie se poate adăuga cea făcută mai târziu de papa Nicolaus I care, scriindu–i împăratului Mihail al III-lea Beţivul, din dinastia frigiană, îi reproşa că amestecă în limba greacă, la principalele sărbători, şi cuvinte latine **„quam barbaram et scythicam linguam appellatis"**; pentru a numi latina barbară şi scită, trebuia să fi fost cea vorbită la nord de Dunăre, dincolo de frontierele imperiului. Cunoscutul istoric gotico–sarmat din sec. VI Jordanes îşi intitulează istoria sa gotică **„De origine actibusque Getarum"** şi nu **„Gotorum"**, printr-o evidentă influenţă a dacoromanilor care trebuiau să amintească de geţi, trib dacic de la gurile Dunării.

O dovadă decisivă despre continuitatea romană la nord de Dunăre ne-a parvenit acum, de necontestat, din paginile Atlasului Lingvistic Român adunate de prof. Sever Pop şi Emil Petrovici sub îngrijirea marelui filolog prof. Sextil Puşcariu: ele dau la iveală un lucru cu totul nou şi desigur pentru mulţi neaşteptat,

și anume că Transilvania, împreună cu Banatul și cu Oltenia, au păstrat cel mai bine elementele latine dintre provinciile românești de la nord de Dunăre și de aceea sunt de socotit, potrivit cunoscutelor legi lingvistice ale zonei laterale și ale zonei izolate, drept patria romanității nord-dunărene. Geografia lingvistică a rezolvat astfel o problemă la soluționarea căreia se ajungea până atunci doar prin deducere, aducându-i de data aceasta proba definitivă; Atlasul Lingvistic a demonstrat astfel că tocmai pe teritoriul vechii Dacii se aflau ariile fonetice și morfologice de maximă conservare a elementelor latine ale românei, lucru care nu s-ar fi putut câtuși de puțin verifica dacă de-a lungul secolelor n-ar fi existat o continuitate de limbă, care atestă în același timp și o continuitate a vieții vorbitorilor. Dar și un alt fapt mărturisește că în Transilvania este focarul lingvistic al limbii române vorbită la nord de Dunăre. S-a observat că dacoromâna (așa numesc filologii româna vorbită la nord de Dunăre, în afara și înăuntrul granițelor României, pentru a o deosebi de istroromână, de macedoromână și de meglenoromână) se împarte în patru dialecte (sau mai bine zis subdialecte), cu caracter unitar și cu ușoare diferențe între ele, bănățeana, limba de Criș vorbită în partea apuseană a Transilvaniei și care a trecut în Ungaria, moldoveneasca și munteno-valaha vorbită și în Oltenia; numai Transilvania nu are un dialect al său unitar, dar în parte este invadată de celelalte dialecte, în timp ce în partea centrală este străbătută de nenumărate variante dialectale câte sunt și văile sau „țările" (mici regiuni geografice și istorice cu caracter morfologic bine definit): văile Arieșului, ale Mureșului, ale celor două Târnave, ale Someșului, Țara Hațegului, Maramureșul etc. Filologul elvețian K. Jaberg observase deja că teritoriile unde se găsesc vaste extensiuni dialectale cu caracter unitar trebuie considerate colonizate de scurtă vreme, în timp ce acelea în care există o fărâmițare dialectică sunt de considerat ca locuite de populații ce locuiesc din vechime, astfel încât limba a putut să se diferențieze după aspectele geografice ale terenului în diverse celule dialectale. Acesta este chiar cazul Transilvaniei, care deci trebuie considerată ca locuită fără întrerupere de descendenții direcți ai dacilor romanizați, adică de dacoromâni, mai întâi, și

de români, mai apoi, fără să fi fost aici vorba despre vreo problemă de continuitate, deoarece probele lingvistice şi arheologice dovedesc nu numai că părăsirea Daciei n–a fost totală cum ar vrea anumiţi istorici, ci că, dimpotrivă, tocmai Transilvania a fost locuită mereu de dacoromani, cu o continuitate de viaţă care a permis aici formarea folclorului limbii române la nord de Dunăre.

Despre dezvoltarea istoriei în cursul celor patru secole care au precedat venirea slavilor în Dacia avem informaţii fragmentare, care nu ne îngăduie să cunoaştem detaliile evenimentelor. Goţii sunt atestaţi cu precizie de izvoare literare şi de urme arheologice; poate că s-au aşezat în Transilvania orientală înainte de părăsirea Daciei de către Aurelian, fiind federaţi cu carpii şi alte popoare de origine dacică; în orice caz, se găsesc despre ei urme în anumite părţi ale Transilvaniei, la Alba Iulia, Oradea, Arad, Pecica, Timişoara, Perian, Sântana de Mureş, Şimleul Silvaniei, Apahia, Valea lui Mihai, Apa, Lechinţa Mureşului. În partea de sud a Daciei, între Dunăre, Tisa şi Mureş se stabiliseră sarmaţii, care se pare că veniseră pe la sfârşitul secolului al patrulea până în districtul Hunedoarei. Între timp, în nordul Transilvaniei apăruseră gepizii cu tendinţa de–a se extinde spre sud, în timp ce, după unii istorici, dar lucrul nu este dovedit, vandalii ocupaseră partea nord–occidentală a Daciei, între râurile Criş şi Maramureş.

În ultimii ani ai secolului al IV-lea, venirea hunilor aduce o schimbare radicală a populaţiilor din Dacia. Goţii se deplasează spre vest, în partea de sud a Dunării şi în parte în acel **„Caucalaudensis locus"** despre care ne vorbeşte Ammianus Marcelinus şi pe care istoricul german Patsch l-a identificat în munţii Banatului, la care Daicoviciu a adăugat regiunea muntoasă a Hunedoarei[1],de unde au fost izgoniţi sarmaţii **„Sarmatis inde extrusis"**; după câţiva ani, goţii s-au îndreptat spre Italia. Sarmaţii au dispărut ca naţiune în cele două secole care au urmat; vandalii, tot din cauza invaziei hunilor, pe la 400, s-au mutat şi ei spre regiuni mai occidentale, în timp ce gepizii vor rămâne în Transilvania supunându–se hunilor, continuând totuşi presiunea lor de la nord spre sudul regiunii[2].

Nu se poate vorbi, într–adevăr, cel puţin în stadiul de acum

al cunoştinţelor noastre, de o adevărată dominaţie a hunilor în Transilvania; este vorba doar de o predominare politică asupra teritoriului din acea regiune.

După prăbuşirea hunilor, datorită morţii lui Attila în 453, Dacia a rămas sub dominaţia gepidă, a acelui popor deci care de mai multe decenii era prezent în ex–provincia romană şi se extindea puternic înspre sud pentru o cucerire care a fost posibilă doar în 454, după o luptă de eliberare susţinută contra descendenţilor lui Attila; prin aceasta gepizii au devenit stăpânii absoluţi ai regiunii cuprinsă între râul Tisa şi arcul Carpaţilor, adică a întregii Transilvanii şi a părţii orientale a câmpiei panonice. Dominaţia lor în Transilvania a durat ceva mai mult de un secol, de la 454 la 566, şi a fost o perioadă relativ fericită pentru regiune, întrucât ei guvernau cu blândeţe şi înclinaţie spre ordine şi au apărat cu îndârjire teritoriul lor de alţi invadatori. Au fost învinşi de longobarzi şi de avari, uniţi într–o luptă la care au luat parte şi bizantinii de partea lor. După ce longobarzii au plecat spre Italia în primăvara lui 568, avarii au rămas stăpânii întregului teritoriu ocupat mai înainte de gepizi; dar ştim foarte puţine lucruri despre dominaţia lor în Transilvania, şi despre cât a fost ea de intensă şi reală. Judecând după resturile rămase în cimitirele din Bandul de Câmpie, Gâmbaş, Teiuş şi poate Târgul Mureş, se pare că în Valea Mureşului şi în regiunile occidentale ale Transilvaniei ar fi predominat o populaţie de călăreţi nomazi identificabili cu avarii, sau înrudiţi cu ei, dar nu ştim nimic mai precis. Aceste morminte ne duc la începutul secolului al VII-lea, epocă după care nu se mai găsesc morminte de acest tip; distrugerea mormintelor, observată mai ales la Bandul de Câmpie, face să se presupună, în această epocă, sosirea şi dominarea unui popor duşman, desigur unul dintre popoarele slave de care ştim că au dominat în Dacia din primii ani ai secolului al VII-ea. Că slavii au venit în calitate de cuceritori este neîndoielnic; tabloul romanic al unei invazii slave liniştite, fără lupte, a unei populaţii dedicate agriculturii, creşterii vitelor, vânătorii şi pescuitului e discreditat acum. Se ştie că ei au cucerit regiunea cu lupte sângeroase, supunând populaţia romanică băştinaşă; şi nu numai atât, dar noi

știm astăzi că peninsula balcanică a suferit mult mai mult de pe urma invadării slave decât de pe urma invaziilor popoarelor germanice și a hunilor. Transilvania a împărtășit soarta invaziei slave împreună cu alte regiuni ale Daciei; dacă noi nu știm, din cronicile bizantine ale secolului al VII-lea, nici un nume de conducător slav, cum cunoaștem în schimb pentru Valahia, nu înseamnă că în Transilvania n-a avut loc invazia și că o populație slavă n–ar fi existat prin aceste văi. Toponomastica transilvăneană ne arată o asemenea bogăție de nume slave, că nu este posibil să ne îndoim de existența unei populații care să vorbească slava, cu atât mai mult cu cât astăzi se admite că slavizarea Transilvaniei aparține epocii ocupării sarmate a unei părți din teritoriul ei.

Românii trăiau atunci într–o organizație politică ai cărei conducători purtau numele de **„judices"**, dar foarte curând au preluat de la slavi noțiunea de conducători militari denumiți „voievozi" și au substituit numele latin de **judices** ce cel slav de „cneji". Slavii trăiau distribuiți în văi, adaptându–se deci, ca și românii, la morfologia geografică a locului; că acest obicei ar fi existat și în Transilvania o dovedește nu numai după numele regiunilor istorice (valah, moldovean, transilvănean etc.) dar și după văile râurilor (în Transilvania: Mureșan, Someșan, Crișan etc.), nume care sunt folosite și la alcătuirea numelor proprii de persoană. Acest fenomen este caracteristic regiunilor de coabitație româno-slave și nu se întâlnesc în occident, la noi (în Italia), unde atât numele apelativ, cât și numele de familie care derivă din el depind, dacă nu exclusiv, aproape în întregime, din numele istoric al regiunii. Că românii au trebuit să se supună dominației slave o dovedesc două fapte: numele slav de „boier" dat nobililor, și cel de „rumân" dat slujitorului muncilor agricole (e de notat că „rumân" este și numele etnic al românilor, de la latinescul **romanus**; forma „român" este mult mai recentă).

Am spus că voievodatele și cnezatele s-au format în văile râurilor. Și într-adevăr, când ungurii vor veni în Transilvania vor trebui să lupte cu o serie de voievodate (cronicarii scriind în latină le numeau „ducate") cu populație mixtă româno–slavă: între râurile Tisa, Mureș și Someș exista voievodatul principelui

Menumorut „**dux Bihorensis**"; între Tisa, Mureş şi Dunăre este voievodatul lui Glad; un al treilea ducat se afla la răsărit de Munţii Apuseni, adică în Transilvania propriu–zisă, şi acolo comanda „**Gelou quidam Blacus**".

În ciuda supremaţiei lor politice slavii au fost asimilaţi de români, printr-un proces de absorbţie care a durat mai multe secole şi care ştim că se încheiase în epoca invaziei tătare din 1241. Limba slavă, în calitatea sa de limbă a stăpânitorilor, a devenit limba bisericii şi a Statului, şi a rămas ca atare până în secolul al XVII în Valahia şi în Moldova, în vreme ce în Transilvania a rămas doar ca limbă a bisericii, deoarece ungurii au adoptat latina pentru a o folosi în cancelarie.

Cum s-a produs acest proces de românizare nu se ştie, dar nu greşim prea mult când vrem să-l comparăm cu cel petrecut în Italia cu ostrogoţii şi cu lombarzii, în Franţa cu francii, în Spania cu vizigoţii sau în Anglia cu normanzii. La aceasta trebuie să fi contribuit şi succesul politic al vreunui voievod de origine română ridicându–se de la funcţia de şef de aşezare la cea de şef al statului, cum pare să fi fost cazul deja pomenitului principe Gelu.

Despre soarta Transilvaniei din timpul invaziei bulgare nu se ştie nimic. Ţarul bulgar Krum (802 – 14), profitând de slăbirea avarilor care fuseseră învinşi de Carol cel Mare la 797, îşi extinsese domnia şi la nord de Dunăre, în actualul Banat; probabil că şi Valahia căzuse în mâna lui şi poate că şi Transilvania, dar nu se ştie nimic precis.

Ajungem astfel la epoca următoare, a invaziei ungureşti.

Originari din centrul Asiei, o porniseră în primul secol d.C. către occident. Pentru o vreme rătăciseră prin stepele care se întind din cursul mijlociu al Volgăi până în Urali; pe la 830 îi găsim între Don şi Nipru, unde sunt atacaţi şi învinşi de pecenegi; atunci se împart în două ramuri: una se întoarce pe la răsărit în Asia, cealaltă se îndreaptă spre occident şi soseşte în 889 în Atelkuz, în regiunea cuprinsă între cursul inferior al Prutului şi Nistru, numit astăzi Bugeac. Aici, diferitele triburi ungureşti se unesc şi–şi aleg drept conducător pe Arpad, despre care împăratul bizantin Constantin Porfirogenetul spunea că era cel mai demn

de onoarea pe care i-o conferea inteligența și cumpătul, curajos și dotat cu toate calitățile necesare unui conducător.

Ungurii n–au rămas prea mult în Atelkuz. Chemați de bizantini să se lupte cu țarul bulgar Simeon în 894, l-au învins în anul următor în trei bătălii, obligându-l să ceară pace; dar Simeon, după ce a făcut pacea cu Bizanțul, s-a aliat cu pecenegii, îi atacă pe unguri, îi învinge și extermină o bună parte din ei profitînd de faptul că o altă parte nu era de față, angajată într-o expediție spre nord. Supraviețuitorii se hotărăsc să părăsească regiunea Atelkuz și să caute un loc de rămas mai liniștit. Asupra căii parcurse, istoricii nu mai sunt de acord; unii dintre ei, credincioși față de ceea ce scrie cel mai vechi cronicar ungur, Notarul Anonim al regelui Bela, spun că ungurii s-au îndreptat spre nord și, ocolind Carpații moldoveni și galițieni, au ajuns la înălțimea Mukacevo în 896, în câmpia râului Tisa (Theiss sau Tibiscum); alții, voind să nege continuitatea romană în Dacia Traiană, susțin, împotriva afirmațiilor Notarului Anonim, că s-au îndreptat spre occident, ajungând astfel direct, prin Transilvania, regiune pustie, la câmpia Tisei. Această a doua opinie, în afară de faptul că se opune evident relatării Notarului Anonim, are împotriva ei faptul că dacă într-adevăr Transilvania ar fi fost o regiune pustie, o **„terra nullius"**, s-ar fi pretat foarte greu unei invazii și unei transmigrați a unui popor care în mod necesar ar fi trebuit să-și aleagă ca drum o țară fertilă și locuită, ca să poată trăi, și nu una pustie și stearpă.

În câmpia Tisei și în Transilvania ungurii au găsit o populație mixtă slavo–română care era organizată politic în diferite principate, cum apare în relatarea din acele **„Anonimi Bele regis notarii gesta Hungarorum"** și din **„Povest vremennych"**, cunoscută mai bine sub numele de **Cronica lui Nestor.** După cum am mai spus, în teritoriul de la vest de Carpați, după Notarul Anonim, existau trei principate sau mai bine zis voievodate slavo–române: cel al lui Menumorut, între Someș și Mureș, cel al lui Glad, în Banat, și al treilea, al lui Gelu, în Transilvania propriu–zisă. Ei au fost supuși de unguri, tot potrivit afirmațiilor Notarului Anonim, în următorul fel: Arpad i-a cerut supunere lui Menumorut; la refuzul acestuia l-a însărcinat din partea sa

pe un general, Zoltan, care a reuşit să-l învingă pe Menumorut; drept urmare, a cerut pace şi şi–a dat fiica de soţie generalului învingător*, oferindu-i drept zestre ducatul. Glad, care pare să fi fost originar din Vidin şi comanda chiar teritoriul dintre Mureş şi Dunăre, a avut ca aliaţi în lupta sa împotriva ungurilor pe cumani, pe bulgari şi pe valahi (adică pe români), dar fiind învins şi obligat să se ascundă la Keve, la hotarul cu teritoriul bulgar, a trebuit până la urmă să se supună. Gelu, al cărui teritoriu era faimos prin rodnicia sa (Notarul Anonim aminteşte despre **„bonitatem terre ultrasilvane ubi Gelou quidam Blacus dominium tenebat")**, comanda un popor ce suferise mult până atunci de pe urma incursiunilor pecenege şi cumane şi nu putea oferi soldaţi care să susţină o luptă grea, întrucât nu erau înarmaţi decât cu arcuri; împotriva lui s-a aruncat cu oştile un conducător ungur, Tuhutum, care l-a învins în două lupte şi i-a pus pe soldaţii lui să-l ucidă lângă râul Căpuş, după care locuitorii ducatului i s-au supus, jurându-i fidelitate.

Aceasta este pe scurt povestirea Notarului Anonim, care scria cel mai tîrziu, pe la jumătatea secolului al XIII-lea. Există în ea anumite erori de cronologie, ca aceea, de exemplu, de a socoti că erau cumani pe aceste locuri în epoca invaziei ungureşti; poate, cum spunea istoricul român Giurescu, e probabil ca şi numele de persoane să fie o creaţie posterioară evenimentelor; dar ceea ce este incontestabil este faptul că Notarul reproduce în cronica sa o veche tradiţie orală despre subjugarea populaţiei slavo-română din câmpia Tisei şi a Transilvaniei, tradiţie orală din care apare existenţa unei organizări politice a acestei populaţii, ceea ce dovedeşte şi existenţa românilor în Transilvania şi în câmpia adiacentă. De altfel şi **„Cronica lui Nestor"** spune că ungurii, după ce au trecut munţii înalţi – evident, Carpaţii – au luptat împotriva valahilor şi a slavilor care locuiau pământurile invadate. Lupta ungurilor în Transilvania nu s-a sfârşit repede. În 1002, regele Ştefan, marele rege /care creştinându-i pe unguri/ îşi salvase poporul şi-l făcuse să intre în concernul popoarelor europene, a trebuit să se lupte cu un unchi al său, Gyula, care

* *Fiica lui Menumorut i–a fost dăruită feciorului lui Arpad.*

ocupa tronul luat de Tuhutum de la Gelu, și l-a învins; apoi s-a întors împotriva unui anume Kean **„ducem Blachorum et Sclavorum"** care-și făcuse un ducat în regiunile sud–orientale ale Transilvaniei și în locul lui și-a pus o rudă, pe nume Zoltan; a trebuit de asemenea să se lupte și cu conducătorul voievodatului care fusese înainte al lui Glad, un anume Ahtum, de religie ortodoxă; l-a învins și pe acesta și astfel a recucerit întreg teritoriul dintre Criș și Dunăre. Aceste lupte ale regelui Ștefan cel Sfânt, indiferent de ceea ce credem noi despre izvoarele din care provin, atestă în orice caz amploarea pecare a căpătat-o dominația ungurească în secolul al XI-lea.

Permanența elementului românesc în Transilvania, după cucerirea de către unguri este acum un lucru evident și recunoscut de istorici, dar se pune problema cum erau raporturile dintre cele două popoare; deși nimic nu se știe cu precizie din izvoare istorice, se poate totuși recurge la toponomastică și la limbă pentru a ne lămuri câte puțin. Toponomastica atestă nu numai existența unei populații slave, slovo–române (e bine să reamintim că nu avem elemente sigure pentru a putea stabili vechimea relativă a acestor straturi de toponime), ci și că această populație era numeroasă și răspândită în tot teritoriul din vestul arcului carpatin; e vorba de un grup de toponime atât de compacte și de continui încât nu pot exista dubii în această privință; astfel, este cu totul exclus ca regiunea să nu fi fost populată deloc sau în slabă măsură în epoca invaziei ungurești.

Toponimele ungurești, care neîndoielnic există în Transilvania, relevă prin însăși dispunerea lor geografică în insule lingvistice, că ele nu s-au născut în urma unei invazii, care în mod necesar ar fi trebuit să urmeze văile marilor râuri, adică drumurile clasice ale invaziilor, ci că au avut originea înlăuntrul unor colonii cu caracter militar sau administrativ și că au rămas izolate în ambientul românesc în care s-au infiltrat. Nu se poate nega nici că există râuri cu nume unguresc, dar alături de ele găsim și altele, cu nume romane, slave, turanice, care sunt de o vechime mult mai mare[3].

Limba română, la rândul ei, ne relevă, cu numărul mic de cuvinte ungurești, lucru arătat deja de însăși Roesler, că în epoca

invaziei ungurești, românii din Transilvania aveau deja o cultură a lor, la care avea prea puține de adăugat limba invadatorilor; împrumuturile luate de la unguri sunt puțin numeroase, deși de o certă valoare culturală în ansamblul lor, și se referă în general la vocabularul militar, administrativ și juridic (ca de ex. **a birui, hotnog** (= căpitan), **tobă, șir, neam, oraș, șoltuz, pârgar, hotar, viclean, nemeș, uric, vidic** și **varmeghie, vamă, a chibzui, a mistui, chin** etc.), la vreo meserie sau nume de meseriaș, instrumente, ocupații domestice, comerț, medicină, obiecte (ex. **a altoi, ilău, ic, lepedeu, lacăt, ham, sicriu, a urlui, heleșteu, giulgiu, bâlci, felie, fel, gazdă, seamă, a socoti, belșug, beteag, gingaș, ciudă, imaș** etc.).

Suntem foarte departe, cum se vede din exemplele date și din alte câteva care n-au mai fost amintite, de penetrări în masă a unor elemente lexicale din limba poporului invadator în cea a populației române autohtone; dacă acestă penetrație în masă nu a avut loc, cum n-a avut loc nici cea a elementelor germanice în limbile romanice, se datorește evident faptului că în Transilvania, ca și în regiunile din occidentul european, invadatorii au găsit un popor cu o civilizație superioară, cu o limbă care servea tuturor nevoilor acelei civilizații, și de aceea găsea în ea însăși rațiunea propriei conservări.

Capitolul II

DE LA COLONIZAREA SAŞILOR LA MOARTEA REGELUI LUDOVIC CEL MARE DIN DINASTIA ANGEVINĂ (1145–1382)

Colonizarea saşilor în Transilvania este în strânsă legătură cu ocuparea efectivă a regiunilor de către unguri. Regii unguri aveau tot interesul să aibă pe pământurile recent cucerite locuitori cu o limbă deosebită de cea a localnicilor, pentru a-i domina şi stăpâni pe aceştia din urmă; pe de altă parte, voiau, din raţiuni fiscale, să creeze centre de viaţă citadină pe care să le poată apoi exploata prin impozite: acestea sunt motivele pentru care au fost chemaţi nemţii pe care cronicile îi denumesc **„Teutonici Ultrasilvani"**, cunoscuţi, în general, sub numele popular de saşi, ca să formeze un fel de marcă germană pe teritoriul transilvan sub egida regilor unguri.

Nu se cunosc prea bine împrejurările în care s-a făcut această transferare, pentru că, după cum am mai spus, lipsesc toate documentele anterioare marii invazii tătăreşti din 1241; se ştie doar că ea a început în epoca regelui Geyza al II-lea (1141 – 1162) şi că alţii au venit aici în timpul domniei regilor Bela al III-lea şi Andrei al II-lea. Locul de origine al acestor saşi pare să fi fost Flandra sau o regiune din apropierea Mării Nordului; unii au venit din regiunile Rinului, alţii din Luxemburg (şi caracterele dialectului luxemburghez se păstrează încă în dialectul saşilor din Transilvania). O parte dintre ei au fost aşezaţi în regiunea Târnavelor, între Sighişoara şi Mediaş, o alta în jurul Sibiului,

o a treia în Țara Bârsei și, în sfârșit, ultima, în regiunea nord-orientală a Transilvaniei, lângă minele Rodna și Bistrița; au fost copleșiți cu privilegii de regii unguri și astfel cu timpul au putut ajunge la o mare înflorire economică.

Dacă, în ciuda relativei lipse de documente, e ușor să stabilim cu exactitate epoca de emigrație a sașilor în Transilvania, nu la fel de ușoară se prezintă problema colonizării secuiești. Secuii ne apar sub numele de **„Siculi”** în documentele de după 1224, ca locuitori ai unei **„terra Sebus”**. Asupra originii lor s-au făcut mai multe presupuneri. Vechii cronicari unguri îi considerau descendenți ai hunilor lui Atila, care, la desființarea marelui său imperiu, s-ar fi retras în localitățile locuite și astăzi de ei; istorici unguri mai noi îi consideră coloni ai regelui Ladislau cel Sfânt (1077–1095), sau ai vreunui succesor al lui pentru apărarea frontierei de răsărit a regatului; alți istorici, tot unguri, gândesc că ei ar fi un trib unguresc sau rămășițele cabarilor, popor asemănător prin limbă și obiceiuri cu ungurii, care u trăit și s-au dezvoltat izolat, fără să sufere nici un fel de influență străină, ceea ce ar explica aspectul ciudat al limbii lor. O ultimă teorie este aceea care îi consideră coloni aduși în Transilvania de Cavalerii Teutoni între 1211 și 1225. Problema n-a fost încă elucidată pe deplin.

Reîntorcându-ne la sașii din Transilvania, ei datorau regelui ungur, în schimbul privilegiilor acordate, un tribut anual de 500 de mărci de argint de Colonia; au fost ridicați la gradul de națiune, în sens medieval, în timpul domniei regelui Andrei al II-lea și l-au avut de conducător pe contele de Hermannstadt sau Sibiu, și o organizare religioasă sub conducerea unui paroh independent de episcopatul din Transilvania; mai târziu, prin dezvoltarea firească a centrelor locuite de ei, sașii au constituit elementul urban al regiunii, în timp ce elementul nobil, oficial era constituit de unguri și cel fundamental rural și tradițional de români. Că aceștia au trăit în Transilvania din acea epocă nu pot exista îndoieli, pentru că nu au existat în acele timpuri cataclisme politice care să-i fi putut distruge sau constrânge să emigreze; chiar situația lor de inferioritate, datorită lipsei de privilegii, nu este, cum se dorește, o dovadă că ei au emigrat în Transilvania,

pentru că altfel ei ar fi avut privilegii ca și sașii și secuii, ci dovedește în schimb că ei au fost și au rămas poporul autohton și subjugat. Ei nu puteau fi asimilați, pentru că Evul Mediu nu cunoaște această formă: Evul Mediu, spune pe drept cuvânt Iorga, nu asimilează niciodată populațiile, ci le aglomerează; a gândi la un Stat medieval unitar, care folosește peste tot aceleași mijloace ca să-și ajungă propriile scopuri, ar fi o mare greșeală; în acea vreme, când Statul putea să trăiască liniștit, bazându-se pe tradițiile vieții locale, o făcea: aceasta este motivația pentru care regele ungur era reprezentat în Transilvania nu de un principe, ci de un voievod, titlu care reprezenta prima formă de organizare română și slavă, și nu ungurească. Chiar și mai târziu, în secolul al XIV-lea, găsim voievozi în regiunea Maramureș, sub unguri, așa cum, în același secol, sub regii angevini din Ungaria se va adopta funcția de cneaz și de jude, și ea de origine slavă și română, pentru conducătorii de orașe săsești care vor primi titlul de **Gräfen** sau **Gerebs**; aceasta dovedește că, așa cum pentru principatul Transilvaniei se folosește un titlu de origine slavă și de folosință românească, și sub titlul de **Gräfen** sau **Gerebs** se perpetuează instituția cnezatului și a judelui de origine română. Menținerea acestor forme politice și organizatorice, ca divizarea națiunii săsești transilvănene în șapte *Stühle* sau scaune de justiție, cu o organizare care este străină lumii germanice și cu divizarea în scaune de justiție sau județe în acea „**universitas**" secuiască, cu o organizare care nu se găsește în nici o altă regiune locuită de unguri, sunt cea mai bună dovadă că regii din Ungaria au adaptat organizarea regiunii, după cucerire, la sistemul politic, administrativ și judiciar care exista aici mai înainte, făcând așa pentru că l-au considerat a fi cel mai bun; dar prin aceasta se recunoaște implicit existența unui popor autohton, poporul român, care avea instituții atât de înțelepte încât să poată fi imitate.

În 1211 regele Andrei al II-lea al Ungariei chema de pe Pământurile Sfinte ordinul „Cavalerilor Fecioarei Teutonilor din Ierusalim", așa-numiții Cavaleri Teutoni, pentru a le încredința lor apărarea în Carpați, împotriva poporului barbar al cumanilor, încă păgân, a teritoriului „care se numește Borza (Țara Bârsei), de peste pădure, pustiu și nelocuit..."; dar că era cu adevărat așa

e îndoielnic. Un document din anul următor spune clar că ei fuseseră chemați „**ad custodiendum confinium**". Cavalerii Teutoni au construit orașe și castele în Transilvania, ca de ex. Kronstadt (în românește Brașov), Bran etc., le-au fortificat pe altele, ca Râjnovul; regele le-a dat mine de aur și argint, mai târziu au căpătat permisiunea de a transporta sare, pe care o scoteau de la Ogna, până în localitățile de pe malurile Mureșului și ale Oltului; scopul regilor unguri era cel de a apăra teritoriul cu ajutorul Ordinului Teutonic în cele două trecători principale care duceau din Transilvania în Valahia, locuită atunci de cumani, adică pasurile Bran și Turnul Roșu[4]. În 1218 Cavalerii transformaseră deja, depășindu-și drepturile pe care le aveau, ceea ce ar fi trebuit să fie o simplă concesiune, într-un domeniu strict necesar ungurilor și secuilor, convinși că au să găsească în ei o apărare sigură. Aceasta a iscat nemulțumirea episcopului din Transilvania, Wilhelm, care se intitulează „**transilvanus episcopus**" și chiar „**untrasilvanus episcopus**", căruia, în acest fei, i se luat drepturile de zeciuială și de împărțire a justiției. În 1222, Cavalerii aveau drept „**magister**" al lor un oarecare Hermann; în 1225, după ce se dăduse o luptă, regele Ungariei, Andrei, la cererea episcopului Wilhelm, a izbutit să deposedeze ordinul, în ciuda sprijinului pe care i-l acorda papa, de averile sale, trecându-și-le în propria sa posesiune, devenind astfel stăpân și peste acele teritorii pe care Cavalerii Teutoni le cuceriseră de la cumani, dincolo de Carpați. Politica, de fapt antipapală, a regelui Andrei este de fapt o repercusiune a situației existente atunci între Imperiu și Biserică: suntem în anii luptelor dintre papă și împăratul Frederic al II-lea, epocă în care acesta a obținut coroana Ierusalimului. Inocențiu al III-lea voia să unească într-o singură forță toate statele creștine pentru o cruciadă în Orient; Frederic al II-lea cu titlul regal al Ierusalimului, se arăta în acea lume drept un cruciat permanent, cu gânduri politice de viitor nu prea clare; regatul Ungariei, care avusese de la papă tocmai această funcție de permanentă cruciadă împotriva Orientului, se simțea probabil nedreptățit de faptul că politica papală tindea să-i ia privilegiul care-i dădea atâta prestigiu, pentru a-l da Ordinului

2 Comanda nr. 31552

Cavalerilor Teutoni. Această complexitate de situaţii, atmosfera de cruciadă de care beneficia regatul, politica, în fond conservatoare, de luptă chiar şi dacă numai ideologică împotriva papalităţii şi a Imperiului, explică întrutotul acţiunea regelui Ungariei împotriva Cavalerilor Teutoni.

Anul 1241 aduce marea invazie tătărească. Urmaşul lui Gengis Han, Ogodai, delegase drept comandant al ramurii occidentale a imensului imperiu pe Batu Han şi-i ordonase să facă o mare expediţie spre Dunăre; ea a avut loc, cum s-a mai spus, în 1241 şi prin numărul mare al efectivelor masate în luptă, pentru timpul atât de scurt în care s-a efectuat şi prin rezultate rămâne şi azi memorabilă în analele militare. Armata mongolă pare să fi fost compusă din 150.000 de oameni; a pornit mai întâi împotriva Rusiei, care era împărţită pe atunci în atâtea cnezate, şi a învins-o incendiind oraşele Moscova, Vladimir şi Kiev; a venit apoi rândul Poloniei, unde armata tătărească s-a desfăcut în două ramuri principale: una a invadat Silezia şi Germania şi a câştigat bătălia de la Liegnitz, dar a fost constrânsă, din cauza marilor sale pierderi să se retragă şi să se întoarcă în Asia, cealaltă, sub comanda directă a lui Batu Han, s-a îndreptat spre Ungaria şi ţările dunărene şi s-a despărţit în mai multe subgrupări. După ce au trecut Carpaţii prin strâmtoarea Vereczke, a fost distrusă Ungaria după ce regele Bela al IV-lea a fost bătut pe râul Sajò, un afluent de pe dreapta al râului Tisa, Buda a fost cucerită şi tătarii au ajuns până în Dalmaţia. La 31 martie 1241 un grup de tătari, sub comanda conducătorilor Cadan şi Buri, au trecut din Bucovina Carpaţii pe la Vatra Dornei şi s-au îndreptat spre Rodna, cunoscută pentru minele sale, pe care au pus stăpânire printr-o stratagemă, la 1 aprilie, zi de Paşte, masacrând, se pare, patru mii de locuitori ai oraşului şi continuând apoi invazia spre Transilvania de sud şi centrală până când au ocupat Bistriţa, Dej, Cluj, Zalău şi Oradea Marea. În acelaşi timp, un alt grup, sub comanda lui Bochetor, trecea din sudul Moldovei prin pasul Oituz, pătrundea în Transilvania şi ocupa oraşele Sânzieni, Braşov, Cetatea de Baltă şi teritoriul dominat de Ţara Bârsei; la 11 aprilie ocupau Sibiul şi numaidecât după aceea Sebeşul, în

timp ce, ulterior, un grup sub comanda lui Budjek, după ce cucerise Valahia pătrundea în sudul Transilvaniei, nu ştim prea bine dacă trecând prin valea Oltului sau pe la Severin.

Invazia din 1241 a fost, ca un uragan, îngrozitoare, dar scurtă. În decembrie al aceluiaşi an murea Odogai; Batu Han, care avea interesul să fie pezent la numirea succesorului, a dat atunci ordinul de retragere. Tătarii s-au retras din Ungaria şi din Transilvania în anul următor, 1242, ducând cu ei o imensă pradă şi numeroşi sclavi. Teritoriile dunărene de dincolo de Carpaţi, Moldova, o bună parte din Valahia şi poate şi Oltenia, au rămas în schimb în mâna tătarilor probabil până la întemeierea principatelor.

Se ştie foarte puţin despre condiţia românilor din Transilvania sub tătari; probabil că au suferit mai puţin decât saşii, ale căror oraşe au fost distruse aproape în întregime; românii formau o populaţie cu caracter rural, deci săracă, adesea departe de căile de invazie: singura lor bogăţie, pământul şi turma, nu-i interesa pe tătari. Poate că are dreptate Iorga când spune că invazia tătărească a fost într-un anumit fel un bine, pentru că i-a sustras pentru scurtă vreme pe români dintr-o formă de civilizaţie politică ce se stabilise în Transilvania pe cheltuiala lor; fără intervenţia Hoardei de aur, regii unguri ar fi ocupat poate întreaga Cumanie, împiedicând dezvoltarea naturală a organizării româneşti în regiune, semnalată de existenţa cnezatelor şi voievodatelor lui Seneslav, Litovoi, Ioan şi Farcaş, menţionate în documentele de epocă. Ştim că pe malurile Mureşului ei îngăduiseră locuitorilor satelor să-şi aleagă drept conducători căpetenii tătăreşti, şi că pentru a fi siguri de aprovizionare împărţiseră ţara într-o sută de cnezate, fiecare având sub comandă câte o mie de sate; lucru atestat de cronicarul Rogerius: **„constituerunt canesios, id est balivos, qui justiciam facerent et eis euquos, animalia, arma, xenia et vestimenta utilia et sic procurator meus de istis erat unus et pene mille villas regebat, et erant canesii fere centum"**. Un lucru e sigur, că invazia tătărească a produs un mare gol printre locuitorii regiunii şi în cele vecine şi o mare sărăcie; în 1246 episcopul de Transilvania încă se mai plângea că dioceza sa era aproape nelocuită.

După retragerea tătarilor, regele Ungariei, în intenția de a restabili propriul domeniu, a invitat în regiune pe voievodul Laurențiu cu sarcina de a-i reuni din nou pe supușii goniți de invaziune. Poate pentru a împiedica stabilirea tătărească în Valahia și în Moldova sau, cum se spunea atunci, în Cumania, Regele ungur Bela al IV-lea s-a gândit să cedeze Ordinului Ospitalier al Cavalerilor Sfântului Ioan drepturile sale, în realitate mai mult presupuse decât reale, asupra acelei regiuni, pentru a-i așeza în fortăreața din Severin, fondată de curând, și în toată regiunea, până la Olt. Actul de donație a fost întocmit în iunie 1247 și confirmat de papă în 1250; cuprindea întregul teritoriu al Severinului **„totam terram de Zevrino cum alpibus ad ipsam pertinentibus et aliis attinentiis omnibus"**, cu dreptul regal asupra cnezatelor, adică asupra județelor lui Ioan și Farcaș, deja amintite, care ajungeau **„usque ad fluvium Olth"**, însă fără cnezatul lui Litovoi, care nu putea fi cedat întrucât era moștenire a românilor **„quam Olatis relinquimus"**; era exceptat și teritoriul Hațegului, **„excepta terra Harszoc"** din care se ceda însă Cavalerilor o jumătate din veniturile datorate Coroanei; pentru viitor, se prevedea cucerirea teritoriului lui Seneslau, voievod român, **„terra Szeneslai Voivodae Olatorum"**, ale cărui roade aveau să fie atribuite ca uzufruct timp de douăzeci și cinci de ani Ordinului, ca să treacă apoi la regele Ungariei. Oltenia, astfel, în proiectele ungurești, trebuia să devină un pământ de cruciadă, cum avea să devină ceva mai târziu Rodosul pentru același Ordin Ospitalier.

Se pare însă că această donație n-a avut nici o urmare, cu atât mai mult cu cât n-ar fi avut rezultate care să dureze; aceasta se datorează, fără îndoială, pe de o parte politicii de reconciliere făcute de Ludovic al IX-lea al Franței între Ordinul Ospitalierilor și Ordinul Teutonic, și pe de altă parte părăsirii politicii de supremație a lui Inocențiu al III-lea activată de succesorii marelui pontif.

Voievodul Laurențiu, primul pe care-l găsim numit în documente încă din 1248 ca **„Vaivoda transylvanus"**, și-a dat toată silința să restabilească vechea ordine în Transilvania, îngrijindu-se și susținându-i pe toți cei care, prin ocupațiile lor,

erau un izvor de belşug pentru regat; i-a rechemat chiar şi pe saşii care fugiseră după distrugerea oraşelor lor şi pe şerbii de pe domeniile ecleziastice. E interesant de notat cum reies din documentele timpului forme de nume, în general toponime, româneşti, care atestă existenţa unui popor român chiar din vremea aceea; de altfel, avem un document din 1252 care fixează graniţele pământurilor româneşti la Cârţa, ale saşilor din Braşov şi ale secuilor din Sebeş, dovedind astfel egalitatea în ceea ce priveşte dreptul de posesiune al românilor faţă de saşi şi secui; un alt act, apărut cu patru ani mai târziu, mărturiseşte aceeaşi paritate de drepturi între secui şi români, în legătură cu dările pe oi şi pe vite „**ex parte Siculorum et Olacorum**".

După 1260 românii din Transilvania vor participa, ca element cu caracter naţional distinct, la toate războaiele purtate de regii unguri: la lupta împotriva cehilor, dată în acelaşi an la Krassenbrunn, pe malurile Moravei, apar într-adevăr numite trupele secuilor şi ale valahilor (= românilor) „**Siculorum et Balachorum**" ceea ce ne face să înţelegem că era vorba nu de români din Moldova şi Valahia, ci de cei din Transilvania. Această nouă importanţă pe care o capătă pe plan militar populaţia românească e o indirectă consemnare a invaziei tătare; întradevăr, prezenţa tătarilor în Moldova şi în Valahia, deşi organizarea militară a secuilor, plasaţi de-o parte şi de alta a Carpaţilor pentru apărarea ţării, trebuia transformată Transilvania, întreaga Transilvanie, înţelegându-se prin asta şi românii, într-o regiune de frontieră de apărare şi atac, într-un soi de marcă supusă unei organizări speciale şi unor conducători respectaţi şi capabili, apţi să susţină eventualele atacuri, dar şi mai pregătiţi să facă incursiuni ofensive, ţinând seamă de situaţia tătarilor şi de cea a muribundului imperiu bulgar, şi deci gata să dea atacuri energice nu numai de-a lungul Dunării, dar şi dincolo de fluviu, în Peninsula Balcanică. Renăştea astfel, din adâncuri, reluarea unui vis al unui Sfânt Imperiu Roman de naţionalitate ungară. Pentru a instaura această marcă ungurească, în anul 1260 se fondează în Transilvania o „Ungarie de dincolo de Dunăre", pentru primul născut al regelui Bela al IV-lea, principele Ştefan, mai târziu cunoscut sub denumirea de „tânarul rege" pentru scurta sa

domnie; prin aceasta, Transilvania se îndreaptă spre o formă de autonomie care se va păstra apoi de-a lungul secolelor.

În același an, bulgarii, care erau subordonați regelui Boemiei, Ottocar, au trecut Dunărea și au cucerit Banatul Severinului: banul Lucrețiu se opusese cu toate puterile sale și făcuse prizonieri dintre invadatori. Principele Ștefan, care se intitula duce de Transilvania și principe al cumanilor, a profitat de invazie pentru a se declara independent de tatăl său, a străbătut Valahia ca să se lupte cu bulgarii, a trecut Dunărea și a ajuns până la Plevna, unde și-a luat numele de rege al Bulgariei; în această luptă a sa de apărare și de emancipare a regatului Ungariei i-a avut alături pe mulți dintre banii Transilvaniei, dintre care unii de origine română, precum și conducători români de dincolo de Carpați, dacă e să ținem seamă de titlul de principe al cumanilor pe care și l-a luat. Între timp, regele Bela al IV-lea pornise în marș împotriva fiului rebel și l-a asediat, probabil pe când el era pe drumul de întoarcere din campania transdanubiană, în castelul din Feketig, de identificat poate cu Feteketehalom, în românește Codlea, la marginea vechii frontiere carpatice, în apropierea Brașovului; în această operă a sa de supunere, regele avea să se slujească și de cumani, cu care mai târziu a trebuit să se lupte, întrucât sub regatul lui Ladislau al IV-lea, în 1288, s-au retras pe teritoriul supus de tătari, unde au găsit alți cumani care trăiau deja în comuniune cu românii, toți supuși domniei Hanului.

În timpul scurtei domnii a lui Ștefan al V-lea (1270–1272), și în primii ani din domnia succesorului, Ladislau al IV-lea (1272–1290), documentele ne vorbesc de nobili români ocupând diverse dregătorii ale statului unguresc, și ne atestă că, în timpul domniei atât de tânărului rege, a avut loc și o răscoală a unui conducător român, Lituvoiu, dintr-o familie care pretindea deja drepturi dinastice, și care în fruntea unei armate ce avea drept comandanți secundari pe frații săi, dintre care unul avea un foarte precis nume românesc, Bărbat, a luptat pentru independența țării sale. Regele a pus să fie urmărit Lituvoiu și dincolo de Carpați, l-a învins și l-a ucis, l-a făcut prizonier pe fratele lui, Bărbat, dar în loc de a se răzbuna și de a-l lichida, l-a făcut vasal al său, în urma făgăduielii acestuia de a plăti tributul datorat de țara pe care

Lituvoiu crezuse că o poate face independentă profitând de vârsta minoră a lui Ladislau al IV-lea. Condiţiile Transilvaniei însă rămân în acea perioadă tot tulburi; în 1277 saşii distrug oraşul Alba Iulia, deja reşedinţă episcopală de o anumită însemnătate; în 1288 s-au răsculat împotriva regelui şi l-au silit să vină la Braşov. În mijlocul acestor tulburări, românii cer pe faţă drepturi constituţionale asemenea saşilor, secuilor şi ungurilor, cum se vede în 1291 când conducătorii românilor iau parte la adunarea provincială ordonată de regele Andrei, pentru a revendica reforme, împreună cu capii celorlalte naţiuni, „**universalis nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis**".

De altfel, atestări ale românilor existenţi în Transilvania (şi să nu uităm caracterul fragmentar al documentelor medievale, în care sunt atestate în general doar cele ce apar individual şi pe care astăzi le numim acte de notariat) apar în întreg secolul al XIII-lea: între 1201 şi 1235, documentele episcopatului de Oradea atestă toponime româneşti, ca de pildă: o „**terra Bogdana**", mănăstirea Topliţa, târgurile Bogata, Dâmbul Crazna, Corneşti, Beşineu, Gârneşti, Moguş mortu, Borbuşpotoka (= râul lui Bărbat), Mogoşid (= podul lui Mogoş) etc., şi nume româneşti precum Simon, Costa, Ioachim, Zăboslav, Miloş, Bucioc, Bot, Bogdan, Prodan, Micu, Cosma, Ponici, Budu, Leca, Draga, Mogoş, Stan, Şerban, Moga, Crăciun, Bocşa etc. Atestări şi mai bogate în această problemă se pot găsi într-o valoroasă lucrare a filologului român Nicolae Drăgan, profesor la Universitatea română din Cluj, şi dispărut din păcate foarte repede. În această lucrare sunt studiate date toponimice şi antroponimice extrase din vechi documente medievale capabile să demonstreze existenţa românilor la nord de Dunăre în perioada dintre secolele al nouălea şi al paisprezecelea.

Care era situaţia românilor din Transilvania la sfârşitul secolului al XIII-lea, când cu Andrei al III-lea (1290–1301) s-a sting dinastia arpadiană?

În marşul lor de expansiune spre răsărit ungurii îi găsiseră pe români în Transilvania cu o organizare politică şi judiciară proprie, cu voievozii lor şi judecătorii lor, de la care dominatorii au luat modelul pentru voievozii care în numele regelui ungar

aveau să stăpânească regiunile cucerite, iar sașii și secuii, model pentru scaunele lor de justiție. Deci nimic nu s-a schimbat în condițiile administrative ale regiunii, deoarece, cum se întâmpla în întreaga Europă, ungurii invadatori acceptaseră o tradiție consuetudinară care era comodă pentru noii stăpâni; ideea națională atunci nu exista și menținerea unei ordini bazate pe tradiție, în timp ce păstra un trecut care nu umbrea și făcea supunerea mai acceptabilă pentru popor, nu constituia un pericol pentru noua stare de lucruri. Existau deci în regiune o Transilvanie regală, căreia regele îi impusese suprastructura feudală a nobililor lui, o Transilvanie ecleziastică a episcopatului catolic, și ea cu caracter feudal, o Transilvanie săsească și secuiască; existase o Transilvanie, măcar doar din punct de vedere teritorial, a Ordinului Cavalerilor Teutoni, dar exista și o Transilvanie românească, una care a fost la început independentă, și care, supusă de Cavalerii Teutoni și apoi trecută Coroanei, are adesea răbufniri și revolte de libertate, măcar așa cum se înțelegea pe atunci, adică încercări de a se scutura de dările regale și feudale, cum s-a întâmplat în 1293 și 1297, o Transilvanie rurală, alcătuită din așezări risipite prin pădurile Carpaților și în restul teritoriului regiunii. Locuitoriii săi au avut parte de un regim fiscal aparte și, chemați la prestări de servicii militare, au fost puși pe picior de egalitate cu secuii care păzeau frontiera dinspre Cumania; soarte lor s-a îmbunătățit din nou când au participat cu proprii lor bani la aventurile regelui Ștefan, obținând o situație politică recunoscută în general. Suntem așadar foarte departe de teoria istoricilor care ar vrea să facă din români, într-o Ungarie care încă mai avea ca vecini de temut pe tătarii lui Nogai Kan și Toctai Kan, o adunare de cerșetori care implorau bunăvoinței regelui și a apărătorilor frontierei carpatine, îngăduința de a-și ridica corturile lor de nomazi în vreun loc al teritoriului transilvan.

După căderea dinastiei arpadiene începe, sub domnia regilor dinastiei angevine, o nouă eră pentru Transilvania și pentru locuitorii ei. Sub domnia ultimului rege arpadian, venețianul Andrea, din familia Morosini din partea mamei, Transilvania își căpătase de fapt independența sub voievodul Ladislau Apor; înainte de a fi constrâns, în 1315, să abandoneze teritoriul

transilvan pe care ridicase un adevărat domeniu regal voievodal, el, care apare şi sub numele de Borsa, după care s-ar crede că e de origină română, a avut timpul şi puterea să-i spolieze pe saşi de anumite teritorii ale lor, printr-o acţiune care s-ar părea realizată pentru a întări situaţia secuilor şi a românilor.

Izbutind să pună stăpânire pe moştenirea sa ungurească, noul rege Carol Robert, din ramura napolitană a angevinilor, a inaugurat un nou sistem politic. Regii din dinastia arpadiană fuseseră mereu legaţi de tradiţie, păstrând sub puterea lor baza primitivă a descendenţilor conducătorilor care dirijaseră migraţiunea şi cuceririle următoare; erau regi maghiari, ai unei ţări cucerite de unguri, păstrând prin asta, atât cât adjectivul poate avea, semnificaţia pe care i-o atribuim acum, caracterul de regi naţionali; cuceririle politice, expansiunile care urmaseră nu reuşiseră să transforme regatul lor într-un stat cu ambiţii imperiale; numai sub regele Andrei al IV-lea găsim acest caracter imperial, dar este vorba de un episod, şi lucrul se înţelege lesne dacă ne gândim că el, numai el singur din dinastia sa, se socotea moştenitor legitim al împăraţilor din imperiul latin din Răsărit. Cu Angevinii, cum am mai spus, lucrurile se schimbă. Urcându-se pe tronul Ungariei ca străini de naţiunea ungară, au rămas în ea străini în sensul că voiau să instaureze o dominaţie feudală cu caracter imperial, ca aceea pe care Carol de Anjou o instaurase la Napoli, sau ca aceea pe care, după Filip cel Frumos, unii regi au încercat s-o impună din Franţa asupra întregii Europe, cu intenţia de a cuceri o coroană imperială la Roma sau la Constantinopol. Acesta a fost scopul Angevinilor în Ungaria; cât priveşte mijloacele, ei le-au realizat fără să ţină seamă de nici un privilegiu acordat înaintea diferitelor naţiuni (tot în sensul medieval al cuvântului) din regat şi fără să ţină seama de vreun drept istoric, folosindu-le în schimb pe toate pentru realizarea visului lor expansionist şi imperial. Această politică îi duc pe Carol Robert şi pe fiul său, Ludovic cel Mare, nu numai la dorinţa de a voi să ocupe toate teritoriile al căror nume erau cuprinse în titlurile pe care, din când în când, şi le luau regii arpadieni, dar şi să încerce să pătrundă în teritoriile româneşti ca să ajungă la Dunăre, s-o treacă, să intre în Serbia şi în Bulgaria, ca să pornească, în numele

credinței și sub egida Bisericii Catolice, împotriva turcilor și să instaureze la Constantinopol imperiul universal. Firește, un asemenea vis cerea, cum e și necesar, neîntrerupte eforturi militare cu consecința evidentă de a-i obliga pe regii din dinastia angevină să favorizeze toate elementele naționale care ar fi putut colabora la luptele necesare pentru aceasta; așa încât locul pe care românii îl ocupaseră în secolul al XIII-lea sub regii arpadieni nu numai că a fost păstrat, ba chiar importanța lor militară a crescut și s-a extins, și au obținut o nouă organizare bazată pe dreptul lor tradițional, cu conducători naționali, așa încât aveau să aibă în secolele XIV și XV un loc important în istorie.

Voievodatul Transilvaniei, care era o creație politică tradițională și nu se sprijinea pe nici o concesiune imperială sau papală, a fost recunoscut oficial și s-a bucurat de o nouă înflorire. Voievozii, e adevărat, își vor pierde titlurile lor și vor avea unul mai modest de conte, dar asta importă prea puțin; ceea ce contează este substanța faptului și nevoia pe care o vor avea Angevinii de a încastra în erarhia titlurilor feudale titlul voievodal care nu-și găsea locul aici. Am spus că românii au obținut dreptul de a avea conducători naționali; și-ntr-adevăr vom găsi un Neagul voievod – conte de Hodoș, lângă Oradea, în 1326, apoi în decursul aceluiași secol, în aceeași regiune, un Ivan din Beiuș, care avea doi frați, Bocul și Balc, apoi un Nicolaie de Zlatna și, printre frații lui, un Vladislav, un Tatamir și un Stoian; în Banat vom găsi un Bogdan, fiul lui Micu, care înainte de 1335 dorea să-și părăsească meleagurile natale ca să treacă în Ungaria, deși regele îl trimisese de trei ori la el pe cancelarul regal, arhiepiscopul de Kalocsa, ca să-l potolească; în 1370 vom găsi un Radu din Cuiești; mai târziu, în 1415 și 1445, în satele Crișcior, Bolea, Valea Bradului, în Bihor, în partea de apus a Transilvaniei și în comitatul Zarand, găsim conți cu nume românești, precum Moga, Vladislav, Ștefan, Șerban, Ioan etc. Nu este vorba de simpli capi de sate, ci de conducători de districte, de **„terrae”** (țări) cum se spunea pe atunci, care comandau o întreagă regiune întinsă până dincolo de Beiuș și care forma, în întregul ei, prin extinderea ce o avea, un voievodat român în nord-vestul Transilvaniei. Și înspre frontiera nord-orientală, cea mai importantă atunci pentru regatul

ungar, întrucât îi apăra de tătari, de lituani şi, ceva mai târziu, şi de polonezi, care încercau să cucerească provincia Galiţia ce aparţinea Rusiei, pe atunci în totală anarhie, găsim aceşti voievozi-conţi; îi găsim şi în Maramureş, în comitatele Ucocea şi Bereg în Transilvania. Ultimul era apanajul reginei Ungariei reprezentată de un conte; într-un document din 1370, este amintit dreptul comunităţii valahe să aleagă un voievod care s-o reprezinte în orice privinţă, în afară de drepturile de proprietate ale Coroanei; se interzicea contelui reprezentant al Reginei să numească, cum îi era obiceiul, alţi conducători în locul voievodului român. Într-un document din 1383, în învecinatul comitat Ung, sunt numiţi succesorii unui anumit Stanislav, fost voievod al românilor Reginei, şi se aminteşte că românii din Maramureş şi din alte regiuni ale Ungariei se bucură de aceleaşi drepturi de libertate ca şi românii din acel comitat, adică de aceeaşi organizare autonomă. Provincia Maramureş mai era considerată atunci ca un teritoriu de peste graniţă, faţă nu numai de Transilvania ci şi de întreg regatul Ungariei, şi e firesc dacă ne gândim că românii care se aflau acolo aveau o poziţie de primă importanţă în timpul dinastiei angevine. Slujeau perfect la apărarea regatului şi de aceea trebuiau trataţi cu cuvenita consideraţie. Voievozii-conţi din Maramureş sunt numiţi, începând din anul 1299. În 1303, unul dintre ei era chiar şi conte de Ugocea şi dregătoria trebuie să fi fost ereditară, întrucât în timp ce-l găsim pe fiul acestuia citat la aceeaşi dată cu titlul de **„magister"**, în 1326 ne apare apoi cu titlul de conte de Maramureş. Uneori documentele ne citează voievozi-conţi care par să conducă doar satele respective, dar foarte adesea aceste sate nu sunt altceva decât rezidenţa nobilului, cum apare şi-n toată Transilvania, şi nu întreaga circumscripţie administrativă; unul dintre aceştia, Bogdan, care locuia la Cuhea, a fost fondatorul principatului Moldovei, unde a trecut după ce s-a răsculat împotriva regelui Ludovic, trecând din Maramureş peste Carpaţi. Bogdan luase conducerea ţării de la un voievod fidel lui Ludovic, Dragoş, al cărui nume, în ciuda sufixului unguresc, este român, şi care aparţinea probabil acelei aristocraţii militare româneşti care a fost atât de bine exploatată de marele rege pentru scopurile

sale defensive şi expansioniste. Pierdută Moldova ca marcă de frontieră de dincolo de Carpaţi, s-a gândit s-o substituie cu o nouă marcă în Transilvania, cuprinzînd, între arcul munţilor, Maramureşul, comitatul Bistriţei, teritoriul secuilor, ca să ajungă până în împrejurimile Kronstadului; multe dintre funcţiile de conducere în această nouă marcă au fost atribuite unui anume Andrei, fiul lui Laţcu, tocmai în epoca în care Bogdan îşi consolida noul său stat şi se separa în mod foarte precis şi definitiv de regatul Ungariei. Pentru a contrapune statului moldovean al lui Bogdan o stavilă sigură, regele Ludovic cel Mare s-a gândit să încredinţeze noua marcă legitimilor descendenţi ai lui Dragoş, deci românilor, cu intenţia de a crea un dualism dinastic între aceştia şi noul stăpân al Moldovei; nu numai atât, dar a făcut să sporească şi mai mult importanţa familiei lui Dragoş, care reprezenta legitimismul faţă de rebeliunea novatoare a lui Bogdan, pentru că aflăm că în afară de titlul comital al Maramureşului el îl mai purta şi pe cel de castelan al tuturor fortăreţelor din regiune, pe lângă cele din Kovar şi din Rodna; din documentele referitoare la mănăstirea Sfântul Mihail din Peri, pe care nepoţii lui Dragoş căpătaseră îngăduinţa s-o ridice, şi pe care o puseseră direct sub dependenţa directă a Patriarhului grec din Constantinopole, dat fiind că exarcul mănăstirii avea jurisprudenţă ecleziastică asupra întregului teritoriu al mărcii, aflăm că ea cuprindea comitatele din Ugocea, Bereg şi Abaujvar, precum şi teritoriile Ciceu, Ungureş, Bolovăniş şi Bistriţa, care din punct de vedere geografic aparţineau Transilvaniei. Soarta fericită a familiei Dragoş nu se sfârşeşte aici: descendenţii săi au devenit şi castelani de Tecsö şi unul din ei a fost celebrul voievod al Transilvaniei Bartolomeu sau Birtoc. Alături de această familie, care va reveni adesea de-a lungul istoriei, nu trebuie uitată o alta, şi ea mare şi românească, cea a neamului Doboca; ea era înrudită cu voievozii români din valea Argeşului şi cu familia banului Laurenţiu; printre componenţii ei găsim arhidiaconi şi un Ladislau, care a obţinut o feudă de la principele din Ţara Româneasca, Vlaicu, trei sate în ducatul Făgăraş.

Astfel vedem cum elementul românesc din Maramureş contribuie la fondarea unor noi state, fie ele Moldova, fie noua

marcă despre care s-a vorbit și realizează o mișcare de la apus spre răsărit și de la nord spre sud, fapt contrariu a ceea ce ar fi trebuit să facă românii dacă n-ar fi fost autohtoni în regiune, cum pretind dușmanii continuității romane la nord de Dunăre; cu această ocazie este interesant de observat cum documentele bizantine ne arată că împărații de la Constantinopol înrolau pe malurile marelui fluviu români ca să-i trimită să lupte împotriva turcilor în Asia Mică; aceasta dovedește că pe cele două maluri danubiene, și deci și la nord de fluviu, românii existau și trăiau.

Așa cum le favorizau pe marile familii ale românilor, Angevinii le favorizau și pe cele mici, familii totuși ale căpeteniilor. Ca de obicei, numai acestea, familii mai mari sau mai mici ale conducătorilor militari și demnitari, sunt cele care apar în documentele medievale, în timp ce familiile oamenilor din popor nu apar niciodată. În toată Transilvania sunt amintite familii de cneji și de judecători, ce ne apar ca niște conducători firești ai unei populații autohtone, stabilită de mult pe locurile strămoșești. Acești cneji, care uneori apar, chiar și sub nume de voievozi, ca administratori de sate românești și judecători în probleme de mică importanță, se bucurau de „**jus kenezatus**" sau „**jus keneziale**", denumită chiar și numai „**keneziatus**" care reprezenta avantaje: cel de a avea o bucată de pământ mai mare decât a celor pe care-i administrau, atunci când nu se întâmplă chiar, cum rezultă din documente despre românii din Galiția, ca aceștia să fie obligați să cultive pământurile familiei cneazului; dreptul de a ține o moară; cel de a fi scutiți de anumite taxe, printre care **quinquagesima**, sau chiar de toate taxele; cel de a păstra amenzile și onorariile aplicate în judecățile care țineau de competența cnejilor pentru certuri, injurii, răniri etc. Poziția cnejilor numiți de rege era mult mai bună decât a celor numiți de nobili și de cler; și chiar și aici asistăm la înălțarea unora până în rândul nobililor (ceea ce explică prezența nobililor de origine română în Transilvania, ca Dragfii, Banfii, Kendefii, Ciomortanii etc.) și la decăderea altora până la dispariția lor în mijlocul gloatei. După domnia lui Carol Albert, mulți cneji, pentru cunoscutele lor servicii aduse Coroanei sau prin favoarea regală, au fost înălțați la grade nobiliare, mai ales în secolele XIV și XV, dar

pătrunzând în rândul nobililor unguri se maghiarizau şi prin aceasta erau pierduţi pentru naţiunea română; în afară de familiile deja amintite erau de origine română Corvinii, care au dat un mare voevod şi general Transilvaniei şi pe regele Matei al Ungariei, aşa cum era şi arhiepiscopul diplomat şi umanist Nicolae Olahul, adică Nicolaie Românul.

În 1301, pe teritoriul secuilor găsim un cneaz Ursul în fruntea unui sat care se conducea după dreptul românesc, adică una dintre acele **„ville olahales”** sau **„ville olacee”** care se găsesc în număr foarte mare în Transilvania vremii; ele slujeau la susţinerea sau la apărarea anumitor castele şi fortăreţe, ca de exemplu castelul regal din Udvarthely sau cel din Salgó, sau fortăreaţa de la Balvanyos; castelul din Salgó, lângă Sibiu, era în 1383 slujit de un sat de drept românesc aflat sub comanda cneazului Vladimir, care avea dreptul de a încheia tratate cu magistraţii saşi din împrejurimi; satul era, probabil, cel pe care saşii îl numesc şi astăzi Grossdorf şi românii Sălişte şi era locuit de păstori care făceau şi pe paznicii la hotarul din vecinătate, şi cărora li se atribuiau, poate din rea-voinţă, frecventele incendii de păduri care izbucneau atunci şi pentru pedepsirea cărora ajungea mărturia a şapte persoane care să-l acuze pe cineva pentru aceasta; acestor păstori şi soldaţi le era totuşi interzis să poarte arcul, în afara timpului când îşi îndeplineau serviciul militar. În regiunea Haţegului, în partea sud-occidentală a Transilvaniei, îi găsim pe cnejii aceştia, în 1363, pronunţând sentinţe asistaţi de nobili şi de bătrâni; câteodată sunt însărcinaţi să supravegheze tăierea pădurilor, alteori, cum a fost la Cluj, au fost puşi să supravegheze paza drumurilor ameninţate de hoţi, şi toţi locuitorii satului românesc, îndatoraţi numai cu acest lucru, nu mai îndeplinesc nici un alt fel de serviciu; este deci vorba de acei români, în general păstori, care nu sunt obligaţi, potrivit obiceiului românesc, decât să plătească darea pământului, **quinquagesima**, adică un berbec la fiecare cincizeci, regelui sau oraşului. În Maramureş, unde satele româneşti erau foarte numeroase şi dependente direct de autoritatea regală, luptătorii români sunt adesea recompensaţi pentru serviciile de război cu donaţii suverane care îi fac egali nibililor şi cnejilor, dar în plus cu un drept ereditar, pe care aceia

nu îl aveau, şi care-i ducea adesea până la rangul de voievod; adesea teritoriul donat era nelocuit şi atunci aveau dreptul de a chema consângeni, compatrioţi sau slugi fugite din alte târguri, aşa-zişii slobozi, pentru a forma noi aşezări. Şi acum multe sate româneşti din Maramureş poartă nume colective făcute pe baza unui nume propriu, de tipul Dragomireşti, Vanceşti, Giuleşti, care amintesc de numele cneazului fondator; toate comunele care au numele de felul acesta aparţin epocii Angevinilor.

În Banat să găsesc cneji dintr-aceştia care transmit, din proprie autoritate, dreptul de fondare a noi sate pe pământurile lor, păstrând doar dreptul de judecare a furturilor şi a incendiilor. Adesea sunt numiţi fără nici un document regal pentru a administra un teritoriu, cu scopul de-a avea gata pregătiţi indivizi care în caz de nevoie să poată îndeplini sarcini militare, ba chiar în această privinţă cnejii se confundă tot mai mult cu antica instituţie ungurească a „**iobagines castrorum**", adică conducători de soldaţi care trebuie să apere o fortăreaţă; fiecare „iobag", al cărui nume e de origine peceneagă sau uralo-altaică, era aproape un nobil, şi doar mai târziu cuvântul s-a degradat semantic până la a însemna doar sclav al gliei. În Banat cneazul devine repede un simplu cap al satului, un primar, un potestat, însărcinat să administreze comuna, să-i prindă pe fugari, să înroleze oameni pentru domnul său; e un om liber, dar dacă vrea să-şi părăsească satul trebuie să-şi plătească propriile datorii, precum şi dreptul de „**terragium**".

Românii, întrucât erau în cea mai mare majoritate ţărani şi păstori, erau în stare de servitute, şi reprezentau desigur partea cea mai săracă şi mai oprimată din regiune; ei plăteau în afara taxei numite **quinquagesima** şi pe cea pe porci, pe miere şi pe ceară, şi plăteau dişmele ecleziastice; de aceea găsim uneori decrete împotriva lor „împotriva răufăcătorilor de toate naţiile, dar mai ales români"; aceasta înseamnă doar că rebelii la ordinele regale trebuie să se fi găsit mai uşor printre stările sociale de jos, printre locuitorii de la ţară, şi lucrul acesta se petrecea peste tot în Evul Mediu. Dar chiar şi simplul ţăran român, acel „**Olachus communis**" din documente, avea aceleaşi drepturi ca şi ceilalţi membrii ai claselor de jos care aparţineau altor naţiuni din

Transilvania şi putea să cheme în judecată chiar şi pe un nobil sau pe un cneaz, putea să fie şi martor, cu singura condiţie ca numărul total al martorilor să fie superior celui al adversarilor, şi putea să-şi schimbe stăpânul dacă era înstărit şi putea plăti darea fixată pentru aşa ceva.

Dar în afară de cneji, de nobili, înălţaţi la asemenea demnităţi de rege, şi de popor, exista în Transilvania o nobilime română de spiţă veche, mai înainte de Angevini şi poate că şi de dinastia arpadiană. Prima atestare despre ea o găsim în 1291, sub regele arpadian Andrei al III-lea (am citat deja documentul), care convoca o dietă la Alba Iulia **„cum universis nobilibus Saxonibus, Syculis et Olachis in partibus Transylvanis"**; în 1399 voievodul din Transilvania Ştibor se adresează tuturor şi fiecăruia în parte dintre nobilii unguri şi români, castelani sau vice-castelani, şi mai ales castelanilor din Haţeg şi Hunedoara, ca să nu-i supere pe negustorii din Sibiu; în 1439 regele Albert al Ungariei le confirmă lui Mihail, fiul lui Mihail din Ciorna şi lui Blaş, fiul lui Stoian, averile lor, ca să se poată folosi de ele ca şi alţi nobili români din Banat; în Maramureş găsim mulţi români proprietari de pământuri cu delimitări de hotare **„veras et antiquas"**. S-ar putea cita şi alte exemple. Prezenţa acestor nobili români în Transilvania în secolele XIII şi XIV, deşi nu se poate exclude complet ipoteza că e vorba de descendenţi ai românilor înnobilaţi de primii regi arpadieni, e mai logic explicată de ipoteza că ei trebuie să fi reprezentat familiile conducătorilor români din regiunile mai muntoase din Banat, din Maramureş, din teritoriile Haţegului şi Hunedoarei, în care, din pricina rezistenţei autohtonilor favorizată de dificultăţile formelor geografice, ungurii nu au putut să-şi practice politica de spoliere pe care-o realizaseră în restul Transilvaniei, trebuind să se adapteze şi să recunoască posesiunile vechilor stăpâni ai regiunii. Şi aceşti nobili, însă, fie prin participarea lor la viaţa de stat, care era ungurească, fie prin faptul că părăsind ortodoxismul în favoarea catolicismului, foarte curând s-au maghiarizat şi au fost pierduţi pentru naţiunea română.

Capitolul III

TRANSILVANIA PÂNĂ LA CONSTITUIREA PRINCIPATULUI INDEPENDENT (1382–1526)

După moartea regelui Ludovic al Ungariei, românii și-au menținut pozițiile lor câteva decenii, în timpul cărora au continuat să existe acele **„ville olahales"**, pe care cnejii le administrau după dreptul devenit acum împământenit; dar dacă s-a menținut acest drept pentru români, a slăbit în schimb tradiția voievodală cu care regele Ludovic încercase să alcătuiască comitete românești la frontiera răsăriteană a regatului său. Urmașul său, Sigismund de Luxemburg (1387–1437), soțul Mariei, prima născută a lui Ludovic, nu s-a preocupat prea mult de regatul Ungariei; avea, mai înainte de alegerea sa ca rege al romanilor, aspirații imperiale, și regatul Ungariei, împreună cu cel al Boemiei trebuia, în felul lui de a gândi, să-i slujească drept platformă pentru construirea visului său: să supună întreaga Europă catolică și să se prezinte Orientului ca paladin al ideii religioase a Romei. Adevărul e că torționarul lui Ioan Hus se simțea mult mai în apele lui în Italia, în Elveția sau în Germania, decât în regatul moștenit de la socrul său. Despre Transilvania îi scria papei în 1412 că era o țară **„promiscuarum gencium et linguarum"** și că românii trăiau aici cu ungurii, cu sașii, cu secuii și alți schismatici, și că tuturor acestora era dispus să le mărească privilegiile acordate de antecesorii săi. În războaiele lui cu turcii obișnuia să facă daruri celor care se distingeau în luptă și printre aceștia îi vom găsi adesea numiți și pe români. Dar găsim și români care se ridică

împotriva autorității regale: când principele valah Dan I (1384–1386) a invadat Banatul Severinului, care aparținea Ungariei, mulți români s-au strâns în jurul lui și au fost învinși și masacrați; fiii lui Dan, Ladislau și Mihail, au fost înfrânți în vecinătatea Timișoarei, împreună cu tovarășii lor de rebeliune, Ladislau și Zank. Banatul era atunci punctul delicat al apărării regatului Ungariei; în Polonia domnea un cumnat al lui Sigismund; Valahia și Moldova erau de-acum consolidate ca principate independente și nici nu se putea visa la vreo supunere a lor, așa că ungurii trebuiau să se mulțumească cu o influență nominală sub forma unei suveranității ideale care pretindea să se exercite ca o amintire a eredității arpadiene. Dar în Banat și în districtele din sud–estul Transilvaniei se arătau turcii, care împingeau cu toată forța freneticele lor voințe de expansiune și cu mirajul unei prăzi ce se putea cuceri cu eforturi relativ mici. Împotriva noului pericol, regele împărat l-a chemat pe un italian, Pippe Spano, din familia florentină Scolari, pe care l-a înnobilat, încredințându-i Timișoara; acest italian, ajutat de conaționalii săi, s-a luptat multă vreme cu turcii, chiar și alături de principele român Dan al II-lea (1420–1431), pe care Sigismund îl ajutase să urce pe tron și care a murit în lupta împotriva semilunii. Dar nefiind suficient efortul lui Spano, în 1429 Sigismund i-a chemat în ajutor pe Cavalerii Teutoni, al căror maestru, Nicolaus Redwitz, a primit ca feudă Severinul, pe care l-a deținut până în 1435. Dar sistemul de a încredința apărarea țării mercenarilor străini era prea defectuos și costisitor; așa că-l vom vedea pe rege adresându-se populațiilor din țară, puternice, obișnuite cu gherila: în mijlocul acestor apărători ai propriului pământ știm că s-au găsit românii din provinciile Hunedoara, Hațeg și Banat, foarte buni cunoscători ai locurilor și apți din acest motiv să reziste eforturilor bandelor turcești invadatoare.

Rezultatul acestei participări la luptă nu putea fi decât redeșteptarea conștiinței naționale, chiar dacă pentru început, doar sub forma valorii în luptă, care apoi se va dezvolta și va predomina în secolul următor; această renaștere spirituală era ajutată și de relațiile continue pe care românii din Transilvania le aveau cu principatul Valahiei și, mai târziu, cu cel al Moldovei,

ai căror voievozi primiseră de la regele ungur, care le căuta alianța, concesia unor feude din Transilvania; la aceasta trebuie adăugată și fireasca simpatie pe care românii ortodocși din Transilvania trebuie să fi simțit-o pentru confrații coreligionari de dincolo de Carpați. Politica de prietenie cu voievozii români din Valahia și din Moldova a fost inițiată de regele Ludovic, care, în încercarea lui de a fonda la sud de Dunăre Banatul de Vidin, se adresase pentru ajutor voievodului român Vladislau sau Voicu (1364–80), dându-i în schimb feuda ducală a Făgărașului, cu dreptul de a o coloniza cu nobilii săi boieri; aceștia au adus aici țărani români și țigani[5] care erau sclavi legați de pământ și trebuiau să plătească voievodului impozitele în argint, rezervându-i și dreptul de înaltă justiție și cel de a confirma în numele său toate judecățile de proprietate; se forma astfel, pe pământ transilvan, un mic stat feudal româno–valah, care numai politic depindea de regele ungar, și în care boierii prestau, potrivit dreptului feudal, serviciul militar sub conducerea unor „pârcălabi" sau burgravi care locuiau în fortăreață și luau parte la consfătuirile reprezentantului principelui lor, în timp ce după dreptul românesc aveau obligația de a asista la administrarea justiției; și sistemul fiscal era românesc, bazat, adică pe plata dăjdiilor asupra tuturor produselor pământului și pe impozitul în argint, care a servit mai târziu pentru a se plăti tributul sultanului din Constantinopol. Această stare de lucruri a durat până aproape de sfârșitul secolului al XV-lea; ba chiar voievodul Țării Românești, Mircea cel Bătrân (1386–1418), a obținut, pentru că-l ajutase pe Sigismund împotriva cumnatului său, regele Poloniei, care voia să impună stăpânirea sa și asupra Ungariei, și satele românești din jurul Sibiului, așa încât să se poată numi după numele unuia dintre ele, duce de Făgăraș și de Amlaș; de la un fiu al lui Mircea cel Bătrân, Vlad al II-lea Dracul (1435–1446), avem diplome de înfeudare date boierilor săi în ducatul Făgăraș. Găsim în această epocă, mai precis în 1466–1469, și un episcop pentru acești români, care în afară de faptul că își strângea dijmele de la preoții ducatului Făgăraș, le strângea și pe cele din Oradea și din Maramureș, ceea ce ne face să gândim că acesta, care se numea Macarie și aderase la Conciliul din Florența, acceptând actul de

uniune cu biserica catolică și primind în schimb de la papa titlul de **„episcopus galliciensis"**, era episcopul tuturor românilor din Transilvania.

Regele Sigismund înnobilase, cum am mai spus, mulți români din Banat, din districtul Hațegului și din alte teritorii transilvănene, care se remarcaseră în luptă; dar mai sus decât toți s-a ridicat un individ cu o puternică personalitate, Ioan Huniadi, tatăl marelui Matei Corvin. Familia fusese înnobilată în secolul al XIV-lea, când primise ca feudă orașul Hunedoara și, potrivit tradiției, își avea obârșia într-unul din primii pincipi din Valahia. Din documente se cunosc toți membrii acestei glorioase familii, antecedenți lui Ioan, și anume Butu, fiul Șerban și nepotul Voicu, părintele mai sus–numitului, Ioan Huniadi, care, spre a fi deosebit de un frate al lui, tot Ioan, mai era numit și Iancu, a început să slujească drept cavaler, ca viteaz, sub un anume Csák și sub un Francisc din Csanád; din 1433 până în 1435 a trecut în slujba unui Visconti din Milano, episcop de Agram, ca să treacă apoi sub steagul regelui Sigismund. Cariera lui s-a împlinit foarte repede: îl găsim ban de Severin, voievod de Transilvania, conte de Timișoara și de Bistrița, guvernator general și apoi regent al regatului Ungariei; a fost una dintre personalitățile cele mai ilustre ale Europei și un mare condotier. Ar fi de ajuns să amintim victoria asupra turcilor, lângă Belgrad, în 1456, obținută cu ajutorul cruciadei comandate de S. Giovanni da Capristano, care a stăvilit pentru o vreme invazia turcă în Europa. Ioan Huniadi aparținea neîndoielnic Ungariei prin postul important care l-a avut aici, dar aparținea și poporului român, pentru că românii îi fuseseră părinții , tatăl și mama, românesc era chiar și supranumele de familie Corvin. Foarte adesea alături de el găsim români din familiile bănățenești Bizere și Ciorna, dintre care ultima a dat, pe la 1450, un ban la Severin, precum și aceea, originară din Maramureș, pe nume Mareș, din care unul, Simon, a luptat la Varna în 1445 alături de Ioan Huniadi, și altul, Gheorghe, a murit luptând cu turcii. Unii membri ai unor familii originare din Banat, Mușna, Chendriș, Maciucaș luptaseră deja cu turcii sub Pippo Spano și continuaseră lupta sub Ioan Huniadi; doi membri ai familiei Maciucaș fuseseră uciși în luptă sub ochii lui

Sigismund; un Ioan Chendriş se remarcase apărând, în 1442, sub comanda lui Huniadi contra turcilor, Porţile de Fier, cunoscute încă de pe vremea lui Traian, care tăind Carpaţii permit trecerea din Banat în Transilvania; despre un alt român din Transilvania, Ioan Ungur, ştim că a luptat sub comanda lui Huniadi la Niş, unde în fruntea cavaleriei a rupt rândurile turcilor, pentru a muri mai târziu pe malurile Moravei, unde **„non ultimam laudem cum sanguinis sui larga effuione reportavit"**. Mai târziu vom găsi alţi români şi sub regele Matei, fiul lui Ioan Huniadi: unul dintre ei, un alt Ioan, a luptat în Serbia, în Polonia, în Boemia, în Austria, la Varna, la Câmpia Mierlelor, la Kossovo, unde l-a salvat pe viitorul rege cedându-i calul.

Importanţa familiei Huniadi pentru românii din Transilvania a fost foarte mare. Ioan a fost reprezentantul virtuţilor poporului său de origine şi a îndeplinit o misiune pe care nici chiar principii din Moldova şi Valahia, chiar şi uniţi, n-ar fi putut s-o îndeplinească, a fost reprezentantul tipic al acelei lupte pe care poporul român a dus-o cu turcii timp de atâtea secole şi care a făcut din principatele dunărene cel mai îndepărtat bastion al religiei creştine împotriva răspândirii celei musulmane, şi un dig care a salvat din orient civilizaţia europeană. Cu toate acestea nu trebuie să exagerăm această importanţă. Cum s-a mai spus deja, Huniadi, şi cu el toţi nobilii români care l-au însoţit în lupta contra turcilor, întrucât erau de naţionalitate română, întrucât e foarte probabil că vorbeau româna ca limbă de familie şi desigur o vorbeau în relaţiile lor cu românii care le erau supuşi, cu ţăranii care continuau să traiască **umila lor viaţă a pământului**, au fost în mod necesar şi obligatoriu de origine creştină catolică, care era obligatorie pentru cine aspira în regatul Ungariei la posturi de conducere, în timp ce românii principatelor din Ţara Românească şi Moldova erau creştini ortodocşi, profesie de credinţă religioasă tot atât de obligatorie pentru cine avea un post de responsabilitate şi de conducere nu numai în cele două principate, ci în întreaga peninsulă balcanică. Caracterul apostolic al regatului Ungariei era în total contrast cu cel ortodox al principatelor dunărene, tocmai în epoca în care acestea căpătaseră, în parte, misiunea civilizatoare orientală a Constantinopolului, ocupat de turci. Era

vorba de două civilizaţii contrastante, de două lumi diferite, despărţite de pătimaşe diatribe teologice. La sfârşitul Evului Mediu, Ioan Huniadi şi ceilalţi nobili români, tovarăşii săi, se îndepărtaseră de religia poporului lor pentru a servi naţiunea politică ungară, în care limba oficială de cancelarie era latina şi spiritul animator era feudal, cum o impuseseră Angevinii; deveniseră unguri prin viaţa lor politică şi religioasă, şi nu mai erau români; dar prin aceasta nu puteau fi consideraţi ca renegaţi ai naţionalităţii de origine; e adevărat că atunci a fi catolici şi a avea slujbe în statul unguresc însemna o înstrăinare completă de tot ceea ce privea naţiunea română şi interesele ei, dar e tot atât de adevărat că aceasta nu avea atunci o importanţă prea mare pentru indivizii izolaţi, pentru că lipsea în general acel puternic sentiment naţional care-i leagă acum pe oameni de propria ţară.

Totuşi sentimentul naţional nu lipsea complet nici atunci şi dacă în anumite regiuni nobilii români au ajuns în cele din urmă să reprezinte interesele nobilimii maghiare, ca la Hunedoara sau la Baia de Criş, n-au lipsit, pe de altă parte, exemple de nobili sau de oameni din popor transilvăneni sau bănăţeni de naţiune română care se duceau să lupte sub steagurile voievozilor din Moldova şi Valahia. Ajunge să-l cităm pe un anume Lado, din deja pomenita familie Bizere, al cărui fiu Ladislau, totuşi, obţine după moartea tatălui său reabilitarea la curtea regelui ungur, şi cnejii din Râuşor, din districtul Haţegului, care se amestecă în 1432 în luptele interne din Moldova pentru succesiunea la tron după moartea lui Alexandru cel Bun.

La sfârşitul secolului al XIV-lea şi clasa populară a românilor din Transilvania a participat, în atmosfera agitată a problemelor religioase, la mişcarea husită care cucerise toată masa slovacă locuind în regiunile de nord ale Ungarieil, aşa cum îi cucerise în parte şi pe polonezi. Husiţii erau deosebit de numeroşi în Maramureş unde au atras de partea lor şi pe români. Se ştie că succesul deosebit al acestei mişcări s-a datorat faptului că el a reprezentat în reformă o parte esenţială rurală, în timp ce luteranismul a cucerit clasele urbane şi calvainismul floarea păturilor politice şi culturale. Sub influenţa husiţilor unguri[6] refugiaţi în Moldova pentru a scăpa de persecuţiile lui Sigismund,

care îl condamnase pe Hus la moarte pe rug, în consiliul de la Constanța, au apărut poate primele traduceri românești a unor părți din **Biblie**, adică primele monumente ale limbii literare române; aceste traduceri au fost făcute în partea nord–orientală a Transilvaniei, în Maramureșul care se învecinează la est cu Moldova; au fost traduse din slavonește Psalmii, Evangheliile, Faptele Apostolilor, adică acele cărți pe care le prețuiau cel mai mult husiții, cu o limbă care avea un lexic cu o puternică amprentă latină, scoțând la iveală acel caracter romanic al limbii române care a fost apoi relevat, adesea cu accente de încântată satisfacție, de misionarii noștri și de umaniștii secolului al XVI-lea. În secolele XIV și XV au avut loc răscoale țărănești, provocate de înrăutățirea situației lor sociale care tindea să se transforme în sclavie a pământului în districtele Făgărașului și Hațegului și în Banat, fără să se poată cunoaște totuși cauzele lor directe și dezvoltarea lor; dar nu este exclus ca la aceste lupte, care au avut în genere un caracter politic și social, să fi contribuit și influența reformatoare a husitismului. În schimb, cunoaștem bine motivele marii revolte din 1437 și desfășurarea sa. Episcopul Transilvaniei, Gheorghe Lepes pretinsese de la țăranii numeroaselor sate, al căror proprietar era, plata dijmelor în argint pe trei ani, sub pedeapsa excomunicării. O dată cu el își exprimaseră aceeași pretenție nobilii unguri sau maghiarizați, și asta n–a făcut decât să sporească nemulțumirea țăranilor; au fost devastate pământurile sașilor care se considerau nobili și ale episcopului, și o mare masă de revoltați, unguri și români, s-au adunat pe munții de la Bobâlna; voievodul Transilvaniei, Ladislau din Csák, a avut nefericita idee de a-i supune la torturi pe solii pe care țăranii îi trimiseseră ca să-și exprime plângerile și să ajungă la o învoială; s-a ajuns așa la o bătălie care n–a dus la nimic, după care a fost necesar să se reia discuțiile și rebelii au trimis pe reprezentanții cei mai aleși din pătura de sus a țărănimii, oameni din satele Kend, Zeck și Vaidahaza, precum și din orașul Cluj, pentru a obține posibilitatea ca plata dăjdiilor să se facă cu monedă măruntă, cum aveau ei, și să li se permită să părăsească pământul stăpânului după ce-și plăteau toate datoriile; mai cereau apoi desființarea dărilor, a tuturor obligațiilor de a plăti în natură a noua parte din

producția de vin și de grâu, transmiterea bunurilor soției defunctului șerb și primirea testamentului de la șerb însuși; făgăduiau să plătească în fiecare an zece dinari în ziua de Sfântul Ștefan, plata datorată folosinței morii, să muncească o zi pe câmp la strânsul fânului și la secerat și să ajute la repararea morii; cereau în schimb să se renunțe la dările pe porci și la albine, care trebuiau plătite de țăranii care slujeau la fortărețe. Se obligau să respecte dreptul regal pentru **quinquagesima**, dar cereau ca funcționarii numiți ai Camerei regale să supravegheze salinele, să le respecte drepturile câștigate și să nu-și mai rezerve monopolul vinului; se ofereau să-și vândă produsele la preț neschimbat în timpul campaniilor militare, dar pretindeau ca nimeni să nu li le mai rechiziționeze fără plată; cereau, în sfârșit, să nu se mai tulbure inutil pacea țării și ca nobilii să renunțe la samavolniciile lor, consimțind în schimb la pedeapsa cu moartea pentru țăranii care s-ar fi revoltat. În sfârșit, ca o garanție a respectării înțelegerilor, cereau ca în fiecare an să se adune pe muntele Bobâlna căpitanii tuturor satelor împreună cu doi bătrâni din fiecare sat.

N–au ajuns însă la nici un rezultat. La 16 septembrie 1437 se încheiase la Căpâlna o „uniune fraternă" între nobilii unguri, sași și secui, așa-zisa **„unio trium nationum"** în care, jurând fidelitate Coroanei, nobilii se obligau să-și unească forțele între ei nu numai împotriva turcilor, ci și împotriva acelor **„nefandissimi rustici"**, care avuseseră cutezanța să se revolte, angajându-se să nu elibereze sub nici un motiv pe robi de pământurile de care aparțineau. Pe la sfârșitul lunii septembrie a avut loc o nouă bătălie, când cea mai mare parte a țăranilor, descurajați, părăsiseră câmpurile. La 6 octombrie, rebelii au fost siliți să se supună și să accepte condițiile puse de nobili: aveau de plătit un galben de aur în locul micilor monede pentru fiecare plug cu opt boi, sau valoarea corespunzătoare în vite și în vin; pentru fiecare individ trebuia să se plătească patruzeci și doi de dinari; de trei ori pe an trebuiau să facă daruri stăpânilor lor, care aveau dreptul să ceară o zi de muncă pe an fără să se specifice dacă era vorba de strâns fânul, secerat sau altceva; robii trebuiau judecați de sat, fără dreptul de a se adresa judecătorilor din orașul cel mai apropiat, și s-ar fi putut elibera cu condiția să respecte anumite

obilgații care se căuta să fie făcute cât mai greu de îndeplinit.

Frământările n-au încetat numaidecât peste tot, ba chiar la Cluj țăranii au pătruns până la periferiile orașului, apoi, într-o a doua etapă, l-au ucis pe guvernator și au tras în țeapă la Turda pe nouă dintre tovarășii lui. Urmașul lui Sigismund, Albert de Austria, care ar fi trebuit să aprobe convenția și căruia i se comunicase abia la 6 februarie 1438 ceea ce se întâmplase, l-a criticat violent pe episcopul care pricinuise toată revolta, ordonându-i să îngăduie circulația liberă a cetățenilor, dar, între timp, dieta din Transilvania ratificase unirea fraternă împotriva revoltaților.

Alături de această mișcare cu caracter economic și social mai vedem și o alta printre românii din Transilvania, și anume participarea activă a unei mari părți dintre ei, de religie catolică, la cruciada populară comandată de S. Ioan din Capistrano, care l-a ajutat atât de mult pe Ioan Huniadi în lupta sa împotriva turcilor și mai ales în lupta de la Belgrad din 1456; dar rămânea o mare parte de români de religie ortodoxă și episcopul lor a fost denunțat că se opune cruciadei, arestat și trimis la Roma să ceară iertarea păcatelor sale și să facă penitență. Eforturile depuse de Huniadi și de predicatorii cruciadei ca să-i câștige de partea catolicismului pe românii din Transilvania, și drepturile care li se îngăduiau au dus la consecințe neașteptate; în 1459 nobilii unguri, sași și secui și-au reînnoit convenția lor dar pe deasupra au luat și măsuri împotriva absolutismului regal, pentru a păstra autonomia care să slujească la apărarea și mai susținută a privilegiilor lor. În 1463 s-a stabilit că supușii care, în caz de expediție militară, trebuiau să rămână să apere fortărețele din afara satului lor, trebuiau neapărat să fie cu toții unguri, ceea ce demonstrază nu numai neîncrederea pe care nobilii o aveau față de supușii români în general, ci și pe aceea pe care o aveau față de români ca indivizi de naționalitate deosebită de a lor. Se recunoștea astfel că poporul român din Transilvania trebuia să fie supus opresiunii sociale a celor care aparțineau celor trei națiuni privilegiate, din motive politic–precauționale. Totuși aceasta nu împiedica progresul natural al masei române, și formarea unei unități politice și militare românești în Banat, unde districtele

românești s-au unita și s-au populat cu țărani fugiți de robia pământului. În capul acestor unități politice sunt românii; de exemplu la Carensebeș, un Andrei Dan este șeful magistraților din oraș, Mihail din Ciorna și Petru Danciu sunt castelanii fortăreței din Severin, la Orăștie magistrații români sunt aleși de sași, unguri și români reuniți; și se instituie o adevărată dinastie, cea a familiei Olah, care deriva din principele Dan al II-lea Dracul, voievod de Valahia, din care va ieși faimosul umanist, arhiepiscopul Nicolaus Olahus, cancelar al Ungariei și secretar regal dîn 1520. În Banat, înainte de colonizarea sârbă care a început în secolul al XVI-lea[7] și de politica de transformare datorată Habsburgilor în secolul al XVIII-lea, totul era românesc, de la sate și până la marile centre orășenești și castelele regale, așa încât prin 1550 regiunea se numea **Valacchia Citeriore**; acolo mai erau încă familiile Mutnic, Macicaș Șișman, Marga, Gârlișteanu. Dar nu numai Banatul rămăsese tipic românesc, ci și districtul Hunedoara, de unde se trăgea familia Huniadi; de la sfârșitul secolului al XV-lea erau acordate privilegii românilor din districtul Hațeg, care erau considerați apărătorii naturali ai Ungariei împotriva turcilor.

Sub domnia lui Matei Corvin, care era pe jumătate român, românii din Transilvania n–au fost susținuți de rege în eforturile lor de a-și cuceri autonomia. Și lucrul era de înțeles, întrucât ei erau la frontiera orientală a regatului, în timp ce regele tindea, prin cultura sa renascentistă , spre occident și gravita în jurul Boemiei și Austriei într-un vis imperial care nu s-a realizat niciodată. În afară de justiție, prin care a devenit proverbial, toate națiunile din Transilvania au avut motive să se plângă de el; de fapt, sași și secuii găseau foarte apăsător sistemul fiscal, nobilii s-au ridicat împotriva pretențiilor lui de absolutism, românii au fost deposedați de mai multe din pământurile lor; astfel târgul românesc Rășinari, care fusese dat în garanție de către târgoveți familiei Gereb, a fost alipit orașului Sibiu (Hermannstadt); familia Gereb a avut în schimb în 1471 feuda Făgărașului, dar după un an a trebuit să se restrângă doar la fortăreață, pentru că tot districtul a fost atribuit sașilor care se plângeau că turmele românilor le păgubeau lanurile de semănături. Sașii au obținut

chiar dreptul de a omorî oile pentru a arăta cu sânge curs pe pământ unde avusese loc violarea posesiunilor lor; păstorii români vinovați puteau fi urmăriți de dregătorii sași, cărora li se permitea să intre chiar și în casele lor pentru a pretinde supunere; singurul lucru care le era interzis era să le ia veșmintele și să înroleze români ca paznici de noapte; unica favoare care se făcea românilor era scutirea de **quinquagesima**, care în schimb era percepută cu avariție fără seamăn pe teritoriile aparținând capitulului arhiepiscopal.

Aceste condiții mereu tot mai grele nu puteau duce decât la o nouă revoltă, care a izbucnit în 1514, ca o consecință a reluării războiului împotriva turcilor și a apelurilor papale pentru o nouă cruciadă. Țăranii au găsit un secui, pe căpitanul Gheorghe Doja, care obținuse permisul de a aduna armată pentru cruciadă și care a ridicat steagul revoltei împotriva nobililor, deși se declarase supus regelui Ungariei. În zadar regele a ordonat represiunea mișcării, extinse în întreaga Transilvanie și în Maramureș; bătălia finală a fost câștigată de stăpânire la 15 iulie din același an sub zidurile Timișoarei; Doja a fost prins și ars la foc mic. Rezultatul revoltei a fost dezastruos, pentru că a fost instituită legal șerbia tuturor țăranilor, mai ales ai acelora aparținând națiunilor neungurești.

Sub domnia lui Matei Corvin se pare că românii din Transilvania, în afară de episcopatul din partea occidentală a regiunii, mai aveau și un altul la Rămeți, unde sub frontispiciul bisericii se poate citi data fondării, anul 6895 din calendarul Iulian, adică 1486–1487; s-ar putea spune totuși că această dată se referea la biserica catolică ridicată mai înainte de cea ortodoxă. Oricum este sigur că în acea perioadă începea să se organizeze în Transilvania o biserică ortodoxă cu o ierarhie religioasă română, care să suplinească, într-un anumit fel, lipsa posibiltății unei organizări politice a poporului, în afara unei anume autonomii militare obținută de câteva districte de frontieră, și de cea a unei clase conducătoare, având în vedere că aceia care trecuseră în rândul păturii nobiliare fuseseră nevoiți să treacă și la catolicism. Conducătorii religioși ai poporului român din Transilvania își luau titlul de protopop, importat din lumea bizantină și deja

folosit în pricipatele Moldova şi Ţara Românească; funcţia lor era asemănătoare cu cea a corepiscopilor, care se întâlneau în primele secole în Galia şi prin alte părţi ale occidentului, şi erau echivalenţi cu arhidiaconii din ierarhia catolică. În documente găsim pomenit în 1503 un protopop român în regiunea Beiuş, care pare să fi avut îndatoririle predecesorilor săi; în 1514 se aminteşte de un protopop din teritoriul Haţegului; încă din 1503 funcţiona ca protopop al bisericii satului care se formase în jurul castelului di Hunedoara un anume Petru din Socet. În Maramureş, care rămăsese, şi-n ceea ce priveşte clasa conducătoare, român şi era în feuda despotului Serbiei, George Brancovici, care avea interesul să protejeze, ca ortodox, ortodoxismul, în Maramureş, spuneam, mitropolitul de Belgrad obţinea de la regele Matei scutirea de taxe pentru sacerdoţii ortodocşi în 1479; dar în 1494 mănăstirea din Peri, deja amintită, fondată de români, obţinea o relativă autonomie, întrucât egumenul său (exarh, ar fi fost numit la Constantinopol) trebuia să depindă de episcopul din Transilvania, care avea reşedinţa la Feleac, o cunoscută pădure de lângă Cluj, pentru a cărei apărare, la începuturi, a fost ridicat satul; la Feleac se stabilise în 1453, în momentul marii risipiri a lumii greceşti de la Constantinopol şi din împrejurimile ocupate de turci, un episcop care provenea din Imperiul bizantin, cu numele Marcu, căruia i-a urmat Danciu sau Daniel, fiul sacerdotului din Feleac, devenit apoi arhiepiscop de Severin când ortodoxismul a înlocuit catolicismul în citadela fondată de regii unguri întru apărarea regatului lor în partea dinspre Dunăre.

În Moldova, unde organizarea ecleziastică era deja închegată, se recunoaştea un caracter canonic, cu titlul de biserică metropolitană în Transilvania, doar episcopatului de Feleac. Lui Danciu i-a urmat Petru, care nu era episcop, ci simplu preot, în condiţiile vieţii ecleziastice din Transilvania, care în 1538 capătă o altă orientare.

Organizarea ecleziastică a românilor din Transilvania şi recunoaşterea canonică a acesteia n-ar fi fost posibile, chiar şi cu consecinţele lor sociale şi politice, dacă n-ar fi fost protejate, sub formă de donaţii şi de înlesniri, de principii din Moldova şi Ţara Românească, în calitatea lor de stăpâni ai anumitor

pământuri din Transilvania pe care li le cedaseră regii Ungariei ca să se asigure de alianța lor credincioasă.

În secolul al XV-lea, pământurile Făgărașului aparțineau prințului Vlad Țepeș (1456–1462), voievod al Țării Românești și urmașului său Radu cel Frumos (1462–1474); concesiuni li se făcuseră însă și sașilor, cum am văzut, confirmate în anii 1469 și 1472. Cu toate acestea, românii din Făgăraș nu vedeau cu ochi buni administrația familiei, deja citate, Gereb, nici pe cea a universității săsești, motiv pentru care în 1479 tot districtul și fortăreața au fost încredințate unuia dintre cei mai puternici boieri valahi, Udriște, care le-a ținut până la 1483, având apoi ca urmaș pe episcopul catolic al Transilvaniei. Orașul Făgăraș, împreună cu satele din jurul Sibiului care formau așa-numitul ținut Amlaș, fostă feudă a principelui valah Mircea, au fost cerute apoi de voievodul Radu cel Mare (1495–1508), și ceva mai târziu de Mihnea cel Rău (1508 – 1510), care a invadat regiunea pentru a afirma aici drepturile tradiționale ale voievozilor din Țara Românească, cu ajutorul descendenților vechilor familii colonizate aici de Mircea[8]. Secuii, locuitori ai țării care făcuse cândva parte din Moldova și erau mândri de propria libertate și de propriile privilegii în permanență râvnite de nobilii din Transilvania și de regii unguri, începuseră din 1470 să plătească taxele voievodului din Moldova, pe atunci Ștefan cel Mare, care considera ținuturile din Ciuc și Odorhei ca făcând parte din propriul voievodat; secuii îl ajutaseră în 1475 în bătălia de la Vaslui împotriva turcilor, și invitarea lui Matei Corvin de a-și ajuta aliatul nu făcuse decât să consacre, cu un rescript regal, o stare de lucruri care exista deja. Așa se extindea, în părțile sud–orientale ale Transilvaniei, influența principilor români din Moldova; de altfel, Matei însuși, cu câțiva ani mai înainte, în fața comunei primejdii a unei invazii turcești, îi cedase deci aceluiași voievod Ștefan cel Mare fortărețele și districtele transilvănene foarte populate, Ciceu și Cetatea de Baltă pe Târnava. Ciceul, din apropierea cetății săsești de la Bistrița, era centrul unui district de șaizeci de sate, în timp ce Cetatea de Baltă era un loc foarte frecventat la faimoasele sale bâlciuri anuale; de la aceste două fortărețe se putea ține sub un permanent control politic toată țara

secuilor, ceea ce era un lucru foarte important. Astfel, de la frontierele cu Maramureşul, în întregime românesc, până în apropierea Braşovului se extindea, aproape pe o treime din Transilvania , influenţa moldovenească, în timp în aceeaşi regiune, de-a lungul feudei Făgăraş, se exercita ce cea valahă.

Ştefan cel Mare, al cărui talent politic era cu totul remarcabil, înţelesese nevoia de a-i organiza pe românii din Transilvania care-i erau supuşi direct şi care într-un fel erau sub influenţa sa. În satul Vad, pe malul Someşului, a pus să se ridice o mănăstire şi să se instituie un episcopat, al cărui titular, ales în Moldova, era sub dependenţa ierarhică a mitropolitului de Iaşi, creându-se astfel o legătură în plus între voievodatul lui Ştefan şi românii transilvăneni. Urmaşul lui Matei Corvin, Ladislau, dădea în 1508 voievodului Ţării Româneşti, Radu cel Mare, care-i prestase un omagiu şi-i ceruse un loc pentru un eventual refugiu peste Carpaţi unde să se adăpostească contra turcului, deci îi dăduse acestuia, fiicei sale Anca şi fratelui Vlad, oraşul Stremţ, cerut din cauza poziţiei sale geografice; în 1517 oraşul revenea la apartenenţă valahă cu Basarab al IV-lea supranumit Neagoe; mai târziu, câţiva boieri dizidenţi, logofătul Horvat, banul Pârvu, vistiernicul Vancea şi urmaşii lor au primit în posesie Gioagiu. În 1526, un alt principe din Valahia, Radu de la Afumaţi (1521–1529), obţinea de la regele Ludovic al II-lea, succesorul lui Ladislau, în ciuda opoziţiilor universităţii săseşti, posesiunea asupra localităţilor Vinţ şi Vurper, care au revenit apoi lui Radu Paisie, alt voievod valah (1535–1545), împreună cu şase sate anexe. Pe aceste posesiuni ale prinţilor valahi se va constitui mai târziu episcopatul de Gioagiu.

Şi astfel se organiza, cu ajutorul voievozilor valahi şi moldoveni, marea masă populară română din Transilvania, autohtonă în regiune, dar între timp se înstrăinau tot mai mult de ea nobilii ieşiţi din naţiunea română, căreia nu-i mai aparţineau nici prin religie, nici prin interese sociale, economice sau politice; acum interesele lor erau în mod firesc cele ale statului care-i crescuse şi-i înnobilase. Aceştia nu erau totuşi trădători ai propriului neam: se adaptaseră mai degrabă, în mod voluntar, la situaţia de atunci, deoarece într-o epocă în care conceptul de

națiune era cu totul deosebit de cel actual, se atașaseră puterii suverane, o ajutaseră în nevoile sale și din asta obținuseră în schimb titlul nobiliar, identificându-se în felul acesta cu interesele regelui și ale nobilimii din care începeau deci să facă parte. Unii dintre acești nobili merită să fie numiți pentru că au ajuns la înalte demnități politice și sociale. Reamintim, în primul rând, pe deja cunoscutul Ioan Huniadi care în tinerețea sa pare să fi fost simplu cavaler în suita lui Vlad Dracul, și care pretindea apoi că scoboară din principii din Valahia, ceea ce ar explica corbul pe care și-l alesese ca blazon pe scutul lui heraldic, același corb care se regăsește pe scutul voievodatului Valahiei și care a făcut să primească din partea umaniștilor Renașterii supranumele de Corvinul. Să trecem apoi la Bartolomeu Dragfy, din familia română Dragoș, care a fost ban de Severin și voievod de Transilvania și a intervenit, în 1497, ca mijlocitor de pace între Ștefan cel Mare, a cărui rudă era, și regele Poloniei Ioan Albert care invadase Moldova. Nu este de uitat familia Kendeffi, descendentă dintr-o familie de români Cândea, foarte bogată, posesoare a unui întins domeniu de douăzeci și nouă de sate, și proprietară de robi țigani, cum aveau boierii valahi.

În 1522, când voievodul Transilvaniei, Ioan Zapolya, a vrut să stabilească cu Țara Românească granița pe râul Jiu, a numit delegați pentru partea sa niște nobili români, ale căror nume s-au păstrat: Cândreș, Cândea, Sărăcin, Stanciu, Iancu, Micluș etc.;numele lor de botez erau ungurești, pentru că așa trebuiau să fie numele nobililor, dar ei continuau să trăiască în sate românești ca Racitova, Râul lui Bărbat, Tușnea, Mățeșești, Mujna, în mijlocul oamenilor. Banatul, în anul bătăliei de la Mohaci, avea drept conducători doi români din familiile Gârleșteanu și Macicaș; șeful municipalității Caransebeș era românul Ștefan Stoica, și în 1523 era român și căpitanul orașului, Ioan Viteaz.

Bătălia de la Mohaci din 1526 a însemnat cucerirea de către turci a Ungariei centrale, independența Transilvaniei și a principatelor dunărene de coroana Sfântului Ștefan, ocuparea de către Austria a Ungariei de nord și orientale.

Naufragiul regatului ungar a fost o pagubă pentru românii din Transilvania. Bun sau rău, regele reprezenta în permanență o opoziție la planurile oligarhiei transilvănene care se formase în 1437 cu pactul **„unio trium nationum"**; acum, în schimb, sub un principe a cărui autoritate era adesea contestată și care trebuia să facă tot felul de manevre ca să fie pe placul sultanului turc, patronul nominal al teritorului, oligarhia nobililor unguri, sași și secui era adevărata stăpână a situației. Din fericire, voievozii din Moldova și Țara Românească avuseseră și timpul și mijloacele ca să se amestece în treburile din Transilvania, altfel pentru românii din acea regiune lucrurile ar fi putut merge cu mult mai rău; ultimul lor sprijin rămăsese propriul interes pentru treburile transilvănene pe care-l aveau voievozii din cele două pricipate dunărene, în tripla lor calitate de proprietari de feude și de drepturi pe pământul transilvan, de aliați ai diverșilor pretendenți ai tronului princiar al regiunii, de protectori ai episcopilor români din Transilvania dependenți din punct de vedere canonic de sediul mitropolitan valah din Târgoviște și cel moldovean din Suceava. În felul acesta se contura închegarea conștiinței unei solidarități românești în Transilvania și a unei unități românești care începea să privească dincolo de Carpați la frații din cele două principate, Moldova și Țara Românească.

Capitolul IV

DE LA CONSTITUIREA PRINCIPATULUI AUTONOM IN TRANSILVANIA LA MOARTEA LUI MIHAI VITEAZUL (1526 – 1601)

Am văzut cum, de mai multă vreme, Transilvania avea o viață autonomă de regatul Ungariei, cu cele trei grupe privilegiate ale nobililor unguri, sași și secui. În secolul al XIV-lea ea tindea tot mai mult să-și asigure propriile interese cu ajutorul unei diete, instituție care ar fi trebuit să fie doar o intermediară între parlamentul întregului regat și adunările de comitate ungurești din Transilvania, sau adunările naționale care le înlocuiau la sași și secui. Această dietă lua numele de „**Universitat Nobilium** (subînțeles unguri) **Siculorum, Saxonum**" și documentele îi atestă funcționarea cel puțin din 1322.

În secolul al XV-lea, cum s-a mai spus, se asistă la o întărire a clasei nobiliare și feudale în defavoarea maselor, și revoltele țărănești nu rezolvă nimic; și deoarece interesele de clasă aveau o forță infinit superioară instinctului de rasă, îi vedem pe nobilii români confundându-se încetul cu încetul cu nobilimea ungară în comuna despoliere a maselor de bunuri.

Bătălia de la Mohaci din 1526 a fost o mare lovitură pentru Ungaria, deoarece a silit-o la o împărțire care a durat 160 de ani. Turcii au invadat întinsele câmpii ale Ungariei centrale și în 1541 au cucerit Buda. Teritoriile încă aparținând Ungariei și

3 Comanda nr. 31552

1541 au cucerit Buda. Teritoriile încă aparținând Ungariei și rămase libere de ocupația turcă au fost stăpânite de Ioan Zápolya și Ferdinand de Habsburg, care în 1538 au semnat un acord potrivit căruia lui Zápolya, cu titlul regal **ad-personam**, îi rămânea Transilvania, și lui Ferdinand îi revenea Slovacia, regiunile de la nord și est de lacul Balaton și mare parte din Croația. Din acest tratat s-a născut independența Transilvaniei, dar numai față de Ungaria, deoarece în realitate Zápolya, chiar în anul asediului Vienei, trebuise să aducă omagiu lui Soliman cel Mare, jurând să-l slujească ori de câte ori ar fi avut nevoie.

Voievozii din Moldova, în ciuda acestor evenimente, și-au păstrat posesiunile lor transilvane, și când sașii și nobilii unguri încercau să se opună la consolidarea și la împlinirea lor, românii nu ezitau să se înarmeze și să li se opună cu armele, cu consecința că toate încercările de a se opune voievozilor din Moldova au rămas zadarnice; ba chiar vedem cum stăpânitorii cnezatelor românești din valea Rodnei, aproape de Bistrița, care obținuseră prin decret regal două sate mari populate cu oameni de neamul lor, se desprind, din pricina acestei politici moldovenești, din districtele săsești, fie ca să încerce să trăiască în deplină autonomie, fie pentru a se asocia cu voievozii din Moldova și a se pune sub protecția lor.

În 1527 se pornește o nouă răscoală a țăranilor. Acum nu mai e vorba de români sau de unguri, ci de colonii sârbi care se aflau în număr mare în Ungaria și care se puseseră în serviciul unuia dintr-ai lor, pe care poporul îl numea „omul negru", în timp ce el accepta să i se spună țarul Ivan, lăudându-se cu o descendență din vechii împărați bizantini. El se adresa nu numai slavilor din Ungaria, ci tuturor ortodocșilor, și deci mai ales românilor din Transilvania care constituiau grupul cel mai important dintre ei, făgăduindu-le să-i elibereze de sub cruzimea seniorilor și a nobililor. După ce a asediat Timișoara și-l ucisese pe magnatul ungur Ladislau Csáky, țarul Ivan și-a îndreptat hoardele sale spre teritoriile Hațeg și Hunedoara; dar nobilii din regiune, înspăimântați de faptul că dacă supușii lor români s-ar fi unit cu el ar fi trecut țara prin foc și sabie, i-au rezistat, încercând să-l împiedice să treacă în valea Mureșului; hoardele țarului Ivan au putut să

învingă opoziția nobililor și să zdrobească rezistența aflată, dar au fost învinse numaidecât pe malurile râului Tisa, unde conducătorul lor și-a găsit moartea. Românii au avut toate motivele să susțină această nouă rebeliune, pentru că în afară de toate necazurile pe care le aveau de la nobilii unguri, le aveau și din partea sașilor, așa cum ne spune un prelat ungur, Paul Thomory, care fusese administratorul districtului Făgăraș și care, constatând barbara comportare a sașilor față de români, susținea totuși că primii erau preferabili celorlalți pentru că nu se puteau satisface în aceeași măsură interesele sașilor și cele ale românilor. Opresiunea celor din urmă devenea tot mai greu de suportat, încât de asta a ținut seama voievodul moldav Petru Rareș, fiul lui Ștefan cel Mare, care de la tatăl său moștenise mintea deschisă, un neînfricat simț al dreptății, credința în misiunea sa și puterea de luptă. Ambițiile sale erau susținute și de făgăduielile venite din partea lui Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya; în 1527 amândoi aceștia, în timp ce bandele țarului Ivan prădau unele părți din Transilvania, îi făgăduiseră districtul Bistrița dacă i-ar fi ajutat, fiecare revendicându-se ca fiind proprietar al orașului și al regiunii din jur; Zápolya oferea chiar ocuparea imediată a Bistriței și a districtului ei și se scuza de asta în fața locuitorilor explicându-le că avea să fie doar un lucru provizoriu. Oricum, se pare că Petru a obținut negreșit orașul Reteg, care fusese mai înainte al tatălui său Ștefan. Ferdinand a revenit la problemă după un an, în 1528, cu făgăduirea unor noi concesiuni, dar acestea n-au izbutit să-l miște pe voievodul Moldovei care nu avea interesul să intre în luptă decât în momentul în care intervenția sa ar fi putut să fie decisivă pentru unul dintre cei doi pretendenți; cu toate acestea el înclina, ca și românii din Transilvania, să fie favorabil lui Zápolya, întrucât înțelegea că, în ciuda sprijinului săsesc, Ferdinand n-avea să se impună niciodată în regiune. Lui Zápolya îi aduseseră deja omagii mulți trimiși ai nobililor români din regiunea Hațeg, din Maramureș, din Banat, din Sibiu și din Brașov; sentimentele de simpatie pe care le nutreau românii din Transilvania, din Valahia și din Moldova pentru Zápolya se explică prin faptul că regimul inaugurat de el în Transilvania nu era favorabil ungurilor, ci reprezenta mai degrabă continuarea

tradiției locale de egalitate între popoarele diverselor națiuni, care locuiau de secole regiunea.

Politicii de expansiune în Transilvania a lui Petru Rareș i s-a opus un român, Ștefan Mailat, care a avut o vreme importanță în regiune și a fost considerat singurul care ar fi putut să reziste invaziei moldovenești, și care, pradă unei ambiții nemăsurate, a murit până la urmă într-o temniță din Constantinopol. Din 1509, când el cumpărase satul Țânțari, până în 1528, anul când devenise castelan de Făgăraș, care mai înainte fusese în mâinile deja amintitului Paul Thomory, cariera sa a fost destul de rapidă. Anul 1529 marchează invadarea Transilvaniei de către moldoveni, ceea ce putea să fie începutul unui vis imperial, acela de a supune și anexa Moldovei toată regiunea. Atacul a început din regiunea locuită de secui, cu care au fost restabilite vechile raporturi de vasalitate față de Moldova; unul dintre rezultate a fost că în primăvara acelui an orașul Bistrița i-a plătit lui Petru Rareș tributul cuvenit pe baza cedării făcute la timpul său de către regele Lodovic al II-lea Moldovei ca să-i capete sprijinul; era primul pas către o totală posesiune asupra orașului. Împăratul Ferdinand, văzând că Petru Rareș acceptase ofertele lui Zápolia și le respinsese pe ale sale, a pus să fie omorât, ca represalii, castelanul din Ciceu și să fie ocupată Cetatea de Baltă. Ca să repare într-un fel ofensa pe care o adusese împăratul aliatului său, Ioan Zápolya, i-a promis formal voievodului, în luna iulie a aceluiași an, cedarea Bistriței și a regiunii înconjurătoare, cu atât mai mult cu cât Petru îi considera acum pe sași drept supuși fideli lui. Comandate de marele vornic Grozav trupele moldave și-au desfășurat marșul, în zadar înfruntat de Mailat, au cucerit Ciceul și au învins definitiv, în bătălia de la Feldioara, trupele săsești credincioase lui Ferdinand; astfel, întreaga parte nordică a Transilvaniei cade în mâinile Moldovei, care ajunge până aproape de Alba Iulia, vechea capitală a regiunii. Bistrița i-a rezistat două luni întregi lui Petru, care izbutește totuși să stabilească o garnizoană în fortăreața vecină din Unguraș, fără să facă uz de arme; dar nu era chiar tot ce dorea el, întrucât scopul era cucerirea integrală a Bistriței, dar efectul prezenței armatei moldovene pe teritoriul transilvan a fost salvator pentru liniștea

românilor din acea parte a regiunii. Printre cei care au aderat la politica lui Petru Rareş, îl găsim pe episcopul Anastasie din Vad, de origine probabil transilvană, excelent soldat, foarte bun diplomat, cunoscător al mai multor limbi străine, pe care Petru l-a numit misionar printre locuitorii din Braşov; ca mulţi monahi ortodocşi din Transilvania, el studiase în Moldova, în marea mănăstire Putna, fondată de Ştefan cel Mare, căruia el în 1538 i-a făcut un dar de 2000 de ducaţi ungureşti.

Pe la sfârşitul anului 1529 Petru Rareş spera ca într-un viitor apropiat să supună complet Bistriţa, dar nu părăsea ideea unei alte expansiuni a teritoriului în Transilvania; intrat în regiune cu o armată puternică, s-a îndreptat spre Braşov cu gândul de a-l învinge şi ocupa. În 1530 funcţiona, în apropierea cetăţii, o vamă moldoveană la Prejmer, ceea ce atestă intenţiile formale ale voievodului de anexare.

Braşovul, oraş săsesc, a fost încercuit şi asediat şi, cu scuza că susţine cauza lui Zápolya, Rareş a cerut să i se supună. Asediul n-a fost ridicat decât după ce oraşul s-a răscumpărat cu plata a 10.000 de fiorini şi după ce s-a încredinţat protecţiei şi apărării voievodului moldovean. Acelaşi lucru a fost făcut şi obţinut de la Sighişoara, alt oraş al Transilvaniei. Semnând un tratat cu Făgăraşul, Petru Rareş s-a considerat un adevărat stăpân al Transilvaniei, acordând negustorilor din Braşov dreptul de a-şi face negoţul nu numai în toată Moldova, dar chiar şi în Transilvania. În 1538 declara deschis că el cucerise provincia cu spada în mână şi că nu înţelegea s-o cedeze împăratului Ferdinand şi nici altora, adăugând că numai Ioan Zápolya, care avea să moară doi ani mai târziu, putea s-o pretindă de la el; delegaţilor transilvăneni încă le mai spunea că erau supuşii lui prin puterea spadei şi că ei nu ar fi putut avea alt principe. Astfel cu multă claritate dădea în sfârşit pe faţă scopul întregii sale politici abile şi înţelepte care, folosind rivalităţile dintre Ferdinand de Habsburg şi Ioan Zápolya, supunerea secuilor, slăbiciunea saşilor şi simpatia românilor, tindea să reunească la Moldova provincia transilvană locuită în mare parte de români.

Cu Zápolya, de a cărui alianţă Rareş profita, de fapt, ca să-şi facă propriile interese, înţelegerea fusese destul de uşoară: lui îi

rămânea în general comanda cetăţilor, în timp ce voievodului moldovean îi revedea dreptul de suveranitate asupra anumitor teritorii, cel de exploatare a minelor de la Rodna şi cel de a strânge tributurile. Dar în 1531, în timp ce Rareş era în luptă cu Polonia pentru cucerirea Pocuţiei poloneze, care-i revenea ca moştenire paternă, Zápolya s-a prezentat la Alba Iulia revendicându-şi suveranitatea. În 1532 sultanul îl trimitea ca guvernator al Transilvaniei pe veneţianul Aloisio Gritti, bastard al dogelui, care avea, sau cel puţin aşa se zicea, pretenţii de dominare asupra regiunii pe care o guverna şi asupra principatelor române vecine. Doar cu doi ani mai târziu, în 1534, Petru Rareş putea interveni în Transilvania împotriva lui Gritti; de data asta voievodul se prezenta ca reprezentant al cauzei împăratului Ferdinand, întrucât Gritti era în aparenţă susţinătorul lui Zápolya şi-l considera pe Mailat prieten şi aliat. Împotriva lui Gritti era şi întreaga nobilime transilveană, revoltată de asasinarea vicevoievodului de Transilvania, Emeric Czibak, pe care italianul o poruncise. Trupele moldovene au intrat în câmpie pe când Gritti era asediat la Mediaş; el a căutat la ele refugiu şi salvare, dar a fost arestat şi ucis. Între timp fusese ales ca voievod al Transilvaniei Ştefan Mailat, care s-a declarat urmaşul lui Ferdinand, şi care, fireşte, nu putea fi dispus să recunoască moştenirile teritoriale ale lui Rareş primite de la Zápolya, ci prefera să le dea aventurierului sas Mark Penflinger, recunoscând, totuşi, desigur cu prea puţină sinceritate, posesiunea lui Rareş la Ciceu, Cetatea de Baltă, Unguraş şi Bistriţa. Dar acum norocul lui Rareş era în declin: în 1536 Unguraş a fost luat de Zápolya, acesta făcându-l să dispară şi pe reprezentantul lui Rareş în ţara secuilor; doi ani mai târziu, luptându-se cu turcii, în urma uneltirilor poloneze, trebuia să părăsească Moldova ca să se refugieze în Transilvania, la Ciceu, unde burgravul fortăreţei şi episcopul Anastasie s-au gândit să-l predea totuşi duşmanilor, risipindu-i pe credincioşii lui din districtul Bistriţa. Rareş s-a hotărât atunci să se ducă la Constantinopol şi să-i ceară iertare sultanului; o obţine şi se întoarce în Moldova la începutul lui 1540.

Succesorul său, în puţinele luni când Rareş stătuse departe de tronul voievodal al Moldovei, Ştefan Lăcustă, îi ceruse lui

Mailat să-i restituie posesiunile transilvănene care aparţinuseră predecesorului său, şi ridicase chiar şi pretenţia asupra castelului din Szent-Lélek, care, aflându-se pe teritoriul secuilor, aparţinuse lui Rareş. Ştefan Lăcustă mai ceruse şi împăratului Ferdinand restituirea aşezărilor de la Ciceu şi Cetatea de Baltă.

Întors pe tronul Moldovei, Rareş nu uita politica sa transilvană, ba Peter Porembski ne informează în 1542 că se temea că el tot mai avea relaţii secrete cu secuii şi cu românii, ultimii fiind gata oricând să se unească cu Moldova, fiind de aceaşi limbă.

În 1540 încetând din viaţă, cum s-a mai spus, Zápolya, care lăsase soţiei sale Isabella, fiica regelui Poloniei, drept moştenire fortăreaţa Ciceu şi Cetatea de Baltă, Petru Rareş s-a văzut silit să le ceară îndărăt. Intrând în Transilvania în 1541, a cerut locuitorilor din Bistriţa să-i plătească tributul care i se cuvenea, s-a întors cu armele împotriva lui Mailat şi l-a silit să se supună, trimiţându-l apoi la Constantinopol, unde a murit în închisoare; după aceea a cerut dietei de la Vaşarheiu cele două domenii pe care le primise văduva lui Zápolya şi, în anul următor, a supus cu forţa Cetatea de Baltă. În schimb, n-a izbutit să ia Ciceul, care a fost apărat de consilierul reginei Isabella, Martinuzzi, episcop de Oradea, şi nici localitatea Unguraş. După aceea, Martinuzzi a ridicat la frontiera cu Moldova fortăreaţa Gherla, care a îngăduit oraşului Bistriţa să refuze plata tributului. În 1543 şi 1544 Petru Rareş a obţinut ceea ce pretindea cu un nou război, dar numai după ce zidurile cetăţii au fost dărâmate. Mai puţin succes au avut cererile de posesiune în Transilvania înaintate de fiii lui Petru Rareş, Ilie şi Ştefan. Alexandru Lăpuşneanu, care i-a urmat lui Ştefan şi a domnit de la 1552 până în '61 şi apoi de la 1564 până în '68, a intrat în Transilvania în 1556 şi în '57, dar numai din ordinul sultanului; a obţinut totuşi stăpânirea Cetăţii de Baltă şi a Ciceului şi exploatarea minelor de la Rodna, din care Moldova scotea argint pentru monedele sale.

Ultimul dintre principii moldoveni care s-au interesat de fortăreţele cedate de regele Matei Corvin lui Ştefan cel Mare a fost Iacob Eraclid, zis şi Despot Vodă (1561 – 1563), care în visele sale de cucerire şi mărire, inspirate de Renaştere, spera să cucerească întreaga Transilvanie şi să-şi ia titlul de prinţ; avea

intenția să-i ridice la răscoală pe secui, dar până la urmă nu a făcut nimic.

În timpul acestor evenimente, episcopatele fondate în Transilvania de voievozii moldoveni își continuau treburile lor religioase și politice în același timp. La 19 iulie 1546 Petru Rareș alegea ca episcop de Vad pe călugărul Tarasie, pe care el îl numea, cu o emfază politică „episcopul nostru". După patru ani lui Tarasie îi urma Gheorghe care-și extindea autoritatea peste țara secuilor și peste Maramureșul românesc. În 1553, în țara Hațegului și în districtul Hunedoarei îl aflăm pe călugărul Ioan din Peșteana, care e numit episcop român al provinciei transilvănene și se duce la Târgoviște, în Valahia, pentru consacrare episcopală. În 1557 începe seria de episcopi de la Gioagiu cu călugărul Cristofor, format la școala slavo-greacă. Tot în teritoriul Hațegului, Zamfira, fiica principelui valah Moise, fonda la Densuș un schit, menit să primească un episcop, schit construit cu pietre culese de pe ruinele Sarmisegetuzei, străvechea capitală a lui Decebal. Este evidentă deci grija voievozilor din Moldova și Țara Românească, directă sau indirectă, de a crea o organizare religioasă pentru românii din Transilvania: nu era vorba numai de o acțiune de credință sau de un act de înțelepciune politică, ci și de o operă de civilizație, menită să facă să înflorească cultura românească și o conștiință națională printre românii supuși de străini.

La influența acestor episcopate trebuie adăugată și aceea pe care o exercitau fugarii valahi și moldoveni, care din cauza obișnuitelor discordii interne din principate se refugiau în Transilvania. Găsim asta chiar în țara secuilor, la Făgăraș, la Brașov, la Sibiu, la Sighișoara, Bistrița, Orăștie sau la Cetea, lângă Alba Iulia etc. Aceste familii de emigranți purtau cu ele prestigiul comunității originare a rasei și a limbii, al titlului nobiliar din care proveneau, al bogățiilor lor, al eventualelor înrudiri cu voievozii celor două principate; țăranul român din Transilvania, trudind din greu pe pământul care fusese al strămoșilor lui, admira în acești fugari pe reprezentanții părții celei mai alese și mai bune a nației lui. La toate acestea mai trebuie adăugate și legăturile comerciale dintre Transilvania și voievodatele Moldovei și

Valahiei; în acest comerț, prin secolul al XV-lea, sașii erau înlocuiți cu românii din principatele dunărene, îngăduind astfel transilvănenilor să cunoască, prin mărfurile schimbate și legăturile ce reieșeau din asta, ceea ce autonomia, dacă nu independența, oferea românilor din Țara Românească și Moldova. La sentimentul de fraternitate dintre românii de o parte și de alta a Carpaților contribuiau și ștafetele și curierii care duceau zilnic vești și pachete, și cu astea și sentimentul de viață politică existentă în voievodatele vecine. Foarte prețioase erau și legăturile ierarhice care se stabileau între cele două biserici mitropolitane ortodoxe din Țara Românească și Moldova și episcopatele din Transilvania; episcopii aleși în Transilvania coborau în cele două voievodate ca să obțină consacrarea episcopală și stabileau o subordonare ecleziastică foarte valoroase în complexul relațiilor dintre țările românești.

Desigur că atunci când, în expedițiile militare în Transilvania, se vedeau apărând steagurile cu acvila muntenească și capul de bour moldovedesc, în inimile românilor din Transilvania se năștea o speranță de reuniune națională. care ar fi însemnat pentru ei eliberarea de sub străini și de subjugarea pământului, libertatea vieții naționale între hotarele naturale ale poporului român, cunoașterea a ceea ce s-ar fi putut face în istorie dacă acest popor ar fi fost întru totul unit pentru a da civilizației contribuția pe care ar fi putut-o oferi în realitate în numele descendenței romane și pentru locul pe care-l ocupa în orientul european.

Către jumătatea secolului al XVI-lea asistăm la o încetare a acestui curent de influență românească în Transilvania. Și asta pentru că voievodatul Moldovei e ocupat în luptele contra turcilor, tătarilor și cazacilor, în timp ce principii Țării Românești vegetează în reședințele lor de la București. Numai unul dintre aceștia vine în Transilvania, Petru Cercel, alungat de sultan de pe tronul Țării Românești, se refugiază dincolo de Carpați în capul unei oști, ceea ce nu-l scutește să fie jefuit și întemnițat de guvernatorul regiunii. La această slăbire a influenței se adaugă și reforma religioasă, care cucerea cu protestantismul luteran orașele sașilor și cu cel calvinist castelele nobililor unguri; primul a fost recunoscut de către dieta din 1557; al doilea în 1564. Sașii

au pornit imediat acţiune de prozelitism şi deja în 1544 traduseseră catehismul în limba românilor; în 1559 la Braşov se încerca atragerea la reformă a românilor din suburbia Schei, şi în 1565 li se dădea un predicator. Din motive de propagandă, nu străine de cele practice, se fonda la Braşov o tiparniţă cu caractere slavone, destinată să tipărească atât cărţile trebuincioase în acţiunea de difuzare a protestantismului, cât şi cele cu caractere slavone care puteau fi vândute în Ţara Românească şi în Moldova. Unul dintre refugiaţi, diaconul Coresi, şi-a luat sarcina să înfăptuiască acest lucru. Nu avea o cultură prea mare şi de aceea s-a preocupat să adune vechile manuscrise care traduceau Biblia, le-a corectat cum s-a priceput, adesea rău, cu ajutorul câte unui călugăr din Braşov, ca de exemplu popa Mihail, fiul popii Dobre, care-şi făcuse studiile în Serbia. După aceea, în 1559, la comanda unui magistrat al oraşului Braşov, Hans Benkner, Coresi a scos de sub teascuri o evanghelie românească, care nu pare să fi fost destinată lecturii laice, ci serviciului ecleziastic, cum o demonstrează adnotaţiile făcute în slavonă pentru slujbă şi epilogul pentru preoţii români şi credincioţii care trebuiau să fie catehizaţi. A ieşit apoi **Faptele Apostolilor**, carte făcută după ediţia husită, dar întrucât ediţiile în slavonă găseau mai mulţi cumpărători decât cele în româneşte, Benkner, al cărui ginere era amestecat în afacerile voievodului Eraclide, a continuat vânzarea cărţilor tipărite cu caractere chirilice, adică **Evangheliarul**, tipărit de Coresi în 1562, o carte de imnuri şi un breviar în 1568 precum şi mai multe psaltiri de cele două feluri: slavonă şi slavo-română. Aceste ediţii nu erau destinate numai românilor din Transilvania ci şi celor din principatele dunărene. Cu Benkner, care reprezenta spiritul comercial săsesc, se asociase la aceste publicaţii, dar din spirit de prozelit, un nobil ungur din Aiud, Nikola Forró, om foarte bogat şi calvinist convins, care avea relaţii comerciale cu Braşovul, şi a pus să se traducă din ungureşte în româneşte prima carte de rugăciuni în această limbă, recomandând să se renunţe la ceea ce el numea limba sârbă din biserică, adică slavona. De partea sa, principele Ioan Sigismund, fiul lui Zápolya, dacă n-a ajuns să decreteze calvinismul ca religie de stat, şi-a dat însă silinţa prin toate mijloacele ca să-i convingă pe românii din

Transilvania să treacă la protestantism; politica sa era, evident, menită să-i desprindă, din punct de vedere religios, pe supuşii români de lângă voievodate. Nu vrem să spunem că ar fi existat pe atunci iredentism românesc în Transilvania, dar e sigur că şi doar simplele relaţii religioase ar fi putut să ducă la o organizare a românilor din principat, care n-ar fi putut fi pe placul lui Ioan Sigismund; creând o biserică protestantă română în Transilvania, românii ar fi fost orientaţi între-o direcţie contrară celei care, cu ortodoxismul, îi împingeau spre voievodatele din Moldova şi Ţara Românească şi s-ar fi spulberat dorinţa voievozilor de a-şi spori puterile în dauna Transilvaniei unde găsiseră până atunci o bază naţională şi religioasă sigură pentru expansiune. Politica aceasta era mai mult decât greşită: calvinizarea românilor din Transilvania însemna să li se dea o limbă religioasă, nişte dogme, o formă organizatorică diferită de cea a românilor din voievodatele dunărene, însemna secularizarea într-un anumit fel a vieţii religioase a acestui incomod popor, pentru că însemna să se încredinţeze principelui din Transilvania puterea de-a alege preoţi, episcopi, cărţi religioase, dogme, puterea de a stabili reuniuni religioase şi sinoade.

Această nouă politică în Transilvania începuse pe la 1560. Magnatul Melchior Balassa, calvinist, care poseda numeroase feude în Transilvania, printre care şi pe cea din Gioagiu, în care am văzut că-şi avea episcopatul un anume Cristofor, educat la şcoala grecească, convins că episcopul Sava, urmaşul lui Cristofor, nu avea nici o poftă să predice calvinismul, intervenise în 1559 pe lângă regina Isabella ca să obţină schimbarea lui Sava cu un protejat al lui, Gheorghe din Ocna; dar, trecut de partea împăratului, care continua, împotriva lui Ioan Sigismund, luptele duse alături de tatăl acestuia Ioan Zápolya, Balassa l-a readus pe scaunul episcopal pe Sava. În Transilvania meridională nu mai erau episcopi, ci doar mici mănăstiri, în care trăiau câte doi sau trei călugări analfabeţi, protejaţi de marile familii de magnaţi Mailat şi Nádasdy, care păstrau legături cu ortodoxismul tradiţional al românilor.

Poate că la Vad mai exista episcopatul dependent ierarhic de Moldova, dar documentele epocii nu-l atestă; cu toate acestea în

1563 cancelarul din Transilvania semnala prezenţa secretă la Bistriţa a unui episcop, ale cărui scopuri nu erau prea bine cunoscute, dar care ar fi putut fi foarte bine episcopul din Vad, cu scopul probabil de a asista la nunta sorei adoptive a lui Ioan Sigismund, Elena, a cărei mamă aparţinea nobilei familii române Gârleşteanu, nuntă cu Petru voievod de Valahia, fiul lui Mircea Ciobanul.

Familia Gârleşteanu (Gârlişte) aparţinea acelei părţi a nobilimii române care, în anumite regiuni ale Transilvaniei, adoptase numai în aparenţă obiceiurile nobilimii maghiare, dar în realitate îşi păstra sentimentele româneşti; printre membrii acestei familii aristocrate îi găsim, în acea perioadă, pe Francisc Kendi, vicevoievod în Transilvania, şi în Banat pe Ioan Floca şi Nicolae Gaman castelani de Caransebeş, pe Petru de Târnava la Lugoj, pe Ioan Olah, Ştefan Pobora şi Martin din Racoviţa. În luptele pe care tutorii lui Ioan Sigismund, minor la moartea tatălui, le-au dus împotriva turcilor pentru apărarea Banatului, aceşti nobili români au cerut ca demnitatea de ban să fie încredinţată unuia dintre ei; la rândul lor turcii duceau tratative cu ei ca să accepte supremaţia sultanului în anumite condiţii, lucru care nu trebuie să mire, deoarece întotdeauna sub turci Banatul sau Valacchia Citeriore şi-a păstrat caracterul său naţional românesc, pe care de altfel nobilii l-au apărat întotdeauna, chiar şi împotriva pretenţiilor sârbeşti de atunci şi după aceea. Chiar şi atunci când membrii acestei aristocraţii ajungeau prin însărcinările lor să facă parte dintre curteni, îşi păstrau caracterul lor naţional; ca exemplu avem aici pe umanistul Nicolaus Olahus, devenit arhiepiscop de Grau, care în diploma sa nobiliară a pus să se introducă declaraţia că românii descindeau din Roma, stăpâna lumii, că ei se stabiliseră pe Dunăre ca să apere Imperiul împotriva barbarilor şi că încă se numeau romani în limba lor, şi că dăduseră naştere lui Ioan Corvin, tatăl celebrului rege Matei. Ca român a fost recunoscut de episcopul Anton Verancsics şi Paul More, dintr-o veche familie care a dat un ban de Severin.

Clasa populară românească trăia tot prin sate, unde cnejii nu mai aveau decât funcţii de poliţişti sau de judecători în procese; dar nu era alcătuită toată de şerbi; de această soartă, măcar

virtualmente, era scutită acea parte a românilor din Transilvania, care trăia în număr mare pe teritoriile saşilor, unde se bucura, nu fără lupte ca să se apere împotriva tendinţelor asupritoare, de aceleaşi drepturi cu aceştia. Deja amintitul episcop Martinuzzi se arătase mult mai liberal decât toţi ceilalţi cu românii, în timpul perioadei când avusese însărcinarea de consilier al regenţei; desfiinţase birul pe lână, pe porci şi pe albinărit care se pusese nu de mult şi micşorase darea la **quinquagesima**; mai târziu, când a trecut de partea împăratului Ferdinand de Habsburg, părăsindu-i pe Ioan Sigismund şi pe mama lui, îi recomanda generalului Castald, comandantul trupelor imperiale, să respecte libertăţile ţăranilor.

Dar, în acelaşi timp, nobilii unguri începeau să facă deosebiri între ţăranii români şi cei unguri, şi în dieta de la Vaşarheiu stabileau că pentru a învinui de crimă un ungur ar fi fost necesar şapte martori, pe când pentru un român erau suficienţi trei; cereau din nou regelui Ferdinand ca voievodul Transilvaniei să fie în mod obligatoriu ungur, **„de nacione hungarica"**. Sentimentele ungurilor faţă de români sunt bine reprezentate de unul dintre primii umanişti din Ungaria, prelatul şi celebrul istoric Francisc Forgach, care-i descrie /pe români/ ca **„omnibus hominibus degeneres"**, cu totul inapţi pentru civilizaţie, ignoranţi, murdari, trăind în cocioabe, respingând munca şi hoţi. În ciuda tuturor acestor defecte, întrucât **„tanta est in Transilvania illorum copia, ut tertiam pene agrorum parte occupent"** (sunt cuvintele lui Forgach), ungurii se forţau, cum s-a mai spus, să-i facă să treacă la calvinism, ceea ce voia să spună că îi socoteau, în ciuda tuturor defectelor pe care le aveau, capabili să priceapă subtilităţile unei dispute teologice, în aşa măsură, încât să poată alege una dintre cele două profesiuni de credinţă.

Am văzut deja cum episcopul Sava din Gioagiu fusese readus la scaunul său episcopal, dar continuând el să se arate ortodox, a fost constrâns să părăsească provincia şi a fost înlocuit cu un supraintendent calvinist, Gheorghe din Sângiorz; toate acestea s-au petrecut probabil în 1564, când reforma calvinistă a fost admisă oficial de către dietă. Doi ani mai târziu, dieta l-a în-

sărcinat pe Gheorghe, numit apoi în 1567 episcop şi supraintendent al bisericilor române, să predice la sate adevărata credinţă, pentru a-i constrânge şi pe refractari să se convertească, ameninţând cu severe pedepse pe îndărătnici, în timp ce episcopii şi popii ortodocşi, consideraţi trădători ai statului, trebuiau să părăsească negreşit ţara. Începe astfel o persecuţie religioasă. La 26 octombrie 1567 sacerdoţii bisericilor româneşti din întreaga Transilvanie au fost obligaţi să se supună supraintendentului, să frecventeze sinodurile, să plătească tribut noului lor şef, să înceteze de a-l mai vorbi de rău în predicile lor, sub ameninţarea că vor fi persecutaţi de întreaga administraţie a statului, de la cneji în sus; la 11 noiembrie al aceluiaşi an se poruncea ca limba liturgică a bisericii calviniste române să nu mai fie cea slavonă (documentele o numeau sârbă), ci româna. Dar episcopul Gheorghe a murit fără ca opera sa de propagandă să facă vreun pas înainte. La 8 februarie 1569 principele a numit un nou episcop, Paul Tordassy, originar din împrejurimile Hunedoarei, care îşi spunea „preot sau episcop al românilor". Cât de acceptată a fost opera sa de către cei care ar fi trebuit să-i fie credincioşi se poate deduce din faptul că se făcuse recomandarea să nu fie violentat şi să i se dea o gardă personală ori de câte ori era nevoie. Sediul său episcopal era la Lancrăm şi trebuia să primească, pentru subzistenţă, tributul de un florin pe an de la fiecare sacerdot. Dar nici opera acestuia nu a dat nici un rezultat pozitiv.

În 1574 murea Ioan Sigismund, după ce făcuse profesiune de credinţă ariană, şi fusese catolic, luteran şi calvinist; dar dacă a fost incoerent cu propria conştiinţă, n-a fost şi în politica religioasă, cel puţin faţă de români, pe care încercase să-i organizeze într-o biserică de stat supusă ordinelor sale în aşa fel încât să devină, dacă eforturile sale ar fi fost încununate de succes, un adevărat instrument de guvernare a celorlalte naţiuni din stat. Au concurat la tron Gaspar Bekes, fiul unui român din Banat, care cunoştea foarte bine limba italiană, şi Ştefan Báthory din Somlyó (Şimleu, în Transilvania) care, după o luptă îndelungată, a reuşit să învingă şi a domnit de la 1571 până în '75. Dieta din '71 a ordonat să se menţină situaţia religioasă aşa cum o lăsase Ioan Sigismund, dar realitatea a fost că noul principe nu i-a acordat

episcopului Tordassy ajutorul energic, deşi inutil, pe care-l avusese de la Sigismund. Dar la 5 octombrie al aceluiaţi an 1571, Báthory s-a folosit de prerogativa lui de a crea episcopate şi „fiind rugat de consilierii lui şi de alte persoane", printre care probabil voievodul Moldovei Bogdan, l-a ridicat la demnitate episcopală pe călugărul Eftimie, acordându-i, în afara drepturilor asupra bisericilor române care aparţineau ortodoxiei, şi pe cel de a ţine slujbă după propriul ritual. Eftimie, care înainte fusese stareţ la mănăstirea Neamţ şi redactase cronica lui Alexandru Lăpuşneanu, a trebuit deci să se ducă să fie hirotonisit la Pec în Serbia, dorind noul principe să evite ca hirotonisirea aceasta să se petreacă pe pământ românesc, şi deci în acest caz în Moldova, cu toate consecinţele de dependenţă ierarhică provenite din acest fapt. Cu succesive acte de recomandare, Báthory asigura extinderea autorităţii noului episcop ortodox în întreaga Transilvanie, Maramureş, Crişana şi Banat; astfel, ca ultim rezultat al politicii separatiste a lui Ioan Sigismund s-a obţinut ceea ce nu se mai petrecuse până atunci, adică unirea tuturor românilor din Transilvania sub un singur episcop ortodox. În 1574 Eftimie a părăsit Transilvania, poate chemat în Moldova, de voievodul Ioan Vodă cel Cumplit, la catedrala episcopală din Roman; Báthory l-a înlocuit cu un călugăr Cristofor, care a avut sarcina de a exercita drepturi episcopale asupra românilor de credinţă ortodoxă. În acelaşi an a fost ultima tentativă a lui Bekes împotriva lui Báthory, care însă a biruit şi, numit rege al Poloniei, a lăsat tronul transilvan fratelui său Cristofor. Sub acesta, catolic ca şi Ştefan Báthory, calvinismul a decăzut şi mai mult; mai găsim un episcop calvinist, Mihail Tordassy, urmaşul lui Paul din aceeaşi regiune, care se intitula episcop ales, pentru a se deosebi de un episcop numit de principe, şi care-şi exercita opera sa pastorală în 1582 în regiunile sud-orientale ale Transilvaniei şi în Banat. Acestui episcop i se datorează o traducere a **Vechiului Testament**, unul din cele mai importante monumente ale străvechii literaturi române.

Episcopului Cristofor i-a urmat un anume Ghenadie, care s-a dus în Ţara Românească pentru consacrare şi, întorcându-se, a trecut prin Braşov în decembrie 1578; în titlul său episcopal el

lasă la o parte Maramureşul, dar aminteşte că are sub păstoria sa pe toţi românii care depindeau de Cristofor Báthory. Se intitula mitropolit; trebuia deci să aibă cel puţin un episcop subaltern, ce nu putea să fie altul decât cel din Maramureş, care continua fie episcopatul din Vad, fie pe cel din Gioagiu. Despre un episcopat din nordul Transilvaniei, cuprinzând comitatele Cluj, Turda, Doboca, Solnocul inferior ne vorbeşte misionarul catolic Possevino în 1585. La moartea lui Ghenadie, în acelaşi an, fiul şi succesorul lui Cristofor Báthory, Sigismund (1581 – 1599), îl confirma pe episcopul Spiridon, care urmase lui Eftimie, ca episcop al „sectei greceşti", adică al ortodocşilor şi la scaunul mitropolitan, deţinut deja de Ghenadie, alegea pe stareţul mănăstirii din Prislop, Ioan, care, ca şi predecesorul său, s-a dus să fie hirotonisit în Ţara Românească, care avea optime legături cu principatul Transilvaniei.

La câţiva ani după aceea se urca pe tronul valah marele principe Mihai, căruia istoria i-a acordat titlul de Viteazul, potrivnic, în numele creştinătăţii, turcilor, viitor cuceritor al Transilvaniei şi primul care i-a unificat pe toţi românii. Pentru a participa la lupta dintre Imperiali şi turci, Mihai Viteazul, după ce încheiase un acord militar cu voievodul moldovean, Ştefan Răzvan, a trebuit să cadă la învoială şi cu prinţul din Transilvania, Sigismund Báthory; împreună cu strălucita ambasadă prezentată la curtea transilvană se afla şeful bisericii valahe, mitropolitul Eftimie, episcopul din Râmnic Teofil şi Luca din Cipru, caligraf faimos şi fondator în Valahia al unei şcoli de copişti greci. Tratatul semnat avea amendamente umilitoare pentru voievodul român care a trebuit să consimtă, date fiind nevoile momentului, controlul principelui din Transilvania asupra întregii administraţii; dar în compensaţie mitropolitul obţinea ca toate bisericile românilor din Transilvania, supuse lui Báthory, să fie declarate dependente de catedrala mitropolitană românească de la Târgovişte, recunoscându-se deci un caracter ortodox şi canonic bisericii române din Transilvania, ce se elibera astfel definitiv de propaganda calvinistă. În felul acesta, întreaga Transilvanie, cu excepţia districtului Făgăraş, era administrată de mitropolitul Ioan din Prislop, care depindea, în toate privinţele canonice, de

mitropolia valahă din Târgovişte, realizând astfel unitatea religioasă ortodoxă a românilor din Transilvania care va da după aceea roade strălucite.

În epoca lui Ghenadie, Coresi putea să publice la Braşov, în 1581, mulţumită patronatului lui Luca Hirschel, magistrat al oraşului, o culegere de predici cunoscute sub numele de „**Cazania**"; calviniştii din Banat au răspuns la această apariţie cu o mare traducere incompletă a **Bibliei** făcută după originale slavone, greceşti şi ebraice şi folosind o traducere ungurească, care e cunoscută sub numele de „**Palia de la Orăştie**", publicată în 1582. Cheltuielile tipăriturii le suporta un anume Francisc Geszty, posesor al unui titlu de căpitan de Transilvania şi Ungaria, şi care se va lupta cu turcii la Dunăre şi-l va reprezenta pe principele său în Moldova; era fiul unui român din cunoscuta familie Cândea.

Tratatul încheiat de Mihai Viteazul cu Ştefan Răzvan şi Sigismund Báthory n-a durat decât pentru scurta perioadă în care vizirul turc Sinan Paşa a ocupat Valahia, de unde a fost izgonit de cei trei federaţi. Astfel s-a restabilit egalitatea efectivă între Mihai şi Báthory, în timp ce în Moldova, Răzvan fusese înlocuit cu Ieremia Movilă, protejat de cancelarul polonez Zamoyski. Mihai a trebuit să facă un drum în Transilvania pentru a consolida prietenia cu Báthory şi să arate clar situaţia în care se găsea el în lupta cu turcul. La curtea transilvană l-a găsit pe nunţiul apostolic monseniorul Malaspina şi a asistat chiar la o slujbă religioasă catolică. S-a întors din călătorie după ce a obţinut, în afară de locuri de refugiu, şi satele Buia, de lângă Sibiu, şi Sena. Mai mult, Báthory, intenţionând să-l lege şi mai mult de el făcându-i concesii cu caracter religios, i-a permis să stabilească în capitala principatului transilvan, Alba Iulia, sediul mitropolitului de rit ortodox şi să ridice o mănăstire pe un deal din apropierea fortăreţei. Dar în curând, Mihai Viteazul avea să înceteze să mai fie doar un aliat preţios al lui Báthory, deoarece cu victoriile sale de pe Dunăre îl ţinea departe pe turc de Transilvania; era clar că dacă voievodul valah reprezenta o pavăză bună pentru principele din Transilvania, era mare şi nevoia pe care primul o avea de a fi sigur de eventualele ajutoare

ale celui de-al doilea. Astfel reieşea din nou foarte clar importanţa pe care Ţara Românească o avea pentru Transilvania şi viceversa. Dacă la început, atunci când principatul transilvan şi voievodatul românesc erau vasali credincioşi turcilor, starea lor de vasalitate era în acelaşi timp siguranţă de linişte întrucât amândouă depindeau de Sultan, care nu avea nici un interes să îngăduie măriri de teritoriu unuia sau altuia, acum, când Transilvania şi Ţara Românească erau într-o revoltă deschisă faţă de Sublima Poartă, condiţiile se schimbau în mod evident. Dacă principele transilvan, care-şi pierduse în luptă o parte din nobilime, adică din osatura politică şi administrativă a ţării, ştia că în caz de înfrângere avea să piardă totul, Ţara Românească, mai mult decât Moldova, care cu asentimentul Sublimei Porţi acceptase suveranitatea Poloniei, era expusă la pericole mult mai mari, în poziţia sa de avangardă în ofensiva creştină împotriva turcului; era evident că, în luptă, cine punea miza mai mare era Ţara Românească. Familia Báthory, atât Sigismund cât şi urmaşul lui, cardinalul Andrei, gândeau la Ţara Românească ca la o ţară care le aparţine şi afirmau chiar că ea „e provincia noastră deopotrivă cu Transilvania", considerând evident alianţa militară din 1565 ca un act de totală supunere politică, prin care Moldova şi Valahia s-ar fi contopit într-o unitate superioară creştină în funcţie de străvechile tradiţii ale regatului Ungariei. Era firesc că în această situaţie Mihai Viteazul avea să gândească, ţinând seama de cunoscuta incapacitate politică a lui Báthory şi a negocierilor pe care cardinalul Andrei le începuse cu turcii cu mare pericol pentru el, dacă nu era cazul să stabilească cu adevărat, şi în propriul profit, deplina unitate politică visată de principii din Transilvania. Răspunsul nu putea fi decât afirmativ, într-atât încât Mihai, pe la sfârşitul lui octombrie 1599, a invadat Transilvania pentru a se salva şi de încercuirile duşmane, ale turcilor, de dincolo de Dunăre, la răsărit de Moldova supusă Poloniei, la nord de cardinalul Báthory care era înţeles cu turcii. Pătrunzând în Transilvania, fără pierdere de oameni de ambele părţi, a trecut prin pasul Turnu Roşu pe la sud, unde Oltul străpunge Carpaţii şi la răsărit prin părţile Buzăului, înaintând spre apus de-a lungul lanţului carpatin, trecând prin şesul Braşovului şi ajungând la

Sibiu, în vecinătatea căruia, la Şelimbăr (Schellenberg), la 29 octombrie 1599, a fost dată şi câştigată singura bătălie care a pus în mâna voievodului român toată regiunea transilvană. Secuii, ca întotdeauna în luptele dintre principii români şi cei transilvani, s-au aliat cu primii, adică cu Mihai Viteazul; ei erau nemulţumiţi de Báthory mai ales că le restrânsese vechile privilegii şi ura lor împotriva acelei familii ajunsese într-atâta de mare încât câţiva ciobani secui, care-l prinseseră pe cardinalul Andrei, în timp ce încerca să fugă în Moldova, l-au ucis şi i-au dus capul retezat lui Mihai, care a pus să fie omorâţi în chinuri groaznice pentru fapta aceasta barbară şi lipsită de judecată.

Transilvania a acceptat, fireşte, victoria lui Mihai Viteazul, care se prezenta în regiune cerând supunerea armatei şi a oraşului nu numai în numele împăratului Rudolf, ci şi mai ales în numele său personal şi al fiului său Nicolaie Petraşcu. Mai mult, în armata sa erau şi luptători transilvăneni, şi printre conducători ungurul Albert Király şi românii Ştefan Bekes şi Andrei Barcşai; întorşi la vatră, soldaţii transilvăneni care luptaseră şi îi învinseseră pe turci la Călugăreni, la Giurgiu şi-n alte părţi sub steagurile lui Mihai Viteazul, nu puteau să creeze decât o atmosferă prielnică voievodului care inspira entuziasm prin virtuţile şi prin curajul lui şi care-i făcuse să se aleagă cu o bogată pradă de război. Sârbii pe care Sigismund şi Andrei îi tocmiseră în oaste, cazacii, care fuseseră introduşi în Transilvania de Ştefan Báthory devenit rege al Poloniei, şi mercenarii care apărau frontierea ungurească s-au aliat cu toţii armatei lui Mihai Viteazul; i s-au aliat şi armurierii armatei transilvănene şi halebardierii comandaţi de Francisc Thúry, în afara soldaţilor moldoveni care făcuseră mai înainte parte din oastea lui Ştefan Răzvan.

După victorie Mihai Viteazul nu pretindea să fie reprezentantul unei cuceriri româneşti doar în avantajul românilor; căpitan şi sfetnic al împăratului Rudolf al II-lea, îşi arătase credinţa până la sfârşit faţă de conducătorul creştinătăţii occidentale, şi nu voia decât victoria creştinismului împotriva necredincioşilor; de aceea făcea tot cât îi era în putinţă pentru a-i proteja pe indivizii diferitelor naţiunilor care se puseseră în slujba sa. Nu se poate deci nega că la vestea victoriei sale un freamăt a tulburat masele de

români din Transilvania, aşa încât unii i-au măcelărit pe soldaţii fugari ai lui Báthory, iar alţii, exasperaţi de nedreptăţile sub care se chinuiau de secole, au atacat castelele nobililor, le-au devastat şi ars, ucigând mulţi magnaţi unguri; dar toate astea sunt explicabile şi ca o reacţie firească, bestială dacă vreţi, dar întotdeauna populară şi deopotrivă în toate ţările lumii, într-o asemenea situaţie, împotriva opresorilor în sfârşit doborâţi.

În aparenţă, Mihai Viteazul a rămas indiferent în faţa acestei mişcări populare româneşti împotriva vechilor şi duşmăniţilor opresori. El a creat în jurul său un sfat, din care făceau parte, printre alţii, episcopul catolic din Transilvania Demeter Náprágy, generalul Mosé Székely, nobilul Ştefan Czáky şi Gaspar Kornis care avea titlul de general al Transilvaniei şi care-l trădase în bătălia de la Şelimbăr pe Báthory, uşurându-i voievodului valah victoria şi cucerirea Transilvaniei. Sarcinile de încredere, totuşi, au fost împărţite demnitarilor români: burgrav al capitalei, Alba Iulia, a fost pitarul Gheorghe, originar din Banat; perceptorul Sighişoarei era moldoveanul Petre Oraş, care avea ca secretar un boier din Făgăraş, un anume Iacob; castelanii fortăreţei Făgăraş erau stolnicul Badea Grădişteanu şi comisul Iani Coşescu; castelul de la Chioara şi regiunile din jur erau guvernate de aga Leca; la Giurgiu, în ţara secuilor, comanda Petru Fecior, la Cojocna, un anume Mihai, la Bistriţa, boierul moldovean Dragoş. La supravegherea şi perceperea impozitelor era numit vistierul valah Stoica şi, până la cel mai mic dregător din cea mai mică aşezare, administraţia finanţelor era în mâna învingătorului. Cu aceasta se recunoştea valoarea elementului românesc din Transilvania şi se schiţa un început de românizare a elementelor străine. Cu toate acestea Mihai nu i-a favorizat exclusiv pe români; dacă a dat vreunuia dintre ei dreptul de a dispune de câteva feude, sau a confirmat donaţiile care li se făcuseră mai dinainte, i-a favorizat şi pe unguri şi pe saşi. Dar preocuparea sa principală era biserica, pentru că înţelegea că dacă voia să facă o operă profund naţională şi durabilă trebuia să se sprijine pe aceasta. La 20 iunie 1600 făcea dieta să decidă scutirea preoţilor români de servituţile feudale. În Maramureş a pus să

fie schimbat episcopul Petronie, care reprezenta influenţa moldovenească, cu arhimandritul Serghie, care studiase la mănăstirea Tismana în Oltenia, şi tot lui i-a încredinţat şi mănăstirea din Peri; la Vad, în absenţa episcopului Spiridon, şi el reprezentant al influenţei mitropoliei moldoveneşti din Iaşi, l-a numit pe un anume Ioan Cernea, al cărui nume amintea de familia nobiliară ungară Chernay. Poate că şi episcopul Saba, pe care-l găsim la Lipova în Banat şi care probabil că aparţinea familiei Brancovici, care-i dăduse lui Mihai un căpitan, Ivan, îi datorește numirea tot lui. Se încheagă astfel un întreg organism ierarhic religios românesc în Transilvania, supus scaunului mitropolitan din Alba Iulia şi din punct de vedere ierarhic supus din 1595 autorităţii mitropolitului valah de la Târgovişte,

Intenţiile politice ale lui Mihai Viteazul erau clare şi asta se vede din jurământul pe care el l-a cerut pentru el şi pentru fiul său; de altfel el gândea că avea fără îndoială dreptul la o recompensă pentru ceea ce făcuse împotriva turcilor, salvând creştinătatea de pericolul unei invazii. Dar Curtea imperială de la Viena era foarte nehotărâtă în privinţa lui, mai ales pentru că acolo era multă perfidie şi prea puţin precumpănea spiritul moral. Unii se gândeau că se putea trimite în Transilvania un arhiduce sau vreunul din generalii austrieci de faimă, ca de exemplu Schwartzemberg sau Nádasdy; alţii că provincia putea fi lăsată lui Mihai, instalând însă garnizoane austriece în fortăreţe; în sfârşit alţii, precum arhiepiscopul de Gran, că i se putea lăsa voievodului român doar administrarea provinciei şi să i se dea numai sarcina de guvernator, supravegheat de o garnizoană nemţească. S-a gândit chiar să se deschidă dieta transilvană, în care Mihai să fie reprezentat doar de nişte delegaţi, lucru care l-a jignit pe voievod, care a deschis adunarea ca un adevărat suveran al ţării, aşa cum o deschiseseră predecesorii lui, trimiţând apoi la Curtea imperială pe consilierul său Mihalcea şi pe vistiernicul Stoica să ceară ca el să fie confirmat cu titlul de principe, de duce sau de rege, cu drept de succesiune nu numai pentru fiul său ci şi pentru toţi descendenţii. Fortăreţele din afara Transilvaniei, ocupate de austrieci, Hust, Şimleu, Baia Mare, Oradea trebuiau să fie cedate

lui Mihai, care admitea de bună-voie un comisar, mai ales dacă ar fi fost Pezzen, care fusese ambasador imperial la Constantinopol, foarte bine cunoscut şi apreciat de el; acesta putea avea ca reşedinţă Cassovia sau Satu Mare sau chiar capitala ţării, Alba Iulia. Împăratul i-a răspuns că lui şi fiului său aveau să le fie recunoscute titlurile de principe al Sfântului Imperiu Roman; la 26 ianuarie 1600 au fost reluate tratativele, în care Mihai Viteazul se arăta foarte conştient de serviciile aduse imperiului cu luptele împotriva turcilor, pe care le purtase cu sacrificii şi pierderi omeneşti, şi căruia îi redase provincia transilvană pe care el acum o cerea înapoi ca moştenire ereditară în schimbul serviciilor aduse. Voia titlul princiar pe care-l avusese Sigismund Báthory, un ajutor în bani şi în trupe şi o rentă anuală de o sută de mii de taleri, în afara sumei care ar fi fost necesară ca să-l răscumpere de la turci dacă ar fi fost luat prizonier, şi de teritoriile pe care în viitor avea să le smulgă turcilor. Lui Pezzen care fusese numit comisar imperial, el i-a adus la cunoştinţă că cedarea Transilvaniei, unită cu Valahia cu titlul de principat, era o condiţie indispensabilă pentru orice viitor acord cu împăratul. Dar Rudolf dorea să amâne şi, în loc să-i răspundă la cererile lui, i-a trimis făgăduieli de ajutor împotriva turcilor, instrucţiuni în legătură cu negocierile pe care Mihai tocmai le purta cu tătarii, recomandări în legătură cu soarta celor învinşi etc.

E uşor de înţeles cum tremura de indignare inima lui Mihai, văzându-se tratat în felul acesta şi când constata că sultanul, împotriva căruia el se ridicase, îl trata cu daruri, în timp ce împăratul, căruia-i dăduse o provincie nu-i trimitea decât scrisori pline de sfaturi inutile. Ca să-şi potolească mânia[9] el s-a apucat să cucerească Moldova, şi când, după ce totul se terminase cu o victorie, şi s-a prezentat Pezzen, Mihai i-a cerut, în afară de ceea ce specificase în cererile anterioare, şi domnia ereditară ale celor trei ţări de limbă şi de rasă română, Transilvania, Ţara Românească şi Moldova. La răspunsul că Transilvania nu avea să-i fie dată cu titlu princiar ci numai ca să fie administrată, el a făcut o altă propunere: renunţa să fie suveran; s-ar fi mulţumit să fie un simplu guvernator al provinciei, cu condiţia ca titlul său să fie

moştenit şi regiunea să intre în posesia împăratului numai în cazul dispariţiei descendenţei sale masculine, iar în privinţa Moldovei şi Munteniei împăratul trebuia să se mulţumească să confirme pe prinţul ales de cele două ţări; s-ar fi cuvenit să i se dea lui Mihai, ca locuri de refugiu, Gurhiu în teritoriul secuilor, Gilau, Jeciu, Făgăraş, Hust şi Chioar, şi ar fi trebuit reunite cu Transilvania localităţile din Banat pe care Mihai spera încă să le mai cucerească. Cu ultima concesiune, Mihai promitea să acorde eventuale donaţii în Transilvania doar în numele împăratului, renunţa la fortăreaţa Chioar cerând în schimb altele spre frontiera cu Moravia şi Boemia şi cerea, în fine, Lâna de Aur. Pezzen a pornit la 10 august 1600 cu un adevărat tratat înaintat cancelariei împăratului; dar cu el, la Praga, a ajuns vestea răscoalei nobililor din Transilvania, care erau instigaţi de generalul imperial Basta, înverşunat duşman al lui Mihai Viteazul, care se vedea ameninţat de pericolul de a fi izgonit de la conducere de coaliţia nobililor şi a trupelor din Ungaria superioară. Împăratul a scris atunci voievodului că îi acordă titlul de guvernator al Transilvaniei, atât timp cât va fi în viaţă şi credincios îndatoririlor sale, că aveau să nutrească bune intenţii cu fiul său, ca să nu promită de fapt nimic real, că Ţara Românească putea fi moştenită şi de fetele lui Mihai dacă s-ar fi căsătorit cu persoane credincioase împăratului şi hotărâte direct chiar de el, că pentru Moldova trebuia să se aştepte desfăşurarea evenimentelor, că din locurile de refugiu cerute nici unul nu putea fi acordat, că din cuceririle ce aveau să se mai facă nu se puteau acorda decât cele mai mici, cerându-se pentru asta investitura împăratului etc. Mihai a încercat să protesteze prin trimişii lui şi atunci i s-a promis că s-ar mai fi putut discuta despre fortăreţele Jeciu şi Gurghiu şi că, dacă ar fi cucerit Timişoara în Banat, ar fi putut avea investitura şi răsplata în bani, şi că în fine, la încheierea tratatului i s-ar fi dăruit fortăreaţa Königsberg în Silezia. Ca decizie nu era rău! Dar între timp Mihai Viteazul, care cu multă neplăcere trebuia să lupte împotriva stindardului imperial al trupelor generalului Basta, era învins la 18 septembrie la Mirăslău; atacat de polonezii lui Zamoyski în Ţara Românească, s-a dus să-şi apere propria ţară,

dar a fost din nou învins; s-a retras atunci în Banat şi, din pricina trădării oamenilor săi, prin Lipova şi Beiuş s-a îndreptat spre râul Tisa, trecând la Tokai cu intenţia de a cere dreptate împăratului împotriva celor care, fără autorizaţia lui, îl atacaseră şi jefuiseră de tot teritoriul pe care el îl cucerise cu riscul vieţii şi al tronului. Tot restul istoriei lui Mihai Viteazul iese acum din graniţele acestei lucrări; se poate spune doar că împăratul a impus o reconciliere dintre Mihai şi Basta, dar a fost vorba doar de o prefăcătorie, deoarece după bătălia de la Goroslău, în care cei doi i-au învins pe nobilii din Transilvania care se răsculaseră împotriva împăratului, Basta l-a asasinat pe Mihai la 19 august 1601.

Capitolul V

DE LA MOARTEA LUI MIHAI VITEAZUL PÂNĂ LA OCUPAŢIA AUSTRIACĂ (1601–1685)

După bătălia de la Mirăslău şi părăsirea Transilvaniei de către Mihai a urmat o adevărată perioadă de sălbatică persecuţie împotriva tuturor celor care fuseseră în legătură cu el, şi împotriva tuturor românilor în general. Ororile petrecute aici într-o scurtă perioadă de timp sunt de nepovestit, şi se întind de la violări până la crime şi la distrugeri, de la jafuri la trageri în ţeapă ale copiilor în parii de la gardurile curţilor gospodăreşti. Ordinul era să fie ucis oricine se aliase cu Mihai şi au fost executaţi cu aceeaşi cruzime pe care ar fi folosit-o şi turcul; cine ar fi declarat că mai este partizanul lui Mihai Viteazul ar fi trebuit să fie omorât cu familie cu tot, şi casa lui să fie distrusă. Toate legăturile cu Ţara Românească fuseseră întrerupte, nici un preot român nu mai putea intra în Transilvania venind din Muntenia sau din Moldova, şi călugării trebuiau să fie proscrişi pentru totdeauna. Cu toate acestea, românii din Transilvania nu-l susţinuseră pe Mihai mai mult decât ceilalţi şi, ca şi ceilalţi, îl părăsiseră la începutul necazurilor sale; dar toţi sacerdoţii de asemenea trebuiau să plătească pentru afrontul care fusese adus nobililor unguri, învinşi şi subjugaţi de un voievod român, şi să plătească pentru privilegiile de care se bucuraseră în puţinele luni ale domniei sale. În afară de asta nu putea fi ştearsă amintirea calităţilor politice şi militare ale lui Mihai Viteazul, şi beneficiile pe care le acordase

celor care-l slujiseră cu credință, și în curând, când Transilvania a fost devastată de cazaci, de polonezi, de valoni, de germani au ajuns cu toții să regrete mâna de fier a marelui voievod care ar fi știut să impună o severă disciplină tuturor. Îl regretau chiar și unii nobili unguri de neam ales, precum Ștefan Száky, Nicola Senyzey, căpitanul Beiush Somoggi, unul din familia Rákóczy, comisarul imperial Mihail Székely și Sebastian Tököly.

Dar calea spre Transilvania era de-acum deschisă succesorilor lui Mihai Viteazul. Radu Șerban, înainte de a urca pe tronul Valahiei, își petrecuse luni întregi ca refugiat politic pe lângă generalul Basta; urcat pe tron, în 1603, ca să se apere de Simion Movilă, care pe o perioadă ceva mai mare de un an ocupase tronul Valahiei între 1600 și 1602, a intrat în Transilvania și a cucerit o parte din ea, cea dinspre miazăzi, învingând în două bătălii trupele unui vechi general al lui Mihai, Moise Székely, care, incitat de turcii din Banat, își luase titlul de principe al Transilvaniei și ocupase țara până la Mediaș, Sighișoara și Gurghiu; dar întrucât nu nutrea visele de cucerire ale lui Mihai, s-a retras în Valahia, după ce transformase în bani sunători prada de război. Doi ani mai târziu, în 1605, și moldovenii au intrat în Transilvania, în timp ce demnitatea princiară o avea Ștefan Bocskai. După moartea acestuia, în 1607, țara a fost răvășită o vreme de luptele pentru principat dintre Sigismund Rákóczy și Valentin Hommonay; a câștigat Rákóczy, dar pentru un singur an, și i-a urmat Gabriel Báthory, un despot ambițios și capricios, pe care sașii l-au numit tiran și Noul Sardanapal. Radu Șerban a încercat să se înțeleagă și cu acest principe; îi ceruse contra cost un loc de refugiu și-i trimisese 3000 de oameni când Báthory se temea de un atac imperial. După trecerea primejdiei, acesta a invadat Valahia, l-a constrâns pe Radu să fugă și i-a luat mama prizonieră; Radu și-a revenit, a invadat Transilvania, l-a înfrânt pe dușmanul său, care și-a datorat viața iuțelii cu care alerga calul dar, înfrânt apoi de turci, s-a refugiat în Polonia și de aici a trecut la Viena unde și-a sfârșit zilele.

La 15 septembrie 1616 îi găsim la Brașov, în biserica Sfântul Nicolaie din Șchei pe Radu Mihnea, urmașul lui Radu Șerban și pe Ștefan Tomșa voievod al Moldovei, în fruntea credincioșilor

români din orașul transilvănean; s-a semnat la Turda un tratat de alianță cu noul prinț transilvănean Gabriel Bethlen (1613–1630), care până la moartea sa a știut să apere frontierele țării, chiar și împotriva aventurierului morlac (dalmațian) Gaspare Graziani, care în 1619 urcase pe tronul Moldovei și visa să reunească, în maniera lui Mihai Viteazul, toate țările românești sub sceptrul său. Lui Bethlen i-a urmat Gheorghe Rákóczy (1630–1648), om capabil și cu o inteligență ieșită din comun, care a știut să se ferească, dar cu prietenie, de diverșii voievozi români din Valahia și Moldova care s-au succedat la tronul celor două principate în timpul destul de îndelungatei sale domnii. Ultima încercare de invadare a Transilvaniei a facut-o voievodul Moldovei, Vasile Lupu (1634–1653); în realitate trebuie totuși să recunoaștem că influența militară a românilor din Muntenia și Moldova se terminase în principatul transilvănean încă din 1613, anul urcării la tron a principelui Gabriel Bethlen.

Românilor din Transilvania nu le rămânea altceva decât să-și dezvolte propria cale națională a bisericii, ca să primească drept episcopi acele elemente de forță și de mândrie care puteau permite să se trăiască viața cotidiană și așa plină de umilințe și de suferințe.

După moartea lui Mihai Viteazul nu mai avem știri despre mitropolitul Ioan din Prislop; i-a urmat, în 1605, un anume Teoctist, despre care nu se cunoaște decât numele, și care pare să fi păstorit peste partea de miazăzi a regiunii; în același an, Ștefan Bocskai, principele Transilvaniei, confirma ca episcop pe Spiridon, de tendințe calviniste, care a obținut titlul de episcop al întregii Transilvanii și al regiunilor regatului ungar supuse Transilvaniei, deci și Maramureșul, de unde trebuise să fugă episcopul Sergiu protejat de Mihai Viteazul. Urmările luptei dintre Sigismund Rákóczy și Valentin Hommonay se resimt și pe tărâmul bisericii: primul, de fapt, l-a reconfirmat pe Spiridon, în vreme ce al doilea a revigorat puterile lui Sergiu, făgăduindu-i să-l instaleze în mănăstirea din Peri; după victoria lui Rákóczy, Sergiu s-a întors la mănăstirea Tismana, de unde plecase în epoca lui Mihai Viteazul. Episcopul Spiridon a fost din nou confirmat de către Gabriel Báthory, încă din 29 aprilie 1608, în toate teritoriile pe care le avusese înainte, și în Maramureș, dar a avut

totuşi confirmarea şi episcopul Teoctist. În iunie 1609 preoţii români au primit de la Báthory privilegiul de a fi scutiţi de toate servituţile. Ţinând seama de toate acestea, importanţa episcopului de Alba Iulia scăzuse în comparaţie cu episcopatul din partea de nord a Transilvaniei, protejat de Biserica moldovenească. Sub Gabriel Bethlen, între 1613 şi 1615, a fost episcop de Vad un anume Augustin, şi i-a urmat Teofil, predicator de Alba Iulia, care îşi făcuse studiile în mănăstirea din Prislop şi care-şi extindea autoritatea până în comitatul Bihor şi în districtul Bistriţa, lăsându-i lui Spiridon numai Maramureşul. Avem astfel trei episcopi, la Alba Iulia, la Vad şi la Maramureş, de unde influenţa ortodoxă se extinde tot mai mult. În 1623 este confirmat de Bethlen, ca episcop, un anume Eftimie, succesorul lui Augustin şi al lui Teofil. În 1625 este mitropolit la Alba Iulia Dosoftei, probabil fratele voievozilor moldoveni Ştefan Tomşa şi Radu Mihnea[10]; el continuă deci tradiţia episcopatului din Vad, supus ierarhic mitropolitului din Moldova, dar îşi are scaunul la Alba Iulia, unde evident că nu era un alt episcop ortodox; în felul acesta, sub Bethlen, se restabileşte unitatea religioasă a românilor din Transilvania. Astfel în 1625 Dosoftei poartă titlul de mitropolit arhiepiscop de Bălgrad (= Alba Iulia) şi al tuturor teritoriilor din Transilvania şi Ungaria; în 1627 el face un sinod şi recomandă folosirea vechilor cărţi româneşti de pe vremea lui Coresi.

În Banat, în epoca lui Sigismund Báthory, găsim un episcop ortodox, Teodor, despre care nu se ştie dacă era sârb sau român; am amintit de urmaşul lui, Sava, pe care Bocskai îl transferase în 1605 de la Inău la Lipova şi care fusese recunoscut şi de Sigismund Rákóczy în 1607. Mai înainte, în 1604, generalul Basta căutase zadarnic să supună Banatul la autoritatea religioasă catolică a episcopului de Cenad. Episcopii ortodocşi din Banat par să aparţină unei adevărate dinastii. Lui Sava îi urmează Sergiu, acestuia nepotul Longin, care va ajunge în Muntenia şi al cărui frate, Ioan, va fi tatăl faimosului Sava, mitropolit de Transilvania.

În mai 1631 se află la Bistriţa episcopul Benedict, care este în strânse legături cu biserica moldavă; lui Dosoftei îi urmase, încă din 1628, pe scaunul mitropolitan un Ghenadie, nobil român

de la Brad, care s-a dus în Țara Românească pentru a fi hirotonisit, întorcându-se cu titlul de mitropolit al întregii Transilvanii, motiv pentru care a încredințat Maramureșul, care era sub ierarhia unor episcopi ruși, protopopului din Hunedoara, Ianăș, cu titlul de vicar.

O încercare a lui Gabriel Bethlen de a transforma biserica ortodoxă română din Transilvania în biserică calvinistă a eșuat mai ales mulțumită patriarhului ortodox din Constantinopol, Ciril Lukaris, care n-a întârziat să arate care ar fi fost urmările politice ale unui asemenea act față de cei doi principi din Muntenia și Moldova, mândri de protectoratul lor religios asupra bisericii ortodoxe transilvane.

Alături de funcția pe care biserica o avea în păstrarea sentimentului național al românilor din Transilvania, trebuie să amintim și un anumit număr de persoane care reprezentau și susțineau interesele conaționalilor: amintim de un Ioan cunoscut sub denumirea de refugiat, care era în serviciul unui nepot al lui Mihai Viteazul, Ștefan, fiul lui Petru Cercel, aflat în legătură cu anumite persoane din Lugoj printre care aga Ilie, burgravul cu același nume, Luca Raț etc.; generalul Basta, în scrisorile sale, amintește de familii și de sentimentele lor, Floca, Măcicaș, Gaman, Bobora, Iojica etc.; în 1604, la Făgăraș unul din șefii castelului este Andrei Românul; la Hațeg îl găsim pe nobilul Miclăuș din Râul lui Bărbat și pe Matei din Hațeg; aga Matei, viitorul principe al Valahiei, Matei Basarab, și spătarul Gorgan luptă sub steagurile lui Rákóczy împotriva turcilor la Lugoj și mai târziu primesc ajutorul unui căpitan român din Banat, Vaida Bunea. Să-i adăugăm la toți aceștia și pe exilații valahi care vin și pleacă la fiecare schimbare de domn, fără să le exagerăm importanța, deși este de necontestat. Dar e adevărat și că numărul exilaților descrește în continuu, întrucât Transilvania se orientează tot mai mult spre o formă de guvernare absolută, străină tendințelor țării și vrăjmașă celor două voievodate învecinate. Nu le rămânea românilor din Transilvania decât Biserica, pe care ei trebuiau s-o apere cu dinșii strânși împotriva calviniștilor protejați de principii de la conducere, care aveau interesul să distrugă cu viața confesională chiar și pe cea religios-națională, mult prea

incomodă pentru ei. Este neîndoielnic că încercarea principilor calvinişti de a-i converti la propria lor credinţă pe românii transilvăneni avea un caracter de apărare naţională, altfel nu s-ar putea explica cum această încercare s-a prelungit trei sferturi din secolul al XVII-lea, cu acte de violenţă, sacrilegii şi cruzimi, după cum neîndoielnic este şi că tot un caracter naţional avea şi rezistenţa, uluitoare şi de un curaj nemărginit, a românilor transilvăneni.

În lupta care a avut loc, Ghenadie a rămas ortodox şi a păstrat legături nu numai cu biserica mitropolitană din Muntenia şi din Moldova, ci şi cu cea rusă; a dat la tipar un comentariu al **Evangheliilor** în 1641 şi un codice religios, o „pravilă”, copiată după cea tipărită la Târgovişte. Între timp, calviniştii lucraseră cu disperare, tipărind în limba română, cu ortografie ungurească, **Psalmii** şi un catehism pentru şcolile româneşti pe care le deschiseseră la Lugoj şi la Caransebeş; propaganda calvinistă mergea destul de bine din cauza faptului că luptele izbucnite între Matei Basarab şi Vasile Lupu îi constrângeau pe cei doi voievozi să depindă de Rákóczy, cu rezultatul că românii din Transilvania şi biserica lor ortodoxă erau întru totul la mâna prinţului calvinist. Ghenadie murea la 3 septembrie 1640 şi îi urma un călugăr care trăise şi studiase la mănăstirea Putna din Moldova, Oreste, care şi-a luat propriul nume laic, Ilie, după obiceiul reformaţilor. Alegerea sa se datoreşte faptului că în acel moment pentru Transilvania era mult mai important voievodatul Moldovei decât cel al Munteniei; el făcuse profesiune de credinţă calvinistă şi trebuia evident să dovedească prin fapte fidelitatea faţă de noua credinţă, adăugând la făgăduielile făcute şi deschiderea unei şcoli româneşti cu limbi de predare română, ungară şi latină, înfiinţarea unei tipografii, predarea în româneşte a celor trei predici săptămânale, pe care trebuia să le ţină, precum şi introducerea catehismului calvinist etc. Situaţia sa tragică, precum şi cea a succesorilor, reieşea din faptul că trebuia să apară în înalta societate ca bun calvinist în timp ce în biserică, în faţa credincioşilor, nu se putea prezenta decât ataşat strictelor reguli ale ortodoxismului; putea eventual să înlocuiască slavona cu româna ca limbă liturgică, dar desigur că nu i s-ar fi îngăduit să sacrifice icoanele şi formele tradiţionale ale credinţei celor vechi.

Continuând să aibă relații strânse cu Moldova și acordând o largă ospitalitate călugărilor din principate care trebuiau să străbată Transilvania, în realitate el se simțea legat, în ciuda promisiunilor făcute, de ortodoxism, și din ceea ce promisese nu a făcut decât să publice un text al **Evangheliei** cu un comentariu în care în zadar se va căuta un cât de vag caracter confesional. Dar supraintendentul bisericii calviniste din Transilvania, Csulay, pentru a se răzbuna că fusese păcălit, i-a pus pe protopopii din Hațeg, Făgăraș și din Banat să-l învinuiască de imoralitate, într-un sinod care l-a demis în 1643 pe episcop și l-a dat pe mâna autorităților seculare care l-au pedepsit pentru acuzația adusă.

În principatele române se produsese o mișcare de indignare și de revoltă împotriva siluirii clerului român din Transilvania de a trece la confesiunea națiunii dominante; mitropolitul din Iași, Varlaam, în 1641, convocase un sinod și pronunțase anatema bisericii ortodoxe împotriva propagandei calviniste, în timp ce în anul următor în Muntenia, în prefața unei cărți religioase [**Cazania**] publicate la Govora, se stigmatizau, cu aluzii evidente, cei care, profitând de naivitatea țăranilor, încercau să strecoare în mințile lor idei contrare credinței strămoșești.

Între timp, în Transilvania lucrurile își urmau cursul lor; nici pericolul unei răscoale românești, alimentată de imperiali în 1644, n-a reușit să atenueze persecuțiile religioase. În locul demisului episcop Oreste sau Ilie, în 1643, a fost ales un anume Ștefan, sau Simion după numele monahal, care uneltea demult să obțină scaunul de mitropolit; acesta n-a fost câtuși de puțin un episcop ortodox al românilor, ci doar un vicar al supraintendentului calvinist pentru satele românești. Sarcina lui trebuia să fie introducerea limbii române în predici și în catehism, în botez și în comuniune, să împiedice venerarea sfinților în biserici, unde totuși icoanele ar fi putut rămâne doar simple ornamente, împiedicarea ceremoniilor funerare considerate fără îndoială drept superstiții ancestrale, unirea în căsătorie după obiceiul calvinist etc.

Cu acest episcop se rupe unitatea ierarhică religioasă românească din întreaga Transilvanie; într-adevăr, se desprind din dioceza ei districtul Făgăraș, Maramureșul, Țara Secuilor,

regiunile Oradea și Satul Mare și unele districte orientale ale Transilvaniei, trecute la calvinism, toate teritoriile în care au fost instituite protopopii și uneori episcopate întotdeauna de confesiune calvinistă.

În Maramureș, majoritatea populației române depindea în prima jumătate a secolului al XVII-lea de episcopul-egumen al mănăstirii din Moișeni, care fusese fondată de mănăstirea moldovenească de la Putna; acest episcop-egumen, care în același timp era și episcop dar și stareț de mănăstire, purta oficial doar numele de preot (popă), sacerdot, însă caracterul pastoral pe care îl avea în realitate e revelat de dările pe care le primea de la fiecare familie și de la biserici. El și urmașii lui erau, oricum, indivizi cu viață simplă, aproape pastorală, încât din această cauză au scăpat de persecuțiile episcopului de la Munkács și ale reprezentanților calviniștilor.

Reprezentantul cel mai autorizat al ortodoxismului transilvan era în exil în Valahia, și se găsea la mănăstirea Comana: episcopul din Inău, Longin, din familia căruia au ieșit apoi cei doi nepoți ai săi, marele mitropolit transilvan Sava Brancovici și fratele Gheorghe, pretendent la despotatul Serbiei.

Episcopul Ștefan Simion, supus controlului calviniștilor, lipsit de rentele pe care acum nu le mai primea, totuși numindu-se încă pompos mitropolit, în realitate nu mai era în măsură să îndeplinească programul pentru care fusese numit; deci n-a mai putut răspunde la însărcinările de propagandă anticalvinistă pe care i le dăduse mitropolitul din Moldova, Varlaam, și nici n-a putut să ajungă până la el elogiul publicării catehismului românesc cu litere latine din 1648, deoarece meritul a revenit traducătorului Ștefan Fogaraș, pastor al bisericii calvine româno-ungare din Lugoj și banului Acație Barcsai care i-a înlesnit tipărirea; totuși publicase în 1643 traducerea **Noului Testament**, care constituie cel mai mare merit al său pentru forma literară superioară cu care redase textul. A publicat apoi, în 1651, o **Psaltire** pentru folosința școlilor, tradusă de un călugăr român, Silvestru, care cunoștea greaca și latina. Dar asta nu-l scutea de neîncrederea supraintendentului calvinist din regiune, interesat să suprime biserica calvinistă română independentă ca s-o înlocuiască cu a sa. Politica

principilor, însă, n-a ținut seama de acest lucru, așa încât asistăm la fondarea altor episcopate, ca, de exemplu, cel al episcopatului moldovenesc din Transilvania de nord, creat de al doilea Gheorghe Rákóczy (1648–1657) în aprilie 1650, poate la intervenția lui Vasile Lupu.

În 1653, la moartea mitropolitului Ștefan Simion relațiile dintre Moldova și Transilvania erau foarte încordate, vecine cu un război care va izbucni apoi pentru posesiunea tronului lui Vasile Lupu; Muntenia, ca aliată a Transilvaniei în această împrejurare, era în măsura de a moșteni influența religioasă moldovenească asupra bisericii Transilvaniei, ceea ce face să fie numit mitropolit deja citatul Sava Brancovici și să se restabilească unitatea ierarhică religioasă transilvăneană, de la care se sustrage, dar numai pe trei ani, doar districtul Făgăraș. Autoritatea lui Brancovici nu mai era limitată, ca aceea a lui Ștefan Simion, ci era deplină și totală asupra sacerdoților ortodocși; această stare de lucruri, care pe atunci era deja o mare cucerire, i se potrivea de minune unui mitropolit care, prin fina sa diplomație, prin elasticitatea sa spirituală cu care știa să se adapteze la împrejurări, cedând în aparență, dar rezistând în substanță, avea să ilustreze, aproape treizeci de ani, catedra mitropolitană de la Alba Iulia. Voievodul moldovean Vasile Lupu fusese înlocuit la tron cu Gheorghe I Ștefan, pentru că acesta era favorabil intenției lui Gheorghe al II–lea Rácózy care voi să reia planurile lui Ștefan Bátory și să cucerească tronul Poloniei. Dar acțiunea prințului Transilvaniei a avut un sfârșit negativ și soldații lui au fost făcuți cu toții prizonieri de către tătari. Ca o consecință a acestei nefericite expediții a urmat în 1658 invadarea Transilvaniei de către turci, invadare care a produs grozăvii indescriptibile; după un foarte scurt pricipat al lui Francis Rhedey, pe tronul Transilvaniei s–a urcat un român de origine valahă, pe care l–am mai amintit, Acazie Barcsai, care a trebuit să sacrifice turcilor orașele Lugoj și Caransebeș, dureroasă plată care–i îngăduia însă să-și salveze restul pricipatului. Alegerea sa n–a fost unanimă, pentru că a rămas o puternică facțiune care considera încă drept singur principe legitim pe Gheorghe Rákóczy; adversarii, susținători

deci ai lui Barcsai, pentru a–i avea aliaţi în luptă, au trebuit să facă românilor din Transilvania mai multe concesii cu caracter religios, prin care mitropolitul Sava Brancovici a fost recunoscut episcop şi al părţii de nord a Transilvaniei şi al vechiului ducat de Făgăraş, cum s–a mai spus, în timp ce preoţilor români le era recunoscut dreptul de a fi scutiţi de toate servituţiile feudale, de plătirea zeciuielilor din produsele posesiunilor lor şi de taxa de vamă şi de trecere pe drumurile publice. Garda lui Barcsai era compusă din soldaţi trimişi de principii din Muntenia şi Moldova, după cum hotărâse sultanul. Cu toate acestea, poporul român din Transilvania, împreună cu preoţii lui, la care se va adăuga numaidecât chiar şi mitropolitul Sava, se grupase în jurul lui Rákoczy, cel părăsit şi de nobilii unguri, şi uitase toate persecuţile pe care le suferise de la el şi de la familia lui ca să-şi amintească doar bravura cavalerească a principelui şi necazurile sale; aşa s–a întâmplat că la asediul Sibiului, unde se găsea Barcsai, tot poporul român era alături de armata rákoóczyană. Sunt amintiţi în aceste lupte preotul român din satul Teleaga şi un alt preot numit Chirilă, care, în fruntea a şase sute de ţărani, a atacat Hunedoara, a ars Deva şi a fost omorât de turci lângă Turda. Nobilimea transilvăneană de origine română era în schimb aliată turcilor; un frate al lui Barcsai, originar din părţile Haţegului, şi un Petru Balmoş erau asediaţi cu Barcsau la Sibiu; la funeraliile acestuia din urmă a intervenit episcopul român care fusese ales episcop al oraşului în timpul asediului şi care în actul de numire a fost intitulat arhiepiscop de Alba Iulia, de Maramureş şi al întregii Transilvanii. După moartea lui Rákóczy, acesta a rămas alături de Barcsai ca păstor al tuturor românilor din Transilvania în locul mitropolitului Sava, destituit în mod formal din februarie 1660 pentru a se fi amestecat în treburile politice ale ţării şi a fi provocat scandal, dar trebuise să se supună condiţiilor oneroase impuse de calvinişti, chiar mai oneroase decât cele impuse lui Ştefan Simion.

Dar pe la sfârşitul acelui an, Barcsai a fost constrâns să abdice pentru că, deşi ocupase până atunci funcţii înalte în stat şi făcuse atâta pentru propaganda calvinistă, nobilii unguri nu–i puteau

ierta originea lui românească. O urmare a acestui fapt a fost că Sava Brancovici a fost rechemat la scaunul mitropolitan din Alba Iulia. Lui Barcsai i-a urmat, nu după mult, Ioan Keményi, comandantul armatei lui Gheorghe al II–lea Rákóczy, care fusese capturat în Polonia; el credea că se poate sprijini pe imperiali în lupta cu turcul, dar n–a rezistat pentru că în realitate ei ţineau numai să introducă garnizoane în fortăreţele din ţară ca s-o cucerească, şi în 1661 a fost înlocuit cu Mihai I Apaffy (1661–1690). În timpul luptelor dintre Imperiu şi turci, care au dus într-o primă fază la bătălia de la S. Gottardo, câştigată în 1664 de Montecuccoli, trupele române ale voievozilor din Moldova şi Muntenia şi-au făcut încă o dată apariţia în Transilvania, având ca rezultat suscitarea unor noi manifestări de solidaritate românească, care se vădiseră încă din secolul precedent, ori de câte ori un voievod român intra în Transilvania cu armata. Acelaşi lucru se întâmplă acum când, Gheorghe Ghica, voievod al Valahiei şi Istrate Dabija din Moldova în 1662–1663, se făgăduia lăsarea în viaţă a tuturor ortodocşilor. În Transilvania se refugiaseră totuşi principii şi boierii români care fuseseră favorizaţi de Rákóczy, începând cu Gheorghe I Ştefan al Moldovei, Constantin Basarab din Muntenia şi urmaşul acestuia, Mihnea al III–lea; se găseau aici şi Ioan Movilă, fratele celebrului Petru Movilă, mitropolitul Kievului şi reformator al bisericii ortodoxe ruse, şi Maria Sturza, soţia voievodului Grigore Ghica, care fusese gonit de tătari, în 1665, de la tronul Munteniei şi se refugiase în Transilvania, potrivit unui obicei care era amintit cu satisfacţie de toţi aceşti exilaţi din voievodatele române. Biserica ortodoxă din Transilvania nu putea să nu tragă profituri din prezenţa atâtor bogaţi şi măriţi domni:Gheorghe I Ştefan confirmase deja, încă de pe vremea când era pe tron, dijmele pe care biserica română din Braşov le scotea din Moldova, în timp ce Constantin Basarab dăruise mari averi mănăstirii din Muncaci.

Am mai spus că mitropolitul Sava Brancovici se întorsese la catedra mitropolitană în 1661 şi că Maramureşul se oferise cu pioşenie ca să fie cârmuit de el, cu excepţia, totuşi, unei părţi din teritoriu care era supusă episcopului din Muncaci, un rus

consacrat în Moldova. Gheorghe I Apaffy l–a confirmat la 1662 pe mitropolit în funcţia sa fără să se preocupe de a mai cere asigurările pe care le cerea Barcsai episcopului de Sibiu, şi i–a recunoscut totuşi privilegiile pe care acest principe le acordase sacerdoţilor români. Cu toate acestea, deşi îi recunoştea lui Sava Brancovici dreptul de a fi episcopul părţii cele mai importante din Transilvania îi acelaşi an, 1662, desprindea de sub jurisdicţia lui ecleziastică districtul Făgăraş, unde-l punea ca episcop pe Daniil Panonicul, un monah care învăţase arta tipăririi cărţilor în Muntenia şi fusese recomandat de superiorii mănăstirilor moldoveneşti. Un alt episcopat, care-i sustrăgea pe o parte din românii transilvăneni lui Sava Brancovici, era regiunea de la Inău şi Lipova, dominată tot de familia Brancovici, unde găsim un episcop Teodosie, care şedea în Vârşeţ şi care, cu ocazia unei călătorii la Moscova, se intitula în mod pompos mitropolit. Sava Brancovici rămâne însă capul religios indiscutabil, căruia nimeni nu se gândeşte să-i pună condiţii, până în 1668, când a călătorit în Rusia; la întoarcerea sa, după aproape un an, cu o mare împărţire de daruri, se începe o serie de intrigi împotriva lui şi a bisericii sale din partea supraintendentului calvinist ungur Kovásznay, sprijinit de însuşi principele Apaffy. I se reproşează lui Brancovici că a cheltuit o parte din veniturile sale pentru a institui o tipografie şi nişte şcoli, dar motivul adevărat era teama că avea să crească importanţa bisericii ortodoxe în detrimentul celei calvine, acum când ea stabilise noi legături cu Rusia, care îşi începea politica ţaristă de sprijinire a tuturor ortodocşilor din Europa. S–a pretins din nou, cu scuza instituirii unor şcoli la Alba Iulia, în Maramureş, la Hunedoara şi la Chioar şi fondării unei tipografii pentru tipărirea în limba română a unor cărţi de rugăciuni, să fie îndepărtaţi sacerdoţii care ar fi continuat să folosească slavona în liturghie, şi întreaga biserică ortodoxă română să se supună supravegherii supraintendentului calvinist etc.

Când noul supraintendent al bisericii calvine Mihail Tóföi a insistat să se fondeze şcolile şi tipografia, Sava Brancovici a ştiut să iasă din încurcătură amânând pe cât putea îndeplinirea a ceea

ce i se cerea; dar în acelaşi timp se înţelegea cu opoziţia catolică care se forma împotriva lui Apaffy şi cu voievodul român Grigore Ghica, reîntors la tron, care era suspectat că are ochii aţintiţi asupra Transilvaniei. Ghica încheiase cu fratele lui Sava, Gheorghe Brancovici, o convenţie prin care se obliga să-i acorde sprijinul lui şi întregii familii în lupta comună pentru binele public şi propăşirea bisericii ortodoxe. Cu aceasta nu se dorea afirmarea unei cruciade anticalviniste în Ungaria, ci mai degrabă a unei ligi cu Moldova pentru a-l goni pe turc la sud de Dunăre; cu toate acestea este neîndoielnic că Ghica privea cu lăcomie la districtul Făgăraşului, al cărui titlu ducal fusese deja purtat de predecesorii lui pe tronul Munteniei, Radu Mihnea (1620-23) şi Leon (1629-32).

Apaffy a ordonat atunci mitropolitului Sava, protopopilor lui şi preoţilor bisericii române ortodoxe transilvane să arate supunerea datorită supraintendentului calvin, un anume Tiszabecsi, însărcinat să repună pe picioare tipografia ce activase în epoca lui Rákóczy; mitropolitul a trebuit să asculte, a convocat chiar un sinod în 1675 la Alba Iulia la care a luat parte chiar şi principele. Dar s-a păzit bine să introducă în biserică acte de credinţă calvină; s-a mulţumit doar să îndepărteze unele obiceiuri care supravieţuiseră din timpurile păgâne, condamnabile chiar şi pentru un ortodox, să hotărască folosirea numai a limbii române în liturghie şi să facă să studieze primele elemente de religie după catehismul calvin, din care ieşise o nouă ediţie în 1657; în schimbul aceste aparente supuneri, Sava a obţinut domeniul Vinţu de Sus şi însărcinarea de a-l reprezenta pe principe la Sublima Poartă, precum şi asigurare că nimeni nu se va amesteca în treburile interne ale bisericii române.

Între timp, după câţiva ani, se urca pe tronul muntean, la stăruinţele partidei celor mai puternici boieri care fuseseră acceptate de Poartă, principele Şerban Cantacuzino, mare proprietar de pământuri în Muntenia, descendent al unei vechi familii bizantine şi care se înrudesc cu voievodul valah Radu Şerban; era în relaţie cu familia Brancovici şi-şi petrecuse câtva timp în exil în Transilvania, pe teritoriul secuilor. A primit investitura de la reprezentantul sultanului pe la sfârşitul anului

1678, şi primul lui gând a fost să se unească cu imperialii împotriva turcului, în speranţa de-a avea o parte substanţială din teritoriile care li s-ar fi smuls turcilor. Nu avea proiecte propriu-zise asupra Transilvaniei, dar de la cronicarii vremii ştim că se gândea, în cazul în care principatul Transilvaniei ar fi trecut sub suveranitatea împăratului, la Banat cu Lugojul şi Caransebeşul; dar preocuparea lui principală era aceea de a putea restabili vechile legături care existau între biserica ortodoxă munteană şi cea transilvană, aşa încât să poată obţine funcţia de patron al ortodoxiei româneşti din Transilvania şi a eforturilor ei pentru dezvoltarea unei civilizaţii naţionale.

Şerban Cantacuzino era neândoielnic mai înţelept decât Apaffy, se bucura de influenţe mult mai mari şi era mult mai bogat, aşa încă rezultatele politicii sale s-au văzut neîntârziat: în octombrie 1679 obţinea revocarea tutelei bisericii calvine asupra bisericii ortodoxe române şi asupra mitropolitului ei, Sava Brancovici, care se bucura acum de o deplină autonomie. Dar acest act avea să provoace căderea mitropolitului care, prin intrigile partidei calvine condusă de însăţi soţia principelui şi delaţiunile supraintendentului Tófői, a fost judecat din ordinul lui Apaffy în acelaşi mod cum se procedase şi cu predecesorul lui, Ilie Iorest. La 25 iunie s-a adunat un sinod alcătuit din toţi duşmanii lui Sava, ca să ia cunoştinţă de acuzaţiile urzite împotriva lui; la 2 iulie a fost judecat şi scos din postul de mitropolit, fără a putea să se prezinte la proces ca să se apere, fiind bolnav; a fost găsit vinovat de scandaloase legături cu femei şi i-au fost confiscate bunurile. Evident el plătea pentru toţi românii din Transilvania, vinovaţi de a fi prea prolifici, în timp ce ungurii şi saşii erau în număr tot mai mic. Această temă, care fusese manifestată de însuşi principele, îl împinsese pe Apaffy să interzică încredinţarea proprietăţii rurale românilor din Transilvania pentru a împiedica ca în decursul vremii ei să nu poată să-i absoarbă pe unguri.

Şerban Cantacuzino, la care se refugiase fratele lui Brancovici, i-a cerut lui Apaffy să-l pună în libertate pe mitropolit, cu ameninţare că se va adresa la Constantinopol ca să obţină dreptatea; astfel, relaţiile între cei doi s-au încordat, încât reprezen-

tantul principelui român la Sublima Poartă, viitorul mare voievod Constantin Brâncoveanu, semna în august 1681 un acord cu reprezentanții opoziției ungurești împotriva lui Apaffy, Csáki și Paskó, în care se stipula că dacă Șerban ar fi reușit să-l detroneze pe principele transilvan, ei se angajau să-l elibereze pe Sava și să-l pună din nou în vechea stare de libertate a religiei ortodoxe. În ciuda acestui acord, Sava n-a reușit să urce din nou în scaunul mitropolitan. A fost eliberat, a fost chiar acuzat că consacră din nou preoți și biserici, dar acum steaua lui apusese. Moartea lui a pus capăt controversei iscate între Șerban și Apaffy, al cărui rezultat a fost mult mai bun decât problema personală a mitropolitului, reintegrarea drepturilor anterioare ale bisericii muntene asupra celei din Transilvania.

În locul lui Sava, Apaffy numise o rudă a foarte influentului Petre Budai, Iosif, originar din Pișchinți, de lângă Hunedoara, care ar fi trebuit să accepte dispozițiile calvine, date predecesorilor săi, cu un statut al bisericii române care recunoștea importanța protopopilor și a supraveghetorilor laici și uniformiza biserica ortodoxă, potrivit preceptelor reformei, cu cea calvină. Întrucât noul episcop trebuia să fie consacrat de mitropolitul român, Șerban Cantacuzino a profitat de asta pentru a protesta încă o dată afirmând nevinovăția lui Sava Brancovici și ca să afirme ilegalitatea canonică a destituirii mitropolitului, declarând că el îl accepta pe noul episcop numai ca să nu-i lase fără păstor pe ortodocșii transilvăneni; la protestele lui Apaffy, Șerban revendica dreptul său de a verifica starea treburilor religioase privitoare la ortodocșii din Transilvania, după dreptul canonic. Între timp, și acesta este lucrul important, noul episcop ar fi trebuit să facă o profesiune de credință absolut ortodoxă, cu juruința de a evita tot ceea ce era contrar tradiției și să accepte sfaturile care i-ar fi venit de la superiorul lui, mitropolitul muntean. Astfel, în încercarea de a rupe relația dintre cele două biserici, în realitate ele fuseseră și mai bine legate.

După ce a murit mitropolitul Iosif Budai în 1682, voievodul Șerban a știut să impună în postul vacant un grec, Ioasaf, care fusese mitropolit de Lacedemonia, capabil, pentru apărarea

ortodoxismului, să țină piept principelui transilvan, consiliului său și întregii aristocrații unguresti calviniste. Acceptarea acestei impuneri valahe fără proteste din partea lui Apaffy era un lucru de neconceput, și neputând să respingă deschis candidatul principelui muntean, el a cerut să fie făcut un protest din partea protopopilor în care să se insiste asupra faptului că Ioasaf nu cunoștea nici româna, nici slavona și ține slujbă în limba greacă, că nu avusese niciodată relații cu Transilvania decât prin drumurile comercianților greci la Sibiu, că totuși începuse deja să-și conducă dioceza pretinzând o revizuire a ortodoxiei de către sarcedoții supuși lui, și manifestase hotărârea fermă de a nu publica cărți religioase așa cum doreau calvinii și să tipărească doar opere destinate să întărească credința ortodoxă. S-a ajuns chiar ca noul mitropolit să fie chemat în fața autorităților ca să se justifice, dar el a refuzat să recunoască acest drept propriilor subordonați, hotărât să nu-l recunoască nici măcar principelui Transilvaniei. Cu toate acestea, în semn de protest, s-a retras într-o mănăstire unde a rămas până la moarte. Șerban n-a mai vrut niciodată să consacre un episcop care să-l înlocuiască pe Ioasaf, atâta timp cât acesta a fost în viață, ca să recunoască astfel canonicitatea alegerii sale și ilegalitatea procesului care i se făcuse. Numai în 1684 avem informația alegerii unui mitropolit în Transilvania, din partea unui sinod ținut la Alba Iulia, a unui călugăr, Sava, originar din același sat, Veștem, în care se născuse și mitropolitul valah Teodosie; această coincidență ne face să ne gândim la un acord cu Apaffy. Dar dacă ar fi fost așa, a fost de scurtă durată, pentru că după asediul Vienei de către turci, relațiile dintre Șerban și Apaffy au devenit din nou încordate, astfel încât principele transilvan l-a însărcinat pe un protopop, Ioan din Vinț, să-i administreze pe românii ortodocși din regiune; acesta a declarat dreptul pe care prințul îl avea de a-i judeca pe episcopi, a instalat o tipografie la Sebeșul Săsesc și a publicat două cărți, în 1683 și în 1685. În acel an, 1685, după ce refuzase un nou candidat al principelui muntean, Apaffy l-a acceptat pe călugărul Vasile, cunoscut mai ales pe numele său monahal de Varlaam, cu condiția că Șerban să renunțe la toate manevrele sale cu

partida de opoziție maghiară condusă de Csáky. După consacrarea de la București, cu actul de confirmare din aprilie 1686, noul mitropolit a trebuit să accepte toate condițiile care-i fuseseră impuse lui Sava Brancovici și a reușit să obțină, în compensație, restabilirea vechilor privilegii acordate preoților români; a avut chiar și propria tipografie, și a ținut-o pe lângă el în mănăstirea din Alba Iulia, publicând aici cărți a căror importanță constă în faptul că au fost primele scrieri din Transilvania făcute de români pentru români.

Urmașul lui Varlaam, Teofil, numit la 1692 a fost consacrat la București la 18 septembrie în anul următor. Nobil prin naștere, din neamul Szerémi, avea simpatii calviniste; dar nu mai era numit de principele din Transilvania, ci de reprezentantul împăratului, Gheorghe Bánffy. Actul este important în sine, pentru că marchează preludiul punerii în practică a programului centralizant și catolic al Habsburgilor, nu formal, ca până atunci, ci practic, patroni ai Transilvaniei; era un prim pas către suprimarea drepturilor castei maghiare, care erau în fond de origine medievală într-o epocă foarte îndepărtată acum de Evul Mediu. Se profila astfel politica habsburgică care voia să scoată bani și soldați din noua provincie și de aceea trebuia să pună pe același picior de egalitate politică diverselor popoare ale Transilvaniei de diferite origini etnice, în imposibilitate de a le putea amalgama într-o singură masă uniformă creată pentru a furniza bani și soldați. Trebuia deci ca imperiul să pregătească unificarea diferitelor popoare sub formă catolică pentru ca să ajungă după aceea la o uniformitate catolico-germană. Dar pentru aplicarea acestei politici trebuia ca imperiul să se sprijine pe masa românească.

Capitolul VI

ROMÂNII DIN TRANSILVANIA PÎNĂ LA UNIREA CU BISERICA CATOLICĂ (1700)

Înainte de-a merge mai departe, să vedem care era situaţia românilor din Transilvania la sfârşitul secolului al XVII-lea şi la începutul celui următor.

Ei locuiau teritoriul întregii Transilvanii, deci şi teritoriile secuilor şi saşilor; în general, erau ţărani şi păstori, peste care se ridica, din punct de vedere cultural, deşi nu prea mult clasa sacerdotală şi din punct de vedere economic cea a nobililor. Preoţii ortodocşi, numeroşi la ţară, pentru că fiecare biserică avea cel puţin doi, formau un soi de castă închisă în care în general funcţiile se transmiteau din tată în fiu sau la nepot; nobilimea de origine română se apropiase mai întotdeauna de popor în lupta comună împotriva calvinismului pentru apărarea ortodoxiei, în nevoia de a lua parte, împreună cu poporul, la ceremoniile religioase din biserica satului şi în imposibilitatea, în timpul întregii perioade a principatului independent, de a urca la posturi superioare care erau atribuite ungurilor; însăşi excepţia lui Barcsai confirmă această stare de lucruri. Biserica ortodoxă ar fi trebuit, măcar în aparenţă, să se supună autorităţii supraintendentului calvinist, adică, în fond, autorităţii principelui, dar în realitate continuau să vieţuiască în sate liturghia ortodoxă în slavonă şi slujbele funerare condamnate de calvinişti; slavona chiar era utilizată încă în 1722 de preoţi care o foloseau ca să-şi scrie

propriile însemnări, şi nu numai în Maramureş, unde vecinătatea cu Moldova putea explica acest fapt, dar şi în restul Transilvaniei. De altfel, traducătorii în română ai cărţilor liturgice impuse de supraintendentul calvinist, erau, aproape în întregime, ortodocşi, proveniţi din principatele dunărene, neclintiţi în credinţa lor şi întru nimic dispuşi să facă concesii de credinţă calviniştilor; e de ajuns să ne gândim că şeful tipografiei de la Alba Iulia, în primii ani ai lui '700, a fost invitat, mai târziu, de către voievodul muntean Constantin Brâncoveanu în Giorgia ca să tipărească acolo cărţi religioase ortodoxe.

Nobililor români din Transilvania trebuie să le alăturăm, cum s-a mai spus, şi nobilii munteni şi moldoveni, care, din motive politice, treceau adesea frontiera, având sau nu averi în Transilvania, sau pe descendenţii familiilor care erau rudele voievozilor sau boierilor din cele două principate, ca de exemplu familia Ratz, înrudită cu voievodul muntean Mircea Ciobanul, sau familia Puiu. Maramureşul avea o clasă nobiliară rurală, ai cărei membri erau cunoscuţi sub numele de "români" sau "creştini din popor", dintre care se alegeau demnitarii regiunii; necesarele lor legături cu clasa dominantă ungurească îi obliga să cunoască limba dominatorilor, care ajungea aproape să influenţeze lexicul românesc, dar nu izbutea să-i facă să-şi uite limba de origine. Dragostea pentru cultura română îi împingea pînă la copierea cărţilor care se tipăreau în Muntenia, chiar şi opere de mari dimensiuni, precum traducerea **Bibliei** de la Bucureşti din 1688. Toată populaţia trăia o viaţă patriarhală, închisă între munţii din regiune, unde şi astăzi se păstrează mai curate şi mai credincioase vechilor modele, obiceiurile şi viaţa ţărănească românească.

Continuau releţiile între Valahia şi districtul Făgăraşului; nobilii români din acest district posedau de obicei pământuri şi în principatul vecin, şi erau angajaţi uneori în misiuni confidenţiale, ca secretari şi agenţi pe lîngă voievodul român sau chiar în Rusia, sau aveau însărcinări la curtea transilvană, fireşte, atît timp cît a existat. Biserica ortodoxă nobiliară din Făgăraş era locul de întâlnire al acestei nobilimi dintr-o parte şi din alta a

Carpaţilor, şi tot aşa şi şcoala românească deschisă fiilor de nobili alături de cea ungurească. Cu toate acestea, importanţa nobilimii române chiar şi în districtul Făgăraşului se diminua treptat, pe măsură ce se infiltrau aici marile familii baronale ungureşti din Transilvania.

În regiunea cursului superior al Jiului, deasupra Olteniei, viaţa era patriarhală ca în Maramureş, dar erau aici şi oameni bogaţi care aveau pământuri la sud de Carpaţi pe tărâm valah, unde îndeplineau şi funcţii importante. În districtul Haţeg, trăiau şi prosperau mereu marile familii Budai, Sebeş, Pui, Farcaş; am văzut deja mai înainte un Budai care a avut o anumită importanţă în Transilvania şi a fost invitat şi la Sublima Poartă; de altfel nu a fost singurul din familiile de nobili români din teritoriul Haţegului care să fi avut funcţii, demnităţi şi însărcinări în statul transilvănean.

La Hunedoara, leagănul Huniazilor, nobilimea locală română îşi menţinuse până la începutul dominaţiei austriece o importanţă decisivă; în afară de demnitari laici, furniza protopopi şi episcopi reformaţi, şi dacă existau familii care să-şi fi maghiarizat numele, erau şi altele care îşi păstraseră numele de familie românesc, ca Danciu, Basarab etc., şi care-şi semnau actele lor în română cu caractere chirilice.

Chiar şi la Beiuş, în Bihor, în nord-vestul Transilvaniei, exista o nobilime română la sate care, până în secolul al XVIII-lea păstra vechea împărţire a pământului în cnezate. Aici se formase mica armată condusă de acel preot Chirilă care, cum am văzut, se luptase sub Gheorghe al II-lea Rákóczy împotriva turcilor; populaţia furniza soldaţi miliţiei locale, din care cunoşteam un anume căpitan Kiss Balázs care dăruise, împreună cu soaţa lui cu nume românesc, Sânziana, o carte bisericii dintr-o suburbie românească a Oradiei.

La Sibiu erau recrutaţi dintre români paznicii teritoriilor muntoase, care se numeau, de la numele românesc al versantului muntos, "plai", "plăieşi", şi care se găseau şi în satul românesc Răşinari, de dincolo de marea pădure a Sibiului. Locuitorii acestui oraş erau în corespondenţă activă cu principatul Valahiei;

în 1700 aflăm aici un secretar român ales dintre românii supuşi jurisdicţiei oraşului. Şi Braşovul, celălalt mare oraş săsesc din Transilvania de sud, întreţinea şaizeci de plăieşi la graniţele Carpaţilor; elementul românesc era aici în contact continuu cu principatele, atât prin emigranţii care se refugiau în oraş, cât şi prin ştafetele care treceau pe aici zilnic. Documentele arată şi buna situaţie materială a morarilor români din suburbiile oraşului şi a căruţaşilor care transportau mărfuri până la Gratz pentru satisfacerea nevoilor armatei imperiale. O altă clasă socială de care vorbesc adesea documentele e cea a păstorilor români din Transilvania, cunoscuţi sub numele de bârseni, fiind originari din ţara Bârsei, în germană Burzenland; ei se bucurau de diferite privilegii, puteau avea păşuni îmbelşugate în Muntenia, unde erau scutiţi de orice fel de taxă de vamă sau de transport, în afară de comerţul cu produse lactate, şi numai atunci când se făceau bâlciuri. Plăteau doar un impozit comun de 5000 sau 6000 de ducaţi pe an, care le erau apoi restituiţi sub formă de daruri anuale făcute de voievodul Munteniei principelui Transilvaniei. "Bârsenii" se duceau şi în Moldova, la Bacău, la Putna, la Soveja, la Caşin, sau traversau direct, în transhumanţa lor, până la Prut şi, dincolo, la Nistru, în stepele Rusiei.

Aceşti păstori au avut o excepţională importanţă în unificarea limbii române, care şi astăzi, şi tocmai prin meritul lor involuntar, păstrează o uniformitate aproape lipsită de forme dialectale, care în zadar s-ar căuta în alte limbi romanice. Partea cea mai umilă a populaţiei româneşti, plebea era plasată în aşa-zisul "**fundus regius**" proprietate a coroanei, de care toţi profitau în egală libertate, fără distincţie de naţionalitate; numărul acestor români era preponderent faţă de cel al saşilor sau al ungurilor; o statistică din 1721 număra printre românii din "**fundus regius**" 12.629 de capete de familie supuse impozitelor, în timp ce saşii erau 12.298 şi ungurii 6.418; majoritatea românească devine şi mai importantă şi evidentă, dacă nu gândim la mâhnirea lui Apaffy care constata cu treizeci de ani în urmă proliferarea românilor faţă de sterilitatea saşilor şi a ungurilor. În plus, trebuie să ne gândim că la sporirea numărului românilor exista şi o emigraţie, nu vastă, dar neîndoielnic de o oarecare regularitate, de ţărani

români din Valahia[11], ceea ce demonstrează că în Transilvania clasa rurală se bucura de o mai mare libertate decît la sud de Carpaţi; împotriva acestei emigraţii se dezlănţuiau saşii, adesea cu metode inumane, refuzînd să vîndă petece de pământ valahilor, acestei plebe care, se spunea, ameninţa să invadeze chiar şi cele mai ascunse colţuri ale regiunii. În centrele săseşti mai mici, precum la Reps (Rupea), judele districtului era numit dintre dintre bătrânii satului români sau saşi; în aceste districte asistăm la un lent, dar progresiv spor al proprietăţii rurale româneşti datorat superioarei densităţi demografice. La Sebeşul Săsesc românii din suburbie îşi alegeau propriul judecător şi când saşii încercau să uzurpe o proprietate care nu le aparţinea, românii se opuneau în numele dreptului de egalitate care deriva din munca comună. La Bistriţa, alături de nobilimea română exista o populaţie română liberă care a ştiut întotdeauna să se apere, ameninţând cu trecerea în Moldova vecină şi cu părăsirea grelelor munci ale pământului.

În teritoriile secuilor, românii se bucurau de aceleaşi drepturi ca şi ei, şi aveau în capul obştei săteşti vataman, asistaţi de consilieri, care se numeau "pârgari", de la nemţescul **Büger**.

Clasa celor supuşi pământului era foarte numeroasă şi din ea se distingeau "iobagii", descendenţii colonilor care erau siliţi să stea în jurul fortăreţelor de îndatoriri cu caracter militar, apoi "jelerii", descendenţi ai emigranţilor care plăteau cu muncă sau în bani pământurile luate în arendă şi "vecinii" cei înrobiţi pământului. Clasa aceasta nu era fără drepturi şi la bunul plac al seniorului, cel puţin în secolele XVII şi XVIII. Dacă seniorul era de naţionalitate ungurească, era reprezentat de un român, denumit "domnişor"sau "şpan" care era ales de preot şi îi judeca pe supuşii români vinovaţi de delicte, în fruntea unui colegiu în care intrau sacerdoţi, judecătorul satului şi bătrânii. La construcţia de biserici "şpanul" participa la cheltuieli cu banii seniorului; în general, el era apărătorul drepturilor supuşilor lui. Şerbul avea dreptul de a aduce cazul înaintea tribunalului conaţionalilor săi şi protesta de obicei împotriva sentinţei nedrepte părăsindu-şi stăpînul şi satul, sigur că găseşte adăpost la alţi seniori sau în principatele române. Şerbii erau în general posesori ereditari de

pământ, şi în convenţiile pe care le stabileau cu seniorii aveau grijă să afirme întotdeauna această calitate a lor. Printre aceşti supuşi exista o clasă specială, aceea a slujitorilor fiscului, care locuiau pământul din jurul minelor, aveau o organizare autonomă, erau destul de bogaţi şi-şi construiau bisericile din piatră, spre deosebire de celelalte biserici române din lemn.

Printre meşteşugari, cei mai dăruiţi erau pictorii de biserici, aflaţi în continuu contact cu artiştii principatelor dunărene, mai ales românii de la Craiova şi Piteşti, care parcurgând văile Oltului şi Argeşului, se duceau în Transilvania ca să picteze iconostasele bisericilor din sate. Foarte însemnată era arta legătorilor de cărţi religioase, adesea călugări veniţi din Moldova, care legau şi în argint cărţile de cult, cu un ales simţ artistic; alături de ei putem aminti pe caligrafi care, deşi nu atingeau arta celor din Moldova şi Muntenia, dovedeau existenţa unei şcoli de copişti şi în Transilvania.

Burghezia română în Transilvania începuse să se înfiripe doar în secolul al XVII-lea; mai întâi fusese precedată de oameni de origine greacă sau balcanică, aparţinând de obicei Companiei greceşti de comerţ care îşi avea sediul la Sibiu şi ramificaţii care ieşeau din şi în afara hotarelor Transilvaniei ca să se întindă până în câmpia Tisei. Aceşti comercianţi, care aveau în comun cu românii din Transilvania credinţa ortodoxă, mai înainte de începutul secolului al XVIII-lea se apropiaseră de ei şi le dăduseră o aristocraţie a banului, care se ridicase şi peste ceilalţi conaţionali şi din pricina educaţiei şi a influenţei pe care o exercitau cu propria lor bogăţie şi cu propriile lor relaţii; aceşti români frecventau bâlciurile din oraşele Olteniei şi din Valahia şi aşa pierdeau caracterul acestor alogeni, cu care îşi începuseră comerţul, reromânizându-se, dacă se poate spune aşa. Oricum, foloseau în propriile tribunale legile codului valah. O listă de membri din 1753 arată că erau foarte puţini negustorii străini, în vreme ce, în puţini ani elementul românesc câştigase aproape, cum se spune astăzi, piaţa.

Sub influenţa acestei burghezii comerciale se forma o altă burghezie, să-i zicem mai joasă, formată exclusiv din droghişti, negustori de coloniale care alcătuiau şi ei o corporaţie

închisă. Atât la Braşov cât şi la Făgăraş şi la Hunedoara frumoasele biserici româneşti se înalţă cu contribuţia negustorilor; la Alba Iulia, pe la începutul secolului al XVIII-lea, un negustor român se angajează să repare acoperişul mitropoliei.

Vedem astfel câte puţin dar pretutindeni în Transivania, chiar dacă mult mai tîrziu ca la Deva, la Turda, Orăştie sau la Zlatna, cum la sfârşitul anilor '600 apare o viaţă urbană românească în afara frontierelor propriu-zise ale Transilvaniei, la Oradea, de exemplu, românii trăiesc în mahalale cu grecii şi cu sârbii; în Maramureş, exista chiar o mică burghezie românească de negustori, în timp ce în Banat ea s-a dezvoltat în secolul al XVIII-lea sub administraţia turcă, după ce negustorii din Caransebeş, din Lugoj etc., începuseră să neguţătorească în Muntenia.

În Transilvania asistam la formarea unor corporaţii de meşteşugari cu caracter strict românesc: la Făgăraş existau corporaţii exclusiv româneşti de tăbăcari de piei, de pălărieri şi de cizmari, la Haţeg cea a cizmarilor, la Sibiu cea a tăbăcarilor, la Caransebeş cea a croitorilor pentru veşminte româneşti. La Braşov, unde era cea mai importantă comunitate din întreaga provincie, românii intraseră în corporaţia saşilor postăvari. Ei erau stabiliţi la periferie, şi, cu toate acestea, grecii Companiei privilegiate protestau acum împotriva concurenţei care li se făcea; dar în 1735, românii au început o luptă, care a durat vreo cincizeci de ani şi s-a terminat victorios în 1784, pentru a obţine egalitatea în drepturi în comerţul oraşului, unde limba română învinsese în luptă ca limbă naţională.

În Banat, care era ocupat de turci, exista încă din 1670 sistemul cnezatelor, sub autoritatea paşei de la Timişoara; sarcina de vicecomite al ţării era încredinţată marilor familii nobiliare române Macicaş şi Fiat, dintre care prima a păstrat-o şi după cucerirea Lipovei, a Caransebeşului şi a Lugojului de către imperiali în 1688. În 1697 Petru Macicaş, încă vicecomite, apăra Caransebeşul împotriva turcilor, şi în anul următor, în ciuda opoziţiei adunării nobiliare, era numit conte suprem al districtului Severia; în acest district, în 1701 era viceconte un alt român, Mihail Fodor.

Să revenim acum la desfăşurarea evenimentelor istorice.

După cum s-a mai spus, trupele imperiale intraseră în Transilvania în 1685, doi ani după asediul Vienei, fără să trezească simpatia nimănui, nici măcar a saşilor, care totuşi erau de aceeaşi naţie, dar care se temeau pentru libertăţile lor municipale, care încă mai erau o amintire a Evului Mediu şi ar fi fost rău primite într-un stat modern. În anul următor, generalul Scherffemberg ajunsese până la Sibiu pentru a-i impune principelui Mihai I Apaffy să-l recunoască pe împărat ca suveran legitim; în 1687 împăratul reuşea să-l facă pe Apaffy să accepte să ofere unele localităţi din Transilvania ca loc de refugiu pentru voievodul român Şerban Cantacuzino; în 1688 lua comanda trupelor imperiale aflate în Transilvania generalul Veterani, care intra în Muntenia prin Banat, în ciuda protestelor noului voievod Constantin Brâncoveanu (1688-1714); Braşovul s-a răsculat, dar a fost foarte repede redus la tăcere. Între timp şi secuii se supuneau împăratului, în timp ce puţin mai tîrziu se stingea Apaffy, lăsând în urmă un fiu, pe Mihai II Apaffy, care a domnit în Transilvania, dar numai cu numele, până în 1713.

Constantin Brâncoveanu poftea probabil Transilvania, unde avea case la Braşov şi o foarte întinsă moşie la Sâmbăta de Sus, dar la începutul domniei sale era preocupat cu totul doar să salveze autonomia statului său, care părea ameninţat de intrigele imperialilor. Viena îi privea cu ochi răi pe Brâncoveanu şi pe unchiul său, stolnicul Constantin Cantacuzino, care juraseră credinţă împăratului Leopold I când Şerban mai era încă în viaţă, şi acum pregetau să-şi respecte jurământul; de aceea erau bine primite planurile ginerelui lui Şerban, Constantin Bălăceanu, care cu mare bucurie ar fi pus stăpânire pe terenul voievodal de la Bucureşti, spre paguba Brâncoveanului. Din toate aceste pricini marchizul de Baden intra în voievodat, în timp ce generalul Heissler, urmaşul lui Veterani, ar fi trebuit să ierneze cu armata sa în Muntenia; a fost chiar un moment în care părea sigur că Muntenia avea să fie anexată principatului Transilvaniei. Dar nu după multă vreme lucrurile s-au schimbat: Turcia nu putea accepta prea liniştită incorporarea Transilvaniei în cadrul imperiului şi de aceea susţinea candidatura la domnia Transil-

vaniei a contelui Emerie Tököly, care în 1690 îi învingea, cu ajutorul lui Brâncoveanu, la Zărnești, pe Bălăceanu și pe Heissler, ajungea până aproape de Sibiu, și era aclamat "principe de Transilvania prin grația lui Dumnezeu, și proclamat de înalta Poartă otomană"; totuși era repede învins de imperiali și a trebuit să se retragă. Armata învinsă la Zărnești a fost făcută praf de românii din împrejurimi și cei care s-au salvat, foarte puțini, și-au datorat viața faptului că s-au îmbrăcat în hainele românilor și i-au ajutat la muncile lor. Sașii i-au oferit daruri lui Brâncoveanu, care a putut, lângă Sibiu, să vadă locul neuitatei victorii a lui Mihai Viteazul, de la care dorea să-și inspire faptele.

După apariția trecătoare a lui Tököly, împăratul a rămas stăpânul Transilvaniei și, pentru moment, a trebuit să confirme, la 4 decembrie 1691, toate privilegiile medievale care erau în vigoare; la jumătatea anului următor l-a numit ca guvernator al regiunii pe contele Gheorghe Bánffy.

Țăranii români din Transilvania care mai păstrau amintirea imperiului roman, au făcut act de supunere în fața noului stăpân, împărat al Sfântului Imperiu Roman, Leopold, și fiul său, Iosif, care pentru a stăpâni această masă nu puteau să se adreseze nobililor de origine română, care erau acum de simțire ungurească și deci dușmanii imperiului; nu le rămânea altceva decât să se slujească de clasa sacerdotală, întrucât cea burgheză era cu totul în fașă și nu exercita încă nici o influență; trebuia deci să-i atragă pe sacerdoți și în august 1692 era emis un decret în virtutea căruia aveau să fie oferite preoților de rit grec aceleași privilegii pe care le aveau și preoții catolici, dacă se vor uni cu Biserica Romei. În același an era ales episcop de Alba Iulia Teofil, a cărui numire se făcuse după formulele calvine care acum nu mai aveau valoare decât pentru clasa nobililor, al cărei caracter național era reprezentat de guvernatorul Bánffy.

În acest timp, Brâncoveanu încă mai nutrea speranța de a se mai putea amesteca în treburile Transilvaniei și-i oferea lui Gheorghe al II-lea Apaffy banii necesari pentru a obține recunoașterea propriei situații princiare de la sultan, cu condiția de a avea în schimb districtul Făgăraș; când în 1696 influența

lui Apaffy a dispărut cu totul, deşi actul formal de abdicare a venit mai târziu, Brâncoveanu a pregătit un alt plan, acela de a o mărita pe una dintre fiicele sale cu prinţul Filip de Liechtenstein, persoană pe placul nobililor din Transilvania, pentru a lăsa ginerului voievodatul Munteniei, cu scopul de a obţine în schimb coroana princiară a Transilvaniei pe care, transilvănenii i-ar fi dat-o, după informaţiile vremii, cu multă plăcere, transilvănenii, îngrijoraţi fiind pentru libertăţile lor politice; cu atât mai mult cu cât Brâncoveanu era un principe deja încoronat, şi mai avea şi faima unei mari abilităţi politice, capabil să rezolve toate problemele care le ridica ţara lor. Spre deosebire de predecesorii săi, Brâncoveanu nu avea legături strânse cu episcopul de Alba Iulia, supus supraintendentului luteran, care iscălea "episcop transilvan reformat, ungur şi român".

De această situaţie profitau catolicii pentru a începe ofensiva religioasă împotriva ortodocşilor români, care, cu trecerea la biserica catolică, ar fi fost definitiv legaţi de Habsburgi.

Ofensiva catolică a început în Maramureş, unde găsim încă din 1677 un grec de rit unit Teofan Mavrocordat, care lucra pentru unirea cu Roma; aceasta a avut ca succesor pe un anume Iosif De Camillis al cărui nume îl arată ca italian[12], episcop titular la Siva, vicar apostolic al credincioşilor de rit grec din întreaga Ungarie şi consilier imperial. Astfel, adunase vreo şaizeci de preoţi la Satu Mare, dar nu le dăduse decât instrucţiuni despre felul cum să-şi salveze demnitatea **"in partibus Hungarum"**, pentru a fi până la urmă asasinat de tâlhari, în 1701. O adevărată rezistenţă a ortodocşilor s-a întâlnit numai în Maramureş, unde oamenii erau conduşi de un boier, Iosif Stoica , şi care era în legătură, şi pentru luptă, cu faimosul patriarh al de la Ierusalim, Dosoftei. Stoica era administratorul bisericii ortodoxe transilvănene şi purta titlul de exarh patriarhal, dar rezistenţa sa, limitată la văile unei provincii nordice izolate, nu putea fi atâta cât să poată speria propaganda catolică.

În martie 1697, episcopul de Alba Iulia, Teofil, câştigat de cauza Romei, adunase un sinod, la care au participat doar zece protopopi (noi am spune vicari externi), decis să proslăvească cauza unirii cu biserica catolică, care mai fusese predicată de

iezuitul Baranyi în numele faimosului cardinal Kollonics, primatul Ungariei. Episcopul, ca şi Baranyi, contau pe supunerea pe care întotdeauna românii o arătaseră pentru autorităţile laice, respectul pentru numele împăratului catolic şi naturala opoziţie la nobilimea calvinistă; ştiau că problema dogmatică era pentru protopopi de ordin secundar, pentru că aceştia nu erau înrobiţi teologiei. Într-adevăr, aceştia acceptaseră fără nici o obiecţie primatul papal, comuniunea în maniera pâinii şi vinului, existenţa Purgatoriului şi ca numele Sfântului Duh să preceadă pe cel al Fiului (aşa-zisa problemă a lui **Filioque**), dar pretindeau păstrarea ritului, a bisericii, a obiceiurilor, a sărbătorilor religioase, a calendarului ecleziastic şi cereau mari compensaţii politice, şi anume: biserica română unită să fie recunoscută formal, românii de rit grec unit să fie consideraţi "fiii patriei" şi admişi la toate sarcinile şi la toate dregătoriile statului, fiii lor să fie primiţi în toate şcolile catolice, în sfârşit preoţii să fie numiţi numai şi numai de episcopi, să aibă egalitate absolută cu cei catolici sau, la sate, cu cei ai religiei dominante. În afară de cele patru puncte teologiale amintite, protopopii nu voiau să accepte nimic altceva împotriva dogmelor bisericii române, pe care înţelegeau să le respecte.

Dar episcopul Teofil a murit în scurtă vreme lăsându-şi opera neîmplinită. Îi urma, pe la sfârşitul lui 1697, Atanasie Anghel, care putea urca pe scaunul episcopal fără să fie nevoie ca să mai facă vreo profesiune de credinţă calvină. S-a dus pentru consacrare la Bucureşti şi a trebuit să facă o juruinţă strict ortodoxă în faţa patriarhului Dosoftei, care avea, se poate spune, funcţia de păstrător al credinţei ortodoxe în Valahia; trebuia acum să obţină diploma de înscăunare de la guvernul regiunii, dar lucrurile s-au lungit, şi datorită nesigurei situaţii a provinciei. Între timp la 14 aprilie 1698 împăratul extindea în Transilvania, specificând că actul îi privea pe preoţii români de rit unit, toate privilegiile acordate deja sacerdoţilor de rit unit din Ungaria, lăsând însă posibilitatea de a se bucura de privilegiile acordate şi altor confesiuni pe care le prefera ritului unit. Anghel, care nu era decât episcop ales, a fost invitat de catolici să convoace un sinod, care şi-a ţinut adunările aproape în întreaga lună a lui octombrie şi acestea au luat sfârşit cu votarea unirii cu biserica de la Roma.,

cu condiția să fie păstrate privilegiile imperiale, ritualul cu întreaga ceremonie, sărbătorile, posturile şi calendarul; Atanasie Anghel a fost recunoscut episcop de rit unit, sinodul protopopilor a primit dreptul să-şi aleagă episcopul, pe care papa şi împăratul ar fi trebuit să-l convalideze; se consimțea ca episcopul să nu fie consacrat în Țara Românească, dar se pretindea ca această consacrare să fie făcută de un patriarh.

Calviniştii şi, în general, reformații, cărora nu le scăpase latura politică a problemei, pentru că însemna prioritatea în regiune a Ungariei reformate sau nemților catolici, cărora românii le aparțineau acum cu acea mare parte a poporului lor care trecuse de partea Romei, şi-au mobilizat toate forțele şi s-au folosit toate mijloacele pentru a-i influența pe români să împiedice unirea cu catolicii. Pentru aceasta, au făcut să fie ales un nou episcop român, Ioan Țârca, un anumit număr de protopopi, care s-au prezentat la un sinod al calviniştilor la Cetatea de Baltă, declarând că era dispus să se unească cu vechea religie dominantă, calvinismul. Imperialii l-au persecutat, l-au băgat în închisoare, dar el a reuşit să fugă la Colegiul Reformat din Aiud, şi guvernatorul Bánffy, calvinist cum s-a mai spus, a făcut tot ce s-a putut ca să-l scape de mânia comandantului general al Transilvaniei, mareşalul conte Bussy-Rabutin, catolic. Se dădea astfel pe față adevăratul caracter al luptei, care sub aparența neînțelegerilor dintre românii aderenți la catolicism şi calvinism, era în realitate o rivalitate între nobilimea transilvăneană, strânsă în jurul propriei religii şi în jurul propriilor interese şi privilegii, şi autoritatea centrală care dorea să impună catolicismul şi modalitățile lui de concentrare politică. De această situație a profitat Atanasie Anghel, tot în calitatea sa de episcop ales; în septembrie 1700 a fost convocat un sinod la care au luat parte 54 de protopopi reprezentând 1563 de preoți; a fost menținută doleanța autonomiei Bisericii române, sinoadele ar fi trebuit să-şi păstreze autoritatea suverană, candidații la sacerdoțiu ar fi trebuit să aibă un atestat de la protopopul de care țineau, sacerdoții să aibă un tribunal al lor. Anghel ar fi trebuit să se prezinte la Viena în fața autorităților imperiale şi a celor religioase şi sinodul, într-o şedință din ianuarie 1701, cerea pentru Atanasie titlul de mitropolit şi asigurarea că

nici un laic n-avea să se amestece în treburile ecleziastice fără autorizaţia sinodului însuşi. Ajuns la Viena, Atanasie, care era considerat în privinţa credinţei un neofit şi simplu candidat la demnitatea episcopală, a fost supus unui examen de credinţa în faţa unei comisii din care făceau parte un om al religiei, ungurul Hevenessi, cunoscut studios în teologie şi un laic român din Banat, secretarul guvernului din Transilvania, Ion Fiat; i s-a cerut să distrugă actul de învestitură episcopală făcută în Transilvania, să-i concedieze pe secretarii calvinişti pe care-i avusese până atunci şi pe membrii ortodocşi din consiliul administrativ al diocezei; era obligat să primească un secretar care trebuia să decidă asupra divorţurilor şi asupra numirii preoţilor, să se supună autorităţii episcopului catolic din Alba Iulia, şi să-l recunoască drept al doilea preşedinte al adunării sacerdotale de rit unit, să conceadă Cardinalului primat al Ungariei să aleagă episcopul de rit unit dintre aceia care să fi studiat în colegiile catolice, să rupă, în fine, toate legăturile care-l ţineau unit încă de biserica ortodoxă orientală. Adevărul e că Atanasie se dusese la Viena cu alte intenţii, dar a fost constrâns să se mulţumească cu titlul de episcop, renunţând la cel de mitropolit sau arhiepiscop, primind în schimb titlul de consilier imperial, donaţie în pământuri în valoare de 6000 de fiorini scutirea pentru preoţii săi de toate servituţile feudale şi de vamă. În schimbul tuturor acestora, a fost obligat să accepte doctrina catolică după definiţiile Conciliului din Trento, să nu-l mai pomenească în rugăciuni pe patriarhul de la Constantinopol, ci pe noul cap al bisericii, papa, să declare nulă consacrarea de la Bucureşti şi să-i ceară una nouă cardinalului Kollonics, să recunoască în fine, în afară de multe alte lucruri pe care ca să nu ne lungim le lăsăm deoparte, pentru că privesc viaţa lui personală, ca episcop care depinde de cel din Gran.

Importanţa acestui act de supunere deplină a episcopului Anghel este cu adevărat foarte mare. Evident nu este nimic de spus din punct de vedere teologic, dar este un fapt de netăgăduit că în acest fel biserica română din Transilvania era dusă la moarte, pentru că în realitate ea nu mai era decât un episcopat, al cărui şef real era consilierul iezuit, care se aşeza lângă episcop

şi care era străin de poporul român. Legătura cu Muntenia, care, indiscutabil adusese atâtea roade în trecut, era întreruptă iremediabil şi cu ea era ruptă solidaritatea naţională cu românii din principatele dunărene. La toate aceste dezavantaje ar fi fost o remediere diploma leopoldină care vorbea de deosebita simpatie pe care împăratul o nutrea pentru poporul român şi făgăduia tuturor acelora care s-ar fi unit cu biserica catolică, chiar şi plebeilor, cu condiţia ca adeziunea lor să se facă în mod public, că-i va socoti ca făcând parte din statul catolic, membri ca toţi ceilalţi, şi nu toleraţi, cum fuseseră până atunci, ci egali cu ceilalţi fii ai patriei. În schimb, acest act a trebuit să rămână secret, pentru că împăratul n-a avut niciodată curajul să-l facă cunoscut guvernatorului din Transilvania, care l-ar fi considerat ca un atentat la privilegiile castei nobiliare, al cărui devotat apărător era; au trecut mulţi ani până ce românii să poată face public acest act, dar realizarea acestui lucru a rămas multă vreme o iluzie goală; la ea s-au opus victorios întotdeauna ungurii, aşa încât a devenit evident că Austria, care, pentru propriile interese politice făgăduite atâtea lucruri românilor din Transilvania ca să-i aducă la credinţa catolică, în realitate îi trădase în cel mai josnic mod posibil, amestecând în mod profanator religia cu politica.

Trebuia acum rupte legăturile care uneau Transilvania, de secole, cu biserica şi voievodatul român. Chiar în ultimii ani ai secolului al XVII-lea, în 1698, Brâncoveanu, care-şi păstra toate drepturile asupra refugiului de la Braşov, făcute să fie respectate cu forţa de autorităţile municipale recalcitrante, ridicase la Făgăraş biserica Sf. Nicolaie; toate acestea demonstrau solicitudinea principelui faţă de conaţionalii şi coreligionarii lui din Transilvania. Când au ajuns la Braşov primele veşti despre intenţiile lui Atanasie Anghel de a trece la catolicism, a fost o adevărată agitaţie; în numele tuturor, bogatul negustor Peter Ianosh care-l acuza pe episcop că ascunsese credincioşilor anumite lucruri, dar că nu le putea ascunde în faţa lui Dumnezeu, şi că nu acţionase potrivit instrucţiunilor sinodului, se exprima astfel: "Noi suntem gata să-l slujim pe împărat cu toate mijloacele, chiar dacă ne vom pune trupurile în ţărâna pe care o calcă în picioare, dar religia noastră, bună sau rea, cum o fi ea, noi înţelegem s-o păstrăm şi

nimeni nu ne va lua-o". Anghel protesta că se află tot în religia părintească şi publica în 1699 un abecedar care conţinea Crezul în vechea formă ortodoxă; afirma din nou că faptele sale fuseseră dictate de dorinţa de a obţine nişte privilegii pentru cler, întratât încât Brâncoveanu îl credea şi confirma mitropoliei din Alba Iulia posesiunea bunurilor aflate în Muntenia. În Braşov episcopul ales îi ameninţa pe locuitori pentru atitudinea lor împotriva lui Atanasie, dar agenţii lui Brâncoveanu erau la faţa locului ca să-i susţină şi să-i încurajeze în protestele lor.

La instalarea lui Anghel ca episcop grec unit în Alba Iulia au fost tulburări în oraş; n-a fost de ajuns un prim sinod pentru a se vedea ce obţinuse episcopul Anghel la Viena, pentru că a fost aproape pustiu şi a fost nevoie să se convoace un altul. Pentru a fi câştigaţi românii din regiunea Hunedoarei, li s-a spus că avea să se păstreze confesiunea lor grecească şi romană fără să se taie sau să se adauge nimic, cu singurele obligaţii de a recunoaşte autoritatea noului episcop, de a nu se critica în nici un fel religia împăratului şi cele patru puncte, pe care nimeni, totuşi, nu cerea să fie acceptate.

Acesta a fost momentul în care biserica din Ţara Românească s-a gândit să intervină pentru a lansa anatema întregii biserici orientale. Mitropolitul Teodosie declara că Anghel era diavolul şi că Dumnezeu ar fi ştiut cum să pedepsească pe cel care se dezonora, părăsind religia în care se născuse şi rostise jurăminte solemne. Între timp, un nobil din Transilvania de nord, Gabriel Nagyszegyi, formula un protest împotriva actului de unire, încurajat de proteste asemănătoare făcute de preoţii din Braşov şi din Făgăraş şi îl prezentă protonotarului apostolic Sárossy, care a comis imprudenţa să i-l primească, dându-i astfel valoare oficială, act pentru care a fost apoi aspru criticat. În ceea ce-l priveşte Nagyszegyi s-a adresat românilor ca să-i adune şi ca să expună dietei Transilvaniei doleanţele lor, şi s-a prezentat, de asemenea, şi guvernatorului ca reprezentant al tuturor românilor ortodocşi din Transilvania şi din comitatele vecine, adversare îndârjite unirii. A fost aruncat în închisoare, dar, şi acolo, el ameninţa cu o emigraţie în masă a ortodocşilor în principatele

dunărene și cu sporire a banditismului, care era pe atunci unul dintre modurile obișnuite de a protesta împotriva guvernului. Între timp împăratul, care vedea pericolul unei lupte confesionale, la 12 septembrie 1701 declara că nu intenționa să silească pe nimeni să treacă la catolicism și, patru luni mai târziu, confirma că românii erau liberi să continue să-și păstreze propria religie și avea să fie aspru pedepsit oricine ar fi făcut operă de prozelitism; guvernul din Transilvania, prin calvinul Báffy, a făcut o largă difuzarea a edictului imperial, traducându-l chiar în română, sperând ca astfel să păstreze poziția pe care o cucerise, înainte de asta, calvinismul.

Atanasie Anghel gândea că putea să continue să țină legături prietenești cu Muntenia, cerând cărți și potcapuri pentru călugării lui; în cărțile pe care le publica, în afară de catehismele pentru școli, nu era nimic care să umbrească ortodoxismul, și asta a fost considerat ca un act de slăbiciune de Brâncoveanu care a crezut că sosise momentul potrivit pentru a lansa anatema împotriva apostatului. Patriarhul de la Ierusalim Dosoftei i-a reproșat lui Atanasie lepădarea de ortodoxism, adresându-se conștiinței sale ca să se căiască; mitropolitul Teodosie afirma că niciodată o carte religioasă n-avea să treacă frontiera, dacă Brâncoveanu nu avea să umple cu daruri bisericile transilvane, și renunța chiar și la ceea ce Atanasie îi datora, pentru că nu știa ce să facă cu banii care ar fi trebuit să ducă la pierderea sufletelor; patriarhul de la Constantinopol, Callinic, lansa anatema împotriva episcopului, în timp ce acela de la Ierusalim îi îndemna pe ortodocșii din Transilvania să nu mai aibă legături cu ereticul. Ofensiva ortodoxă trebuia negreșit să fie urmată de o contraofensivă catolică, a cărui inițiativă a fost luată de cardinalul Kollonics care, printre alte argumente, nega falsului patriarh de la Constantinopol, reprezentant al schismei grecești a Orientului de trei ori blestemată, dreptul de a interveni într-o țară care nu mai era supusă autorității sale religioase. Chiar și lui Brâncoveanu, care-și prezentase plângerile la Viena prin ambasadorul englez la Constantinopol, Paget, i se răspundea pe același ton, să nu se amestece în hotărârile pe care împăratul le lua în propriul său

teritoriu în privința problemelor religioase, după cum nici împăratul nu se amesteca în afacerile de aceeași natură, pe care el, Brâncoveanu, le făcea în principatul său.

Cu toate acestea cărțile religioase tipărite în Muntenia continuau să ajungă în Transilvania unde erau căutate pentru deplina lor consimțire la ortodoxism; ajungeau până în Maramureș și erau preferate celor tipărite în Transilvania pentru că, înainte de orice, erau admirabile pentru superioara prezentare care le-o imprima tipograful lui Brâncoveanu, ieromanahul Antim din Ivir, un georgian, care va deveni ceva mai târziu mitropolit.

Pentru a promova trecerea ortodocșilor la catolicism au fost făcute multe presiuni, care în parte au reușit să-și atingă scopul; în 1703 Atanasie a primit titlul, de natură calvinistă, de episcop al tuturor bisericilor române de rit grec din Transilvania și, doi ani mai târziu, uitând interdicțiile care i se făcuseră la Viena, pe cel de arhiepiscop al bisericii de orient de rit grec în Transilvania.

Ca să sporească toate aceste diatribe religioase, s-a pornit în 1704 revolta ocazionată de intrarea în Transilvania a pretendentului Francisc Rákóczy; plebea și mica nobilime română au aderat la revoltă, nemairespectând nimic, invadând întreaga Transilvanie, masacrând oriunde pe oricine, mai ales pe nobili, distrugând castele și biserici; printre agitatori trebuie să fi fost și episcopul Iosif Stoica, chemat la Sibiu ca să i se smulgă adeziunea la catolicism. Maramureșul revoltat, regiunile Gherla și Bistrița, care a încercat să-l înlocuiască pe Anghel (închis la Sibiu cu imperialii), în catedrala episcopală de la Alba Iulia cu Ioan Țârcă, cel care părăsise parohia calvină de la Hunedoara și se refugiase în Moldova, de unde îl ruga pe Rákóczy să nu-l uite; în anul următor, îl găsim pe Țârcă în Maramureș, unde se intitula "episcop al românilor din Transilvania cu îngăduința Măriei Sale"; i se pare, totuși, că Rákóczy nu se gândea să-i dea atâta autoritate, pentru că știm că stolnicul Constantin Cantacuzino, unchiul lui Brâncoveanu, și, am spune astăzi, ministrul său de externe, îl ruga pe pretendent să numească un episcop ortodox după ritul strămoșesc care să fie consacrat la București. Rákóczy, ca un bun calvinist, era indecis și se justifica cu scuza că nu găsea un singur român care să se înțeleagă cu el fără interpret.

Murind în 1705 Kollonics şi urcând în 1711 la tronul imperial Iosif I după Leopold, după ce a murit şi Baranyi, Atanasie Anghel rămăsese aproape singur, şi poate că s-ar fi întors la ortodoxism dacă n-ar fi rămas lângă el Hevenessy, care trebuia să-l ajute să reziste la presiunile provenite de la propriii săi protopopi, conduşi de Vasile Dăianul, notarul sinodului. La 18 noiembrie 1711 Atanasie a reafirmat credinţa sa în Roma şi a putut să-şi sporească autoritatea în Maramureş, unde succesorul lui Stoica, Ştefan sau Serafim din Petrova, consacrat în Moldova, îl recunoştea pe Anghel drept superiorul lui. La 19 august 1713 primul arhiepiscop de rit unit murea.

Capitolul VII

OPERA POLITICĂ ȘI CULTURALĂ A BISERICILOR ORTODOXĂ ȘI CATOLICĂ

Succesiunea lui Atanasie Anghel a fost foarte turbulentă; în luna lui septembrie 1713, sinodul protopopilor alesese episcop pe secretarul defunctului, Cenceslav Franz, care n-a fost acceptat de împărat; s-au zbătut pentru catedra vacantă mai întâi germanul Joseph Bardia și apoi ungurul iezuit Gheorghe Régay. Între timp dezertările și întoarcerile la ortodoxism se înmulțeau, mai ales în Maramureș, unde boierii nu mai voiau să-l recunoască de episcop pe Serafim din Petrova, motiv pentru care trebuia să se țină seama de catedra vacantă. Noul episcop, ales în decembrie 1715, a fost Ioan Giurgiu Patachi, elev al iezuiților la Cluj la Colegiul Pazmanian din Viena și la Colegiul German și Ungar din Roma, unde fusese laureat ca doctor în teologie, care s-a întors la ritul grec, păstrându-și totuși dreptul de a celebra ceremoniile religioase după ritul latin; ca electori avusese în afară de administratorii bisericii unite și întreaga biserică unită românească, și pe mulți nobili unguri; își iubea mult conaționalii români și a încercat întotdeauna să răspândească cultura în rândul lor creându-le și școli. Ar fi trebuit să fie episcopul românilor uniți, al grecilor, al rutenilor și al sârbilor din Transilvania, cu sediul la Alba Iulia, dar opoziția episcopului catolic din Alba Iulia, ungurul Mártonffy, care nu voia în dioceza lui alt prelat care să aibă legătură cu Roma, a reușit să facă în așa fel încât Patachi să obțină aprobarea papală doar în 1721 și cu titlul de episcop de Făgăraș.

În timp ce Régay suplinea catedra vacantă, cum am spus,

ortodoxismul se întărea tot mai mult în întreaga Transilvanie. La Braşov a fost imposibil să fie impus chiar şi un singur protopop sau preot unit; în Maramureş s-a mers chiar şi mai departe, deoarece în timp ce un episcop grec-ungur cu numele de Ghennadi Byzanczy obţinea recunoaşterea de către o parte din români, îşi făcea apariţia în regiune un episcop consacrat în Moldova, Dosoftei Teodorovici, care locuia în vechea mănăstire din Peri. Acesta avea sprijinul voievodului moldovean Mihail Racoviţă (1716-26) şi l-a ajutat destul de mult în luptele pe care el le-a dus cu imperialii, pregătind printre altele, în 1717, invazia în Maramureş a trupelor moldoveneşti ajutate de tătari, pe care, în acord cu voievodul, a reuşit să-i împiedice să facă rău populaţiei române din regiune. Ca să pună stavilă manevrelor acestui ciudat episcop, curtea din Viena a trebuit să intervină în 1721 împiedicându-l să exercite ulterior funcţia sa episcopală şi arestându-l în ciuda protestelor boierilor şi sprijinul contelui Bethlem, un calvinist căruia-i convenea să se opună la eventuala lui înlocuire cu un episcop de rit unit.

În ceea ce-l priveşte, episcopul Patachi încerca să obţină cel puţin supunerea boierilor calvinişti din districtul Făgăraş, fără să obţină, totuşi, nimic: prea multă groază le inspira nobililor reformaţi titlul de papistaş sau de catolic. N-a fost mai norocos nici cu ortodocşii, care rezistau ca în nişte adevărate fortăreţe, în bisericile din satele regiunii sau în mănăstiri.

O altă dificultate de a învinge în Transilvania în lupta contra credinţelor ortodoxe era constituită de biserica ortodoxă a sârbilor, care, cu ocazia marelui război cu turcii, sfârşit în 1699, fuseseră transportaţi în masă în regiunile apusene ale Transilvaniei din locurile de baştină dunărene şi din Sava; aceştia veniseră cu căpeteniile lor săteşti: cu preoţii, cu episcopii şi chiar cu patriarhul lor Arsenie Cernoievici, şi, prin dubla lor calitate de coloni şi de soldaţi şi cu fidelitatea arătată în timpul revoltei lui Rákóczy, se bucurau de mari privilegii. Chiar şi împotriva bisericii lor se îndreptau ochii posesivi ai catolicilor care doreau să constrângă episcopii sârbi la o profesiune de credinţă romană, şi chiar s-a reuşit obţinerea unei asemenea profesiuni în 1715 de la episcopul de Arad Ioanniţiu Martinovici; dar succesorii săi,

Sofronie din Ravanița și Vincențiu Ioanevici, care avea să devină apoi mitropolit la Belgrad, au putut, cu avantaje pentru sârbi, să pătrundă în districtele românești ca reprezentanți ai celei mai pure ortodoxii, pentru a face muncă de separare de biserica greacă unită. O operă mai norocoasă în acest domeniu a putut împlini Isaia Antonovici, alt episcop de Arad, al șaselea din serie, care avea unele drepturi și în teritoriul diocezei catolice din Oradea și care reușea să-i facă să se întoarcă la ortodoxism pe mulți iobagi români, incorporându-i printre credincioșii lui și eliberându-i astfel de legătura lor cu pământul.

Mai există și un alt fapt de care trebuie să ținem seama în privința rezistenței ortodoxe pe pământ transilvan: cu tratatul de la Pasarovitz acum, din aceste regiuni ortodoxe în care literatura religioasă erau foarte înfloritoare în mănăstirile din Tismana, Hurez și Govora, porneau spre Transilvania adevărate valuri de civilizație românească și de comunitate ortodoxă. Episcopul din Râmnic avusese un mare rol în această expansiune a civilizației naționale spre Transilvania, datorită operei episcopului Antim din Ivir, înainte ca el să fi devenit mitropolit al Valahiei, și apoi prin aportul succesorului său, Damaschin, care a introdus limba națională în cărțile liturgice. Austria, desprinzând episcopatele Olteniei și Banatului și supunându-le sediului mitropoliei de la Belgrad, încercase să anuleze caracterul național și nu izbutise s-o facă; ceea ce reușise în schimb era exact contrariul, pentru că întărise rezistența ortodoxă a acestor episcopate și, indirect, pe cea a ortodocșilor din Transilvania care spre ele căutau.

Am spus deja că lui Panachi i se oferise titlul episcopal de Făgăraș; instituirea acestui episcopat era nouă și corespondența dorinței de a se deprinde de episcopatul catolic al Făgărașului și teritoriul lui pentru crearea unei noi forme de catolicism în Transilvania. Numai în 1723 Patachi a putut intra în stăpânirea episcopatului său, și a fost salutat de teologul Régay și de protopopul român Menea în numele poporului; în declarația sa către popor episcopul protesta afirmând că este la fel de ortodox ca și predecesorii lui, și că nu pretindea decât recunoașterea formală și rugăciuni pentru împărat care eliberase rugăciunea de pericolul sclaviei turcești.

Lui Patachi îi revine marele merit de a fi desfăşurat o luptă neobosită în susţinerea drepturilor românilor în Transilvania. Saşii, care trăiseră atâta timp sub jugul nobilimii ungare, acum, când regiunea era ocupată de autoritatea imperială, ai cărui soldaţi crezuseră că e uşor să se elibereze de români atât de urâţi şi consideraţi doar ca nişte slugi menite să le sporească averile cu greaua muncă a câmpului. Cu pretextul că prezenţa românilor era periculoasă pentru locuitorii din regiune, mai utili fiscului pentru că plăteau taxe în majoritatea lor, şi plângându-se că pălmaşii neavând dreptul la salariu îşi părăseau satele, pretinzând să fie plătiţi, şi pustiau jur împrejur în districtul săsesc, saşii cereau expulzarea românilor şi suprimarea privilegiilor lor, şi aşa atât de puţine în comparaţie cu cele de care se bucurau alte naţiuni; cereau ca păstorii care treceau în Valahia, în anualele lor transhumanţe, să plătească o taxă la trezoreria imperială atunci când se întorceau, după cum taxe speciale cădeau şi pe spatele românilor care s-ar fi îmbogăţit prin exploatarea minelor din ţară. Alte proteste veneau de la autorităţile superioare cu intenţia de a putea obliga naţiunea română să îndeplinească orice fel de muncă în orice moment, fără nici un drept de protest, ştergând cu buretele tot ceea ce cu râvnă devenită de-acum tradiţională de secole se câştigase de români. Chiar şi preoţii români trebuiau să fie supuşi acestui sclavaj, şi saşii pretindeau că privilegiile imperiale recent acordate trebuia să se extindă doar asupra proprietăţilor colective ale bisericilor şi mănăstirilor, şi nu la proprietatea individuală a preoţilor luaţi în parte. Chiar şi numărul acestora li se părea exorbitant şi cereau să nu mai existe decât doi pentru fiecare sat. Au început persecuţiile şi s-au văzut preoţi ciomăgiţi, jefuiţi de bunuri, puşi în lanţuri, izgoniţi de la parohiile lor, obligaţi să plătească impozite, şi deşi se ceruse să se amâne toate astea în aşteptarea episcopului, persecuţiile au continuat, cu scopul de a obliga poporul român să părăsească regiunea sau să accepte sclavia.

Patachi a intervenit plin de curaj în apărarea turmei sale, s-a opus decimei pe care o cereau păstorii saşi, şi a ajuns chiar să declare că dacă saşii s-ar fi opus în mod arbitrar privilegiilor

românilor şi religiei greceşti unite, avea să se adreseze justiţiei imperiale; delegatul lui Patachi în această operă de apărare era un anume Maxai, de origină română. Dar ajunşi aici furia populară românească i-a luat-o înainte; din păcate, cum se întâmplă adesea, n-a existat o unitate de intenţii şi de idei; era clar că ura trebuia să se dezlănţuie asupra saşilor şi a tuturor celor care manifestaseră intenţii duşmănoase împotriva românilor; în schimb, după mentalitatea simplistă a majorităţii, părea că tot răul se trăgea de la unirea cu biserica din Roma şi că trebuiau să se răzbune pe împăratul care nu-şi ţinuse făgăduielile, şi nici nu ştiuse să facă dreptate, părăsind religia greco-unită.

În 1720 românii din Hunedoara au cutezat să atace Deva şi să se opună soldaţilor imperiali; în 1727 şi ţăranii români din partea Abrudului s-au răsculat; la Braşov, românii ortodocşi s-au organizat sub comanda unui protopop de-al lor, căruia i-a atribuit dreptul de a organiza noile biserici din satele din împrejurimile oraşului, sperându-se să fie câştigaţi de partea lor şi ortodocşii din Făgăraş şi alte regiuni transilvane până la teritoriile secuilor. Autoritatea lui Patachi a fost restrânsă doar la biserica catedralei; într-un sinod din 1725 ţinut la Sâmbăta cerea dreptate împotriva românilor din Făgăraş care nu-l mai voiau ca episcop, şi ameninţa să cheme în ajutorul lui pe soldaţii imperiali dacă în termen de cincisprezece zile locuitorii oraşului n-aveau să dea dovadă de căinţă. Generalul Tige, comandantul militar al Transilvaniei, era însă de altă părere şi nu numai că refuza să-l ajute pe episcop, ci ameninţa să facă contrariul, adică să-i apere pe rebeli împotriva unei eventuale acţiuni violente a lui Patachi.

Episcopul sârb din Arad căpăta între timp tot mai multă audienţă pe termenul locuit de români care declarau că nu doreau câtuşi de puţin să rămână într-o situaţie în care religie şi sclavie să însemne acelaşi lucru. Această propagandă ortodoxă sârbă sâcâia guvernul care i se opunea, dar nu în favoarea episcopului grec unit, ci în aceea a episcopului catolic din Oradea. O situaţie cu adevărat ciudată pentru un guvern care în loc să protejeze o confesiune religioasă, o combătea! Biserica de rit grec unit părea să se fi născut sub o stea potrivnică şi la toate neplăcerile sale se

adăuga și aceea a propagandei catolice care încerca să-i facă pe românii uniți să treacă în sânul bisericii romane și care reușea să obțină ceva: un protopop a celebrat o slujbă în rezistența episcopului Mártonffy la Alba Iulia în limba română; în 1715 la procesiunea pentru Corpus Dominis au participat, împreună cu sarcedoții catolici, și greco uniții; la Cluj nu se mai făcea deosebirea între biserica de rit roman și cea de rit oriental; la Sibiu, superiorul iezuiților numea preoții români la sate; la Hațeg protopopul român servea ca interpret al predicatorilor catolici. În vâltoarea atâtor necazuri care grăbeau prăbușirea propriei biserici, Patachi murea la 9 octombrie 1727. Tribulațiile bisericii de rit grec unit nu se terminau cu asta: îi fusese numit drept administrator un iezuit german, Adam Fitter, care când a vrut să convoce un sinod n-a putut s-o facă la Făgăraș, pierdut de-acum, ci într-un sat din apropierea Clujului.

Poate că la Viena s-ar fi lăsat în plata Domnului biserica unită, dacă elementul românesc n-ar fi însemnat ceva în planurile Casei de Habsburg și în economia generală a regiunii. S-a impus alegerea unui nou episcop și în primăvara lui 1728 s-a ținut un sinod condus de episcopul catolic al Transilvaniei, Joseph Hodermarsky, de origine ruteană, care adusese unele servicii cauzei catolice printre români și de aceea era sprijinit de curtea imperială, un ungur, curator catolic de Făgăraș, și un român de treizeci și cinci de ani, Ioan Mincu, născut la Sad, lângă Sibiu, elevul cardinalului Kollonics la Sâmbăta Mare. Mort între timp Hodermarsky, au mai prezentat candidaturi și un albanez, Macarie Musachi, dintr-o familie nobilă care în Evul Mediu avusese un mare renume, și sârbul Stefan Voinovici. Regentul sediului vacant a propus numirea lui Micu, unicul român printre candidați și despre viața căruia nu se putea spune nimic rău, așa încât la 25 februarie 1729 era desemnat la Viena, la catedra episcopală, cu obligația de a depinde de arhiepiscopul de Gran, primat al Ungariei, de-a accepta alături de el pe teologul care fusese deja pus pe lângă Atanasie Anghel, și să respecte cu religiozitate tot ceea ce era stabilit în actul de unire a bisericii greco-catolice cu cea de la Roma.

5 Comanda nr. 31552

Pentru a mări importanța noului episcop și pentru a-i da mai mare strălucire în fața tuturor, împăratul i-a acordat titlul de baron, traducând în același timp numele său, care în română înseamnă mic, în germanul **klein**, transformându-l, pentru ca să fie scris în document drept Clain. Introdus în ordinul ecleziastic cu numele Inocențiu, a fost preconizat episcop de către papă la 13 septembrie 1730 și consacrat la 25 octombrie în același an; dioceza însă a continuat să fie administrată de iezuiții Régay și Görgey până la instalarea episcopului, care a avut loc la 28 septembrie 1732.

Clain a fost o revelație neașteptată: a știut să dea administrației un caracter revoluționar și a știut să reprezinte, fără să fi avut nici un fel de pregătire politică, toată națiunea română din Transilvania în fața împăratului și a altor naționalități privilegiate, astfel încât să reușească să impună problema românească chiar și celor care făceau pe surzii din interes. Până la alegerea lui Clain episcopii se luptaseră ca să apere drepturile clerului, ca să ceară împlinirea drepturilor acordate; faimoasa a doua diplomă leopoldină, de care am pomenit, nu era încă recunoscută, și nici până atunci nu existase nimeni care să fi avut autoritatea de a se ridica să apere drepturile tuturor românilor: nu putea s-o facă Atanasie Anghel, prea umilit și prins în vicisitudinile episcopatului său, nici Patachi, care poate că nici n-a cunoscut diploma și care oricum trebuise să lupte prea mult împotriva celor care nu vroiau să-i recunoască autoritatea. Ioan Inocențiu Micu a făcut din problema românească o problemă națională; episcop al românilor, el înțelegea să-i reprezinte în toate drepturile și aspirațiile lor, și în martie 1735 se exprima despre drepturile istorice ale românilor, în termeni pe atunci revoluționari, deși nu ascundeau decât adevărul, dar tocmai pentru aceea mai puțin o acceptați, afirmând că "noi suntem stăpânii ereditari ai acestei țări încă din epoca lui Traian, cu mult înainte de intrarea națiunii sașilor în Transilvania, și încă și astăzi avem domenii întregi și sate în întregime ale noastre. Am fost izgoniți de-a lungul secolelor cu batjocuri de toate soiurile și recompensați cu o milenară mizerie din partea celor care astăzi sunt mai puternici

decât noi". Chiar şi în faţa împăratului, cu conştiinţa care-i venea de la credinţa lui catolică şi de la adevărul pe care-l exprima, susţinea că naţiunea română nu era mai puţin importantă decât oricare alta în Transilvania, atât prin virtute, cât şi prin înţelepciune şi inteligenţă în treburi, şi că nu numai că era cea mai veche pe aceste locuri ale regiunii ci şi cea mai numeroasă. Bazându-se pe aceste patru drepturi: vechimea locuirii, sacrificii făcute pentru toate treburile, el cerea recunoaşterea românilor ca a patra naţiune politică, împreună cu ungurii, saşii şi secuii, şi cuvenita introducerea a elementelor româneşti în viaţa politică a regiunii.

De unde luase Clain aceste idei, care erau noi pentru clerul român din Transilvania? O vom vedea numaidecât, dar mai înainte de toate este necesar să insistăm asupra izvorului acestei energii spirituale, care nu se poate afla decât în credinţa religioasă profesată cu atâta ardoare şi cu conştiinţa că ai de partea ta adevărul, adevărul acela pe care credinţa lui îl învăţa că avea să triumfe asupra tuturor şi a toate. Credinţa directei descendenţe romane fusese deja enunţat de cronicarii moldoveni Miron şi Nicolaie Costin, precum şi de principele Dimitrie Cantemir şi cronicarul valah Constantin Cantacuzino, deja amintiţi şi în alte dăţi aici; relaţiile care existaseră întotdeauna între Transilvania şi principatele dunărene înlesniseră cunoaşterea cronicilor moldovene şi muntene, şi s-ar putea ca nişte copii manuscrise ale lor să fi ajuns în mâna lui Clain, al cărui nepot va fi, cu câteva decenii mai târziu, iniţiatorul şcolii istorice transilvănene, cunoscută sub numele de Şcoala Latinistă. Cu toate acestea, este greu de presupus ca Micu Clain să-şi fi format modul de gândire după acele cronici trebuie ţinut seamă că el îşi făcuse studiile la iezuiţi şi că maieştrii lui erau, fireşte, cu toţii unguri, care aveau interesul să ascundă studenţilor români scrierile marilor cronicari din vecinele principate, fiind contrarii, în nestrămutata lor credinţă în descendenţa romană a românilor, interesele Statului; cu toate acestea studierea serioasă a limbii latine de care era nevoie pentru înţelegerea lecţiilor ţinute studenţilor în acea limbă, studiul istoriei romane, cunoaşterea lumii clasice, care se cerea, îl determinau în chip firesc pe Clain să facă desigur confruntări

între latină și română, să mediteze la istoria lui Traian și la trecutul Daciei, adică, așa cum se credea atunci, al întregii Transilvanii în afară de Oltenia și de Banat; și poate că rezultatul acestor meditații a putut apoi să fie susținut și întărit de lectura cronicilor moldovene și valahe mai sus-citate, așa încât să poată da formă, în spiritul acela arzător de apostol, unor idei care trebuiau să domine întreaga lui viață până la un conștient sacrificiu de sine.

Din această pricină el se considera un episcop al tuturor românilor din Transilvania și nu numai al celor puțini care încă mai rămăseseră credincioși unirii cu Roma. Eforturile pe care le-a făcut ca să fie recunoscut de toți sunt bine cunoscute: ceruse actul de recunoaștere a comunității române din Brașov și alegându-se cu un refuz el n-a ezitat să se prezinte în 1733 în această comunitate, obținând o cameră în fortăreață, cu interzicerea însă să țină slujbă în biserica Sf. Nicolaie; a căpătat, totuși îngăduința de a asista la ceremoniile ortodoxe, se înțelege nu în catedrala episcopală și cu condiția să nu fie repetate atacurile împotriva actului unirii. În privința Maramureșului însă nu era nimic de făcut, pentru că în 1733 dieta din Transilvania aprobase decretul imperial care anexa regiunea Transilvaniei, separând-o astfel de regiunea-mamă transilvană, în timp ce din punct de vedere religios districtul depindea de episcopatul ortodox rutean din Muncáci; biserica ortodoxă sârbă din Arad era atunci foarte puternică pentru ca să mai poată fi atacată.

În Transilvania propriu-zisă, sarcedoții refractari episcopului precedent, Patachi, erau peste trei sute, și își împingeau ura lor până într-acolo încât nu recunoșteau împuternicirea sarcedotală pe care o primise, motiv pentru care coborau în cele două principate dunărene sau în Banat, ca să fie recunoscuți de episcopi ortodocși. Dată fiind această stare de lucruri, situația lui Clain numai fericită nu putea fi; și totuși el avea asupra acestor dizidenți un avantaj, care-i îngăduia să se numească șeful religios al tuturor românilor din Transilvania, deoarece ei nu aveau un șef spiritual în jurul căruia să se adune, mai ales după 1739, când a încetat dependența lor nominală de episcopul de Râmnic, pentru că

împăratul pierduse Valahia austriacă, şi când, în acelaşi an, mitropolia sârbă din Belgrad fusese transferată la Carlowitz, prea departe ca să mai poată exercita vreun fel de influenţă; faţă de aceste comunităţi ortodoxe din Transilvania, izolate, autonome, neorganizate, biserica greco-unită avea avantajul de a fi organizată, recunoscută de stat, protejată de autorităţi şi de însuşi împăratul; mai mult, în nici un alt district din Transilvania nu exista vreun episcopat al cărui şef să locuiască în acelaşi district. Toate acestea dau un evident avantaj episcopului de Făgăraş în dorinţa de a uni sub conducerea sa pe toţi conaţionalii săi, cu atât mai mult dacă ne gândim că împăratul nu se adresa nici unui alt român decât episcopului unit, singurul care avea relaţii la curte, unde avea să fie introdus, întrucât funcţia lui îl făcea, potrivit diplomelor leopoldine, capul religios al întregii naţiuni române, căreia împăratul îi acordase importante privilegii.

Şi împăratului, şi numai împăratului, trebuia, în mod necesar, să i se adreseze Clain, în scopul realizării operei sale de revendicare naţională, pentru că n-ar fi primit nici un ajutor din partea nobililor unguri sau de la saşi, care vedeau în români, pentru propriul interes, o naţiune care trebuia să rămână mereu supus jugului social al muncii servile; în plus trecând în parte, măcar la biserica unită, românii făceau din catolicism cultul dominant în Transilvania, spre marea neplăcere a calviniştilor; în afară de asta, pe alţi reprezentanţi ai religiei catolice nu se puteau baza, întrucât ei erau, şi aveau să rămână pe tărâm politic, înainte de toate, ai ungurilor. Singura autoritate căreia i se puteau adresa era numai aceea a împăratului şi a curţii sale.

În 1732, Clain descoperise a doua diplomă leopoldină şi, pe baza ei, i s-a adresat împăratului, făcându-i cunoscut că nimic din ceea ce fusese acordat predecesorului său nu se realizase, că preoţii români plăteau nu numai dări la fisc, ci şi nobililor proprietari de terenuri şi sacerdoţilor altor religii, că erau supuşi la vămuiri şi la taxele de trecere pe drumuri, că nu aveau drepturi la dijmele plătite de credincioşii ritului lor, că se urmărea să se restrângă tot mai mult numărul preoţilor de rit unit, şi că, în fine, teologul care fusese pus alături de episcop, era inutil şi dăunător

autorităților sale. Împăratul, după oarecare întârziere, a răspuns, trimițând petiția la dieta transilvană, care a numit, pentru a cerceta cazul, o comisie în care a avut dreptul să participe și Clain, fiind astfel admis în dietă. Lucrurile s-au tergiversat cu bună-știință, și numai după doi ani o nouă comisie a respins aproape toate cererile episcopului, adresându-se pentru rest dietei care a stabilit că românii care nu erau liberi, chiar și de rit unit, trebuiau să rămână la condiția lor și că și cei liberi trebuiau să se considere în stare de servitute pentru terenul pe care-l posedau.

Într-o afacere de vânzare-cumpărare, în care episcopul era în neînțelegere cu sașii din Sibiu, guvernul din Transilvania a intervenit în termeni atât de puțin diplomatici, încât e de mirare cum de au putut fi folosiți de o autoritate constituită împotriva unei părți a poporului supus ei; se spunea că românii erau ignorați, schismatici inveterați, păgâni, vrăjitori, că nu puteau fi considerați o națiune pentru că erau o adunătură de slugi, vagabonzi, semibarbari, obișnuiți cu toate viciile și delictele, că nici măcar nobili lor nu făceau mai multe parale, tâlhari fără teamă de Dumnezeu și de autoritățile de stat, că preoții lor erau niște sperjuri și că, după ce au jurat pentru unire, continuau să se folosească de vechiul lor Crez și de cărțile străvechi; se încerca să se dovedească, printr-un artificiu, că românii nu plăteau mai nimic la fisc, pentru că toate taxele lor erau plătite de proprietarii pământurilor unde lucrau, uitând să spună că taxele plătite erau o mică parte din rodul muncii iobagilor români. Nu era scutit nici episcopul, despre care se spunea că nu are calități politice, că era ignorant în drept, că nu era capabil să țină un discurs în ungurește, că nu i se putea recunoaște dreptul de a vorbi în numele unei națiuni, pentru că o națiune presupune un teritoriu liber, că a admite în dietă un om incapabil ca el, pentru a reprezenta o națiune de sclavi, însemna o ofensă pentru toate familiile nobililor din Transilvania și pentru membrii clerului catolic; că ar fi avut nevoie de tot timpul posibil ca să-i aducă pe preoții lui la nivelul celor de religii și că nu numai unul singur, dar nici măcar zece teologi catolici n-ar fi fost suficienți ca să realizeze această operă dificilă.

Când se prăbuşea peste el şi peste poporul lui această avalanşă de injurii, Clain era la Viena, unde prezentase un nou memoriu, în care repeta toate revendicările românilor asupra teritoriului naţional, consemnând că familiile române erau 85.857, după recensământul din 1833, şi că prin munca lor era susţinut întreg statul catolic din Transilvania, că fuseseră întotdeauna credincioşi şi că aveau de aceea dreptul să aibă un reprezentant, nu numai în dietă ci şi în guvern, ci cerea acest post pentru sine. S-a cerut părerea genealului Wallis, comandant militar al Transilvaniei, care a definit drept absurde pretenţiile acestuia; lucrurile au fost amânate şi, ca un paliativ, la 24 octombrie 1734, printr-un decret, împăratul interzicea să se impună noi dări clerului şi episcopului unit, pe care el îl punea sub protecţia sa. În mai anul următor Clain s-a prezentat la dietă ca să ceară scutirea totală de impozite a clerului, reunirea întregii naţiuni române sub autoritatea lui ecleziastică şi interdicţia relaţiilor cu episcopul ortodox din Valahia austriacă, interzicerea amestecului laicilor în treburile ecleziastice, plata despăgubirilor care se cuveneau celor lipsiţi de aşa-numita parte canonică, adică **la congrua**, alocaţia pentru cler; cerea de asemenea înregistrarea în dietă şi cea de-a doua diplomă leopoldină şi aplicarea ei, dreptul pentru cetăţeni de a se adresa episcopului lor, de a se bucura de drepturile tradiţionale în teritoriul saşilor, precum şi dreptul la lemne, apă şi albine, dreptul de a exercita diferite meserii, de a plăti impozitele ecleziastice doar propriilor preoţi, de a prăznui sărbătorile după datinile lor şi de a-şi putea trimite copiii la şcoală.

Aceste cereri, care acum ni se par atât de fireşti, au fost socotite de-a dreptul insolente şi dieta îi răspundea guvernatorului Transilvaniei, că cerea un răspuns, chiar şi cu caracter provizoriu, întrucât nimeni n-ar fi cutezat să ceară străbunicilor unguri asemenea lucruri, nu numai absolut contrare legilor naţiunii şi privilegiilor obţinute de secole, dar contrare şi legilor pragmatice ale ţării confirmate de împăratul înscăunat; că românii cereau lucruri care ar fi distrus până şi fundamentele drepturilor şi libertăţilor pe care se fondau religiile celor trei naţiuni, ungureşti, săseşti şi secuieşti, precum şi pacea lor, că acceptarea cererilor

episcopului însemna răsturnarea întregului sistem politic, religios și fiscal al regiunii; dieta își rezerva dreptul de a consulta națiunea și de a intenta episcopului un proces pentru calomnie, deoarece îndrăznise să atenteze la demnitatea tuturor membrilor din dietă.

Între timp, Clain, cu ajutorul a doi iezuiți, încerca cu dieta alte tentative, nu cu caracter politic, privind drepturile preoților de rit unit, potrivit primei diplome leopoldine; atâta timp cât s-a vorbit despre taxele de plătit pentru scutirea obligațiilor clericilor sau de dreptul de intervenție de recunoscut patronului servului care trebuia să fie consacrat preot, lucrurile s-au des-fășurat în mod liniștit, dar când a fost vorba să se stabilească în ce fel concret trebuia să consiste drepturile care se cuveneau clerului, lucrurile s-au încurcat, și nu numai că nu s-a hotărât nimic, dar episcopul a fost denunțat sub acuzația că vânduse niște parohii, că hirotonisise un număr de preoți mai mare decât era nevoie, împotriva drepturilor feudale ale proprietarilor, că alungase preoți care abjuraseră unirii sub predecesorul său, contrar deciziilor imperiale, că îngăduise o a doua căsătorie preoților rămași văduvi etc. Între timp, guvernul le cerea sașilor să-i furnizeze informații despre episcop care devenea cu pretențiile sale prea incomod, în timp ce curtea, cu obișnuita-i tactică de temporizare cerea dietei rediscutarea tuturor problemelor, atât a cererilor episcopului, cât și acuzațiilor împotriva lui; dieta ar fi trebuit să-și reia ședințele abia în septembrie 1773. Ședința din 28 ale lunii stabilite a fost foarte furtunoasă și Clain nu a obținut nimic, având împotriva sa chiar și pe prelații catolici din dietă. Situația românilor ar fi putut să devină și mai proastă, dacă după doi ani, cu ocazia primirii noului teolog, iezuitul ungur Nicolaie Iánossy, episcopul n-ar fi cerut să înceteze prigoana împotriva preoților români, care să nu mai fie aruncați în închisori, bătuți, izgoniți de pe proprietățile lor, promițând că avea să facă tot ce-i va sta în putință pentru a obține realizarea privilegiilor acordate de a doua diplomă leopoldină, dat fiind că sarcina lui exista tocmai datorită unei disponibilități din această diplomă și nu era drept să aibă valoare doar pentru un singur punct și pentru celelalte nu.

Între timp, Austria pierdea războiul împotriva turcilor şi trebuia să semneze la 18 septembrie 1739 tratatul de la Belgrad, care-i smulgea Oltenia; în anul următor murea Carol al VI-lea şi Maria Tereza avea nevoie de sprijinul energic şi entuziast al magnaţilor unguri ca să-i reziste lui Frederic de Prusia; de aceea nu putea să atenteze la privilegiile lor medievale, pretenţiei lor de a nega românilor transilvăneni orice importanţă politică, căci risca să piardă sprijinul lor atât de necesar. Pe de altă parte, atât curtea cât şi Clain îşi puneau întrebarea dacă, în acel moment, poporul român nu i-ar fi putut înlocui pe cel unguresc în apărarea drepturilor împărătesei. Cu toate acestea, lui Clain conştiinţa îi dicta să nu şovăie în realizarea operei sale, chiar cu preţul de a părea inoportun în ora aceea istorică atât pentru Maria Tereza, chiar dacă era sigur că cei de la curte ar fi rămas irezistibili la justeţea cererilor sale. Se mai gândea apoi că-i mai rămâneau două căi deschise: apelul la Roma şi, în disperare, revolta deschisă a tuturor românilor. A oferit pentru cauza Mariei Tereza o mică armată de 5000 de români comandaţi de un ofiţer de aceeaşi naţie, plătiţi de clerul român, dispuş să se încarce cu această povară în vremuri de mare necesitate, chiar dacă era exclus de la toate favorurile în vreme de pace; oferta n-a fost totuşi acceptată şi cauza poporului român a fost din nou dată pe mâna tărăgănării birocratice voite şi puse la cale de cancelaria imperială şi de comisiile speciale numite în pripă.

În opera aceasta Clain îşi precizase programul politic: invocând actualizarea diplomei leopoldine din 1701, susţinea că românii nu mai trebuia să fie doar toleraţi, ci admişi cu toate drepturile constituţionale ale Transilvaniei, că pretenţiile saşilor faţă de românii care locuiau pe teritoriul lor erau inadmisibile, pentru că acel **"fundus regius"** locuit de ei era un pământ al libertăţii pentru toţi indivizii de orice naţionalitate; a doua diplomă leopoldină nu putea fi discutată, ci doar pusă în practică; cu toate acestea, era dispus să facă concesii ca în loc să creeze o a patra naţiune română, să se unească românii cu celelalte naţiuni constituţionale, adică cu ungurii, în teritoriul locuit de unguri cu secuii, pe pământ secuiesc, şi cu saşii, în teritoriul lor, pentru că

românii să aibă dreptul de a se bucura de toate beneficiile și de toate funcțiile rezervate celorlalte națiuni cărora li s-ar fi alipit. Pentru el cerea titlul de consilier imperial și dreptul de a interveni la numirea guvernatorului Transilvaniei; pentru micii nobili români, pe care-i socotea într-un număr de opt sute de familii, cerea posturi în tribunalele regale și în alte dregătorii; pentru plebe cerea intrarea liberă în breslele și corporațiile meșteșugărești, pentru cei înrobiți pământului limitarea zilelor de muncă la două pe săptămână în loc de patru, cum în mod arbitrar pretindeau proprietarii, cotravenind ordonanței imperiale din 1742.

În acest punct, Viena care era foarte abilă în amânarea la infinit a ceea ce nu-i plac ea, i-a dat de înțeles episcopului că repetatele lui vizite și prezența lui în capitală nu mai erau pe placul curții și că nu corespundeau dorințelor guvernului. Protestele lui ar fi putut fi luate în discuție în timpuri mai liniștite, și, pentru a evita un răspuns direct, i-au fost comunicate prin poștă punctele care puteau fi satisfăcute. Și astfel era tratată, prin persoana episcopului său, o națiune de o jumătate de milion de locuitori, care dăduse întotdeauna dovada de fidelitate! Dieta, unde Clain a fost primit cu râsete și urlete batjocoritoare, precum și cu injurii la adresa națiunii sale, nu a vrut să admită cererea Mariei Tereza ca românii de rit grec unit să fie uniți cu statul catolic, acceptându-i pe districte și supunându-i la religia dominantă a fiecărui district, compromitând astfel binele pe care nobilii români l-ar fi putut face poporului. Guvernul din Viena promisese în 1738 în schimbul proprietăților de la Gherla și Sâmbăta, date lui Patachi, o altă proprietate unică de la Blaj, dar dieta nu a aprobat schimbul din ura ce-i purta lui Clain, sub pretextul nefondat că nu se putea recunoaște bisericii unite dreptul de a primi noi donații imperiale.

La 19 iunie 1744 toată națiunea română a făcut o petiție colectivă cerând respectul propriilor drepturi, invocând valoarea numerică a locuitorilor, serviciile aduse de-a lungul secolelor, dreptul natural și cel istoric, îndatoririle de umanitate impuse de religia catolică, interesul țării și al tronului, atacându-i fără scrupule pe calvini care împiedicau realizarea făgăduielilor imperiale.

Episcopul, care dorise ca această mare manifestaţie naţională să fi avut loc, mai înainte de a se duce la Viena a vrut să convoace un sinod la care a luat parte, împreună cu protopopii şi preoţii, o mare parte din popor, sub pretextul de a da directive ţăranilor în legătură cu tulburările care izbucniseră în diferite părţi ale Transilvaniei. S-a hotărât să se continue lupta, nădăjduind în bunătatea împărătesei, hotărându-se de asemenea că dacă nu s-ar fi putut obţine nimic, unirea cu biserica catolică trebuia abandonată; de asemenea să se ceară ca la guvernul provinciei să ia parte un român laic, şi ca măcar vicarii episcopului să facă parte din dietă, să fie înlăturat teologul, fiind el de altă naţie şi de alt rit. Episcopul a fost primit să prezinte tronului imperial solemna declaraţie şi cererile adunării.

Cain s-a dus la Viena dar n-a fost câtuşi de puţin vorba de a se satisface legitimele cereri ale românilor; în schimb a fost învinuit de tot ceea ce se întâmplase în ultimii ani printre supuşii săi, şi plănuindu-se judecarea lui ca rău administrativ, ca autor de abuzuri şi de favoruri, ca slab apărător al unirii, ca revoluţionar. În luna lui noiembrie 1744 o conferinţă ministerială s-a ocupat de acest lucru; se urmărea supunerea lui Clain la un interogatoriu, lucru pe care el l-a refuzat cu tărie ca pe un act contrar demnităţii sale şi a drepturilor pe care le avea, susţinut în această privinţa de nunţiul apostolic. Când a primit ordinul să se prezinte, a preferat să se ducă la Roma ca să se prezinte Papei. Lupta era pierdută, dar demnitatea conducătorului, şi cu a sa cea a naţiunii române, erau salvate. A murit, exilat, după douăzeci de ani, şi mormântul său din cimitirul Aracoeli mărturiseşte încă şi astăzi, mut şi teribil, că drepturile popoarelor sunt eterne şi imprescriptibile.

Roma nu putea da nici un ajutor românilor în lupta lor sacrosanctă; s-a limitat, de-a lungul anilor, să-l apere numai pe episcop, s-a asociat apoi Austriei, desigur în interesul diocezei abandonate, pentru a-i cere renunţarea la catedra episcopală din Făgăraş.

Românilor nu le mai rămânea decât revolta deschisă, declarată, şi lucrul acesta era cu atât mai posibil cu cât era indirect

pregătit în ultimii ani de evenimente şi violente mişcări ale plebei române din Transilvania.

Încă din 1731, ţărani români din Făgăraş treceau în masă în Muntenia pentru a se elibera de servituţiile muncilor agrare, şi mişcarea era atât de intensă, încât guvernul din Transilvania trebuise să ia măsuri; tâlhăria era în creştere, şi înfrângerile armatei imperiale în faţa turcilor nu erau desigur o stavilă pentru acest lucru; din lipsă de soldaţi erau angajaţi români, ceea ce era un exemplu viu de libertate pentru proprii concetăţeni; în septembrie-octombrie ruşii ocupaseră Moldova şi dorinţele lor de protejare a ortodocşilor desigur că trebuie să fi fost aţintite asupra Transilvaniei, unde îşi trimiseseră probabil emisarii. La toate acestea trebuie să mai adăugăm şi opera sârbilor, prin episcopii lor, care păreau decişi să se folosească de situaţia lor privilegiată pentru a transforma lupta pentru ortodoxism în luptă politică, pentru a supune, în numele libertăţii, ţăranii români ortodocşi, toată Transilvania şi comitatele din afară, dominaţiei lor naţionale, fără ca Viena, care avea o extraordinară nevoie de soldaţi sârbi, să se poată opune acestei politici. Guvernul din Viena s-a limitat să comunice episcopilor sârbi, în 1732, că acţiunea lor de propagandă nu-i era pe plac şi că trebuie să înceteze; dar acum era imposibil să se împiedice aderarea ţăranilor români la cauza sârbă, care pentru ei devenea cauza libertăţii.

Propaganda sârbă pornea din Oradea ca să sfârşească în Banat, traversând întreaga parte occidentală a Transilvaniei; din Arad se infiltra până în Caransebeş, Beiuş şi Braşov, enumerându-se evident avantajele situaţiei sociale care s-ar fi dobândit o dată cu trecerea la ortodoxism. Ţăranii, ameninţaţi că trebuiau să plătească dijmele, de care ar fi fost scutiţi dacă ar fi trecut de parte sârbilor, când episcopul sârb ortodox apărea în districte şi în sate în fruntea soldaţilor naţiunii sale, îi izgoneau pe preoţii de rit grec unit, le sechestrau cheile bisericilor, ameninţau să-i îngroape de vii pe cei care mai voiau să rămână catolici de rit unit, şi că vor amenda cu 500 de fiorini pe cine ar fi părăsit ortodoxismul. Când apăreau funcţionarii imperiali pentru a face să înceteze această stare de lucruri, ţăranii români se prezentau

în masă în fața lor înarmați cu bâte, furci și țapine; orice situație era bună pentru a arăta guvernului voința hotărâtă de a pune capăt samvolniciilor ca să se treacă la religia libertății, ortodoxia.

Nimic nu se putea împotrivi propagandei sârbești, nici măcar eforturile foarte costisitoare ale episcopului catolic Nicola Csàky, care a instituit în Oradea la 1738 un protopopat, l-a împodobit cu o frumoasă biserică pentru uniți, numindu-l pe un anume Vasile Hataș, care mai candidase și pierduse alegerea de episcop în epoca alegerii lui Patachi, și care a rămas nici opt ani. Între timp, sârbii țineau adevărate adunări populare și pregăteau pe ascuns, cu ajutorul bogaților negustori din Oradea, printre care erau și greci din Macedonia, și cu sprijinul unui preot care-și luase titlul de rege al românilor, o adevărată revoluție, care în numele ortodoxismului avea drept scop cucerirea libertății sociale și a unor drepturi politice. Uniții erau reprezentați ca urmașii înspăimântătoarei erezii catolice, profanând locul unde se găseau; agitația era făcută în numele națiunii de rit grec (a se lua bine seama) și se afirma că mitropolitul din Belgrad, Vichentie, obținuse de la împărat privilegiul nu numai pentru națiunea sârbă, ci și pentru orice altă națiune de cofesiune grecească care se găsea în provinciile imperiului. Proiectele politice care derivau din aceste făgăduieli revoluționare părea să găsească sprijin din partea unor descendenți în exil ai anticilor principi care domniseră în Muntenia. Un fiu al voievodului Șerban Cantacuzino, urmaș al lui Brâncoveanu și asasinat de turci în 1716, Radu, căruia Maria Tereza îi refuzase gradul de general în armata austriacă, se dusese în 1741 la Drezda ca să-și ofere serviciile dușmanului neînduplecat al Habsburgilor, Frederic de Prusia; trecuse apoi în serviciul lui Carlo al VII-lea, regele Bavariei, care era împotriva Mariei Tereza în lupta pentru succesiunea austriacă, și-i făgăduise să organizeze o mare revoltă a tuturor ortodocșilor din imperiul habsburgic, greci, valahi, moldoveni, slavi, dalmați și albanezi. Radu și fratele lui Constantin, care se stabilise în Rusia, unde se căsătorise cu o principesă Seremetiev, erau în legătură cu patriarhul ortodox din Ierusalim Hrisant Notara, nepot și succesor al lui Dosoftei, căruia îi scriau scrisori din Serbia, cu pașa turc din Belgrad, cu mitropolitul sârb, al cărui secretar, românul Vlad

Boţulescu, fusese secretar şi al lui Radu. Toate aceste manevre, care nu sunt cu totul cunoscute, au provocat un proces de trădare în care Constantin Cantacuzino a fost condamnat la moarte (Radu reuşise să fugă), condamnarea a fost comutată în închisoare la Gaz, de unde a ieşit aproape de sfârşitul vieţii.

În timp ce se întâmplau aceste lucruri, un călugăr, Visarion, zis Sarai, născut la Kostainitza în Bosnia, apărea în Transilvania la Dosra, la Orăştie şi în împrejurimile Sibiului ca să facă propagandă deschisă pentru ortodoxism; se întorcea dintr-un pelerinaj la Ierusalim şi era întovărăşit de o bandă înarmată şi ţăranii români, care nu înţelegeau limba lui, dar erau uşor impresionaţi de aspectul lui Sarai – mantie roşie şi icoana lipite pe potcapul cilindric al călugărilor – îl primeau ca pe un salvator şi un apostol, trăgeau clopotele la venirea lui şi îi aruncau flori în cale. Clain era încă pe timpul acela în Transilvania şi era acuzat că era în înţelegere cu Sarai, lucru care nu este credibil, deşi nu-i displăceau aceste mişcări mai mult sau mai puţin turbulente, care de fapt erau favorabile cauzei sale.

Absenţa episcopului şi povestirea suferinţelor sale, umflate, cum se întâmplă, în gura poporului, trebuie să fi sporit nemulţumirea maselor şi să fi dat impuls mişcării revoluţionare; încercând să potolească uraganul pe care-l simţeau apropiindu-se, guvernul a distribuit în satele româneşti un manifest în limba lor naţională, în care ortodocşii erau asiguraţi că Viena nu avea nici o intenţie să atenteze la religia lor. Era vremea ca guvernul să ia măsuri de remedieri, pentru că acum şi saşii şi nobilii unguri calvini acordau sprijinul ortodocşilor răsculaţi, primii ca să scape de obligaţiile care le reveneau din executarea privilegiilor acordate ortodocşilor, ceilalţi din ura religioasă împotriva împăratului catolic.

Ultimul efort pentru salvarea unirii a fost făcut în 1746; episcopul din Muncaci a ţinut un sinod lângă Cluj, în satul Mănăştur, la care au asistat vreo cincizeci de ecleziaşti; s-a discutat despre pedepsirea rebelilor, propunându-se să se interzică legăturile lor cu principatele dunărene, să se alunge călugării, să fie aruncaţi în închisori preoţii rebeli şi să fie rechemat episcopul Clain. Un decret imperial de la 5 aprilie din acelaşi an, adresat

tuturor românilor, reamintea favorurile acordate de cele două diplome leopoldine şi concesiunea bogatului domeniu al Blajului acordată episcopului Clain, împotriva părerii defavorabile a dietei, şi promitea diferite uşurări fiscale şi constituţionale în favoarea preoţilor şi nobililor români, posibilitatea ocupării slujbelor mai importante de către români şi îngăduinţa pentru servii pământului de a-şi putea trimite la şcoală copiii; asigură de asemenea că nimeni nu se gândea să atenteze la biserica ortodoxă, sau să impună conversiuni, cu condiţia ca să înceteze tulburările, pe care de altfel erau hotărâţi să le înăbuşe cu violenţă. Dar un fapt neaşteptat al lui Clain a zădărnicit şi această tentativă imperială: el lansa la 12 noiembrie al aceluiaşi an excomunicarea teologului ungur care-i stătuse alături în anii guvernării bisericii din Făgăraş şi care se dezlănţuise împotriva lui în ultima tentativă de a-l pune sub o permanentă acuzare la Viena; degeaba Maria Tereza a încercat să-l abată pe Clain de la hotărârea sa, tăindu-i veniturile de care se bucura; el rămânea ferm asupra excomunicării lansate şi declara că nu se teme nici chiar de un proces de jignire a tronului.

Excomunicarea lansată împotriva teologului şi chiar şi împotriva vicarului Petre Paul Aron a avut efecte dezastruase, pentru că toţi voiau să abandoneze ritul greco-unit, ajungându-se chiar la botezul după rit ortodox prin scufundarea în apă, făcut chiar de părinţii noilor născuţi.

Un nou sinod românesc de rit unit în Transilvania a repetat cererile conţinute în programul lui Clain, cerând iarăşi admiterea românilor în slujbe, înlăturarea teologului, dreptul poporului român de a intra în corporaţiile meşteşugăreşti, şi în plus cel de a putea crea noi nobili români care să fondeze o clasă superioară la sate; se cerea, în sfârşit, ca naţiunea română să fie declarată, public şi oficial, a patra naţiune constituţională în Transilvania şi în districtele reunite şi să beneficieze de toate favorurile şi slujbele în acelaşi fel şi în aceeaşi măsură cu celelalte trei naţiuni din Transilvania, şi toate astea pentru că naţiunea română era cea mai veche locuitoare a Daciei.

Aceste cereri au fost prezentate la Viena de doi discipoli ai lui Clain, care reveniseră de puţin timp de la studiile lor teologice,

Aceste cereri au fost prezentate la Viena de doi discipoli ai lui Clain, care reveniseră de puțin timp de la studiile lor teologice, de la Roma, Silvestru Caliani și Grigore Maior. Curtea nu mai putea amâna acum răspunsul sau să-l trimită la dieta din Transilvania, pentru că Viena gândea să n-o mai convoace. S-a început deci cu un act care nu putea satisface nemulțumirea și nici s-o calmeze: s-a creat un episcopat român de rit unic la Oradea, supunându-l episcopului catolic din același oraș și negându-i dreptul de a numi sarcedoți, de-a face sinoade, de-a face vizite canonice, de-a judeca clerul, decât numai în cazul când acest lucru era hotărât de episcopul catolic; nu se înțelegea deci prin ce fel de funcții mai era episcop întrucât i se interziceau aproape toate drepturile episcopale. Această sarcină a fost acordată la 30 august 1748 unui român din Macedonia, Meleție Covaci, căruia i s-a dat tilul de episcop titular de Tegea din Peloponez; duplicitatea folosită în toată această afacere reiese dintr-o scrisoare pe care episcopul catolic din Oradea, Paul Forgách, i-o trimitea unui protopop, în care îi spunea că "întrucât am aflat că tu crezi că depinzi în privința treburilor spirituale de episcopul Meleție, eu vreau să te asigur că Meleție nu e episcop aici la noi unde noi suntem singurul conducător spiritual, pentru că a fost consacrat la Tegea, dioceză care se află acum la necredincioși, rațiune pentru care el n-o poate căpăta; de aceea noi l-am considerat ca episcop auxiliar, pentru că îndeplinește doar funcții episcopale pe care noi nu le putem îndeplini în rit grec. Tu trebuie deci să știi că așa-zisul episcop Meleție nu are aici autoritate sau putere superioară celei pe care o avea când era simplu arhidiacon, și că nu poate consacra nici preoți, nici biserici, nici clopote... Fără autorizația noastră sau cea a vicarului, el poate face doar lucruri neînsemnate, ca atunci când era arhidiacon." În toată această afacere cu un prelat care este și nu este episcop, că ar fi dacă turcii i-ar permite-o, dar nici nu e cazul să fie ei întrebați, nu (pare chiar un joc de marionete toată asta!), două lucruri sunt clare, că românilor nu li se îngăduia decât o marionetă de episcop și că era împiedicat prin numirea sa ca episcopul sârb de la Arad să se amestece în afacerile ortodocșilor

şi a greco-uniţilor din episcopatul din Oradea. Şi de fapt asta voia guvernul de la Viena.

Meleţie a avut mai târziu curajul să înceapă o luptă împotriva superiorului său, care în 1749 i-a retras orice însărcinare care-i fusese dată mai înainte, în afară poate de actul de numire; în '54 el a protestat şi în faţa unui comisariat imperial şi apoi la Viena, ca să obţină o situaţie mai onorabilă pentru denumirea episcopală pe care o avea, aşa cum făcuse şi Clain, de a avea o curte episcopală, un seminar, o mănăstire, arhidiaconi, un vicar şi un secretar români, în fine, şcoli pentru popor. Dar n-a obişnuit nimic, şi când a murit, în 1770, administraţia gospodărească a fost preluată de vicarul ungur, care era de rit latin.

După cinci ani i-a fost numit succesor un nobil din districtul Făgăraş, Moise Dragoş, care a fost recunoscut în 1777 episcop unit de Oradea, dependent de arhiepiscopul primat de Gran, cu o circumscripţie care cuprindea comitatul de Arad şi tot Banatul; la consacrare, care a avut loc cu mare fast şi spre satisfacţia populaţiei româneşti de rit greco-unit, a luat parte, venind de la Blaj, şi episcopul Grigore Maior. Dar acest episcop, foarte bine văzut la curte, onorat de monarhia habsburgică, nu avea nimic comun cu aspiraţiile poporului român, pe care niciodată nu l-a ajutat, nici măcar indirect, în revendicările sale politice.

Dar neînţelegerea se mărea şi căpăta forme încă necunoscute până atunci; se adâncea în biserici în locul unde preoţii de rit greco-unit luaseră parte la ceremonii şi la slujbe, cu scopul de a face să dispară chiar şi urmele paşilor lor profanatori: icoanele sfinte binecuvântate de ei erau spălate, se dezgropau cadavrele îngropate în rit greco-catolic ca să fie reîngropate după cel ortodox, apăreau afişe clandestine împotriva unirii până şi sub ferestrele guvernatorului, şi ţărani sau măcelari sau simpli muncitori se ducea până la Viena ca să-şi exprime sentimentele lor. Cine putea fugea în Muntenia, aşa încât, în scurtă vreme, numărul fugarilor a ajuns la 16.000. Într-o asemenea fierbere, sârbii lucrau ca să-i adune pe toţi ortodocşii din Transilvania sub păstoria mitropolitului din Karlowitz, în timp ce chiar între ortodocşii români erau unii care se gândeau să se adreseze, pentru

protecție, bisericii ruse. În realitate, gândul acesta nu era chiar atât de nefiresc; în tot secolul precedent, când era nevoie de favoruri și de ajutoare, clerul ortodox din Transilvania, Muntenia și Moldova se adresa Moscovei: e de ajuns să amintim de călătoria în Rusia făcută de Sava Brancovici, faptul că în 1690 și în 1697 preoți ortodocși din Brașov aduseră de la Moldova cărți liturgice și alte daruri, că în 1699 românii ortodocși din Sibiu se adresaseră țarului pentru a obține permisiunea de a construi o biserică în interiorul orașului, și că mitropolitul din Valahia, Teodosie, denunțase nu o dată patriarhului de la Moscova violențele făcute de iezuiți ortodocșilor din Transilvania. Biserica ortodoxă din Rusia, prin reprezentantul rus de la curtea din Viena, intervenise deja în favoarea ortodocșilor români, care nu mai puteau fi ajutați de molaticii voievozi fanarioți, urmași nedemni ai politicii transilvănene a lui Mihai Viteazul, a lui Șerban Cantacuzino și al lui Constantin Brâncoveanu. În Rusia încă mai era un anumit număr de preoți români exiliați, precum părintele Ioan din Aciliu, om de afacere al vicarului Nicolaie din Balomir, care în 1747 luase locul lui Petru Pavel Aron la vicariatul din Făgăraș, și era partizanul întoarcerii la ortodoxism, sau călugărul Nicodim, sârb din Belgrad, care fusese însărcinat cu o misiune la Viena din partea rebelilor din Transilvania. Acești refugiați în Rusia erau deci în măsură să cunoască bine tot ceea ce se petrecea în acea regiune pentru a da seama protectorilor lor ruși de ce se petrece acolo; poate că influența lui Nicodim s-a făcut simțită în autocandidatura pe care Ghenadie Vassilievici, exarh al Slavoniei, și-o depusese ca episcop ortodox al românilor, sprijinită cu căldură de noul patriarh sârb Pavel Nedadovici, care-i sfătuia pe români să se adreseze direct Mariei Tereza ca să aibă în Vassilievici un episcop de o curată și dovedită ortodoxie.

Că interesul rusesc nu era platonic, ci se urmăreau niște avantaje se vede din faptul că tocmai prin intervenția ambasadorului rus la Viena a fost publicat la 7 noiembrie 1750 un edict de toleranță pentru bisericile din Brașov, Sibiu și Făgăraș, care puteau astfel să-și urmeze ritul pe care și-l doreau.

Între timp, la 8 octombrie al aceluiași an, Clain, părăsit de

toți, constrâns de mizerie, s-a hotărât să-i satisfacă pe habsburgi și să renunțe la episcopat, dar n-a semnat actul formal decât la 7 mai 1751, recomandând credincioșilor săi să-l primească pe noul conducător desemnat de împărăteasă. Convocat, sinodul prezidat de doi funcționari ai guvernului din Transilvania, cei doi nobili români Petre Dobru și acel Maxai care mai fusese conte în districtul Clujului, trebuia să-l aleagă potrivit dorinței împărătesei pe episcopul Oszlawski, care-și lăsase dioceza sa de Maramureș și se refugiase în Transilvania. Dar împărăteasa uita că Inocențiu Clain făcuse o școală, că un mare număr din discipolii săi erau hotărâți să trăiască viața începută de maestru și să nu tolereze prezența unui episcop străin în locul episcopului martir; aceștia s-au opus cererilor reprezentanților imperiali argumentând că Olszwaski nu era român și că nu cunoștea nici măcar un cuvânt din limba poporului pe care l-ar fi avut sub autoritate sa pastorală. Așa că treimea prezentată Mariei Tereza era formată din vicarul Aaron și din cei doi tineri ex-studenți la Roma: Caliani și Grigore Maior, continuatori ai tradiției clainiene. Împărăteasa, deși cu regret, s-a resemnat să-l numească pe Aaron prin decretul din 23 februarie 1725; nu-i era cu putință, nici măcar împărătesei, să suspecteze viața noului episcop, pură, ascetică, dedicată întru totul catolicismului; dar el avea păcatul original de a aparține acelei națiuni care revendica, în amintirea Romei, originea romană și autohtonă a regiunii, cu toate drepturile care rezultau din asta. Și că, prin însăși figura sa ascetică de individ care pretindea totul de la făptura și de la sufletul său, în dorința unei perfecțiuni umane de nerealizat, el considera juste aspirațiile poporului său, o demonstrează cuvintele lui scrise în 1758: "Există o rămășită a colonilor lui Traian și Adrian care se cheamă romani sau români. Limba lor e latină, foarte asemănătoare cu italiana; ei sunt din fire blânzi și cu aplicare spre toate artele și toate științele, capabili de păcate ca și de milă. Dar până astăzi ei au fost complet abandonați și disprețuiți de popoarele care i-au dominat și chiar de eretici; de aceea ei sunt neciopliți și ignoranți. Poverile impuse de guvern și de proprietari îi distrug, cum s-a întâmplat cu fiii lui Iacob în Egipt, sau cu actualii locuitori din Brazilia și din Paraguay".

Dacă Viena s-ar fi gândit că noul episcop ar fi fost o persoană maleabilă și docilă la porunci, trebuia să-și dea seama că astfel a greșit; între timp, lupta pentru a-l face pe teolog să accepte a fost lungă și grea, și Aaron s-a resemnat să rabde alături de el incomodul personaj numai când Roma a intervenit în chestiune; numai în fața autorității ecleziastice rezistența lui Aaron a cedat. Astfel a putut să fie consacrat în august 1754 și în noiembrie a preluat efectiv administrarea diocezei.

Se credea acum la Viena că, odată aranjată problema succesiunii episcopului Clain, totul avea să se revină la starea de dinainte; nimeni nu se gândea să mai facă dreptate, cum prescria a doua diplomă leopoldină, elementului laic românesc. În realitate se înșelau cumplit, pentru că țăranii români erau hotărâți să continue în felul lor, adică cu metode revoluționare, lupta pe care Clain, în sprijinul său disciplinat și religios, o începuse în mod diplomatic; Viena obținea de fapt contrariul a ceea ce dorea, pentru că îi împingea astfel pe români la o acțiune ilegală; împotriva căreia nu putea exercita altă acțiune decât pe cea a armelor. Acțiunea episcopilor sârbi era dispusă să ațâțe mișcarea; episcopul Sinesiu din Arad și mitropolitul Pavel așteptau de la revoluție, cum s-a mai spus extinderea bisericii ortodoxe sârbe în toată Translvania și în acest scop trimiteau agitatori în toate provinciile, cu manifeste publicate în română la Carlowitz, care garantau, prin victoria mișcării ortodoxe "ilirice" (așa o numeau), siguranța privilegiilor sociale și politice. Viena nu își dădea seama de pericol și gândea că un simplu avertisment dat sârbilor era de ajuns; în schimb, mitropolitul sârb a rezistat, protestând că oriunde erau ortodocșii în pericol era de datoria lui să intervină. Între timp izbucnise războiul de șapte ani și trebuiau ca ochii să fie deschiși chiar și în problemele de politică internă. Districtele Orăștie și Făgăraș erau în plină revoluție; Aaron era instalat la Săliște. Lângă Sibiu, sârbii continuau să facă prozeliți și la Viena se plănuia să fie numit un episcop pentru românii ortodocși, punându-se ochii pe sârbul Dionisie Novacovici, episcop ortodox din Buda și din câmpiile de la Mohaci; ortodocșii români gândeau, în schimb, la Ghenadie Vassilievici, dar credincioșii față de dependența lor ierarhică de

mitropolitul din Muntenia, nu doreau dependenţa lui de Carlowitz.

Dificultăţile războiului se înăspreau între timp şi era nevoie de soldaţi români; în 1756 a fost format în Transilvania regimentul Kálnoky; la 4 noiembrie, în acelaşi an, o adunare a clerului şi a nobililor români, reunită la Blaj, oferea un anume număr de soldaţi, care ar fi luptat nu sub steag austriac, ci sub cel românesc, care trebuia să poarte stema mitropolitului, trei arhangheli; se oferea ţărănimei din Rusia, aliată Mariei Tereza, un regiment de o mie de husari.

La 13 octombrie 1758 Maria Tereza, ţinând seama de sfatul cancelarului Kaunitz, şi-a anunţat intenţia de a numi un episcop ortodox autonom pentru Transilvania; sârbii au acţionat numaidecât cu îndârjire pentru ca alesul să fie din naţiunea lor. Românii, într-o petiţie redactată în anul următor, în timp ce proclamau credinţa lor leală şi de neânvins, care consta în contribuţia în soldaţii pe care erau oricând gata să-i dea pentru cauza imperială, se lamentau împotriva samavolniciilor saşilor, cerând un episcop de religie greacă sau sârbă, sau "dacă nu se poate da acest lucru, să se lase frontierele deschise ca să ne putem duce să ne stabilim liberi acolo unde religia noastră ar fi admisă şi unde să găsim pământ pe care să-l locuim". Viena tergiversa încă, dându-i asigurări mitropolitului sârb că va fi numit un episcop nu grecounit, dar declarând că ierarhia ortodoxă sârbă nu avea nici un drept de a se amesteca în treburile româneşti din Transilvania. La 13 iulie 1759 era publicat un nou edict de toleranţă, care concedea amnistia tuturor revoluţionarilor pentru ca tulburările să înceteze imediat şi să se dea bisericii catolice de rit greco-unit tot ceea ce i se furase şi uzurpase; românii, în schimb, au interpretat edictul ca o slăbiciune a guvernului şi ca o incitare la a continua revolta până la victorie. Au găsit preoţi care s-au pus în fruntea revoltei: unul din ei, protopopul din Sad, Molnar, era supranumit "tunsul", pentru că fiind el odată prins de Aaron, acesta pusese să-l tundă în piaţa publică; cea mai mare batjocură pentru un preot ortodox care trebuia să poarte părul lung; altul, care a devenit adevăratul şef ideal al ţăranilor români, era un

anume Sofronie, simplă slugă a familiei Borcsai, preot în satul Chioar. Acesta călătorea îmbrăcat în straiele ţărăneşti, îşi atribuia titlul de vicar al sinodului din Carlowitz, avea drept vicar pe popa Gheorghe din Abrud şi întreţinea relaţii cu sârbii şi cu ruşii. Pornit din districtele Zarandului şi Hunedoarei, a traversat Bihorul cu stindardele fluturând şi având înscris pe ele "libertatea religiei"; vicarul său făgăduia o separare între ortodocşi şi uniţi, declara că n-aveau să li se restituie acestora bisericile şi anunţa că eventualele plângeri puteau să fie prezentate la propria sa reşedinţă din Deva; arestat şi închis în fortăreaţa de la Deva, a fost eliberat de furia populară, după care s-a întors în regiunea răscolită de revoltă. Guvernul imperial a trimis românilor ortodocşi un nou apel, în martie 1760, dar fără nici un rezultat; între timp, Sofronie trecea de la Abrud la Zlatna, unde minerii domeniilor regale au format în jurul lui o gardă imbatabilă. În districtele revoltate totul, străzi şi bâlciuri, era în mâna revoltaţilor care declarau deschis că se sfârşise cu autoritatea seniorilor, deoarece seniorii erau acuma ei. Molnar, "popa tunsu", a fost arestat, în regiunea nord-orientală a Transilvaniei, Sofronie a fost capturat la Abrud, dar a trebuit să fie numaidecât lăsat liber pentru că mulţimea adunată se aruncase asupra soldaţilor, fără să-i ucidă, şi-i bătuseră zdravăn. Aaron, considerat, în calitatea sa de episcop unit ca fiind cel mai mare duşman al cauzei celei drepte, fugise la Sibiu, şi teologul lui la Alba Iulia. Viena s-a înfricoşat şi i-a dat lui Sofronie un permis de liberă trecere de la care el s-a folosit ca să cutreiere întreaga Transilvanie şi să extindă revolta; a izbutit să convoace chiar un sinod în februarie 1761 la Alba Iulia, spre marea spaimă a autorităţilor, unde s-a decis să nu restituie bisericile luate de la uniţi, şi să nu plătească impozitele. În faţa unui asemenea fapt, Viena l-a trimis în Transilvania pe generalul Buccov cu sarcina de a face posibilă întemeierea unui episcopat ortodox, de a domoli o revoltă, de a micşora impozitele şi de a crea dintre soldaţii români o nouă miliţie de frontieră; apărut pe neaşteptate în martie la Sibiu, a obţinut, prin simpla sa prezenţă, ca Sofronie să nu mai opună rezistenţă. La 9 aprilie, comisia imperială asigura poporul român

de bunăvoinţa împărătesei, de hotărârea ei de a ierta actele de rebeliune care se produseseră, de hotărârea ei de a îngădui un episcop ortodox, cu ordinul de a reuni la Sibiu, în ziua de 26 a aceleiaşi luni, o adunare a tuturor delegaţilor comitetelor, ai scaunelor şi districtelor, doi pentru fiecare din părţi, unul ortodox şi celălalt greco-catolic. La data fixată a venit la Sibiu şi Sofronie, cu mult popor după el, acum liniştit, care i-a prezentat generalului Buccow un memoriu în care se amintea dorinţa românilor ortodocşi de a avea un episcop neunit şi cerea, printre altele, ca preoţii ortodocşi să fie scutiţi de dări, ca bisericile şi pământurile din jurul lor să aparţină ortodocşilor, ca episcopul să fie ales cu permisul mitropolitului de la Carlowitz şi de nobilii unguri, şi între timp să fie îngăduită, consacrarea unor preoţi în provinciile române învecinate. Totul s-a sfârşit cu o înţelegere: Sofronie a semnat un act de pacificare şi comisia imperială a reuşit să-şi impună punctele de vedere, şi anume, ca preoţii să nu poată fi consacraţi în afara Transilvaniei, bisericile luate de la uniţi să fie restituite, preoţii trebuiau să plătească "porţia" lor şi aveau să fie scutiţi de capitaţiune, episcopul ortodox nu va fi numit dacă vor continua tulburările. La 4 septembrie în acelaşi an 1761, generalul Buccow instala în catedrala Sf. Nicolaie din Braşov pe episcopul sârb Dionisie Novacovici. Sofronie a continuat, timp de un an, să cutreiere ţara, a ţinut încă un sinod la Zlatna, a trebuit să fugă; a fost condamnat la cinci luni de închisoare şi vicarul său la zece, fiind consideraţi în afara legii toţi cei care întreţineau legături cu cei doi. Şi astfel revolta părea să se fi potolit.

Episcopul Novacovici îşi avea reşedinţa la Răşinari, aproape de Sibiu, unde trăia în reculegere, visând să se întoarcă la Buda, într-o ţară mai civilizată, asistat doar de secretarul lui, Vasil Miroliul de viitorul grămătic Dimitrie Eustatievici şi de un boier din Făgăraş, Daniel Marginai; îl recunoscuseră episcopul din Râmnic şi mitropolitul de la Bucureşti, câţiva protopopi uniţi şi colegii lui ortodocşi sârbi; protopopii ortodocşi, care în timpul revoltei avuseseră un rol important, îl considerau ca un intrus, şi în realitate aşa şi era, întrucât nu cunoştea limba română; autoritatea sa, şi aşa slabă, a scăzut cu totul când, pentru a asculta

de Viena, a trebuit să adune fonduri pentru continuarea războiului. Dar el se ținea greu pe picioare, și din cauza hotărârii neânduplecate a Vienei de a continua, chiar și cu forța, să propage religia catolică de rit greco-unit; pentru a se obține biserică în stat trebuia ca ortodocși să fie toți locuitorii, altfel, chiar dacă erau într-o mare majoritate, biserica trebuia să aparțină uniților, în afară de cazul că se demonstra că ea fusese construită înainte de 1700, în care caz era lăsată cultului ortodox cu condiția să mai fie construită și o alta pentru uniți; bunurile provenite de la donațiile imperiale trebuiau oricum să aparțină preoților uniți și, în lipsa lor, fiscului și nobililor, dar niciodată și în nici un fel ortodocșilor; cine voia să rămână ortodox trebuia să facă o declarație până la 30 martie 1761, dată după care nu mai era îngăduită nici o trecere la ortodoxism; la Făgăraș, unde izbucniseră tulburări, a fost interzis cu desăvârșire cultul ortodox și alungați din corporații cei care nu treceau la uniți; soldații noilor miliții de frontieră trebuiau să fie de rit unit. La 6 noiembrie 1762 episcopul Novacovici era înștiințat că religia lui era doar tolerată în Transilvania și că nu ar fi trebuit să permită nici un act care ar fi putut în vreun fel să stânjenească progresul unirii.

Era natural ca, așa stând lucrurile, să se trezească vechile simpatii pentru Sofronie care, din tainicul său refugiu, continua să trimită scrisori în care, cu binecuvântarea sa, făgăduia să se reîntoarcă atunci când va fi pe placul lui Dumnezeu și-i îndemna pe credincioșii lui să continue lupta, îndemnându-i să-și facă rost de puști și de pistoale pentru că n-ar mai fi putut s-o facă atunci când avea să sune ceasul revoltei.

Între timp, la 9 martie 1764, murea, în timpul unei vizite pastorale la Baia Mare, episcopul Aaron și după o încercare la Roma din partea lui Clain, de a avea din nou dioceza, a fost ales episcop, la 30 iunie în același ani, vicarul Anastasie Rednic. Și viața pastorală a noului episcop a fost agitată, deoarece tulburările ortodocșilor încă mai continuau așa încât soldații trebuiau să facă de gardă la bisericile uniților și emigrația în Muntenia continua, în ciuda măsurilor atroce luate de magistrații sași din Sas-Sebeș, care-i împușcau sau îi ardeau de vii pe românii găsiți nelegal în

apropierea frontierei; populaţia română era dezarmată, se punea preţ foarte mare pe capul lui Sofronie, în bâlciuri se citeau liste lungi cu numele adepţilor săi, cu scopul de a fi predaţi poliţiei. Că ortodocşii erau persecutaţi o aflăm şi dintr-o plângere prezentată la Curtea de la Petersburg de părintele Mihai Popovici, parohul unui sat din Banat, care prezenta legătura cu biserica din Roma ca o pedeapsă a lui Dumnezeu şi povestea despre boli cumplite care i-ar fi lovit pe episcopii Clain şi Aaron şi chiar pe încă teritoriul Rednic "persecutorul ortodoxismului".

Ca să facă şi mai vie agitaţia ortodocşilor, contribuiau şi hotărârile Mariei Tereza din 12 septembrie 1769 şi 6 iulie 1774, care confirmau pentru ţărani, liberi sau nu, fără excepţie, obligativitatea celor patru zile de muncă pe săptămână pentru capii de familie, în favoarea nobililor proprietari, în afara plăţii dijmei şi a nonei, a obligaţiilor de transport, ale corvezilor şi plocoanelor către senior. Era interzis proprietarilor doar să pretindă hrănirea gratuită a vitelor proprii, să ceară plată pentru subvenţionarea pândarilor de pe câmp, să pretindă o nouă dijmă pentru trecerile prin proprietăţile lor, monopolul morii şi al cârciumii, şi dreptul de a pretinde taxe pentru lemnele necesare şerbilor. Saşii erau în continuare liberi să-i alunge pe români de pe teritoriul lor, pentru a-i înlocui cu nemţi emigraţi sau cu prizonieri prusaci din războiul de şapte ani; rămâneau, deci, împotriva oricărui drept, stăpâni liberi şi absoluţi al vechiului domeniu regal. Revoltele românilor împotriva unor asemenea samavolnicii, precum cele din Braşov din 1774 şi 1781 şi cea din Sălişte, erau sufocate în sânge şi în torturi, dar rezistenţa poporului român de credinţă ortodoxă era cu neputinţă de stăvilit şi la fiecare fărădelege răspundea cu o revoltă. În 1774 locuitorii români din Braşov cereau să fie înrolaţi în armată ca să pună capăt atâtor silnicii; în 1781 cereau dreptul de a ţine cârciumi şi de a-şi alege proprii judecători, care trebuiau confirmaţi de magistraţii urbani. ÎN 1776 guvernatorul din Transilvania, Samuel Bruckenthal, deşi era sas, le recunoştea românilor aceleaşi drepturi asupra pământului, a pădurilor şi a păşunilor de care se bucurau şi saşii.

Când pe la 1770, principatele române au fost ocupate pentru

agitațiile printre ortodocși; Sofronie era atunci egumen al mănăstirii din Vieroș și se semnala opera sa de agitator. Biserica unită și cea ortodoxă trăiau o viață amară și episcopii erau rupți cu totul de populație, mereu tulburată. După ce a murit Rednic în 1772, îi urmase Grigore Maior, spirit luptător, un caracter puțin obișnuit, care suferise pentru cauza bisericii unite, exil și închisoare, dar și lui îi fuseseră îngăduite destul de puține lucruri din partea curții de la Viena și a guvernului din Transilvania, așa încât a fost nevoit să se retragă în aprilie 1782. I-a urmat protopopul din Murăș-Vașarheiu, Ioan Bob, descendent dintr-o familie de nobili din Chioar; deși în zadar i s-a opus în alegeri vicarul din Oradea, Ignatie Darabant, Bob a fost preferat, pentru că erau siguri la Viena că el nu s-ar fi gândit la altceva decât să fie un bun administrator al diocezei sale și un imitator al formei și ritului bisericii romane. Situația bisericii din Transilvania era mai rea decât aceea a ritului greco-catolic unit; după moartea, la 8 decembrie 1767, la Rășinari, lângă Sibiu, a episcopului Novacovici, îi urmase vicarul Sofronie Chirilovici, care fusese egumenul mănăstirii sârbești din Crabatz; în 1783 lui Chirilovici îi urma un alt sârb, Ghedeon Nichitici, în timp ce curtea Vieneză tindea să restrângă tot mai mult limitele teritoriale ale diocezei din Transilvania.

Să trecem acum la examinarea activității culturale a episcopului catolic de rit grec-unit din Blaj, unde în 1735 fusese transferat titlul episcopal din Făgăraș. Pierdută orice fel de importanță politică, între 1736 și '38 fusese înălțată catedrala cu anexă o mănăstire care avea la început unsprezece călugări din ordinul Sfântului Vasile; în 1754 își începuseră activitatea școlile de trei grade, unul popular-elementar cu învățători laici, o școală de latină și una superioară teologică, care, în întregime, aveau, după șase ani, cinci sute de elevi și de studenți. În afara seminarului pentru studii filosofice și teologice ai viitorilor preoți, episcopul Aaron fondase pe cheltuiala sa un alt seminar, numit Annunziata (al Bunei Vestiri), unde-și găseau locul tinerii destinați ordinului călugărilor vasilieni; în afara acestor două seminarii erau create burse de studii pentru a putea fi urmate

cursurile Colegiilor Pamanian la Viena sau Propaganda Fide de la Roma. Printre primii călugări din Blaj au fost şi unii care îşi făcuseră studiile în seminarele latine ungureşti sau în cele ortodoxe din Rusia, la Kiev, sau în Grecia, trecuţi apoi la ritul unit; unii se ocupau cu literele, ca Ieruţiu Cotore care scria o lucrare împotriva schismei greceşti şi religiei mahomedane, şi Alexandru Mureşanu care dăduse la tipar o gramatică româno-italiană, şi încă altele asemenea.

Episcopatul unit, pentru a nu-şi reduce activitatea şi a nu ajunge în situaţia mizeră a celui ortodox din Răşinari, trebuia să-şi îndrepte propria activitate într-o altă direcţie, mutând astfel centrul de greutate din sfera politicului pe tărâmul culturii cunoscută fiind neînfrânata dorinţă a Vienei de a secătui viaţa religioasă a românilor de orice conţinut politic. Blajul era favorizat în această problemă şi de faptul că avea o tipografie episcopală, putând astfel să publice cărţi care le-ar fi înlocuit pe acelea care până atunci sosiseră din Valahia şi Moldova; exista în această muncă o nemărturisită dorinţă de a-i obliga pe ortodocşi să folosească tipăriturile de cărţi menite să slujească ritului unit, în scopul convertirii lor la catolicism, dar încercarea n-a reuşit pentru că la Bucureşti mitropolia ortodoxă veghea şi prevedea, cu tot sârgul, cu multe cheltuieli şi nenumărate riscuri. Activitatea din Blaj a fost desigur exemplară, dar a pierdut contactul cu poporul; preocupările ei, cel puţin pentru moment, îndreptate toate întru apărarea unirii cu Roma, erau prea elevate, prea teologice pentru ţărani; îndepărtarea de popor a culturii religioase a existat şi de partea ortodoxă, dar din alt motiv, din cauza distrugerii sistematice, cu foc şi sabie, a mănăstirilor ortodoxe transilvane care era înfăptuită sub supravegherea generalului Buccow însuşi.

Astfel se prăbuşea şi posibilitatea unei apărări politice a poporului român din partea bisericii. Nobilii români nu-şi puteau asuma rolul de apărători ai individualităţii etnice a poporului lor şi a drepturilor sale politice, pentru că trebuiau să se apere pe ei înşişi şi propria viaţă; noul regim a reuşit într-adevăr, în mare măsură, să-i facă să dispară cu încetul, fie înglobându-i în poporul

din care ieşiseră, fie făcându-i să intre în rândurile funcţionarilor statali fără caracter naţional, preocupaţi doar să-l slujească pe împărat şi să facă o carieră.

Opera de dezrădăcinare naţională a fost în plus perfectată şi de reforma economică care-i obliga, într-o ţară încă primitivă, pe cetăţeni la un regim monetar pe bază de argint, dând astfel peste cap întreaga economie a regiunii, şi apoi deosebirea netă a clasei nobile de plebe, care nu-i izbutise calvinismului, dar reuşea perfect catolicismului austriac în serviciu statului, urmărea să suprime orice fel de autonomie, să anuleze toate privilegiile, să facă să se uite toate tradiţiile, Districtul Făgăraş şi-a pierdut autonomia în 1765 şi era alipit pur şi simplu teritoriului săsesc, boierimea română şi-au pierdut toată prestanţa şi în scurtă vreme s-a confundat cu clasa rurală, deosebindu-se doar prin religie, pentru că trecuseră aproape cu toţii la unire, în timp ce ţăranii rămaseseră sau s-au întors la ortodoxism; membrii celor mai importante familii, ca Budai, Piei, Mara, Nopcea s-au maghiarizat şi au trecut să facă parte din clasa magnaţilor şi a marilor proprietari de pământuri.

Funcţionarii români de stat erau în număr cu mult inferior faţă de ceea ce ar fi trebuit să fie faţă de proporţia etnică a locuitorilor de pe aceste pământuri; nu erau totuşi un număr neglijabil, şi nu toţi uitau de originea lor etnică; Petru Dobra, directorul treburilor fiscale, de exemplu, a apărat întotdeauna cu energie drepturile românilor împotriva abuzurilor săseşti şi a ajuns să intenteze un proces de sacrilegiu împotriva unora dintre ei, care dărâmaseră crucea comemorativă de la Avrig; retrăgându-se din slujbă la bătrâneţe, spunea că, deşi catolic de rit grec şi educat de iezuiţi, simţea datoria să recunoască întotdeauna propria sa origine română, şi mai ales în faţa celor din naţia sa care trecând la calvinism voiseră să renunţe până şi la numele de român ca să cheme doar unguri.

Mişcarea revoluţionară a ţăranilor români a avut o întrerupere de vreo doisprezece ani, datorită în mare parte alcătuirii, de către Maria Tereza, a două regimente de infanterie şi a unuia de cavalerie de miliţie de frontieră, aşa-zişii Grenzer, formaţi

exclusiv din români din Transilvania, care fuseseră scutiţi de orice fel de servitute şi cu drepturi depline de libertate pentru urmaşii lor; ei trăiau în sate, ai căror şefi erau ofiţerii lor germani, lucrând pământul, angajaţi în timp de pace ca jandarmi, puşi să apere frontiera în timp de război, având o mulţime de privilegii chiar şi fiscale, pensii pentru văduve şi orfani, nefiind obligaţi să lucreze decât pentru fortăreţe şi pentru poduri. Dezertările lor erau pedepsite cu moartea, emigrarea în masă cu confiscarea pământurilor; orice fel de problemă judiciară, privind chiar şi vitele, era supusă tribunalului militar. În şcolile pe care le frecventau copiii lor se preda limba română foarte bine şi cu mare profit.

Cu toate acestea, o asemenea prevedere a Mariei Tereza, dacă putea să mulţumească mulţi români, nu-i mulţumea chiar pe toţi. Din fericire, Austriei îi lipsea un conducător care să-i reprezinte pe aceşti nemulţumiţi şi însăşi naţiunea română în ascensiune, care urmărea să fie recunoscută asemenea celorlalte naţiuni constituţionale din Transilvania; dar dacă Biserica se mulţumea cu privilegiul înaltului cler, nobilii cu privilegiile lor, funcţionarii cu grijile carierei, dacă ţăranii nu erau în măsură să continue lupta până la capăt, rămâneau totuşi în circulaţie câteva idei directoare, care supravieţuiseră catastrofei şi alimentaseră mintea vie şi activă a unor tineri studioşi catolici de rit grec unit, care trebuiau să contribuie la accelerarea progresului naţiunii române; aceste probleme priveau originea romană a poporului român, autohton în Transilvania, şi latinitatea limbii române. Orice ar fi putut să facă Austria în Transilvania, chiar să-i şi asimileze pe români într-o lungă perioadă de timp, dacă n-ar fi existat, strălucitoare ca nişte faruri, aceste două idei care au fost dezvoltate, cultivate şi difuzate printre oamenii din popor de savanţii sarcedoţi de la Blaj; acesta este meritul incontestabil care a fost apoi vicar la Blaj, amintea că românii, dispreţuiţi atunci şi batjocoriţi de toţi, fuseseră stăpânii Transilvaniei. Corifeii şcolii au apărut la un interval de timp de un secol de la unirea cu Roma, după ce studiaseră mai întâi în ţară, şi apoi la Roma la Propaganda Fide şi la Colegiul Pazmanian de la Viena, după

cu Roma, după ce studiaseră mai întâi în ţară, şi apoi la Roma la Propaganda Fide şi la Colegiul Pazmanian de la Viena, după ce cercetaseră îndelung lucrările savanţilor arheologi ai timpului, precum un Cornides, un Benkö, un Kovacic, după ce descoperiseră manuscrise care povesteau despre istoria propriei ţări şi inspirându-se din acea mare carte de istorie care e Columna lui Traian, după ce renunţaseră la orice comoditate de viaţă, precum şi la onorurile şi demnităţile ecleziastice pentru gloria mult mai mare de a deveni, din umila chilie a mănăstirii şi din sărăcăcioasa cămăruţă parohială, susţinătorii unei noi lupte pentru înălţarea culturală a poporului lor, preocupaţi întotdeauna, în orice gând al lor şi în orice acţiune, de originea latină a poporului român şi a limbii sale.

Aceştia sunt Samuel Micu Clain, Gheorghe Şincai şi Petru Maior.

Clain, nepotul episcopului cu acelaşi nume, se născuse la 1745. În 1774 l-a întâlnit la Viena pe un tânăr pasionat, trecut puţin de adolescenţă, Gheorghe Şincai, şi din colaborarea cu acesta a ieşit mai târziu prima gramatică a limbii române scrisă în latină, cu discernământ ştiinţific, **Elementa linguae dacoromanae sive valachicae**; Maior, care fusese, ca şi Şincai, la Roma, a publicat mai târziu, în 1821, **Lexiconul de la Buda**, primul dicţionar al limbii române, operă care-i aparţinea lui în cea mai mare parte, compilată în rest după nişte culegeri ale unor precedenţi scriitori de la Blaj. Din punct de vedere istoric, opera celor trei a fost grandioasă, atât prin istoria românilor a lui Clain, ori pentru Cronica lui Şincai, cât şi mai ales pentru tratatul despre originea românilor şi apoi despre istoria bisericii române din Transilvania, al lui Maior. Era vorba de o muncă pasionată, impetuoasă şi totuşi solidă în pregătirea şi dezvoltarea ei, care, deşi cu caracter cultural aristocratic, a reuşit până la urmă să ajungă în popor şi să-i consolideze sentimentele de mândrie romană care-l susţineau în amara viaţa de fiecare zi. Ca toţi apostolii, cei trei corifei ai şcolii, dar mai ales Clain şi Şincai, au avut o viaţă agitată şi mizeră, adesea persecutată, şi opera lor a fost şi aproape necunoscută; au avut duşmani chiar printre

uniții din Blaj, și în fruntea lor era episcopul Bob, de care am mai vorbit, care suporta cu greu superioritatea lor intelectuală; pentru ortodocși ei erau urmașii bisericii unite și de aceea disprețuiți, cu toate că la un moment dat Clain trebuia să fie ales episcop ortodox de Sibiu, cu intenția sa secretă de a converti întreaga dioceză la ritul greco-unit. Această lipsă de popularitate, care se năștea și din faptul că știința lor era în întregime de origine europeană, ba chiar exclusiv italiană, complet străină culturii române, încă întoarsă cu fața spre orientul bizantin, i-a persecutat tot timpul vieții lor și i-a izolat de lume, permițându-le să lucreze, cu ardoarea înflăcărată a apostolatului, la binele și viitorul poporului, cărora numai ei singuri îi vedeau îndepărtata auroră.

Capitolul VIII

TRANSILVANIA SUB JOSEPH AL II-LEA ȘI LEOPOLD AL II-LEA

Succesorul Mariei Tereza, Joseph al II-lea, dominat de pasiunea sa de a reforma tot statul, este definit ca favorabil românilor din Transilvania, despre care ar fi crezut că trebuia să le îmbunătățească viața ca să-i despăgubească de chinurile suferite de atâtea secole; legenda ni-l descrie ca pe instigatorul revoluției țărănești din 1784, dușman al ideii de înrobire a pământului, abolită de el etc. Figura sa rămâne populară și astăzi între țăranii români, care nu au uitat că tocmai lui Joseph al II-lea, și acesta este într-adevăr un merit al său indiscutabil, s-au datorat înființarea școlilor românești în Transilvania; această popularitate el o împarte cu mama sa Maria Tereza, pe care episcopul Maior, interpretând sentimentele românilor, o numea în panegiricul său „o adevărată împărăteasă și adevărată mamă”, cea care le dăduse tot ceea ce era la Blaj și în alte părți, și care la Viena fondase pentru ei un colegiu. Popularitatea lui Joseph al II-lea era întărită de amintirea vizitelor pe care ele le făcea în Banat și în Transilvania, de bunăvoința cu care asculta plângerile țăranilor și de cuvintele de consolare pe care li le adresa în limba română.

Dar figura lui Joseph al II-lea în raport cu românii supuși lui nu era tocmai ca aceea din legendă. În primul rând el era apărătorul tradițiilor și intereselor casei habsburgice, unul din cei mai specifici reprezentanți ai acestei case, egoist și seducător în același timp, care, în ajunul Revoluției Franceze, voia să întărească absolutismul, curățând drumul de tot ceea ce putea să-l

împiedice în înaintarea sa; catolic, de fapt, şi bun catolic cum îi plăcea să se autodefinească, se lupta împotriva bisericii pentru tot ceea ce putea constitui un pericol pentru omnipotenţa statului, concentrat în persoana sa. În Ungaria şi Transilvania, care păstraseră cea mai mare şi mai esenţială parte a privilegiilor medievale, el a rămas uluit, în mania sa de reformă, de forţa dură, încăpăţânată, crudă, dar neîndoielnic inteligentă, a clasei privilegiate. De aceea, şi asta explică popularitatea lui Joseph al II-lea printre români, toţi cei care erau împotriva privilegiilor şi totalitarismului medieval erau de partea împăratului, care lupta cu duritate împotriva regimului în atâtea privinţe, încă feudal al Transilvaniei şi al Ungariei. Cu toate acestea Joseph al II-lea nu avea vreo simpatie deosebită pentru o naţiune sau alta, preferând mai ales pe cea care ar fi putut să-l ajute cel mai mult în lupta sa şi care cerea cel mai puţin în schimbul ajutorului dat; şi aceasta a fost tocmai naţiunea română, incapabilă să ducă o politică contrară intereselor casei de Austria: săracă, aproape incultă, prea puţin luminată în privinţa drepturilor sale şi a aspiraţiilor legitime pe care avea dreptul să le aibă în stat ea trebuia să fie instrumentul preferat al împăratului în lupta pentru afirmarea totală a absolutismului său. Şi Joseph al II-lea se gândea prea puţin la naţiunea română ca atare, considerând–o doar ca pe un instrument de luptă, se deduce şi din faptul că unul din idealurile sale era cel de a înlocui toate limbile naţionale cu limba imperiului, germana, care trebuia să devină, cum spune Iorga, un **„instrumentum regni"**, un mijloc de dominare mai lesnicios într-un imperiu care ar fi avut forma sa unitară în limba germană.

Pe la 1780 ţăranul român Vasile Ursu, supranumit Horia, care avea să devină principele conducător al revoluţiei ţărăneşti din '84, fusese de patru ori la Viena, unde pretindea că îl văzuse pe împărat şi că acesta îi sugerase cum trebuia să acţioneze în viitor, şi că îi dăduse un document formal, cu sigiliul imperial pe care Horia îl arăta cu multă circumspecţie prietenilor săi, ca şi cum ar fi vrut să-i întărească curajul. Este clar, totuşi, că acţiunea lui Horia nu putea să-i displacă împăratului, pentru că favoriza interesele sale împotriva celor ale nobilimii maghiare din Transilvania.

6 Comanda nr. 31552

Nicolaie Horia, al cărui nume, repet, era Vasile Ursu, se născuse în Albac, un sat românesc aflat sub jurisdicția fiscală transilvăneană; a avut doi tovarăși. Pe Ion Oarga, supranumit Cloșca, și Gheorghe Marcu, zis Crișan, născuți și ei în același teritoriu fiscal. Horia se născuse pe la 1730 și Crișan la 1733, în timp ci Cloșca era mult mai tânăr, pentru că se născuse în 1755; aceste date ne fac să ne gândim că primii doi trebuie să fi și luat parte la tulburările din epoca lui Sofronie, deja amintite aici, care avuseseră loc chiar în locurile lor de baștină, și a căror amintire trebuie să fi rămas vie în mintea lor și determinantă, ca aceea a unei mișcări care a avut momente de victorie, care produseseră transformări cu caracter religios, social și politic pentru clasa rurală română transilvăneană. De aceea, revolta lui Horia nu este un fapt izolat, izbucnit pe neașteptate, fără legături cu trecutul pământului său, pentru că se lega de fapt cu toate mișcările românilor din Transilvania în secolul al XVIII-lea, care, sub forma exterioară de revoltă confesională, conțineau cauze mult mai profunde, cu caracter politico–economic.

Revolta lui Horia era o răzvrătire generală împotriva tuturor samavolniciilor nobililor unguri, dar nu avea un program; se pare că Horia le cerea ungurilor să părăsească Transilvania, care trebuia să reintre în puterea localnicilor români, că ar fi dorit pentru conaționalii lui reprezentarea în administrarea Transilvaniei, că ar fi cerut la un moment dat ca străinii care locuiau de bună voie pe teritoriul român să renunțe la toate trăsăturile lor național–distinctive ca să se confunde cu vechii lor supuși; dar toate astea, cum s-a mai spus,nu sunt foarte clare, lipsind documente care să le ateste. Nu se poate spune nici că mișcarea lui Horia a avut un caracter confesional ortodox, deoarece deși ortodocșii formau majoritatea revoluționarilor, erau foarte mulți și uniți printre ei. Era însă o mișcare neîndoielnic națională, dar care, din păcate, era lipsită de un program precis, care cuprindea doar formule vagi și, dat fiind caracterul său popular, vedea restabilirea justiției sub forma pasională a răzbunării.

Fiscul din Transilvania da în arendă în general pământurile sale armenilor care nu menajau populația și o împilau cu exercitarea unor monopoluri, printre care cel mai grav era cel al

băuturilor. Ţăranii, obişnuiţi de atâta timp să-şi vândă îm mod liber produsele viilor şi ale livezilor, se revoltau adesea, mai ales la atât de desele bâlciuri; ordinea a fost restabilită în schimb prea târziu, fie din lipsa unui corp de poliţie în Transilvania, fie din cauza rivalităţilor care despărţea profund administraţia provinciei, din mâna ungurilor, de armata imperială constituită de nemţi.

La aceste nemulţumiri trebuiesc adăugate emoţia produsă de primul decret josephin de emancipare la 16 august 1783, care îngăduia iobagilor să se căsătorească, să exercite o meserie, să dispună de bunurile proprii fără binecuvântarea seniorului, precum şi aceea, chiar şi mai mare, produsă în 1784 de anunţul instituirii înrolării militare, prin care, se spunea cine intra în armată era scutit de orice servitute şi avea să devină stăpân deplin al propriilor pământuri. La aceste veşti, ţăranii români s-au prezentat în masă la recrutare, spre marea nemulţumire a nobililor unguri. Între timp, Horia adunase în jurul său, cu caracter realmente conspirativ, mai mulţi bărbaţi, legându-i cu aşa-zisa frăţie de cruce, carea avea în ţările româneşti, şi poate că mai are şi acum la ţară, o valoare mai sfântă şi mult mai solidă decât cea de sânge. În octombrie 1784 revoluţia a izbucnit. Horia, care fusese la Viena, credea că avea acceptul împăratului, ceea ce pare cu neputinţă; desigur a fost înşelat de imaginaţia lui atât de vie; fapt e că, la 28 octombrie din acel an, Cloşca i-a adunat la Brad pe ţărani şi a declarat, în numele lui Horia, că împăratul a dat ordin să-i înarmeze şi să-i adune la Alba Iulia, de unde aveau să ia arme din arsenalul imperial. Marşul a început din satele Curechiu şi Mestecăniş, s-a mărit pe parcurs, a invadat întreaga vale a Mureşului, arzând castelele nobililor şi masacrându-i pe proprietari. Cronici ale vremii, exagerând, binenţeles, faptele, vorbesc că armatele rebelilor numărau treizeci sau patruzeci de mii de oameni, dar trebuie să ne abţinem să luăm drept corect un asemenea număr; nu se ştiu nici măcar mişcările exacte ale acestei armate.

Revoluţia ar fi putut fi numaidecât înăbuşită, dacă nobilii ar fi dispus de armata imperială; dar Joseph al II-lea avea în schimb interesul să lase lucrurile să se desfăşoare o vreme, atât cât

să poată mai apoi să-şi impună mai uşor reformele sale. Mulţi nobili au avut timpul să fugă, din faţa revoltei care înainta, şi s-au refugiat la Deva, unde i-a ajuns somaţia lui Horia dea a-şi părăsi bunurile, care trebuiau împărţite între ţărani, să plătească impozite şi să nu mai recunoască titlurile nobiliare, abolite cu acest prilej. La acest punct clasa nobiliară, care până atunci respinsese reformele josephine, terorizată de masacrele la care asistase şi de groaza că n–au să poată rezista la Deva, a cerut ajutorul armatei imperiale. Împăratul a intervenit ca un pacificator, ca să-şi poată asuma apoi figura de reparator al relelor şi reformator constituţional şi social; armata imperială i-a învins repede pe rebeli care s-au risipit. Horia, urmărit de trădători, care fuseseră cumpăraţi cu aur greu, a fost prins la 27 decembrie 1784, şi puţin după aceea au avut aceeaşi soartă şi Cloşca şi Crişan. În închisoare cel din urmă a preferat să se sinucidă, în timp ce primii doi au fost condamnaţi să fie traşi pe roată şi sfâşiaţi în bucăţi la 28 februarie 1785 în prezenţa a 2500 de ţărani aduşi cu forţa din diverse regiuni din Alba Iulia. Represiunea a fost severă şi rapidă, dar în sfârşit a fost acordată o amnistie pentru toţi participanţii la rebeliune, zdrobită de două ori, militar şi prin uciderea capilor.

După potolirea răscoalei, Joseph al II-lea a iniţiat numaidecât două reforme, luând nişte măsuri care făceau imposibile noi mişcări. Judecătorii şi juraţii satelor româneşti trebuiau să fie persoane de o absolută supunere, care trebuiau să asigure pacea şi liniştea ţăranilor, şi aveau de aceea dreptul să intre în casele oamenilor chiar şi noaptea ca să le supravegheze mişcările; în cazul absenţei în timpul nopţii a vreunuia trebuia să se cunoască motivele acestui fapt şi să se prezinte probe pentru justificarea lor. Întrucât satele erau constituite din case foarte izolate şi răspândite, trebuiau să fie reconstituite de-a lungul străzilor principale ca să poată fi mai uşor supravegheate.

În caz de revoltă, familiile vinovaţilor trebuiau să fie deportate şi locul lor ocupat de elemente de încredere; cine trebuia să plece ca să ajungă în păduri îndepărtate ca să taie lemne, trebuia să aibă la el mâncare pentru două–trei zile; chiar păstorii nu puteau ţine

la ei brânză mai multă decât pentru o săptămână. Era interzis românilor să aibă arme şi să cumpere praf de puşcă, care putea să fie vândută doar de un anume negustor, adesea urmărit, şi doar în scopuri de vânătoare. Aceste măsuri cu caracter umilitor erau însoţite de altele, destinate să schimbe starea sufletească a românilor din Transilvania şi să împiedice prin asta izbucnirea oricărei revolte. A fost invitat episcopul sârb ortodox din Transilvania, Ghedeon Nichitici, ca să predice protopopilor respectarea îndatoririlor faţă de Dumnezeu şi faţă de puterea de stat, şi ca să fie asigurată executarea acestei dorinţe imperiale a fost instituit un registru de predici. Li s-a impus românilor obligaţia ca până la douăzeci de ani să frecventeze şcolile instituite anume pentru ei; şcolarii trebuiau să frecventeze clasele până la paisprezece ani, apoi până la douăzeci erau obligaţi să frecventeze şcolile speciale duminicale; dar acest lucru era mult mai uşor de ordonat decât de executat, din lipsă de profesori şi din cauza multelor obligaţii şi servituţii care grevau pe spinarea ţăranilor; cu toate acestea lucrul a avut importanţa sa, pentru că demonstra guvernului de la Viena că biserica ortodoxă din Transilvania, menită sub presiunea timpurilor ca pe ascuns să fie suprimată înainte de-a căpăta un caracter naţional, era capabilă să îndeplinească o sarcină care i se dăduse de a linişti sufletele ţăranilor revoltaţi, de a modifica obiceiurile şi de a înmuia ideile politice. Astfel, guvernul din Viena renega ideile sale primitive asupra acestei biserici şi o favoriza, poate fără să-şi dea seama, în evoluţia ei spre acea formă naţională, care a avuta aşa de mare rol în menţinerea vie în sufletul românilor a dorinţei de eliberare.

Puţin timp mai înainte, Joseph al II-lea publicase un alt decret de emancipare a Transilvaniei, suprimând numele odios de „iobag” şi înrobire a pământului, stabilind că şerbul, totuşi, nu putea fi lipit de pământ şi menţinut într-o condiţie servilă, ci că putea să vândă şi să cumpere tot ce voia, după ce-l va fi anunţat pe senior de intenţia sa. În felul acesta şerbii aveau să devină coloni, muncile lor, întru profitul seniorului, s-ar fi cuvenit să fie recompensate sau puse în contul zilelor de muncă obligatorie. Era vorba neîndoielnic de măsuri inspirate dintr-un sentiment profund de umanitate şi de dreptate, care se încadra

perfect, nu trebuie s–o uităm, în interesele absolute ale casei de Austria; alături de aceste măsuri mai fuseseră luate şi altele pentru stăvilirea privilegiilor şi intereselor celor trei naţiuni dominante; se abolise antica diviziune medievală a Transilvaniei în teritorii naţionale, comitate, districte, sedii, şi fusese împărţită în nouăsprezece comitate, în care români, unguri, saşi şi secui erau amestecaţi, fără dreptul nici unei particularităţi naţionale; pentru a interzice ca nemulţumiţii saşi, din cauza suprimării universităţilor (în sensul medieval al cuvântului), şi cei secui, pentru pierderea organizării lor militare speciale, să se răzvrătească în vreo răscoală, era suficientă miliţia imperială, care se dovedise atât de capabilă în cazul revoltei lui Horia. s-a ajuns până acolo, încât s-a interzis folosirea numelui de sas, s-au confiscat arhivele acestei naţiuni şi tezaurul i-a fost încorporat în trezoreria provincială. Pare la prima vedere că românii, care nu aveau nici un privilejiu de apărat, aveau numai de câştigat de la reforma josephină; dar nu trebuie uitat că naţiunea română, care s-ar fi cuvenit să se bucure de toate noile drepturi, era compusă din ţărani care posedau puţine pământuri şi nu aveau bani, influenţă, conştiinţă politică şi organizare; că ceea ce dispărea cu un decret rămânea totuşi în practica vieţii pentru nevoile economice riguros inexorabile ale unei societăţi care nu se bucurase de nici o schimbare. Servii, liberaţi, rămâneau, în realitate, aceiaşi din cauza nevoilor lor economice, prin obişniuta tendinţă omenească a seniorilor de a nesocoti legile care-i deranjau; ca să fie cu adevărat liberi s-ar fi cuvenit să le se dea banii necesari ca să susţină povara, foarte grea din punct de vedere economic, de a fi liberi.

Toate bunele măsuri legislative adoptate de Joseph al II-lea aveau să naufragieze foarte curând. Începea un nou război civil cu turcii, în alianţă cu Ecaterina a II-a, pentru a împărţi împreună domeniile imperiului otoman. Dar dacă Rusia a găsit felul cum să-şi învingă duşmanul secular, imperiul austriac nu a avut acelaşi noroc, ba chiar în Banat, acelaşi Joseph al II-lea a trebuit să fugă din faţa duşmanului victorios, marele vizir Iosuf; momentana posedare a Valahiei şi a unei părţi din Moldova nu putea şterge amintirea înfrângerii suferite.

Declanşându-se Revoluţia Franceză, împăratul Austriei, preocupat să-şi păstreze tronul, a trebuit să se grăbească să încheie pacea cu turcul la Svichtov în 1791, restituindu-i sultanului provinciile ocupate; dar deja din ianuarie 1790 împăratul trebuise să revadă, în sens restrictiv, reformele adoptate cu acea **„revocatie ordinationus"** care era o adevărată sinucidere politică; pentru Transilvania însemna reîntoarcerea la sistemul feudal unguresc şi completa aservire a românilor. Mort puţin după aceea împăratul, i-a urmat fratele său, Leopold al II-lea, care era departe cu mult de a poseda calităţile politice ale înaintaşului său. Războiul împotriva Franţei revoluţionare trebuia să absoarbă toate energiile sale şi lui trebuia să-i sacrifice celelalte interese mai puţin urgente, printre care, desigur, cele ale românilor din Transilvania; a trebuit să facă apel la toate privilegiile pe care Joseph al II-lea îşi închipuise că le poate înlătura şi care în realitate erau încă puternic în vigoare. Saşii, adunaţi în adunare naţională la Braşov, şi-au urmărit, fireşte, interesele lor, şi nu s-au ocupat de altceva, chiar declarându-se că sunt împotriva, în numele propriilor lor libertăţi, anulării înrobirii pământului; dieta Transilvaniei, adunată la Cluj la 21 decembrie 1790, ale cărei şedinţe au durat mai multe luni, a luat în schimb hotărâri care au fost foarte importante pentru români. Dintre cei 332 membri ai dietei, numai o sută erau electivi, în timp ce ceilalţi erau acolo din cauza poziţiei lor sociale, politice şi economice; printre ei era un român, episcopul unit Ioan Bob, care reprezenta nu naţiunea română , ci religia catolică de rit grec–unit. Dieta a căpătat numaidecât un caracter aproape revoluţionar: majoritatea ungurească, formată din nobili, a impus limba ungară ca limbă oficială în protocoale adunării; în obişnuita formulă de omagiu nu s-a mai menţionat administraţia imperială şi s-a ajuns chiar să se formuleze principiul, de evidentă influenţă franceză revoluţionară, că în timpul lucrărilor dietei puterea executivă nu putea să aparţină în exclusivitate funcţionarilor suveranului. S-au iscat tulburări în ţinuturile locuite şi de secui pentru ideea care se vehicula în legătură cu anexarea Transilvaniei la Ungaria, care era atât de deosebită de ei prin funcţii şi tradiţii: secuii şi saşii se temeau să nu–şi piardă propriile situaţii constituţionale,

ce ungurii din Transilvania vedeau în anexare victoria sigură a propriului partid. Din fericire împăratul Leopold era pentru diviziunea practică între cele două provincii din stăpânirea sa, declarându-se chiar în favoarea unei Transilvanii membre a coroanei Ungariei cu o administrație separată.

Aceste pretenții de supremație ungurească în Transilvania, care ajungeau prin lucrările și ideile unor autori istorici precum Cornides, Benkö, Bel, Katona să propună chiar încorporarea principatelor Moldovei și Valahiei la regatul Ungariei, în vana și sterila tentativă de reconstituire a unei Ungarii medievale, nu puteau să găsească decât opoziția românilor din Transilvania; și de data aceasta mișcarea n–a mai pornit de la țărani, ci de la activitatea literară a principalilor reprezentanți ai claselor intelectuale românești. Ideile Școlii Ardelene, prin mijlocirea circulației manuscriselor marilor scriitori, cu publicarea cel puțin în parte a istoriei române a lui Clain și Șincai, cu discuțiile între învățați, cu simplele cărți școlare și cu calendarele, pătruseseră în spiritul literaților și poporului român din Transilvania; istoria română, trecutul glorios al principatelor române, continuitatea română în Dacia Traiană erau acum noțiuni curente în Transilvania, unde vedem un ciudat, dar semnificativ, reflex în reînflorirea numelor tipic romane ca Ovidiu, Traian, Virgiliu, Marius etc., în antroponomastica română transilvăneană. Dacă la toate acestea mai adăugăm și principiile revoluționare ale secolului al XVIII-lea, care circulau nu numai în principatele române, ci și în Transilvania, nu putem să nu ne gândim că nu era suficient material pentru români ca să-și reclame propriile drepturi constituționale.

Că spiritul filosofic revoluționar francez pătrunsese și printre românii din Transilvania se vede ușor din faptul că încă din 1793 se formase la Sibiu o societate română care avea ca scop publicarea unui ziar în propria limbă; era vorba chiar și de publicarea unei biblioteci enciclopedice în românește, evident, copie a Marii Enciclopedii Franceze; proiectul pornise de la Molnar, oculist la Universitatea din Cluj și fratele acelui Popa Tunsu, care fusese tuns în public, cum am mai spus, în semn de batjocură; el își asigurase concursul și al unor personaje ecleziastice din prin-

cipatul Valahiei, care simpatizau cu doctrina revoluționară franceză. Dacă lucrul acesta nu s-a înfăptuit n–a fost din vina promotorilor: Viena veghea cu ochii mari deschiși aceste manifestații mult prea neplăcute, dar semnificative, pentru că reuneau pentru prima dată pe cărturarii români fără deosebire de granițe politice și divergențe religioase, care erau pentru prima oară uitate în numele noilor idei revoluționare și antireligioase.

În orice caz nu aceasta a fost calea aleasă pentru a protesta. Era nevoie să se facă cunoscută la Curtea de la Viena dorința poporului român, ceea ce a fost făcut printr-un memoriu ce expunea situația românilor și care a ajuns la Viena în luna lui martie 1791 prin poștă, ca să se evite nedoritul control al organelor administrative transilvănene. Acest memoriu, cunoscut sub numele de **„Suplex Libellus Valachorum"**, fusese redactat în limba latină și în formă anonimă de un funcționar imperial, Iosif Meheș, și avea semnătura clerului, a nobilimii și a laicilor din întreaga națiune română din Transilvania, **„clerus nobilitaris civicusque status universae nationis in Transylvania valachicae"**, fără ca să fi existat vreun cuvânt despre confesiunea religioasă a compilatorilor, ceea ce fusese până atunci forma esențială de manifestări de acest fel; și lucrul acesta se înțelege când ne gândim că cei doi inițiatori ai întreprinderii erau episcopul ortodox Gherasim Adamovici și episcopul unit Ioan Bob. În memorial se susținea că națiunea română era autohtonă, și în consecință cea mai veche din Transilvania, cea care fusese prima care se bucurase de toate drepturile politice, economice și sociale, și care apoi fusese deposedată de ele, în ciuda majorității sale numerice, menținute de-a lungul secolelor și care, în recensământul din 1760, reprezenta două treimi din populația întregii provincii; se cerea, așadar, să fie recunoscută ca a patra națiune din țară, împreună cu ungurii, sașii și cu secuii, cu atât mai mult cu cât, în afară de cele două regimente de apărare a frontierei – **Grenzer** – recrutați exclusiv dintre români, soldații din celelalte regimente erau pe trei sferturi români, în timp ce o treime era în cavaleria secuilor; în plus se făcea observația că în Banat drepturile românilor colonizați aici erau recunoscute ca egale cu cele ale sârbilor, motiv pentru care era nedrept ca în propriul

teritoriu de origine românii să trebuiască să aibă o situaţie inferioară; multe dintre argumente adoptate pentru susţinerea tezelor româneşti fuseseră extrase din cel mai vechi cronicar ungur cunoscut sub denumirea de **„Notarul anonim al regelui Bela"**, care mărturiseşte existenţa românilor în Transilvania în epoca sosirii ungurilor pe aceste locuri. Se cerea în fine restaurarea drepturilor politice şi civile egale cu cele ale altor naţiuni pentru preoţii şi laicii celor două confesiuni religioase române, unită şi ortodoxă, o parte proporţională de slujbe în administraţia de stat şi restabilirea numelor româneşti, ale locurilor unde locuiau în majoritate români. La urmă se cerea convocarea unui congres general pentru studierea detaliilor.

Leopold al II-lea a primit memorialul cu simpatie şi l–a trimis dietei transilvane ca să găsească modul de a-i ajuta pe români, măcar în problema egalităţii religioase şi educative. La 21 iunie 1791 memorialul a fost citit în mod solemn în dietă, reunită anume, într-o tăcere de-a dreptul funebră; într-un jurnal al său, un deputat din Deva scria că pe toate figurile colegilor săi se citea o mare consternare şi că înainte de a se fi terminat lectura s-a dat semnalul unui incendiu, din cauza căruia toţi deputaţii au dat fuga spre uşi, dar au fost împiedicaţi de baronul Wesselényi care le-a ordonat să rămână pe locurile lor, pentru că şi în aulă era un incendiu, chiar mult mai periculos decât cel din afară care trebuia stins numaidecât. Dieta, faţă de argumentele istorice aduse de români, şi-a reluat atitudinea pe care o avusese şi în 1744 împotriva episcopului Maior, şi a declarat că mai întâi avea nevoie de un raport al unei persoane competente, însărcinându-l cu aceasta pe istoricul sas Karl Joseph Eder să studieze memoriul pentru a-l verifica şi respinge. În aşteptarea respingerii dieta califica raportul ca fiind opera unor aţâţători la neînţelegeri, afirma că românii erau străini în Transilvania, pentru că emigraseră de mult din ea şi că într-un fel puteau fi admişi să împărtăşească situaţia socială a celorlalţi cetăţeni indigeni, numai pentru că dieta se supunea dorinţelor Curţii, că episcopul ortodox putea fi recunoscut legal ca fiind şeful confesiunii sale şi că ea putea să se exercite liber **„ad istar reliquorum incolarum"**, că se puteau înfiinţa şi două seminarii pentru cele două religii, cea

catolică-unită şi cea ortodoxă, dar că era cu totul imposibil ca să fie recunoscuţi drept a patra naţiune şi religia ortodoxă ca religie egală cu celelalte.

Admiterea poporului român la egalitatea cu celelalte naţiuni a fost apoi negată pentru că, se afirma, constituţia Transilvaniei nu se baza pe naţionalitate, ci pe nobilimea ungurească, întrucât un nobil de origine germană, sau slavă sau română aparţinea nobilimii ungare; „nobilul de origine română se bucură de aceeaşi libertate şi de aceleaşi privilegii cu nobilii unguri şi secui; oamenii liberi au aceeaşi libertate şi suportă acelaşi impozit aparţinând oricărei naţiuni, şi la fel şerbii sunt supuşi la aceleaşi obligaţii"; nu se spunea, însă, că românii aparţineau în marea lor majoritate acestei a treia categorii şi că foarte puţini erau, printre români, cei care puteau dobândi grade de nobleţe. În ceea ce privea educarea poporului, se cădea de acord că, înfiinţându-se şcoli, naţiunea română, încă necioplită şi incultă, ar fi devenit mult mai utilă patriei căpătând noţiunile salvatoare care formează cetăţeanul şi creştinul; se opina ca tulburările recente, ca aceea a lui Horia, se putuseră afirma numai din ignoranţa preoţilor „adesea autori ei înşişi de delicte", şi de aceea părea că este necesar să li se îmbunătăţească educaţia. Dieta mai insista destul de mult, poate pentru că aşa se credea că se poate rezolva problema română din Transilvania, la renunţarea definitivă a viziunii românilor liberi şi în condiţie de a-şi putea ajuta fraţii transilvăneni în lupta lor, pentru că Viena se decisese să cucerească Moldova şi Valahia, revendicându-le ca vechi feude ungureşti. Se gândea astfel că tot ceea ce fusese făcut ar fi putut satisface dorinţele legitime ale românilor. Dar se greşea. Episcopii Adamovici şi Bobb au fost însărcinaţi să se prezinte personal la curtea din Viena să pentru a insista în recunoaşterea constituţională a naţiunii române, dar pentru că Bobb şovăia, la 14 septembrie 1791 o adunare de protopopi de rit grec unit i-a dat însărcinarea obligatorie de a merge la Viena ca să protesteze împotriva afirmaţiilor şi atitudinii dietei; s-a vorbit chiar de o adunare naţională română alcătuită din toţi nobilii, tot clerul, soldaţii şi poporul. Episcopii s-au dus la Viena şi au prezentat, în numele interesului naţiunii lor, o petiţie care poartă data martie 1792 şi

care i se adresa direct noului împărat, Francisc al II-lea, care-i urmase cu doi ani înainte lui Leopold al II-lea; în ea se susţineau din nou punctele deja consemnate în **„Suplex Libellus Valachorum"** şi se cerea, în afară de ce se mai ceruse, instituirea unui sinod naţional românesc asemănător celui pe care–l aveau sârbii, care trebuia să fie garantat în libertatea sa de o gardă militară imperială. Situaţia curţii imperiale de la Viena era delicată; era în ajunul procesului lui Ludovic al XVI-lea în Franţa şi revoluţionarii dobândeau mari succese asupra armatelor austriece şi prusace: Viena avea tot interesul să nu suscite alte neplăceri pentru a mulţumi naţiunea română; de aceea celor doi episcopi li s-a refuzat dreptul de a reprezenta naţiunea lor şi au fost declarate inadmisibile acuzaţiile împotriva dietei. Dar acţiunea episcopilor nu s-a terminat cu aceasta; nu s-au descurajat şi s-au întors la datorie cu o a treia petiţie, în iulie din acelaşi an 1792. Acţiunea lor a fost fără îndoială una din cele mai frumoase şi mai nobile care au fost făcute vreodată pentru libertatea românilor din Transilvania; începeau prin a afirma dreptul lor religios de a reprezenta propria naţiune, se scuzau că putuseră să folosească prima dată cuvinte impropii pentru starea Transilvaniei şi se declarau gata să retragă eventualele cuvinte bătăioase, din respectul pe care–l purtau suveranului, dar declarau dreptul lor de a condamna, în numele religiei, atitudinea naţiunilor privilegiate care, cu căderea reformei josephine, reîncepuseră să asuprească naţiunea cea mai numeroasă, negându-i cele mai legitime drepturi; erau de părere că singurul mod de a împiedica tulburările era acela de a recunoaşte deschis drepturile românilor şi că era de datoria celor care de secole îi supuseseră, umiliseră şi chinuiseră, să dovedească, prin această recunoaştere, că vor pacea între naţiunile care coabitau în Transilvania.

Rezultatul a fost şi de data aceasta negativ: criza care se abătuse asupra Europei făcea să treacă pe locul al doilea toate reformele, chiar şi pe cele mai drepte şi mai necesare; dar acţiunea onestă şi meritorie a celor doi episcopi lăsau poporului român moştenirea unei averi morale şi amintirea unui act de curaj naţional, care valora mult mai mult decât ranchinoasele acţiuni ale dietei şi decât timidele concesiuni ale curţii vieneze.

Capitolul IX

DE LA REVOLUȚIA FRANCEZĂ PANĂ LA 1848

În perioada care a urmat celei descrise în capitolul precedent, timp de treizeci de ani, toată atenția casei de Austria a fost concentrată asupra războiului împotriva Franței, în epoca revoluționară și cea napoleoneană. Aceasta nu vrea să spună că în Ungaria și în Transilvania lucrurile au mers în liniște, fără tulburări; chiar în Ungaria se poate cita ca exemplu încercarea lui Ignație Martinovici, care, ajutat de elemente croate, slovace și poloneze, visa să așeze statul unguresc pe baze moderne, democratice; dar dacă asemenea tentative erau imposibile în Ungaria, cu atât mai imposibile puteau fi în Transilvania, unde nobilimea maghiară, obișnuită să ducă o viață de plăceri, de banchete, de aventuri amoroase, de vânători, care o amintea foarte mult pe aceea a castelelor medievale, era refractară mișcării intelectuale, aflată la baza Revoluției Franceze.

În acea epocă românii au fost aproape sleiți de recrutările militare care înghițeau fără încetare nenumărați oameni în luptele duse împotriva lui Napoleon, trimiși să moară pe câmpurile de bătaie din Europa; cei care rămâneau acasă erau ruinați economic de pretențiile enorme ale fiscului care înghițea în continuu enorme sume de bani pentru a susține luptele, de subdezvoltarea economică a satelor lor, de introducerea monedei de hârtie care s-a devalorizat numaidecât. Încă mai trăiau, dar în condiții extrem de precare, corifeii Școlii Ardelene: Clain, bătut și oprimat de episcopul lui, ajunsese corector pentru cărți românești tipărite cu alfabet chirilic, în tipografia Universității din Buda, ca și când

destinul ar fi vrut să–şi bată joc de el, cel care visase întotdeauna româna scrisă cu litere latine şi pregătise anume pentru asta o reformă ortografică; îi urmase în slujbă Maior, care devenise apoi protopop la Reghin, aproape de Bistriţa, deşi n–ar fi făcut deloc figură proastă, prin ştiinţa sa şi prin ardoarea sa apostolică, la o catedră epicsopală; Şincai, cel mai nefericit dintre toţi, şi din cauza caracterului său bătăios şi aprig, ajunsese până la urmă institutor în casele conţilor Vass şi Czege.

Dar un spirit nou luase naştere din lucrările celor trei fondatori ai şcolii, spirit care–i ducea pe tineri, care-şi terminau studiile în timpul acestei perioade critice pentru stat şi căutau să-şi găsească de lucru în administraţia imperială sau în organizaţia ecleziastică a propriei naţiuni, făcând agitaţie politică şi mari visuri de viitor; putem aminti de Ioan Budai–Deleanu, autor de satire şi de memorii politice inspirate din ideile reformatoare ale împăratului Joseph al II–lea, literat bine apreciat, cunoscător al limbii italiene şi influenţat în lucrările sale de scriitorii noştri din secolul al XVI–lea, ajuns până la urmă funcţionar imperial pe lângă tribunalul nobiliar din Galiţia; apoi de Gheorghe Lazăr, fiul unui şerb aparţinând familiei contelui Bruckenthal, pe care l-am găsit guvernator al Transilvaniei între 1774 şi 1787, născut la Abrud pe valea Oltului care, recomandat împăratului pentru mintea sa strălucită, a putut să studieze cu o bursă luată din fondurile bisericii ortodoxe române, deoarece Francisc al II–lea visa să faca din ele şeful bisericii ortodoxe. Lazăr, care făcuse mai multe studii la Viena, unde dăduse la tipar manuale şcolare, întors în ţară, a început de fapt să ţină lecţii la Seminarul din Sibiu, dar spiritul său luminat l–a pus în dificultate cu ceilalţi profesori, care l–au denunţat pentru idei contrare bunei vieţuiri de stat, pentru că urase, nu o dată, cu paharul în mână, noroc lui Napoleon Bonaparte. A trebuit să fugă în Valahia, unde numaidecât a fost angajat la Bucureşti ca profesor de matematică, a organizat un învăţământ naţional pe baze moderne şi a muncit atât de mult în vederea realizării acestui ideal încât a murit de epuizare încă tânăr. Se mai pot aminti de asemenea şi numele lui Moise Nicoară, bănăţean, spririt ciudat şi neliniştit, care n–a putut da tot ceea ce

se aştepta de la el, precum şi Paul Iorgovici, unul din primii gramaticieni români, entuziast răspânditor al ideilor revoluţionare franceze. Alături de ei trebuie să adăugăm şi numele multor români care apar pe listele de abonamente de cărţi şi reviste germane şi ungureşti între 1800 şi 1820 şi care arată că un mare număr de români studiau în epoca aceea dreptul ca să intre în administraţia imperială, sau medicină, filozofie şi teologie. Toţi aceştia puteau, cu studiile şi cu viziunea lor spirituală lărgită, care rezulta din aceste studii, să aducă deci mari avantaje naţiunii române; îi anima un spirit comun şi se nădăjduia în sfârşit să dispară periculoasa separare care provenea din deosebirile religioase; dovadă este o carte scrisă de un canonic de rit unit din Oradea, Niceta Horvat, publicată la Viena în 1787, care apăra ritul grec–unit împotriva acuzaţiilor aduse de ortodocşi, dar în acelaşi timp voia să demonstreze că ortodocşii nu erau nici eretici, nici schismatici.

Cu toate acestea, pentru o oarecare perioadă de timp, nici biserica unită, nici cea ortodoxă n–au avut la conducerea lor persoane cu iniţiativă, capabilă să îndeplinească misiunea de a conduce poporul român la insurecţie. După ceea ce făcuse pentru **„Supplex Libellus"**, se pare că Bobb se retrăsese în tainiţa funcţiilor sale strict eclziastice şi aşa a rămas până la moartea sa din 1830.

Condiţiile bisericii ortodoxe erau încă precare: din 1796 până în 1810 a fost condusă de trei vicari, Ioan Popovici de Hondol, Nicolaie Huţovici şi Aaron Budai, mediocri ca inteligenţă şi lipsiţi de autoritate. Când în 1810 împăratul s-a gândit să dea un episcop ortodox bisericii ortodoxe, noul prelat, Vasile Moga – fost paroh de Sas–Sebeş, om foarte integru, cunoscător într-ale dreptului, constituţiei şi într-ale obiceiurilor poporului său – nu părea omul pe care românii să–l aştepte: numit „episcop al celor neuniţi de rit grec din Transilvania", cu rezidenţa la Cluj, sub supravegherea guvernului, a obţinut, după lungi tratative, permisiunea de a–şi putea transfera sediul la Sibiu, lângă cunoscuta Companie de comerţ a grecilor, care deznaţionalizaţi acum trebuiau să dea românilor acea bogată burghezie care încă lipsea.

La Sibiu, Moga a deschis acel seminar în care am văzut că a predat Lazăr; era o trebă modestă, se preda ceva maghiară, ceva română şi ceva latină, aritmetică şi nişte lecţii privitoare la religie şi cult, şi preoţii care ieşeau de aici, din cauza modestelor cunoştinţe pe care le căpătau, nu erau în măsură să pregătească o nouă eră pentru poprul. român. La această operă, în schimb, năzuiau în taină, dar cu asiduitate, Şcolile elementare care fuseseră fondate de Joseph al II–lea şi la care a năzuit câtăva vreme în Transilvania chiar Şincai „director şi catehist al şcolilor normale din Blaj", zise şi şcoli naţionale române, pentru a le distinge de cele sârbeşti care funcţionau în Banat şi chiar în Transilvania; la puţini ani după fondarea lor, aceste şcoli româneşti, erau mai multe de trei sute, şi Şincai le-a dat o întreagă serie de manuale de gramatică, de aritmetică, de istorie, de ştiinţe şi de religie etc. Directorii care i-au urmat lui Şincai, Dumitru Eustatievici, Radu Tempea şi Gheorghe Haines, chiar dacă n-au fost la înălţimea lui, au lucrat cu pasiune la dezvoltarea şcolilor lor. În afară de numeroase cărţi pentru aceste şcoli, se pregăteau şi altele pentru şcolile superioare, precum erau retorica şi filosofia lui Clain, logica lui Baumeister şi istoria universală a lui Millot, tradusă de însuşi Clain.

Alături de aceste şcoli, mai erau şi cele create pentru soldaţii de forntieră, acei **Grenzer**, la Haţeg, Năsăud, Bistriţa şi Sibiu, şi şcolile normale pentru pregătirea profesorilor, dintre care prima a fost fondată la Arad, cu profesori români, şi o alta, în 1807, în Banat, pentru copiii de **Grenzer**. Şi Banatul avea şcolile sale naţionale române organizate pe la începutul secolului al XIX–lea, cum s-a mai spus, după modelul celor sârbeşti, şi primul director a fost acel Dumitru Ţichindeal care a tradus în româneşte, localizându-le, basmele creatorului literaturii moderne sârbeşti, Dositeu Obradovici.

Românii din Transilvania ar fi putu primi ajutoare culturale de la confraţii lor de dincolo de Carpaţi, din principatele dunărene, pe atunci în plină dezvoltare culturală de influenţă occidentală şi franceză, dacă imperiul nu s-ar fi gândit să-i izoleze de fraţii lor care trăiau aproape liberi sub blândul protectorat al turcilor.

Izolarea era severă şi dură, şi aproape completă, aşa încât existau români din Moldova şi Valahia care păreau să ignore existenţa românilor din Transilvania: de exemplu, cei doi boieri valahi Barbu Ştirbei şi Dinicu Golescu, care treceau în anii aceia prin Transilvania şi vorbeau de ea în descrierea călătorilor lor, nu amintesc de fraţii lor oprimaţi; dacă exista vreo comunicaţie peste Carpaţi asta se datora doar comerţului; e de ajuns să amintim numele comerciantului di Sibiu, Hagi Constantin Pop, care era în legătură cu boieri olteni şi aducea cărţi ortodoxe episcopilor de Râmnic şi de Argeş. Dar pe de altă parte există şi exemplul judecătorului supleant Johan Horvat, aparţinând regimentului româno–iliric din Banat, care se adresase voievodului fanariot din Muntenia Mihail Şuţu, în 1785, ca să obţină îngăduinţa de a publica o lucrare juridică a lui în tipografia episcopală din Râmnic, şi a cărui scrisoare s-a găsit în arhivele din Bucureşti încă închisă.

Cu toate acestea când boierul Alexandru Calimachi şi deja amintitul Dinicu Golescu au avut ideea de a fonda în Valahia şcoli moderne, s-au adresat românilor din Transilvania şi cel carea a fost chemat de Golescu şi avea să devină după aceea unul din scriitorii renaşterii româneşti, Florian Aaron, era originar dintr–un sat vecin cu Sibiul. Şi tot din Transilvania şi de la Sibiu pornea ideea negustorului Caracalechi, grec de origine, dar complet românizat, de a importa în Muntenia cărţi tipărite pentru români în tipografia de la Buda, şi de a deveni el însuşi editor pentru a satisface gustul literar al boierilor români. Dar totul se limita la atât şi într-adevăr nu era mult.

Adevărul e că nici pătura cultivată a românilor din Transilvania nu avea contacte cu învăţaţii din Moldova şi Muntenia; dacă-i luăm pe cei trei fondatori ai şcolii latiniste, observăm că în timp ce operele lor publicate sau chiar în manuscris erau cunoscute numai în micul cerc al câtorva erudiţi de dincolo de Carpaţi, ei personal n–au trecut niciodată frontiera către fraţii lor, nici n–au coborât vreodată în câmpia valahă sau în Moldova; fapt este că în Trasilvania cultura privea doar spre imperiul austriac, adică spre Viena, şi pentru românii de rit unit, chiar şi spre Roma, în timp ce în cele două principate de influenţă occidentală

preocuparea declarată era pentru Franţa; era vorba deci de două luni spirituale, dacă nu opuse, cel puţin străine una de alta. Aşa încât în 1820, când mitropolitul moldovean Veniamin Costache l-a însărcinat pe Gheorghe Lazăr să cheme din Transilvania patru profesori de latină pentru seminarul de la Socola, faptul a fost o adevărată noutate; împreună cu cei patru, care au fost: Vasile Pop, Ioan Costea, un Manfy şi un Bob, rudă cu episcopul de la Blaj, a fost adus din Făgăraş şi acel Ioan Codru Drăguşeanu, care a stat apoi multă vreme la Paris şi a venit şi în Italia şi şi-a descris călătoriile cu un fin sens de observaţie şi de ironie bunăvoitoare. După aceasta, chemarea de profesori şi educatori din Transilvania a devenit aproape o modă: amintim numele lui Radu Tempea, care a venit să predea la seminarul din Râmnic, al lui Gabriel Munteanu, care a fost chemat să predea la Buzău, al lui David Almăşeanu învăţător la Vălenii de Munte, al lui Ioan Trifu, care şi-a schimbat numele de familie cu cel de Maiorescu şi a fost profesor la Craiova, al lui Nicolaie Bălăşescu, profesor la seminarul din Bucureşti şi autorul unui foarte bun dicţionar latin–român, al juristului Bojincă, român din Macedonia, al lui Eftimie Murgu, venit din Banat şi care a contribuit la reformele şcolii din Muntenia etc. Şi s-ar putea continua. Toţi aceştia au adus iluminata experienţă pe care românii din Transilvania, o făcuseră în şcoală şi care au fost adevăraţii fondatori ai metodei de învăţământ românesc. În viaţa publică şi privată din cele două principate poate nu totul era pe placul românilor din Transilvania, dar din ea au învăţat să cunoască un stat naţional român, o armată naţională română, o literatură născându–se cu interesul naţional, şcoli în care unica şi definitiva limbă de predare era româna; au găsit deci în act, chiar dacă cu neajunsuri care se pretau la critici, realizarea visului de libertate naţională a poporului din Transilvania, ceea ce trebuie să fi produs o impresie foarte puternică asupra sufletelor lor, asupra propriei lor mentalităţi şi asupra relaţiilor lor cu ţara transilvană de origine.

Activitatea culturală a românilor din Transilvania se limitase până la sfârşitul secolului al XVIII–lea la prea puţin lucru, la acele calendare populare, care au avut atâta succes în întreg orientul, dar care în Transilvania nu erau citite decât de negustori, de preoţi,

de meseriași, de acei țărani care spre sfârșitul secolului merseseră la școală și învățaseră să citească; aceste calendare nu erau mare lucru în realitate; ofereau unele informații cu caracter economic rural, scurte povestioare morale, unele date istorice, prevederea timpului, dar absolut nimic care să poată sluji la o educație politică sau chiar la un început al acesteia. Încercarea de a publica un ziar pentru românii din Transilvania, cum am văzut, eșuase, și totuși anunța nevoia de ceva care să poată satisface nou–născutul gust pentru lectură care se manifesta printre români și care era o consecință firească a acțiunii de a pune pe picioare școlile dorite de Joseph al II–lea.

De afacerea aceasta se interesau comerciantul Orghidan și tipograful sas Gott care s-au angajat să publice în 1835, de fapt și anul apariției, un ziar pentru românii transilvăneni care a avut drept titlu **„Gazeta de Transilvania"** și apoi, în 1838, o revistă **„Foaie pentru minte, inimă și literatură"** care au fost redactate de George Barițiu, pe atunci având douăzeci și cinci de ani și profesor la școala copiiilor de negustori din Brașov, ajutat de Ioan Barac, care traducea în versuri sprintene și înaripate legendele romanice germane, precum și de anumiți tineri, proaspeți absolvenți universitari. Pentru ca atât ziarul cât și revista nu erau angajate în crearea unei conștiințe politice, guvernul le–a lăsat în pace. Cele două publicații cu stilul lor simplu, clar, viu și popular, puteau pătrunde în rândurile poporului aducându-i, prin articolele sale de caracter moral, istoric, științific, un adevărat avantaj cultural; problemele politice erau tratate cu tact, aducându-se informații din state străine, care în mod direct n-aveau nici o legătură nici cu Austria, nici cu Ungaria și nici cu Transilvania, dar care puteau servi ca exemplu pentru ceea ce se urmărea să se spună. Întrucât munca era grea și imposibil să fie executată de puțini oameni, Barițiu a trebuit să caute și alți colaboratori în Trasilvania ceea ce a putut imprima tinerilor, care lucrau cu el, o mentalitate comună în scopurile unei acțiuni unice; nefiind suficientă nici colaborarea acestora, el a trebuit să se îndrepte către literatura periodică cu caracter cultural care se publica în perioada aceea în Moldova și în Muntenia, adică la

Iași și la București, ca să găsească acolo poezii, articole, nuvele, inițiind astfel, fără ca Austria să bănuiască, formarea conștiinței naționale a tuturor românilor de-o parte și de alta a Carpaților, care avea să ducă la războiul de eliberare din 1916.

Cu aceasta preocupările națiunii române transilvănene se adresau școlii și literaturii; dar se gândeau și la biserică, cum o demonstrează petiția prezentată împăratului de românii din regiunea Arad în 1841, care cereau crearea unei biserici ortodoxe cu caracter național românesc și separată de cea sârbească. În această petiție, care este foarte importantă pentru caracterul său naționalist, se invoca ceea ce s-a spus mai sus, anexându-se statistica diocezelor ortodoxe din Arad din 1777 care atesta mai mult de 480 de preoți români și 126 de dascăli, în timp ce în districtul vecin de la Timișoara existau 287 de parohii românești, și în același district la Vrsac, unde sârbii erau în majoritate la orașe, erau 239 preoți români în sate; era, așadar, argumentul majorității populației care era invocat, dar se invoca și celălalt, al șederii străvechi a românilor și în Banat, susținând că românii, care locuiau vechea Dacie, înaintea venirii ungurilor, erau evident mult mai vechi în teritoriul lor, și că numai prin indolență își pierduseră libertatea și drepturile politice. Mult mai târziu, în 1843, episcopii ortodox și grec unit din Transilvania îi prezentau împăratului o nouă plângere împotriva abuzurilor săsești care voiau să împiedice dezvoltarea românilor în teritoriul propriu. În toată această perioadă e clar că lupta politică izbucnea numai din pricini religioase; dar nu pentru încă multă vreme.

Cauza trecerii luptei naționale de pe teritoriul religios pe cel civil și politic se datorează încă o dată nobilimii maghiare, care din dorința de a scăpa din strânsoarea imperialismului austriac și de tendințe nivelatoare germanizante ale Casei de Austria, își relua lupta pentru propriul ideal, care încă mai era Ungaria lui Ludovic cel Mare și a lui Matei Corvin, pentru a restabili, în condiții moderne, exclusivismul național și asimilator al tuturor celorlalte națiuni, un stat puternic și capabil să reziste, în anacronica sa constituire medievală, la nemulțumirile interne și la luptele externe. Inima acestei mișcări a fost contele Széchenyi,

care a fost şi fondatorul Academiei ungare, om cu o onestitate fără pată, de o energie nemărginită şi mândră, care a exercitat o influenţă decisivă asupra întregii epoci, care a dat romantismului literar unguresc impulsul de a trece de la vise la acţiune, şi care a ştiut să ridice forţele naţionale pentru realizarea idealului în care credea cu tărie, şi anume că ungurii fuseseră aleşi de Dumnezeu ca să domine toate popoarele aflate la frontierele lor, de la Marea Neagră până la Adriatica. În jurul acestui om cu adevărat excepţional s-au ivit poeţi şi oameni de acţiune care l-au ajutat să răspândească în mijlocul poporului unguresc ideile sale, ca Wesselényi, care nu voia să recunoască slavilor şi românilor decât dreptul de a-şi folosi limba lor numai în familie şi susţinea ca înainte de a pretinde drepturi politice ei trebuiau să devină unguri, urmaş prin aceasta al ideilor poetului Vörösmarty care proclamase că orice om care trăieşte pe pământ şi sub bolta cerului trebuia să fie ungur.

În 1834, dieta ungurească îşi reluase şedinţele în aşa fel încât să funcţioneze ca parlamentele din occident, şi de acest fapt au profitat urmaşii lui Széchenyi pentru a pune în practică ideile maestrului. În Transilvania, ca şi în Ungaria, ungara a devenit limbă oficială chiar şi în tribunale, toată procedura era făcută în acea limbă şi aşa şi toate comunicările cu guvernul central şi cu serviciile periferice. În 1836 preoţii au fost obligaţi să ţină un registru de stare civilă în limba ungară în comunele în care această limbă era folosită în predici; în 1840 s-a ordonat să se transcrie în limba ungară actele tuturor registrelor de stare civilă, fără nici un fel de excepţie; cine nu cunoştea destul de bine limba statului nu putea să concureze la treburile ecleziastice; se recomanda învăţătorilor să înveţe numai limba ungurească şi în această limbă se făceau grădiniţe de copii pentru a-i deznaţionaliza cât mai repede pe micii viitori cetăţeni unguri ai Transilvaniei. Wesselényi aştepta de la acest lucru o completă deznaţionalizare a românilor, saşilor, sârbilor şi a slavilor în general într–o perioadă de douăzeci de ani.

După moartea episcopului Bobb în 1830, a fost numit episcop ungurul János Leményi care a încercat să maghiarizeze biserica unită provocând profunde nemulţumiri şi acte de rebeliune, care

au demonstrat în fața guvernului dreptul bisericii de a folosi limba română pentru că această biserică se născuse națională și așa trebuia să rămână; au fost reamintite toate argumentele care serviseră pentru compilarea acelui **„Supplex Libellus"** pentru a reafirma prioritatea de rezidență a românilor în Transilvania și drepturilor lor; s-a cerut ca ei să fie reprezentați în consiliile comunale, să li se rezerve locuri în administrație în proporție cu numărul lor etc. Curtea de la Viena a trimis din nou petiția la dietă, care a casat-o și nu s-a mai vorbit nimic despre asta.

Dar între timp, la 11 decembrie 1845, murea la Sibiu primul episcop ortodox român, Vasile Moga. Succesorul lui, Andrei Șaguna trebuia să devină reprezentantul întregii națiuni române, cel care avea să-și dăruiască întreaga viață, cum mai făcuse înainte episcopul unit Inocențiu Clain, pentru recunoașterea drepturilor politice ale fraților lui, și care, ca și Clain, își recunoscuse datoria nu închis doar în strictul caracter religios al acțiunii sale, conform demnității episcopale pe care o deținea, ci lărgindu-și viziunea și activitatea practică în scopul de a duce la viață politică poporul român oprimat.

Astfel Șaguna, cu puțini ani mai înainte de 1848, iniția o nouă eră de politică energică și național exclusivistă pentru românii din Transilvania. Se născuse dintr-o familie originară din Macedonia românească, stabilindu-se de mai multă vreme la Pesta și la Viena; nu-și pierduse în relațiile sale simțământul propriei naționalități și-și trimitea copiii la școala acelui Mihail Boiagi care scrisese o interesantă gramatică comparată a dialectelor române sub influența școlii latiniste și era prieten cu Gheorghe Constantin Roja ce lupta pentru scrierea în caractere latine, atâta în româna din Transilvania, Muntenia și Moldova scrisă încă cu litere chirilice, cât și pentru româna din Albania și Macedonia care folosea alfabetul grec. Șaguna își făcuse studiile în Austria și apoi intrase în biserica ortodoxă tocmai în epoca în care românii obțineau catedra episcopală de la Arad; episcopul său Nestor Ioanovici nu putea să-l ajute pe Șaguna să urmeze studiile teologice și de slavă veche necesare inteligenței lui, pentru că lipsea încă în Arad școli superioare, așa că l-a invitat la mănăstirea sârbă din Opovo, situată în Sirmic, unde încă se afla atunci

când a survenit moartea lui Moga. Guvernul din Viena nu s-a grăbit să numească succesorul, mai mult din lipsă de interes și din neglijență decât din altă pricină; poate că guvernul nu s-a decis la numirea succesorului și din pricina intrigilor care se țeseau pentru alegerea cuiva; cu toate acestea preferințele curții s-au îndreptat numaidecât spre Șaguna care, în august 1846, a fost însărcinat de vicariat, dar administrația sa energică, decisă să facă totul pentru a oferi renăscutei biserici ortodoxe române o administrație solidă, o moralitate care până atunci îi lipsea și o drastică disciplină, au făcut astfel încât la întâi decembrie 1847, când s-au ales cei trei candidați ca să fie prezentați împăratului el era al treilea după două figuri mediocre, dar mult mai comode, o rudă a episcopului defunct, Ioan Moga, profesor de gimnaziu, și directorul școlii Moise Fulea; dar când la 24 ianuarie alegerea împăratului i-a revenit lui, n–a mai suflat nimeni nimic și el a fost acceptat ca fiind superior tuturor, uitând acum de acuzațiile care i se aduceau că vorbea mai cu plăcere germana decât româna și că nu a avut niciodată legături spirituale cu dioceza înainte de monarhizare. N-a avut o imediată popularitate, de care însă s-a bucurat mai pe urmă, dar ca să și-o facă au contribuit numaidecât greșelile politice ale directului său opulent episcopul unit Leményi, care l-au pus în fruntea insurecției revoluționare a românilor din amândouă religiile.

Între timp, Ungaria se pregătise pentru revoluția națională antiaustriacă, care trebuia să ducă la restabilirea statului maghiar unitar, gândul ce preocupa pe absolut toată lumea ungurească. Pendula între republică și monarhie, dar ceea ce era în afara oricărei discuții era unitatea statului ungur. Széchenyi apusese acum, pentru că filosofia lui naționalistă era prea vagă pentru partidul radical, înflăcărat de violența retorică a lui Lajos Kossuth și de lirica impetuoasă a lui Petöfy. Pentru a se începe acțiunea se aștepta doar o singură scânteie și asta era cunoscut tuturor, chiar și curții de la Viena, care, ca de obicei, aștepta doar de la soartă salvarea sa. Ungurii din Transilvania, mai ales tinerii, erau entuziaști și așteptau cu nerăbdare ceasul acțiunii pentru a realiza acea unire cu Ungaria, care era condiția absolută ca să se realizeze unitate națională. La această mișcare aderau și tinerii

români, avocați și funcționari care trăiseră întotdeauna în școlile unguresti și erau angajați în birourile guvernanților, și care prin permanentul lor contact cu prietenii unguri își pierduseră din vedere interesele propriei națiuni; erau în general copii de țărani, care se chinuiseră mult ca să studieze și se angajaseră până la urmă comod într–o slujbă ungurească, în care, în tânăra lor exuberanță și nepăsare se simțeau, sau credeau că se simt, cum e mai bine. Dar familiile lor, ca toți țăranii români din Transilvania, erau alarmate de măsurile luate de dietă împotriva clasei rurale căreia-i aparțineau: deja 1819, tocmelile noi conțineau atâtea înrăutățiri încât erau de preferat cele vechi, în timp ce regulamentul din 1847 conținea dispozițiuni atât de dure, precum dreptul stăpânului de a izgoni de pe propria feudă țăranul dezrobit de servituți, încât exista teama de a fi publicat. Tot ceea ce se făgăduise în vreun fel oarecare românilor nu se realizase; în timp ce un fecior de sas putea să devină impiegat de stat sau comerciant, sau un meseriaș, un copil de român, numai pentru că era român, era obligat să rămână iobag sau țăran; și cu toate astea, clasa rurală nu s-ar fi putut răscula niciodată dacă nu ar fi găsit pe cineva care să poată, cunoscând cauza și având autoritate morală, să se pună în fruntea mișcării.

Printre intelectuali existau nemulțumiți și la Blaj, unde tineri preoți și profesori, care studiaseră în străinătate și nu se interesau numai de teologie sau de litere, se plângeau de aerul stătut al episcopatului, unde bătrânii din timpul lui Bob continuau mulțumiți să se bucure de veniturile preoțești și de moșteniri și doreau ca lucrurile să se perpetueze pe mai departe în același fel. Erau, printre acești tineri, un Timoftei Cipariu, care a devenit mai apoi părintele filologiei românești, care cu greu se mișca în acea atmosferă asfixiantă, neavând totuși curajul să se revolte, dar mai era și un Simion Bărnuțiu, suflet înflăcărat de studii economice și politice, deja student la Padova, care se pusese cu hotărâre în fruntea intelectualității nemulțumite și care a obținut importante concesii de la autoritățile ecleziastice așa încât să fie considerat conducătorul tuturor românilor, care doreau să inaugureze la Blaj o altă eră națională și superconfesională.

Autoritatea sa nu era totuși atât de mare încât să facă să țâșnească scânteia care să provoace marele incendiu. În schimb, ea avea să vină de unde nimeni nu s-ar fi așteptat, de la tinerii care nu erau legați cu nici un lanț religios, din saloanele mișcărilor literare și din birouri, prin mijlocirea unor comploturi studențești. Ceea ce le–a dat lor autoritatea necesară să imprime un caracter național războiului civil care avea să izbucnească puțin mai târziu, a fost faptul că ei, în fervoarea lor de apostolat, s-au adresat numaidecât nemulțumitei populații a satelor, cu un program de revendicări atât de vag și de nedeterminat, încât țăranii puteau citi în el și fărădelegi de libertăți sociale. Printre acești tineri nu exista o unitate de tendințe și idei, și exista câte unul care, de exemplu considera încă limba ungară ca limbă a administrației publice și a științelor, în timp ce alții revendicau recunoașterea constituțională a națiunii române printre celelalte națiuni ale Transilvaniei și cereau deplină egalitate pentru alegerea deputaților. Ziarul deja amintit al lui Barițiu, al cărui titlu în românește era **„Foaie pentru minte, inimă și literatură"** vorbea vag despre lucruri miraculoase care ar fi adus o mai mare bunăstare în Transilvania, dar concret nu spunea nimic. Conducătorul mișcării, Bărnuțiu, încă tăcea, dar ideile sale aveau să iasă la iveală în scurtă vreme. El era un fantastic, și din punct de vedere politic, al antichității și profund convins de ereditatea lăsată de romanii lui Traian și de autohtonia lor în Transilvania, atât de bogată de amintiri istorice romane, încât dorea să facă în regiune o nouă Romă pe bază rurală, cum fusese antica dominație a mamei–patrii, exclüându-i pe toți cei, în secolele ce au urmat părăsirii teritoriului de Aurelian, se opriseră pe aceste pământuri.

În luna lui martie 1848 el s-a adresat studenților, afirmând că era nevoie de un congres național român, asemenea vechilor adunări republicane din Roma, ca să propună ungurilor, dacă voiau să rămână în Transilvania, un pact care să se bazeze pe imprescriptibile drepturi naționale românești. Tinerii au primit cu entuziasm ideea unei mari adunări naționale, propunând–o fără îndoială la Blaj, pentru duminica de după Paști, și au răspândit printre țărani o circulară, care fusese redactată de Aron Pumnul,

care avea să devină mai apoi profesor pentru antonomasia românilor din Bucovina și fondatorul curentului filologic al purismului românesc, într–un stil puțin cam obscur dar melodios, care n–a întârziat să influențeze sufletele lor. Alegerea Blajului fusese fericită, pentru că dacă pentru uniți orașul era sediul lor episcopal și pentru toți locul sacru al culturii transilvănene, era, de asemenea, și pentru uniți și pentru ortodocși locul unde episcopul martir Inocențiu Clain suferise și luptase pentru opera sa de eliberare a românilor din sclavie. Oricum, invitația era firească și fusese făcută fără a avea permisul nici al episcopului unit, nici al autorităților civile; ambele autorități, și cea eclezias-tică și cea civilă, aflaseră faptul, dar nu îndrăzniseră să sufle, prima pentru că nu îndrăznea să se împotrivească poporului, cea de a doua în speranța că cetățenii nu aveau să răspundă la apel. Totuși, când la 17 aprilie au început să se îngrămădească oamenii pentru proiectata adunare, s-a interzis reuniunea și au fost luate niște măsuri militare, ca să evite doar, cum afirmase mai apoi episcopul Leményi, ca reuniunea să nu ajungă la altceva decât la ceea ce-și propusese; autoritățile administrative imperiale au îngăduit celor doi episcopi, cel unit și cel ortodox, capi recunos-cuți ai națiunii române, să adune câțiva protopopi și „câțiva indivizi dintre cei mai inteligenți" ca să vadă ce era de făcut. A fost aleasă data de 3 mai, dar țăranii care ascultaseră discursul lui Bărnuțiu, în care se vorbea și de servitutea lor, și care-l întrerupseseră pe episcopul Leményi, când acesta susținea partea domnilor, stăpânii pământului, și se arătase împotriva tinerilor profesori, au stabilit să renunțe la reuniunea de la Blaj, ca să se întoarcă în număr mult mai mare cu putință, la viitoarea, fixată de comun acord.

Patruzeci de mii au fost românii care au luat parte la 3 mai la marea adunare de pe Câmpia Libertății, de lângă Blaj; au participat și cei doi episcopi, Leményi cu intenția de a da mișcării un caracter pacifist și pe cât posibil favorabil intereselor ungurești, și Șaguna care abia se reîntoarse de la consacrarea sa făcută de patriarhul sârb, șeful ortodoxcșilor din întreg imperiul habsburgic. Cu toate acestea conducătorii reuniunii au fost tot acei profesori

tineri pe care Leményi îi socotea, pe bună dreptate, instigatori ai revoltei, și care, în afară de Bărnuțiu, Barițiu și Cipariu, mai erau și Ion Bran, Iacob Bologa, Dumitru Boeru, Pavel Duca, Gheorghe Anghel, Iacob Bob, Petru Maniu și protopopul Topazu; de dincolo de Carpați venise August Treboniu Laurian, reprezentantul profesorilor transilvăneni care se transferaseră în principatele dunărene, și care avea să devină un filolog și un istoric de mare reputație în Muntenia. Guvernul imperial trimisese niște comisari care aveau la dispoziție trupe, dar n–au reușit să-i ciuntească reuniunii acel caracter unitar național supraconfesional de care se temeau atâta. Cei doi episcopi s-au prezentat împreună în fața imensei adunări și acela trebuie să fi fost un mare moment istoric în viața românilor din Transilvania: numai cele două organizații românești recunoscute de stat s-au prezentat, măcar aparent, unite în fața țăranilor și poporului. Șaguna avea instrucțiuni din partea guvernului, așa încât a fost nevoit să-și pondereze cuvintele, și a invitat auditoriu să–și păstreze calmul, ca să demonstreze o absolută fidelitate față de împărat „bunul nostru tată Ferndinand", în timp ce Leményi declara că poporul nu voia unirea Transilvaniei cu Ungaria. A luat apoi cuvântul Simion Bărnuțiu care, deși ieșit din masa rurală, – era feciorul unui țăran aservit – își făcuse o formație mentală care–l împiedica să vorbească un limbaj pe care țăranii să-l înțeleagă; și-a început discursul cu enunțarea unor principii ale unei politici transcedentale, bazată pe argumente istorice, care nu erau la cunoștința enormei majorități a celor prezenți și care i-a lăsar indiferenți; dar când, ocupându-se mult mai direct de situația românilor, a declarat că odată cu adunarea se născuse libertatea și egalitatea națională română și a vorbit de opresiunileși servituțile care cădeau pe națiune în general și pe indivizi în particular, și despre nesfârșitele nedreptăți care li se făceau românilor și de necesara desființare a slugărniciei pământului și a dijmelor, atunci țăranii, care erau în mijlocul lor, au început să strige cât puteau arătându–și aprobarea. Revendicările enunțate de Bărnuțiu cuprindeau și deplina satisfacere a doleanțelor românilor de pe teritoriile regale, care era ocupat de sași, și remedierea tuturor

nedreptăţilor făcute indivizilor; dar lucrul cel mai important a fost declaraţia că, în lupta pentru recunoaşterea drepturilor lor, toţi românii, fără deosebire de clasă, de religie, de pregătire intelectuală, formau o naţiune autonomă, parte integrantă a Transilvaniei, pe baza unei egale libertăţi; numai cu această condiţie ar fi jurat fidelitate împăratului. Astfel, în sfârşit, ideile care fuseseră susţinute încă din timpul amintitului **„Supplex Libellus"**, puteau fi ascultate şi aplaudate de prima adunare istorică a românilor din Transilvania.

Adunarea se reunise în zilele de 2 şi 3 mai şi discuţiile au continuat până în ziua de 5, zi în care o ploaie torenţială, cine ştie cum invocată şi binecuvântată de organele administrative imperiale, a risipit mulţimea care totuşi nu era încredinţată că-şi putuse îndeplini întreaga misiune, pentru că nu se putuseră concretiza mentalităţile de luptă.

Cei doi episcopi, în pastoralele lor, care constatau rezultatele adunării, nu vorbeau de revendicările naţionale, ci numai de plângerile care puteau fi satisfăcute în măsura intereselor statului. Totuşi fusese ales un comitet provizoriu în care erau reprezentate toate categoriile sociale, preoţi, intelectuali, nobili, militari, negustori, şi ţărani, împărţit în două secţii după cele două religii, ai căror membri îi îndemnau pe ţărani să se înarmeze, îi rechemau pe preoţi la datoria lor de a-i incita pe ţărani, să nu se lase copleşiţi de frică şi de dorinţa de câştiguri, să nu abandoneze cauza naţională şi să nu repete vechea greşeală de a se despărţi după credinţa religioasă a fiecăruia. Cei doi episcopi îndemnau pe ţărani la respectarea legilor, dar în timp ce Şaguna declara că împăratul dorea abolirea totală a servituţilor şi că seniorii doreau o îmbunătăţire a condiţiilor de viaţă a ţăranilor români şi a clerului lor, Leményi, al cărui trecut de ataşament faţă de acea nobilime feudală de care aparţinea era cunoscut, la 14 iunie se plângea că adunarea fusese ţinută în alt fel decât cel ordonat şi că ţăranii veniţi la Blaj s-ar fi dedat la acte de violenţă, dacă n-ar fi fost lăsaţi să vină.

Între timp, la Cluj, la 29 mai, dieta, în care românii erau într–o însemnată minoritate, proclamase reunirea Transilvaniei

cu Ungaria, şi românilor li se dădea de înţeles că acum încetau să mai fie o naţiune tolerată, că ţăranii aveau să fie liberaţi de înrobirea pământului şi că toţi căpătau drepturi pe care le aveau şi membrii celorlalte naţiuni; nu mai erau unguri, saşi, români şi secui, ci doar cetăţeni ai noii Ungarii unitare. Dar episcopul unit intervenea numaidecât , de teamă ca n-ar mai putea să-i reprezinte pe români, întrucât ortodocşii erau într-un număr mult mai mare, ca să declare că la dieta de la Cluj nu se declarase că românii în privinţa religiei formau un singur corp, ci doar că uniţii şi ortodocşii trebuiau să se considere ca fraţi având aceleaşi drepturi. Începeau astfel neînţelegerile chiar a doua zi după adunarea de la 3 mai, în timp ce apăreau şi alte dificultăţi. Existau în afara românilor din Transilvania, şi cei din Banat, din Crişana şi din Maramureş, care la adunarea de la Blaj nu trimiseseră decât nişte reprezentanţi şi nu se simţeau legaţi de deciziile care fuseseră luate acolo. Aceşti români aveau problemele lor particulare şi la ele se gândeau mai mult decât la problema unităţii naţionale. Aşa cum românii din vechiul aşezământ de origine căutau să smulgă saşilor o declaraţie de egalitate, tot aşa şi cei din Banat şi din Crişana erau preocupaţi să scape de dependenţa ecleziastică şi scolastică a sârbilor şi ajungeau să considere că ungurii pot, să le fie aliaţi în lupta lor, deşi era greu de văzut care ar fi fost temeiul acestei credinţe. De aceea '48–ul lor este îndreptat împotriva sârbilor şi asistăm la constituirea unui comitet al lor la Pesta care în numele regiunilor Arad, Bihor, Torontal şi Crişana trebuia să prezinte la curte o petiţie în care se cerea reuniunea ortodocşilor din aceste părţi cu ortodocşii din Ungaria. Cât de departe erau aceşti români faţă de fraţii lor din Transilvania, se vede din faptul că în petiţie declarau că nutreau sentimente de afecţiune faţă de unguri, „fraţii maghiari", spune documentul, şi se ofereau să accepte limba ungară (pe care românii din Transilvania n-o voiau decât în satele cu majoritate ungurească), şi, dacă ar fi obţinut separarea de sârbi, cereau un vicariat de mitropolie doar pentru români, cu doi consilieri, unul ecleziastic şi altul laic, un sinod ecleziastic şi politic deosebit de cel al sârbilor şi despărţirea pentru cele două

națiuni a mănăstirilor și a bogățiilor lor. Bărnuțiu, în schimb, ceruse ca în comitatele unde românii erau în majoritate s-ar fi cuvenit să se vorbească în adunări limba română și că tot această limbă ar fi trebuit folosită și la redactarea legilor și ordonanțelor, ca funcționarii trebuiau obligați s–o cunoască și că ea trebuia să fie limba predării în școala primară și cea secundară, unde ungara să fie învățată în aceeași măsură ca și latina. Deosebirea celor două mișcări românești din Transilvania și Banat devine și mai evidentă, când mișcarea bănățeană ia un caracter activ și mai energic prin opera unui jurist, Eftimie Murgu, născut la Caransebeș, care fusese profesor la Iași și la București și se stabilise apoi la Lugoj; el dezaproba orice legătură cu mișcarea transilvăneană și denunța „mașinațiile acelora care ațâțând poporul asupra ungurilor, caută a-l atrage asupra lor pentru a-l fac dușmanul Ungariei" (Iorga).

Actul de la 29 mai 1848 (atât de neplăcut pentru români, pentru că unea Transilvania cu Ungaria), și revoluția împotriva statului Habsburgilor, inițiată de Kossuth, aveau să aibă serioase consecințe asupra românilor, care dacă nu puteau spera în libertate, erau cel puțin liberi să se răzbune de chinurile pe care le suferiseră atâtea secole, acum, când se puteau răscula împotriva unei Ungarii care nu mai era guvernată de regele apostolic, de urmașul Mariei Tereza, ci de un avocat necunoscut, mare cât își doreau ungurii, (și măreția lui e indiscutabilă), dar urât de români ca exponent al statului maghiar. Șaguna ale cărui legături cu guvernul transilvan de la Cluj erau încordate, trebuia să se prezinte ca să presteze datoratul jurământ ca episcop și principalii reprezentanți ai credincioșilor îi recomandaseră să dea guvernului asigurări că va fi liniște; episcopul unit Leményi acum nu mai conta, pentru că era cu totul aservit națiunii ungare, din care provenea și căruia îi împărtășea, în acele zile de euforie, entuziasmele și speranțele. Între timp, o delegație de români din Transilvania, compusă din Popazu, protopop ortodox din Brașov, din Laurian, din Bran și din catolicul de rit grec–unit Cipariu, sacerdot la Blaj, se prezenta la 30 mai Innsbruck la împăratul Ferdinand, cu un memoriu în care se cerea o mitropolie pentru

toţi românii, cu sinoduri anuale, în care trebuiau să intre şi laicii, sinoduri în care avea să se ceară alegerea episcopilor, o adunare naţională şi un comitet naţional conducător, libertate după dreptul englezesc, abolirea muncii obligatorii pentru iobagi, a privilegiilor pentru corporaţii, a vămilor interne, a dăjdiilor pe metalelor etc.; mai voiau de asemenea şi un învăţământ pe baze naţionale, o universitate, abolirea întregii legislaţii străvechi defavorabilă intereselor româneşti şi angajamentul din partea curţii de la Viena ca să nu se mai ia hotărâri despre unirea Transilvaniei cu Ungaria mai înainte ca naţiunea română să-şi fi primit înapoi toate drepturile.

După cum se vede programul conţinea destule naivităţi şi era evident făcut de oameni animaţi de un nobil idealism, dar câtuşi de puţin pricepuţi la lucruri de soiul acesta; nici măcar nu le trecuse prin cap să-i aducă împăratului dovezi ale continuei fidelităţi româneşti faţă de casa Habsburgilor şi ale avantajelor pe care ea le trăgea din aceasta.

La 12 iunie, împăratul recunoştea actul de unire a Transilvaniei cu Ungaria, votat de dieta din Cluj.

Şaguna care, deşi tânăr, era dotat cu mult fler politic şi înţelegea că memoriul prezentat la Innsbruk împăratului nu folosise la nimic, a cerut la rândul său o audienţă ca să-i poată aduce la cunoştinţă averea cea mai de preţ a românilor, adică naţionalitatea şi limba, li se lua după ultimele acte constituţionale, care erau un adevărat atentat împotriva drepturilor lor electorale; că actul de unire a Transilvaniei cu Ungaria votat de o dietă, în care românii erau abia douăzeci şi doi, împotriva a trei sute de unguri, trebuia să fie considerat nul pentru că nu putuse să spună în mod liber părerea naţiunea cea mai numeroasă din întreaga regiune, că trebuia să se facă o nouă dietă, pe baze noi, în care naţiunile din Transilvania să fie reprezentate după valoarea lor numerică şi utilitatea lor în stat.

La 22 iunie, cancelaria imperială de la Viena, care dorea cu orice preţ să-i ţină liniştiţi pe unguri, a avut ideea grozavă de a prezenta românilor hotărârile de la Cluj ca favorabile poporului lor, declarând că aveau să fie garantate cu o lege specială

naționalitatea și școlile lor, că biserica lor avea să fie egală cu celelalte din imperiu și că ei puteau să concureze la toate slujbele, ca și ceilalți cetățeni ai Ungariei, cu care ar fi trebuit să trăiască într-o înțelegere frățească. Între timp, Șaguna obținea de la curte făgăduiala că propunerile pe care le făcuse aveau să fie luate în considerație, când se va da o nouă legislație Ungariei.

Dieta numise o comisie pentru a se ocupa de noua situație care apăruse și din ea făceau parte Șaguna și Cipariu, Bran și alți câțiva, dar nu obținuseră nimic, pentru că dieta stabilise că românii nu mai aveau nimica special de cerut, întrucât acum erau cetățeni ai Ungariei libere; și când românii au cerut ca legile să fie publicate și în limba lor și ca aceeași limbă să fie folosită și în armată în rapoartele făcute de români, ca biserica română să fie pusă sub conducerea unui mitropolit național și că se creeze noi episcopate române în Banat și la Arad, răspunsul a fost negativ, deoarece Kossuth stabilise că românii nu constituiau o națiune ci erau indivizi oarecare din națiunea politică ungurească, cu drepturi pe care le aveau și toți ceilalți cetățeni.

Când ungurii s-au apucat să facă schimburi în armata specială a soldățimii române de frontieră, așa numiții **Grenzer**, grăniceri soldații nu numai că au protestat declarând că doreau să-și păstreze autonomia, școlile, organizarea politică, supunerea față de împărat, dar au ajuns până acolo încât să nu vrea să recunoască noul guvern revoluționar unguresc, și când acesta a vrut să impună recrutarea pentru formarea propriei armate, satele românești s-au răsculat, au fost victime, dar rezultatul a fost că masele s-au înarmat și capii insurecției române au cerut o dietă națională și un guvern provizoriu.

În acest moment a intervenit în Ungaria autoritatea imperială. Împăratul Ferdinand I a desființat dieta ungurească de la Pesta și a încredințat Transilvania autorităților militare, proclamând stare de asediu. Fiind ucis un comisar militar imperial, Lamberg, la Pesta, de revoluționarii unguri, sarcina de reprimare a revoluției i-a revenit banului croat Iellacich; comandantul militar din Transilvania, generalul baron von Puchner, îi lipseau însă forțele necesare ca să sprijine opera lui Iellacich, așa încât se asistă în

acest moment din istorie la un fapt curios, că românii au fost invitați atât de Puchner, cât și de reprezentantul Ungariei revoluționare Vay, deci de cele două puteri armate pornite una împotriva alteia, să treacă de partea lor, primul pentru a restabili puterea imperială, al doilea ca s–o mențină pe cea revoluționară a lui Kossuth. Românii nu puteau primi decât prima invitație și s-a format atunci, potrivit dorinței lui Puchner, un comitet de pacificare format din Bărnuțiu, Barițiu, Cipariu, Bran, deja cunoscuți, profesorul Bălășescu și avocatul Micheș, care avea datoria să coopereze cu forțele imperiale pentru a-i dezarma pe unguri fără vărsare de sânge și a-i neutraliza.

Acesta este momentul în care apare în istoria românilor din Transilvania inima generoasă și înflăcărată a lui Avram Iancu, cel care organizase luptele în munți, (munții care văzuseră deja luptele duse împotriva unirii cu Roma, îl apăraseră pe Sofronie și îi priviseră pe moții lui Horia) o armată de țărani credincioși împăratului, după ideile lui Bărnuțiu, comandată de prefecți și de tribuni; Șaguna era dator să dezaprobe, prin însăși poziția sa de cap al bisericii recunoscute de Stat, care vedea în el pe reprezentantul legitim al națiunii, orice mișcare a românilor care să nu fie insipirată de biserică, dar în fața acestei mișcări cu caracter legitimist a cedat și a dat semnalul luptei la 7 octombrie 1848. Dar evenimentele s-au precipitat, împăratul a abdicat și succesorul lui, Franz Joseph, nu-i mai rămânea decât să ceară ajutor rușilor. De aceea Puchner a desființat comitetul de pacificare și a convocat o adunare națională a românilor la Sibiu la 18 decembrie; a prezidat–o Șaguna, și guvernul imperial, ca să nu se umilească cerând direct ajutorul rus, a făcut ca acesta să fie solicitat de adunare ca să dea astfel de înțeles ca el se împăca cu ideea de–a-i face pe ruși să vină în Transilvania și Ungaria în apărarea corelegionarilor ortodocși care–i chemaseră. Între timp, în munții din Transilvania, țăranii lui Avram Iancu, care confundau cauza națională a poporului român cu devoțiunea față de împărat, luptau împotriva resturilor disperate ale forțelor ungurești într–o gherilă care a cunoscut momente epice și acte de o extraordinară valoare, care ar fi fost demne să fi imortalizat de

7 Comanda nr. 31552

un bard într-un poem care să străbată timpurile şi să facă mereu vii aceste momente de luptă, pentru a fi cunoscute de tinerimea viitoare. Acestui pumn de eroi, care n-a fost învins niciodată, i-a lipsit, pentru o deplină victorie militară, ajutorul trupelor imperiale, putând astfel strânge legături de prietenie, care ar fi putut avea greutatea lor în determinarea funcţiunii politice a românilor în cadrul monarhiei austriece.

La sfârşitul luptei, după mai mulţi ani, Austria şi-a amintit că datora puţină recunoştinţă acestora, poate din cauza nemulţumirilor care se iviseră printre muntenii acelei regiuni din Munţii Apuseni unde se dovedise mai crâncenă lupta dintre cele două popoare duşmane. Curtea de la Viena a crezut că putea linişti nemulţumirea oferind decoraţii şi subsidii. Avram Iancu n-a vrut să păstreze pentru el banii primiţi şi i-a destinat creârii unui fond cultural. Când în 1852 împăratul a vizitat provincia, Avram Iancu a refuzat să-l întâmpine, deşi fusese violentat ca să fie obligat să se ducă; de aceea a fost aruncat în puşcărie, unde şi-a dat seama că tot sângele vărsat de poporl român pentru Franz Joseph şi tronul lui fusese inutil şi că el şi oamenii lui fuseseră înşelaţi; din această pricină şi-a pierdut minţile, cuprins de o nebunie melancolică şi când a ieşit din temniţă, a rătăcit, în toţi anii lungi care–i mai rămăseseră, până la moartea care a survenit ca să-l elibereze în 1872, ca un cerşător nefericit, primit şi îngrijit de mila conştientă a conaţionalilor lui; dar uneori raţiunea îi revenea şi atunci el se întreba cu sarcastică şi dureroasă ironie, ce-ar fi putut să-i spună unui mincinos ca împăratul, dacă ar fi putut să-l mai întâlnească, un nebun ca el, Iancu.

Capitolul X

DOMNIA LUI FRANZ JOSEPH. ELIBERAREA TRANSILVANIEI ŞI UNIREA EI CU ROMANIA

Imediat după urcarea pe tron a lui Franz Joseph, comitetul revoluţionar român îl însărcinase pe Bărnuţiu să redacteze, împreună cu Cipariu şi cu Laurian, un memoriu în care se cerea împăratului instituirea unui consiliu administrativ pentru Transilvania, care ar fi trebuit să lucreze împreună cu generalul Puchner, alcătuit din membrii naţiunilor necompromise în revoluţia ungurească. La 28 decembrie '48 au început şedinţele adunării provinciale formată de Puchner: a luat cuvântul Şaguna şi s-a plâns de toate satele prădate şi arse, de bisericile profanate, de marele număr de oameni care fuseseră ucişi şi părăsiţi pe câmpuri şi pe drumuri; pentru români se cerea crearea unei universităţi a lor, iniţiindu-se şcoli speciale de drept la Blaj şi la Sibiu, despăgubirea celor care suferiseră din cauza răsculaţilor unguri, satisfacerea cererilor locuitorilor din districtele miniere, stabilirea unei deosebiri dintre soarta românilor şi cea a ungurilor, îngăduindu-li-se să aibă un comitet permanent şi o adunare generală, convocarea unei noi diete, alegerea unui conducător pentru naţiunea recunoscută de împărat, în sfârşit, dreptate împotriva abuzurilor săseşti. Intervenţia rusă a redus toate acestea la tăcere; Şaguna, care se dusese la Bucureşti ca să ceară generalilor ruşi intervenţia în Transilvania şi Ungaria pentru salvarea domniei lui Franz Joseph, s-a dus apoi la Olmütz ca să-i prezinte împăratului lista cu deziderатele naţionale ale românilor. La 6 februarie 1849 a vorbit plin de curaj despre sacrificiile făcute de români

1849 a vorbit plin de curaj despre sacrificiile făcute de români pentru cauza imperială, de valoarea soldaților, de sănătosul sens politic al țăranilor națiunii sale și a prezentat o petiție care cerea reunirea celor patru milioane de români care se găseau în Transilvania, în Maramureș, în Crișana și în Bucovina, într-un stat național independent, sub sceptrul Habsburgilor; astfel, o nouă națiune ar fi intrat în noua monarhie austriacă, care ar fi devenit un întreg de națiuni libere pe care fatalitatea istorică le împiedicase să-și construiască corespondentele națiuni etnice. Se cerea de asemenea să se îngăduie reunirea unui congres general al tuturor românilor, să li se dea un conducător național cu titlul de voievod, reprezentant al împăratului și asistat de un senat, o biserică unică (ceea ce demonstrează că episcopul ortodox avea intenția de a profita de moment și de erorile lui Leményi pentru a-i aduce pe toți românii la ortodoxism și să submineze astfel Biserica unită), o reprezentanță, proporțională cu importanța românilor, în dieta imperială, un adevărat și propriu ambasador pe lângă ministere, iar împăratul era rugat să înscrie printre titlurile sale și pe cel de mare duce la românilor. În răspunsurile la discursul lui Șaguna, împăratul recunoștea valoarea și sacrificiile făcute de români pentru cauza lui și promitea că petiția avea să fie examinată în scurtă vreme pentru a fi rezolvată în mod satisfăcător.

La 4 martie Franz Joseph proclama noua constituție, după care Transilvania devenea liberă și toate națiunile și limbile lor aveau aceeași situație legală; aceasta nu-i satisfăcea pe români, care se plângeau că prea mulți din ei rămăseseră prinși în teritoriul sașilor care era reconstituit, în timp ce bănățenii nu voiau cu nici un chip să facă parte din națiunea sârbă, care era constituită în Voievodina. Între timp în Transilvania continuau luptele împotriva insurgenților unguri, care la 19 aprilie îl declarau izgonit de pe tron pe Franz Joseph. La 26 în aceeași lună, națiunile care rămăseseră fidele Casei de Austria, româna, croata, slovena, l-au rugat pe împărat să nu mai mențină în viață o Ungarie în care maghiarii ar fi reluat, mai devreme sau mai târziu, supremația asupra celorlalte popoare, ci s-o separe pe aceasta de ele și s-o

reducă la hotarele sale etnice; iar cât îi privește pe români, care aici sunt singurii care ne interesează, răspunsul împăratului, comunicat în luna iunie, nu putea fi mai restrictiv, deoarece le promitea „Constituții organice corespondente diferitelor nevoi ale poporului în raport cu unitatea la monarhie"; în iulie adăuga că românii puteau fi siguri că dorințele lor juste și raționale aveau să se realizeze. Din păcate s-a limitat la aceste promisiuni.

În august din același an 1849, rebelii unguri depuneau armele la Șiria-Vilagos, în districtul Arad, și în același timp românii care luptau în Munții Apuseni, în lanțul carpatic, erau trimiși la vatră, fără ca nimeni să le fi spus ceva despre drepturile pe care faptele lor de vitejie le impuneau pentru națiunea română. În timp ce unii visători gândeau la posibilitatea de a constitui un regat daco-român, care să se întindă de la Nistru până la Tisa și de la Dunăre la mare, sub suveranitatea prințului de Leuchtemberg sau a unuia dintre fiii Țarului, adică în opoziție cu proiectul prezentat deja împăratului de Austria de către Șaguna, episcopul ortodox se gândea să profite de ceea ce făcuseră românii pentru Franz Joseph ca să obțină ridicarea episcopatului la rangul de Mitropolie, pentru a se sustrage în acest fel dependenței față de patriarhul sârb; se folosea așadar de prilejul morții episcopului sârb din Vrsac în Banat, Ștefan Popovici, ca să se prezinte în fruntea unei delegații de români bănățeni la sinodul care trebuia să aleagă succesorul, ca să ateste că în acea dioceză, unde organizarea și șeful erau sârbi, parohiile acelei naționalități erau treizeci din trei sute, în timp ce celelalte erau toate românești, ca să ceară să fie ales acolo un vicar român membru al consistoriului de la Carlovitz, Patriciu Popescu. În același timp, în publicații tipărite cu această ocazie, el se prezenta nu numai ca „episcop al bisericii orientale" ci și ca succesor natural al străvechilor arhiepiscopi din întreaga Transilvanie, nesocotind astfel, sau prefăcându-se că nu știe, existența bisericii catolice de rit grec-unit; pentru a ajunge și pe alte căi la scopul său, se adresa apoi patriarhului sârb Rajacici, care în luna martie 1848 recunoscuse românilor dreptul de a avea un mitropolit și un ban, acesta din urmă, firește, pentru treburile politice ale problemei, pentru a le cere să accepte

dorința sa de a institui o mitropolie română, și îi scria episcopului din Bucovina care depindea direct de Austria, Eugen Hacman, rugându-l să admită eventuala unire ierarhică a episcopatului său cu proiectata mitropolie și de a-i scrie în acest sens patriarhului sârb. Episcopul din Arad, Gherasim Ratz, era de acord cu Șaguna ca să scape de dependența ierarhică sârbă, și a făcut o reuniune a clerului și a poporului român din Banat, care în luna decembrie 1849 declara că vrea să recunoască autoritatea lui Șaguna și cerea formal să fie eliberat de patriarhul sârb. Românii uniți, din cauza politicii nefericite a episcopului Leményi, exilat la Viena și reprezentat la Blaj de un vicar, un anume Crainic, nu puteau protesta împotriva acțiunii lui Șaguna, așa încât acesta a putut foarte bine să facă să apară compactă voința poporului român de a se elibera de servitutea ierarhică ortodoxă sârbă pentru a obține instituirea unei mitropolii române; numai episcopul unit din Oradea, Erdélyi, a protestat, dar numai ca să ceară să fie supus autorității de la Blaj pe care el o dorea ridicată la rang de mitropolie.

Dar între timp Austria învinsese și nu-și mai amintea de ceea ce promisese în momentele grele. Noul guvernator al Transilvaniei și comandant general, baronul Wohlgemuth, i-a reproșat cu brutalitate episcopului Șaguna toate mașinațiile politice și înțelegerile tainice care se făceau între ortodocși, acuzându-l că sprijinise cererile inacceptabile ale clerului, dar el putea să-i răspundă plin de noblețe că era vorba de calomnii și preoții din clerul lui puteau sta cu capul sus, reamintind câți din oamenii lui căzuseră pentru apărarea împăratului, sub loviturile rebelilor unguri. Între timp Wohlgemuth germaniza școlile grănicerilor (**Grenzer**) și-i persecuta pe țărani la cea mai mică bănuială; îi ordona lui Șaguna să-și ia vechiul lui titlu și să-l părăsească pe cel de episcop al bisericii orientale, dar prelatul îi răspundea afirmând dreptul său de a relua un titlu care căzuse în dizgrație doar de o sută cincizeci de ani și susținând că biserica lui dezaproba politica de feroce centralizare pe care o ducea guvernatorul, pentru că trebuia să se țină seama de fiecare națiune, că el avea dreptul să țină slujbele religioase în limba română,

pentru că aceasta era limba credincioşilor lui, că biserica lui nu se putea numi neunită, ceea ce era un titlu negativ în timp ce el simţea că misiunea lui era pozitivă, şi că în sfârşit el împlinea voinţa credincioşilor lui purtând un asemenea titlu chiar şi în faţa unui ministru al împăratului.

Neînţelegerea a continuat încă şi cu ocazia pregătirii Sinodului, care s-a ţinut apoi la 12 martie 1850; episcopul dorea să fie alcătuit din patruzeci de laici, patruzeci de protopopi şi doi profesori de teologie, dar generalul i-a îngăduit doar jumătate, eliminând laicii şi impunând, în plus, ca sinodul să nu se ocupe decât de religie şi de şcoală; Şaguna a trebuit să se supună, dar generalul a găsit modalitatea de a interveni din nou, când episcopul a convocat adunarea necesară pentru alegerea delegaţilor la sinod, hotărând ca aceştia să fie aleşi de episcop dintre persoanele de încredere pe care le socotea el ca atare, şi nu aleşi de o adunare. La reuniunile sinodului a impus un comisar de control, Ioan Carabeţ, un armean locuind în Bucovina, care trebuia să împiedice orice manifestaţie naţională; în ciuda acestui personaj incomod, sinodul a cerut ca biserica ortodoxă să aibă un caracter naţional şi, în consecinţă, să fie recunoscută însăşi naţiunea română, ca episcopul să se poată bucura de demnitatea mitropolitană, ca situaţia românilor să fie egală cu cea a credincioşilor celorlalte confesiuni ale imperiului, ca să se creeze o secţie specială pentru ei la Ministerul Cultelor de la Viena, ca pierderile românilor să fie despăgubite şi salariile preoţilor să fie fixate de guvern, să se instituie un învăţământ naţional de limbă română şi să fie deschise românilor şcolile militare.

În luna lui octombrie, plecând la Viena, Şaguna a declarat că trecuse timpul împlinirii promisiunilor făcute. Dar această declaraţie a sa şi dorinţele naţiunii române n-aveau să mai poată speria Casa de Austria; şi într-adevăr, când s-a făcut o nouă distribuţie teritorială a monarhiei, s-a ţinut seama numai de elementul geografic, aşa încât s-a anexat Transilvaniei o parte din comitatele vecine, s-a reconstituit teritoriul săsesc, o bună parte din Banat a fost anexată Voevodinei sârbeşti, în ciuda violentelor proteste române, în Maramureş românii au fost reuniţi

cu rutenii și în comitatele din afară neanexate Transilvaniei românii au fost mereu în condiția de inferioritate față de unguri. Astfel, cum se observa pe drept cuvânt, în epoca aceea erau recompensați ungurii, cu care Casa de Austria voia să se împace, după rebeliune, și erau pedepsiți românii pentru fidelitatea demonstrată. Sașilor, care prin politica imperială de germanizare trebuiau să construiască în Transilvania o citadelă germană, le-a fost oferit un comisariat care să le apere drepturile, ceea ce le-a fost refuzat românilor.

Șaguna a văzut atunci că nu mai era altceva de făcut decât să obțină separarea de biserica sârbă și instituirea mitropoliei ortodoxe române, care l-ar fi pus în directă dependență de patriarhul de la Constantinopol, l-ar fi făcut conducătorul tuturor românilor ortodocși din Austria, ar fi dat dreptul de a avea un consistoriu, seminarii, școli pentru pregătirea profesorilor, să supravegheze școlile confesionale și să aibă o largă autonomie economică.

Austria trebuia să reunească marele sinod al bisericii ortodoxe care, după ea, nu trebuia să fie altceva decât o simplă conferință de episcopi; el s-a deschis la Viena în 1850 și a durat zece luni; lui Șaguna, care dorea ca ședințele să înceapă cu o discuție care să stabilească relațiile exterioare ale Bisericii, Guvernul i-a replicat că avea să se facă o adunare specială care să trateze această problemă. În timpul sinodului, episcopul de Timișoara s-a îmbolnăvit și așa lucrările au fost amânate cu trei săptămâni; a durat apoi șase luni și nu s-a ajuns la nici o concluzie, așa încât împăratul a trebuit să comunice la 13 iunie Patriarhului sârb că își rezerva el dreptul de a lua în mod direct deciziile necesare; astfel sinodul s-a sfârșit după o existență mizerabilă, fără să fi avut, după mărturisirea lui Șaguna, conștiința drepturilor religiei ortodoxe și a celorlalte națiuni reprezentate.

Era evident că, pentru Casa de Habsburg catolică, era imposibil să se creeze un mitropolit ortodox în Transilvania, dacă mai înainte n-ar fi fost înălțat la acest rang aceeași demnitate catolică de rit grec unit. Retrăgându-se episcopul Leményi în 1850, i-a urmat Alexandru Sterca Șuluțiu, care fusese paroh la

Bistra şi la Şimleu şi aparţinea micii nobilimi române din Transilvania. În luna lui noiembrie din acelaşi an, ministrul Bach reunea la Viena o conferinţă episcopală a bisericii catolice din imperiu, care admitea crearea unei mitropolii de rit unit în Transilvania, decizie care a fost acceptată de împărat la 12 decembrie, după care au început tratativele cu Papa; Roma a întârziat aprobarea până la 1 martie 1855, dar intervenind neînţelegeri, mitropolia greco-catolică, cum a fost numită, n-a putut fi înfiinţată canonic decât la 16 octombrie 1855, zi în care a fost instalat la Blaj ca mitropolit Şuluţiu, căruia i s-au dat ca dioceze pe care să le păstorească cele deja existente: Oradea şi cele două nou create la Gherla pentru Maramureş şi Lugoj, pentru Banat. Când noul mitropolit i-a invitat pe toţi românii să se unească în Biserica unită, care în Roma papală reamintea de Roma imperială fondatoarea naţiunii române, Şaguna a trebuit să protesteze împotriva acestei tentative de asimilare religioasă şi a obţinut asigurări formale că acţiunea de prozelitism avea să înceteze sub noul guvernator al Transilvaniei, prinţul Schwarzenberg.

Numai în august 1860 curtea din Viena a decis să îngăduie instituirea unei mitropolii pentru ortodocşi; Şaguna prezentase o cerere formală la 21 august din acel an, care era semnată şi de Andrei Mocsónyi ca delegat al românilor ortodocşi din Banat şi de baronul Petrino pentru cei din Bucovina.

Împăratul a ordonat să se reunească din nou sinodul general ortodox la 27 septembrie, declarând că nu era împotriva creării unei mitropolii române de religie ortodoxă orientală. Efectuarea proiectului a ma întârziat încă aproape patru ani. În acelaşi an, Franz Joseph crease un soi de consiliu de coroană cu baze foarte largi, pentru că în el intrau reprezentanţii tuturor naţiunilor supuse Austriei, numit cu o expresie puţin cam dubioasă **„Verstäkler Reichsrath"**, consiliul imperial lărgit, din care făceau parte episcopul Şaguna, Mocsónyi şi Petrino, care sunt prezenţi la şedinţe, în timp ce nu apare mitropolitul unit grec Şuluţiu. Episcopul ortodox a cerut să fie respectate drepturile limbii române ca limbă publică, să se creeze o secţiune ortodoxă la Ministerul Cultelor, să se aloce fonduri pentru şcolile şi bisericile

românești, să se fixeze o adunare generală ecleziastică sau o conferință de persoane autorizate care să stabilească normele noii vieți ierarhice naționale, și toate acestea în vederea intereselor concetățenilor săi. Acest soi de consiliu lărgit nu avea, cu toate acestea, nici o autoritate, pentru că nu fusese făcut decât ca să legitimizeze hotărârile deja luate. Decretată în 1860, Constituția ar fi trebuit să se procedeze la convocarea dietei provinciale; Șaguna s-a adresat atunci Mitropolitului din Blaj ca să se înțeleagă asupra unei acțiuni politice comune, insistând asupra importanței momentului și asupra faptului că atunci, mai mult decât oricând, trebuia ca amândoi deopotrivă să fie vigilenți și să lucreze de comun acord, cu atât mai mult cu cât noul guvernator al Transilvaniei, contele Kemény, era un ungur, cunoscut antiromân și era firesc să aibă temeri asupra viitoarei organizări a regiunii, și era de prevăzut că avea să apeleze încă o dată la Viena. Cei doi au căzut de acord și au cerut să fie primită de împărat o deputăție română; împăratul a permis doar audiența pentru mitropolitul reunit și pentru protopopul Popazu al ortodocșilor, a arătat că înțelege dorințele românilor și că-i compătimește, făcând obișnuitele promisiuni și asigurări verbale. Dar Șaguna nu-și făcea iluzii și spunea că i se părea că se întorseseră la '48 când li se făceau românilor promisiuni zadarnice, care nu se realizaseră nici după 12 ani de așteptare.

În ianuarie 1861 s-a ținut congresul național românesc la Sibiu, în care, în jurul celor doi prelați, se reuniseră 160 de persoane importante românești din Transilvania; au fost prezentate plângeri împotriva guvernatorului Kemény, care nu primise decât un foarte mic număr de români în cabinetul său și că-și impunea mereu preferințele dând întâietate ungurilor în orice privință; pentru a nu se știe câta oară s-a cerut recunoașterea constituțională a națiunii române și abolirea legilor contrarii intereselor românești. Fusese înaintat proiectul, contrar intereselor românilor, care, pentru a putea fi aleși, trebuiau să plătească 5 florini pe an, dar s-a obișnuit, pentru a li se îngădui țăranilor să poată vota, să fie reunită o comisie de patru membri sub direcțiunea episcopilor; se urmărea să se mai ceară fondarea unei asociații pentru cultura

românească în Transilvania. Reunindu-se conferința transilvană, în care românii aveau cinci reprezentanți, dintre care unul era favorabil ungurilor, mitropolitul Șuluțiu a prezentat dezideratele românilor care au fost trecute doar în acte; pentru pregătirea alegerilor de deputați la dieta imperială de la Viena, treburile au fost aranjate în așa fel încât să lezeze interesele românilor, și garanția în bani, cu scopul de a înlătura cea mai mare parte a electorilor nedoriți, a fost redusă atât de puțin, încât diminuarea a părut cu totul derizorie.

O dietă transilvană pregătitoare, în care trebuiau revăzute vechile legi și declarată legală recunoașterea națiunii române și care trebuia să-și înceapă lucrările la 4 noiembrie, a fost împiedicată de guvernul din Transilvania. Toate acestea trebuiau să facă cunoscută, dacă mai era nevoie de așa ceva, atitudinea guvernului împotriva românilor; cu toate acestea, episcopii au continuat să apere drepturile poporului lor pentru recunoașterea ca organism constituțional separat de celelalte naționalități, și în acest sens încercau tratative cu Viena încă pe la sfârșitul lui 1861, dar în realitate românii nu obținuseră nimic, decât constituirea mitropoliei unite, care servea însă intereselor monarhiei și promisiunea unei alte mitropolii ortodoxe. În rest, nimic: româna nu fusese introdusă ca limbă oficială în actele guvernamentale, și chiar funcționarii români, foarte puțini în realitate, trebuiau să folosească întotdeauna germana, ungurii se amestecau aproape întotdeauna în birocrație împotriva românilor după metodele absolutismului imperial, progresiva germanizare a tuturor formelor de viață împiedica dezvoltarea liberă a maselor rurale de țărani români, era suspectă orice legătură cu românii din cele două principate, Valahia și Moldova, cei care luaseră parte la revoluția din 1848 erau supravegheați și supuși la odioase percheziții polițienești, prozelitismul bisericii unite continua și căuta să constituie o unire religioasă în paguba ortodocșilor; fiind la modă răsfățarea ungurilor, în realitate a clasei nobile proprietare de latifundii, pentru că asta interesa în primul rând Casa de Austria, legile agrare au devenit foarte apăsătoare pentru țărani, adică pentru români; a fost abolită libertatea militară a

grănicerilor români – **Grenzer** – și în sfârșit au crescut impozitele pentru plata datoriilor și a pagubelor revoluției și ale războiului. Acesta, în realitate, era tabloul tragic al vieții românilor din Transilvania între 1850 și 1860, aceasta era recunoștința Casei de Austria.

Lupta românilor a trebuit atunci să se îndrepte, ca și pe timpul școlii latiniste, spre terenul spiritual al culturii, unde nu există opreliști care pot constrânge la o viață inferioară. În anii aceia plini de obidă și de preocupări politice, aproape nimeni nu se putea ocupa de literatură, și după amarnice înșelătorii suferite pe tărâm politic, nu se mai putea face altceva decât să se îndrepte propria activitate națională spre școală, spre asociații culturale, spre cărți și ziare, pentru a putea ține trează prin aceste mijloace inima poporului. În 1861 s-a fondat la Sibiu „Asociația pentru cultura limbii și literelor românești", al cărui inițiator, sub patronajul celor doi episcopi, a fost Timotei Cipariu, cunoscutul filolog de la Blaj, care declara cu spirit profetic în discursul său de deschidere, că Asociația era o adevărată coloană ridicată în inima Transilvaniei pentru viitorul poporului român. Scopul său politic a fost foarte bine înțeles în principatele dunărene unde susținătorii au fost foarte darnici în bani și ajutoare. Programul pe care și-l propunea Asociația privea dezvoltarea culturii românești în Transilvania în toate domeniile cunoașterii, cu publicații, burse de studii, cu premii, cu publicări de opere antice, cronici și documente, cu o revistă specială intitulată „Transilvania" și cu culegeri de folclor românesc; se propunea chiar să se deschidă muzee și biblioteci și să se stabilească legături cu românii din Transilvania care trăiau în principatele Munteniei și Moldovei. Guvernul Transilvaniei a făcut greutăți ca să stăvilească caracterul național al Asociației, născută sub numele de „Astra"; își propunea să-i limiteze activitățile, și a aprobat după multă tergiversare programul asociației; ea a fost însă foarte bine supravegheată, mereu suspectată de poliție și guvern, n-a izbutit niciodată să-și realizeze întreg programul, pentru că a trebuit să se limiteze la a ține doar conferințe și reuniuni anuale foarte frecventate, care au avut aproape exclusiv

caracter social, singurul îngăduit de vigilenta poliție imperială.

Problema principală rămânea întotdeauna cea a instituirii mitropoliei ortodoxe; pentru a-i diminua importanța a fost invitat într-un alt loc episcopul diocezei române din Bucovina, Hacman, pentru a-i cere pe cont propriu instituirea unei mitropolii care să aibă episcopi adjutanți, unul chiar din Bucovina și altul din Dalmația, cu un sinod cu sediul la Viena și limba germană ca limbă oficială; la acest proiect, în care erau evidente, în afară de atitudinea, i-am spune antitransilvăneană, tot mai puternica tendință a imperiului de a germaniza toate teritoriile în care nu se vorbea nemțește, au încercat să se opună în Bucovina Eudoxiu Hurmuzaki, care era conducătorul cultural și politic al românilor din regiune, și alți membrii ai familiei sale, ca să-l facă pe episcop să înțeleagă că interesul principal al națiunii cerea sacrificarea vanității sale în favoarea singurei mitropolii ortodoxe române din Transilvania.

Guvernul acestei regiuni ceruse în ianuarie 1862 un nou memoriu, în timp ce atât Șaguna cât și Mocsónyi lucrau la Viena pe cont propriu ca să ajungă la mult dorita soluționare; lucrurile păreau acum înlesnite de moartea patriarhului sârb Rajacici, care era firescul inamic al autonomiei ecleziastice române ortodoxe din Transilvania. Memoriul a fost prezentat într-o nouă formă la 15 martie; în el se cerea convocarea unui congres la care să participe preoți și laici din diocezele ortodoxe din Transilvania, Banat, Bucovina și Arad și care să ceară constituirea unei unități religioase ortodoxe române sub conducerea ierarhică a lui Șaguna.

La 20 aprilie s-a reunit congresul național român, aprobat de împărat și alcătuit din 150 de reprezentanți ale celor două confesiuni; o delegație de laici a fost primită de Franz Joseph la Viena pentru a asculta doleanțele națiunii române, și a primit asigurarea că împăratul avea să intervină. Între timp, în ciuda protestelor lui Șuluțiu, mitropolitul unit de la Blaj, la 2 iunie 1863 împăratul decidea, în cele din urmă, înființarea mitropoliei ortodoxe.

La 15 iulie dieta din Transilvania și-a redeschis lucrările, printre care apărea problema discutării drepturilor celor trei

limbi, germană, ungară şi română, şi paritatea constituţională a naţiunii române. Dar, ca de obicei, nu s-a ajuns la nimic concret pentru naţiunea română, în afara faptului că relaţiile personale ale celor doi şefi religioşi ai provinciei au devenit şi mai încordate. În cei doi ani cât au durat lucrările dietei nu s-a făcut decât o înşiruire vanitoasă de discursuri, sau, cum spunea cu fină subtilitate un funcţionar al guvernului transilvănean, s-a obţinut un **„pruritus loquendi"**. Şaguna a luptat din greu pentru a obţine ca românii din Bucovina să fie cuprinşi în viitoarea organizare a mitropoliei din Transilvania şi a făcut ca acest principiu să fie declarat de un sinod ortodox în martie 1864; în august, în acelaşi an, s-a ţinut la Carlowitz un sinod pentru alegerea patriarhului sârb, dar reprezentanţii români, şi nici măcar toţi, au luat parte doar la şedinţa de deschidere ca să declare că nu voiau să participe la un act care nu-i mai privea câtuşi de puţin, rupând astfel orice fel de legătură cu patriarhul sârb. Nu se mai putea acum amâna ceea ce devenea inevitabil, şi împăratul a ordonat sinodului sârb să delimiteze graniţele noii provincii ecleziastice, lăsând deoparte, însă, Bucovina, nefiind de părerea unei unităţi ierarhice ale celor două provincii imperiale române; la 13 august Franz Joseph îşi proclama oficial voinţa de a crea mitropolia ortodoxă transilvană, şi noul patriarh sârb, Samuel, şi-a exprimat dezaprobarea prin întreruperea relaţiilor ierarhice cu românii din Transilvania, care duraseră ceva mai mult decât un secol şi jumătate, inaugurând, în acelaşi timp, sinodul care trebuia să se ocupe de condiţiile în care trebuia să se producă separarea de mitropolia din Transilvania.

Şaguna ar fi vrut să aibă sub conducerea sa ca episcopi adjutanţi pe cei din Cluj, din Arad şi din Caransebeş, dar a trebuit să se mulţumească cu ultimii doi. La 24 decembrie în acelaşi an, un decret imperial crea „mitropolia românilor greco-orientali din Transilvania şi Ungaria", satisfăcând astfel, după atâta vreme, măcar pe tărâm religios, una dintre doleanţele naţionale ale românilor din Transilvania.

După ce în 1865 a căzut ministrul Schmerling şi victoria a revenit partidului lui Deák, la Cluj, care era bastionul transilvănean al ungurilor, s-a reunit o nouă dietă în luna noiembrie, cu

sarcina de a revedea legea unirii de la 1848, ceea ce însemna triumful opoziţiei ungureşti şi reluarea tradiţiilor anului revoluţionar, ca şi cum anii de guvernare absolută care se scurseseră n-ar mai fi contat. Şaguna plătise foarte scump demnitatea sa de mitropolit, pentru că era suspectat de români, care credeau că nu se vor mai putea răzvrăti sub conducerea sa, acum când demnitatea care-i fusese acordată îl făcea suspect de prea mult ataşament faţă de împărat; erau chiar unii care se întrebau dacă această demnitate mitropolitană nu-i fusese acordată pentru a fi compromis în faţa naţiunii sale căreia să i se smulgă astfel un conducător inteligent, energic şi iubit. La 20 octombrie 1865 a trebuit să refuze convocarea unui congres naţional şi astfel a fost considerat drept trădător şi într-o scrisoare, plângându-se că nu putuse face altceva, scria în latină „**possum flere, sed juvare non**", pot plânge, dar nu pot îndrepta lucrurile.

Reintrată în vigoare constituţia din '48, dat fiind marea sumă de bani care se cerea pentru cei ce voiau să fie electori, reprezentanţii români la dietă au fost cu toţii numai doisprezece, în afara celor doi episcopi, printre atâţia alţi episcopi catolici şi calvinişti, magistraţi, consilieri guvernamentali, profesori şi intelectuali, precum şi căpitani ai districtelor. A fost votată o lege care hotăra că Transilvania nu mai exista în sensul măsurilor constituţionale luate în 1848 şi că orice măsură legislativă ulterioară avea să fie luată de dieta ungurească; românii au cerut inutil convocarea unei alte diete, potrivit dreptului constituţional. La 25 decembrie împăratul redeschidea discuţia, dar admitea reprezentarea Transilvaniei la dietă prin încoronarea la Pesta, reprezentare care trebuia să fie aleasă, însă, după legea electorală din 1848. Era sfârşitul regimului absolutist şi triumful Ungariei în Transilvania.

Marea problemă a românilor era dacă să participe sau nu la dieta de la Pesta, ale cărei hotărâri aveau să fie cu siguranţă potrivnice intereselor lor. Nimeni nu putea hotărî în această privinţă cu obiectivitate, nici cei doi mitropoliţi, nici conducătorii laici ai naţiunii, nici tineretul intelectual care nu mai era la înălţimea celui din '48. Astfel aproape două milioane de români şi-au ales pe cei nouăsprezece rprezentanţi faţă de cei trei sute şaptezeci

şi şapte care trebuia să reprezinte Transilvania în dieta de încoronare de la Pesta. Printre aceşti nouăsprezece deputaţi, nu erau decât vreo doi, trei care să exceleze, cum era faimosul Emanoil Gojdu, care şi-a lăsat după aceea toată averea ca să ofere burse de studii pentru români, Hodoş, care a fost mai apoi membru al Academiei Române şi avocatul Ilie Măcelaru, reprezentant energic şi ireductibil al drepturilor naţiunii sale. Ceilalţi deputaţi ar fi consimţit la o unire a Transilvaniei cu Ungaria, văzând că acum lucrul era inevitabil, deşi doreau din toată inima ca regiunea lor să nu fie anexată la regatul apostolic.

Dieta s-a deschis în decembrie 1865 şi împăratul le-a vorbit deputaţilor unguri, calificându-i ca demni succesori ai strămoşilor lor care fuseseră întotdeauna credincioşi Casei de Habsburg. Afirmaţia ar fi putut părea ca o ironie dacă nu ar fi avut în schimb semnificaţia unei abdicări a întregii politici practicate din 1848 până atunci şi dacă iminentul război nefericit cu Prusia şi Italia n-ar fi trebuit să arunce monarhia în braţele ungurilor, care erau hotărâţi să-şi revendice libertatea, nu ca un dar graţios făcut de Franz Joseph, ci ca o cucerire smulsă de revoluţia paşoptistă şi de o opoziţie lungă şi tenace în anii care au urmat. Deputaţii români se gândiseră într-un prim moment la crearea unei conferinţe permanente, destinată studierii unor probleme privitoare la naţiunea lor, dar, speriaţi de dificultăţi şi de opoziţii, nu se mai gândeau să apere interesele românilor, ci se limitau să intervină în problemele care priveau doar interesele provinciei transilvane. Opoziţia care li s-a făcut încă de la început i-a demoralizat; li s-a cerut să arate când în istoria ungurească din Transilvania a înflorit ceva care să fi avut un caracter naţional român, dar slaba lor pregătire istorică şi priceperea de a vorbi în public şi de a înfrunta marea furtunoasă a opozanţilor nu le-a îngăduit să dea răspunsul atât de uşor care se putea da. Deák, care era principalul membru al adunării, era dispus să cedeze în toate problemele secundare, dar opunea un absolut refuz la recunoaşterea politică a naţiunii române, pentru că el voia să existe doar o singură naţiune, cea ungurească, deasupra tuturor celorlalte naţionalităţi din Transilvania. La orice revendicare se

opunea interesul patriei, care trebuia să fie numai cea ungară. Delegații români erau zăpăciți de torentul de elocință care izbucnea din gura ungurilor și mai ales a lui Deák; dintre toți, numai Hodoș înțelegea că între Ungaria și Transilvania nu putea să fie altceva comun decât coroana regală, că faptele de la '48 nu erau decât încercarea ungurească de a se impune celorlalte naționalități și Imperiului habsburgic, că dietele care urmaseră după anul revoluționar creaseră un nou drept care nu se putea renega chiar așa ușor, drept în baza căruia să se poată reclama integritatea și independența Transilvaniei față de Ungaria.

După războiul din 1866, partea laică a românilor din Transilvania, care era contrară acțiunii celor doi mitropoliți, a cerut printr-un memorandum împăratului, pe care Șaguna l-a sfătuit să nu se lase impresionat, să convoace o dietă transilvană, dar cancelaria imperială le-a făcut cunoscut lui Barițiu și lui Rațiu care trebuia să se ducă la Viena pentru răspuns, că împăratul nu era de acord.

Între timp, la dieta de la Pesta, în vreme ce ungurii nu voiau să-l recunoască pe suveran în demnitatea sa imperială, românii înaintau declarația că un stat nu putea purta numele etnic al populației care se găsea în minoritate, la care li se răspundea cu argumentul falsificat că principatul Moldovei nu acordase niciodată drepturi naționale unei minorități neînsemnate, câteva mii de suflete, de origină ungurească, ceangăii (în ungurește **csángen**), care locuiau și locuiesc în câteva sate pe valea Siretului în districtele Roman și Bacău, dar se uita să se spună că asemenea drepturi naționale nu fuseseră cerute niciodată. În decembrie 1866, o mie patru sute nouăzeci și trei de electori români i-au adresat împăratului o petiție în care se cerea restabilirea drepturilor românilor, dar regele Ungariei (Franz Joseph răspundea în această calitate), îi asigura cu obișnuitele promisiuni stereotipe, reamintind că se baza pe fidelitatea lor.

La 18 februarie 1867 devenea prim-ministru al Ungariei contele Gyula Andrássy, aderent la programul lui Deák; la opt iunie următor Franz Joseph își punea coroana Sfântului Ștefan. Cu câteva zile mai înainte, deputatul român Măcelaru încercase

să ţină în româneşte un discurs în dietă, dar a fost împiedicat de urletele celorlalţi deputaţi; preşedintele declarând că nu era permis să se vorbească în româneşte, pentru că nici un articol din regulamentul dietei nu prevedea acest caz; dar întrucât exista un articol privitor la limbile celorlalte naţiuni încorporate în Ungaria s-a provocat o ordonanţă imperială care impunea folosirea limbii ungare ca unică limbă în adunare; când ordonanţa a fost comunicată în dietă, Măcelaru a avut curajul să afirme că, în ciuda acestei ordonanţe, amintirea dreptului pe care-l aveau românii să-şi vorbească propria limbă chiar şi în dietă nu putea fi ştearsă din sufletul naţiunii române. Alţi oratori români erau întrerupţi cu ironie în discursurile lor în ungureşte şi erau invitaţi să se ducă să vorbească la Blaj, la care ei răspundeau amintind de cei patruzeci de mii de români sacrificaţi pentru tron în 1848 şi dacă se dorea căutarea unor exemple de cruzime, ungurii puteau găsi câte pofteau în istoria propriei naţiuni, fără a mai trebui să deranjeze alte popoare.

La 27 iunie 1867 era parafat actul care consacra dualismul austro-ungar; Şaguna, fiindcă participase cu câteva săptămâni mai înainte la încoronarea lui Franz Joseph, a trebuit să-şi dea demisia de la preşedinţia societăţii „Astra”.

Deputaţii români ar fi trebuit să se retragă din parlamentul ungar văzând că nu se ţinuse cont de drepturile celor patru milioane de locuitori, care singuri formau majoritatea populaţiei transilvănene; nu au îndrăznit să facă acest act de curaj şi de aceea au fost dezaprobaţi de tinerii intelectuali de la Blaj, care cereau ca Transilvaniei să-i fie restituită autonomia şi populaţiei româneşti să-i fie recunoscute drepturile pe care le aveau şi celelalte naţiuni. În parlament s-a vorbit de o revoluţie şi discuţiile despre actul tinerilor de la Blaj au fost lungi şi violente, dar ele i-au dat lui Măcelaru posibilitatea să declare că deputaţii români nu veniseră în parlament ca să primească o plată, ci pentru a dovedi celorlalte naţiuni reprezentate că ei voiau să trăiască în pace cu toţi, şi ca să ateste că ei nu înţelegeau să micşoreze, prin exercitarea restrânselor lor drepturi constituţionale, celălalt drept mult mai mare al Transilvaniei de a-şi avea autonomia ei.

Se făgăduise o lege a diverselor naţionalităţi, care făceau imperiul habsburgic să apară multicolor pe atlasurile geografice, dar adevărata dorinţă era să nu se ajungă niciodată la discutarea problemei, şi deputaţii români au avut o frumoasă propunere în 1866 ca în Transilvania să fie constituţional recunoscute naţiunile română, slovacă, sârbă, germană şi ruteană, dar nu există surd mai desăvârşit decât cel care nu vrea să audă. Dieta a trebuit totuşi să aprobe înfiinţarea mitropoliei ortodoxe pentru românii de religie greco-orientală; guvernul şi-a rezervat dreptul să decidă în ultimă instanţă controversele între cele două biserici ortodoxe din imperiu, cea sârbă şi cea română, şi îşi mai rezerva dreptul să legifereze în legătură cu drepturile ortodocşilor din Transilvania, care nu erau de limbă română, adică ale celor din companiile comerciale greceşti din Braşov, Pesta şi din alte locuri ale monarhiei, dar nu-şi dădea seama că prin acest act recunoştea de fapt un caracter naţional al bisericii române, pentru că nu se recunoştea a fi compusă din ortodocşi de altă limbă.

La 25 septembrie 1868 s-a reunit la Sibiu congresul care trebuia să organizeze biserica ortodoxă în noua sa alcătuire; au luat parte nouăzeci de membri, dintre care numai treizeci aparţineau clerului, care au hotărât modalităţile de alegere a episcopilor şi pe cele privitoare la conducerea treburilor bisericeşti. Mitropolitul Şaguna, satisfăcut pentru că dăduse propriei naţiuni o demnitate ecleziastică pentru care luptase atâta amar de vreme, şi posibilitatea de a se afirma ca naţiune, cel puţin din punct de vedere religios, a vrut să constituie ca organ legislativ al bisericii ortodoxe congresul, nu numai pe cel prezent, ci şi pe cele viitoare, recunoscute ca reprezentante canonice şi legale ale întregii provincii mitropolitane şi de aceea singurele competente să reprezinte, să conducă şi să dirijeze toate treburile administrative, ecleziastice şi şcolare, abdicând astfel de la puterile care-i derivau din autoritatea sa mitropolitană. Congresul a hotărât şi folosirea limbii române în toate manifestările bisericii, pentru că pentru funcţiunile ecleziastice române era folosită deja de două secole. Congresul a stabilit şi statutul organic al mitropoliei, calificat de unul dintre membri drept templul libertăţii confesio-

nale și naționale; a fost stabilit ca principiu caracterul electiv al tuturor sarcinilor, de la mitropolit până la cel mai umil dascăl de școală sau preot de sat, și asta cu o atât de largă bază populară, încât s-a putut susține că biserica ortodoxă din Transilvania era adevărata biserică a țăranilor; prin acest sistem de obținea autonomia tuturor organelor și se transforma oricare sătuc într-un fel de parlament în care toți capii de familie aveau dreptul deplin de a vota pentru biserică, pentru școală și pentru treburile administrative inerente lor. Congresul general, compus din nouăzeci de membri, cum s-a spus și mai înainte, trebuia să se întrunească o dată pe an, în timp ce congresul extraordinar pentru alegerea mitropolitului trebuia să fie alcătuit din o sută douăzeci de membri. Guvernul a acordat aprobarea acestui statut la 18 mai 1869 cu rezerva unui control asupra actelor congresului, și recunoașterea unui privilegiu de prioritate în favoarea bisericii sârbe în sensul că, dacă ar fi apărut dubii cu caracter dogmatic sau de altă natură, inițiativa unui eventual sinod comun putea să fie luată de biserica sârbă; se mai impunea și obligația unui jurământ de fidelitate față de legile ungurești din partea episcopilor în momentul când erau puși în funcție și în fine obligația de a folosi limba română în relațiile cu statul; statutul organic al bisericii ortodoxe române a început să funcționeze în toamna lui 1870.

Mitropolitul grec unit Șuluțiu murise încă din septembrie 1867; fusese un spirit nobil, în ciuda defectelor inerente sufletului omenesc, și în general credincios poporului său; deplângea că românii din Transilvania erau împărțiți în două confesiuni, dar credea cu fermitate că, și așa împărțiți, ei alcătuiau un singur corp, o singură carne, un singur sânge, o singură națiune. Credea că este necesar să se intereseze și de românii din principatele dunărene, organizate încă din 1859 într-un stat unitar, pentru că se gândea la o unitate superioară care să-i strângă pe toți românii într-un singur stat. Urmașul lui, Ioan Vancea de Buteasa, a încercat în congresul școlar din 1873 să introducă în biserica unită elemente caracteristice celei ortodoxe, precum participarea laicilor la adunările care se ocupau de probleme economice și școlare; cu toate acestea biserica unită n-a ajuns niciodată, și din

vina supravegherii drastice pe care o exercita asupra ei guvernul, să reprezinte pentru românii din Transilvania privilegiul național pe care-l reprezenta biserica ortodoxă, deși chiar și ea putea să reprezinte o națiune într-un regim constituțional, ce nega calitatea de națiune popoarelor care din punct de vedere geografic locuiau pe teritoriul unguresc și se deosebeau de unguri.

Șaguna a murit în 1873. Ultimii ani ai vieții lui se scurseseră fără ca el să mai aibă vreo activitate națională; era extenuat de eforturile pe care le făcuse de-a lungul întregii sale vieți pentru apărarea poporului său și pentru constituirea mitropoliei ortodoxe; în plus nu era urmat de intelectualii burghezi care nu voiau să se supună autorității lui și nici nu voiau să accepte să fie conduși de altcineva. În rest, sarcina acestor burghezi era o adevărată trudă de Sisif față de negarea absolută și sistematică a drepturilor naționale române din partea ungurilor; în toată perioada care a urmat, asistăm la tragedia acestei forme de combativitate a românilor din Transilvania, care nu izbutește să învingă opoziția ungurească.

În realitate, în acest moment critic al vieții lor, multe lucruri le lipseau românilor, ca să-și poată duce, cu sorți de izbândă, lupta politică din Transilvania. Aveau, e drept, șapte sute patruzeci și două de școli față de cele mai mult de două mii din întreaga regiune, dar țăranii nu aveau posibilitatea să-i susțină cultural pe conducătorii lor în luptă; un român, Ioan Pușcariu, comentase pentru conaționalii lui patenta imperială din 1854, dar inutil, pentru că aceia care puteau înțelege, chiar și numai aceste simple opere de vulgarizare, erau puțini. Chiar și activitatea literară a asociației „Astra" trebuia să se reducă la câteva manuale didactice, care nu aveau nici o legătură cu scopurile politice pentru care ea se născuse, nici cu problemele care-i preocupau pe români ca națiune. Șaguna, după crearea mitropoliei, încetase orice activitate politică prin presă și asta păgubea ziarul său „Telegraful român" care ieșea la Sibiu, a cărui importanță și influență au scăzut îngrijorător față de politica conservatoare pe care circumstanțele o impuseseră mitropolitului. La Blaj, după ce nu se mai publica ziarul lui Cipariu „Organul Luminării", care apăruse în 1848, nu mai exista un periodic care să lumineze

publicul din punct de vedere politic; întreaga activitate a lui Cipariu, ajutat în acest domeniu de elevul său predilect Ioan Micu Moldovanu, era consacrată acum publicării revistei „Arhivă de istorie și filosofie", care, cum spune și numele ei, era destinată doar publicării documentelor istorice și discutării problemelor lingvistice; chiar și revista „Transilvania", organ al asociației „Astra" publica numai articole istorice și filologice. De aceea lipsea, chiar și la Blaj, un ziar care să poată da tonul politic al vieții poporului român din Transilvania. Au fost aici câteva încercări de a se lansa unele semnale politice, din partea lui Sigismund Pop, în publicațiile sale, care apăreau neregulat, „Prietenul poporului" și „Democrația", și din partea familiei Mocsónyi, pentru care Vincențiu Babeș publica ziarul „Albina".

Imediat după 1870 a fost o încercare de concentrare politică în jurul ziarului „Concordia", care și-a continuat apariția până în 1878, an în care i-a urmat un alt ziar, „Federația"; dar erau lucruri neînsemnate, deoarece ziarele aveau tiraje doar de câteva sute de exemplare și nu puteau deci îndeplini marea datorie de a da o direcție politică vieții românilor din Transilvania. În afara acestor ziare au mai fost unele cu caracter umoristic, care au avut un anumit efect de dirijare a opiniei publice, și apoi câteva ziare particulare, dedicate unor anumite grupuri de cititori, precum „Prietenul școlii", care ieșea la Sibiu pe la 1860 și-l avea ca director pe Visarion Roman, și „Sionul românesc", care se ocupa de probleme teologice.

Toate acestea denotau absoluta insuficiență românească în acea perioadă în purtarea unei lupte politice; faptul a fost constatat pe la 1869 și unii s-au întrebat dacă nu era mai bine să se retragă din viața politică, să declare injust regimul, să afirme că împăratul se înșelase, că nu era respectat dreptul națiunilor pe care el le conducea, că nu era posibilă recunoașterea unei forme politice care împiedica națiunea românească să desfășoare orice activitate; în primele zile ale anului 1869 au fost convocate niște adunări populare, care au votat pentru o politică de pasivitate, ca aceea care s-a ținut la 14 ianuarie la Miercurea, în care Măcelaru, care reprezenta în propriul parlament acel colegiu electoral, a trebuit să demisioneze.

Disperata decizie de abţinere de la viaţa politică prezenta totuşi dezavantajul imposibilităţii de a putea coordona opera românilor din Transilvania cu cea a celor din Banat, care, energici şi hotărâţi din fire şi obişnuiţi cu o viaţă politică mai activă, nu înţelegeau să renunţe la luptă, sperând să obţină anumite avantaje printr-o participare mai activă la viaţa parlamentară. Alexandru Mocsónyi publica într-adevăr în această perioadă o scrisoare, care a avut multă rezonanţă, prin care propunea înfiinţarea unui partid politic naţional democrat, care trebuia să ajungă pe căi legale să obţină o paritate cu ungurii, insistând asupra conceptului că poate avea propria libertate numai naţiunea care ştie să se lupte pentru ea. Astfel românii au continuat să fie reprezentaţi, chiar dacă numai în parte, la diete, şi de fiecare dată când au putut interveni în apărarea drepturilor lor au făcut-o, ca atunci când la Tötfalú iobagii români au fost izgoniţi de pe proprietăţile lor de un anume Apor şi deputaţii români au declarat că ei aveau să se ducă să locuiască în cimitirul satului până la recunoaşterea drepturilor lor, sau atunci când „Astra" a protestat împotriva guvernului care făcuse anumite observaţii asupra alegerii unor membri pe posturi de consilieri, chiar şi atunci când, izbutind ungurii să obţină o sumă pentru teatrul lor, românii au cerut două sute de mii de fiorini pentru a construi unul şi pentru populaţia română din Transilvania şi din Ungaria, răspunzând la observaţiile care li se făceau din nou despre situaţia de minoritate ungurească din Moldova, că prinţul Carol al României ajutase cu sume considerabile la construcţia templului reformat din Bucureşti, care servea doar ungurilor stabiliţi acolo.

Din 1859 se formase un stat român prin unirea celor două principate, Valahia şi Moldova; în 1877 el îi dăduse un preţios ajutor ţarului; dinastia care fusese instalată acolo era cea a familiei Hohenzollern-Sigmaringen, înrudită cu Casa imperială germană şi îşi dezvoltase foarte mult armata; toate aceste fapte făcuseră să crească conştiinţa naţională a românilor din Transilvania, în timp ce jurnalele ungureşti ale epocii îl tratau pe principele Carol ca pe un conducător al unui popor alcătuit din paznici de porci, care merita să fie aruncat în temniţele din Munkás, şi pe boierii români ca pe nişte barbari abia ieşiţi din cocini.

În 1872 s-a hotărât să se întărească pasivitatea politică printr-o neparticipare generală a tuturor românilor, făcându-se apel la solidaritatea națională. Șeful guvernului unguresc, contele Lényay, a cerut să i se prezinte un memorial cuprinzând doleanțele românilor, și care a fost făcut cu cererea, printre altele, de a se introduce româna ca limbă oficială alături de cea ungară, și cea a autonomiei clerului catolic de rit grec unit, căci exista teama că va fi încorporat de catolicii unguri în biserica lor. La parlamentul din Pesta, deja amintitul Visarion Roman le reamintea ungurilor cât le dăduseră românii pentru nația lor, apărând-o împotriva turcilor și reafirma originea românească a marelui rege Matei Corvin, în timp ce George Pop de Băsești apăra cu energie dreptul limbii române de a fi limba școlii pentru propriul popor, împotriva pretenției de a fi înlocuită în învățământ cu ungara.

În timpul războiului ruso-turc din '77, succesele românilor la Plevna, unde au salvat armata țarului, și apoi recunoașterea completei independențe române, exaltase pe de o parte ura ungurilor și pe de alta mândria românilor din Transilvania și încrederea lor într-un viitor apropiat în care se credea că era posibilă înmănuncherea roadelor unei lupte seculare. Se credea că lupta putea fi condusă de succesorul lui Șaguna, mitropolitul Miron Roman, om de o rară inteligență, de un foarte înalt simț al demnității bisericii sale și a propriei persoane, energic și voluntar; dar dacă era găsit noul conducător, lipsea arma principală pentru luptă, ziarul; mai exista „Gazeta de Transilvania", condusă de Mureșanu, dar nu mai erau ziarele care ieșeau la Pesta cu Sigismund Pop și nu a avut succes încercarea de a face să apară altele. Barițiu a fost de părere că trebuia perseverat în politica de pasivitate afirmând că o politică activă ar fi fost înțeleasă ca o cerere de iertare pentru un act care era de datoria lor să-l facă; trebuia chiar să se ia măsuri pentru a se împiedica dezertările, menite să destrame solidaritatea națiunii. Cei care credeau că se putea înfăptui o politică de colaborare cu ungurii au fost în anul tratatelor de la San Ștefano și Berlin considerați ca trădători, pentru că nu înțelegeau că a continua să se creadă că ceea ce era un elementar drept al românilor degenerase într-o cerșeală și

milogeală umilitoare și abjectă, care nu ținea de caracterul istoric al poporului.

Între timp situația politică internă a românilor devenea tot mai proastă, pentru că partidele de avangardă unguresti gândeau că totul în stat trebuia să contribuie la aservirea lor în cadrul larg al politicii completei majorități a Transilvaniei. Din anii aceia, mai precis din 1879 este proiectul ministrului ungur al Cultelor și Instrucțiunii Publice, Tréfort, de a se folosi ungara și în școlile elementare românești, cu un control sever al Statului pentru care legea să nu fie câtuși de puțin încălcată; în cel mult șase ani, fiecare învățător român trebuia să fie în măsură să poată preda lecțiile în ungurește. Legea a fost votată, în ciuda faptului că școlile românești erau întreținute numai de poporul român, care în plus plătea și taxe pentru întreținerea școlilor unguresti, de care nu aveau nevoie, dar ea a servit mai mult românilor decât ungurilor; într-adevăr, în timp ce Statul nu avea mijloacele financiare pentru a-și face un proiect ca acela pe care-l cerea legea Tréfort, rezultatul acestei legi a fost o mai mare apropiere între cele două biserici românești, unită și ortodoxă, care nu mai fuseseră de acord de la Șaguna și de la Șuluțiu. A fost aleasă o deputăție formată din cei doi mitropoliți, din episcopii ortodocși din Caransebeș și din Arad, din episcopul unit de la Gherla fără să cuprindă și mireni pentru ca împăratul, care recunoscuse oficial organizarea religioasă a românilor și deci implicit și școala lor, parte integrantă a bisericii, să nu poată să n-o primească.

Constrâns să răspundă, presat pe de altă parte de guvernul ungar, împăratul a fost obligat să reia vechea sa atitudine de părinte grijuliu față de toți supușii lui, care ascundea hotărârea de a nu accepta plângerile românilor. După câteva zile legea Tréfort a fost sancționată, și când episcopii s-au întors de la Viena și au reintrat în sediile lor au fost primiți cu manifestații populare de dragoste, așa încât să nu se lase nici un fel de îndoială despre semnificația lor, nici măcar la Budapesta.

Din această luptă s-a născut ceva mai târziu partidul național român; întrucât românii trăiseră până atunci sub două regimuri constituționale diferite, cel al Ungariei și cel al Transilvaniei, au fost necesare două reuniuni, făcute la două ore deosebite din

aceeaşi zi, 12 mai 1881, pentru a se ajunge la acest act. Se gândea la necesitatea şi la posibilitatea unei acţiuni politice naţionale comune pe baza solidarităţii tuturor românilor supuşi Austro-Ungariei, se cerea respectul vechilor legi şi se proiecta propunerea unora noi; programul noului partid trebuia să fie elaborat de o adunare de delegaţi, condusă de un comitet directiv din care, printre alţii, făceau parte Bariţiu, episcopul de Caransebeş, Nicolaie Popea, Gheorghe Pop de Băseşti, Ioan Raţiu, Visarion Roman şi bancherul Partenie Cosma. Adunarea, formată din o sută cincizeci şi cinci delegaţi, şi-a ţinut şedinţele din 12 până în 14 mai 1881 şi a discutat proiectul prezentat de comitet, în care, după protestele împotriva legilor administrative şi politice care ţineau cont întotdeauna şi numai de unguri şi ignorau sistematic elementul românesc, se făcea un apel leal şi patriotic la întregul popor ca să reziste neîncetatelor atacuri ale elementului dominant în stat, mai ales în problema esenţială a şcolilor române, şi se enunţa în acelaşi timp principiul de unire a tuturor românilor supuşi coroanei Sfântului Ştefan pentru a-i organiza întru apărarea propriilor drepturi şi interese generale politice şi economice şi mai ales ale celor naţionale şi culturale. În aşteptarea concretizării a ceva pozitiv, un comitet din nouă persoane trebuia să garanteze continuarea politicii de pasivitate din partea românilor; în precizarea de mai târziu a programului noului partid, uitându-se de ceea ce se ceruse în 1868, comitetul a cerut autonomia Transilvaniei fără să se preocupe de românii din celelalte regiuni; s-a precizat că se dorea folosirea limbii române pentru românii din organizaţiile de stat, în justiţie, şi deci numirea de funcţionari şi de judecători sau măcar cunoscători de limbă română, revizuirea şi aplicarea legilor de naţionalitate, autonomia Bisericii şi a şcolii, care trebuiau finanţate de Stat, o lege electorală dacă nu cu sufragiu universal, cel puţin cu o bază mult mai lărgită; se vorbea apoi de lupta împotriva maghiarizării ţării, prin mijlocirea unei gândite dar nu şi declarate alianţe cu celelalte naţionalităţi supuse. După cum se vede, programul era mai degrabă vag, temător de a nu întâmpina greutăţi, fără să rezulte din el marele conţinut de idei care ar fi trebuit să-l structureze; de aceea era firesc să suscite discuţii şi disensiuni, cu atât mai mult cu cât

pentru a-l formula se uitase, poate în mod voit, să se întrebe biserica, aşa încât mitropolitul Miron roman a dezaprobat toată mişcarea într-o pastorală către credincioşi; el admitea că românii trebuiau să se organizeze şi să se apere, dar nu atentând la baza constituţională a Ungariei, pentru că Statul trebuie consolidat şi nu subminat, şi de aceea a încercat constituirea unui partid care trebuia să întindă o mână ungurilor, tentativă care a dat faliment, cum şi trebuia să se întâmple.

Deputaţii care au fost aleşi la primele alegeri, pe baza programului naţional, se angajaseră să lupte serios împotriva claselor dominante în Ungaria; dar încă de la primele bătălii au avut împotriva lor anumite proiecte ale lui Tréfort care prevedea limba ungară ca limbă de predare în şcolile medii şi introducerea studiului istoriei în aceeaşi limbă şi în şcolile confesionale româneşti; împotriva acestor legi s-au ridicat chiar şi mitropoliţii împreună cu episcopii lor. Împăratul, tot mai legat de unguri, s-a plâns în 1879 de atitudinea românilor la Szeged faţă de mitropolitul grec unit Ioan Vancea şi de cel ortodox Miron Roman; la întoarcerea acasă cei doi mitropoliţi au fost primiţi cu manifestaţii impresionante, şi Roman, orator improvizat şi eficace, a afirmat cu acea ocazie că se putea schimba bunăvoinţa celor puternici, dar că statornicia poporului era de neclintit. A fost, fireşte, o reacţie din partea autorităţilor imperiale şi a plătit cine a protestat împotriva încercării de a transforma caracterul românesc al şcolilor confesionale, transformare făcută pe banii tuturor românilor, chiar şi ai celor mai săraci.

În martie 1884 a existat o încercare a moderaţilor de a fonda un partid pe baze deosebite de cele din 1881 dar n-a avut altă urmare decât aceea de a-i determina pe radicali să fondeze un ziar „Tribuna", redactat într-o frumoasă limbă literară, dar în acelaşi timp pe înţelesul poporului, care a devenit organul tinerei clase intelectuale române. Acesteia îi aparţineau tinerii hrăniţi cu idei literare şi filosofice care circulau atunci în regatul României; erau literaţi, poeţi, filosofi, etnografi, istorici, care pe baza unor studii făcute mai ales în Germania sau împrumutate de la spiritul german, luptau cu noi metode şi noi argumente în apărarea propriei naţionalităţi. Aveau cu toţii mai degrabă o

mentalitate filosofică, ceea ce îi incita să transfere problemele vii ale momentului în sferele gândirii științifice, și nu numai că nu aveau posibilitatea de a deveni apostoli populari ai ideilor lor, dar erau lipsiți și de arme de luptă împotriva adversarilor, care nu se preocupaseră niciodată de probleme filosofice de drept și luptaseră totdeauna pe terenul practic al relațiilor politice. Această preocupare juridică și în același timp filosofică a lor, făcea să se creadă că în fața forței irezistibile a logicii anumitor argumente juridice, adversarii ar fi trebuit, fără îndoială, să se declare învinși. Dar era nevoie de cu totul altceva decât de așa ceva. Din păcate această atitudine a învins și acești intelectuali, amintindu-și de „**Supplex Libellus**", dar uitând că nu reușiseră să facă nimic, s-au hotărât să prezinte la Viena un „memorandum" împotriva politicii de maghiarizare la care erau supuși românii sub guvernul președintelui de atunci Coloman Tisza, dorind să considere persoana împăratului deasupra luptelor dintre națiunile supuse sceptrului său. O delegație a partidului național ar fi trebuit să prezinte lui Franz Joseph în 1892 acest „memorandum" ai cărui inspiratori erau Vasile Lucaciu și Ioan Rațiu. El protesta în termeni respectuoși împotriva intervenției Statului în toate problemele, chiar și în cele care n-ar fi trebuit să-l intereseze, și în probleme mai ales electorale, și cerea respectul absolut al legilor în tot ceea ce privea poporul român care fusese întotdeauna credincios împăratului. La 28 mai mulți membrii ai deputăției românești erau la Viena pentru prezentarea „memorandului" la împărat, dar ministrul ungur a interzis ca actul să fie înaintat acestuia; au fost inutile demonstrațiile populare în jurul membrilor delegației, demonstrații puse la cale de consiliul municipal de la Viena în fruntea căruia era doctorul Lueger, adversar al preponderenței tot mai vii pe care o căpătau ungurii în toate treburile împăratului. Văzând că așteptarea era inutilă, Rațiu a fost nevoit să lase la Viena documentul, care i-a sosit înapoi la Turda, unde locuia el, în plicul sigilat pe care el îl lăsase la cancelaria împărătească, fără ca măcar să fi fost deschis pentru a se citi ce spunea „memorandul". Persecuțiile nu s-au lăsat așteptate și au căpătat chiar o formă populară: la Turda plebea ungurească a spart geamurile de la ferestrele casei lui Rațiu și aceleași scene s-au

repetat şi la casele altor conducători ai mişcării româneşti; studenţii români au răspuns cu o replică scrisă de Aurel Popovici, de Eugen Brote şi de un altul, care au fost condamnaţi de tribunale; Popovici şi Brote au reuşit să se expatrieze. Membrii comitetului au fost acuzaţi de trădare şi s-a început astfel faimosul „proces al memorandului" care a avut o mare rezonanţă în întreaga Europă; cum avea să se sfârşească acest proces este uşor de înţeles din cuvintele pe care împăratul le spusese episcopului ortodox Ioan Meţianu, cu ocazia unei călătorii la Boroş-Sebeş, şi anume că el era suveranul tuturor supuşilor săi fără deosebire de naţionalitate şi de religie şi că dezaproba agitaţiile periculoase care în anumite regiuni se făceau ca să atragă poporul, declaraţii care au fost confirmate mai apoi episcopului unit din Oradea, Mihail Pavel, adăugându-se că era necesară o pacifică înţelegere între toate naţionalităţile din imperiu, ameninţată în schimb de un şovinism exagerat şi de demonstraţii populare care erau fără îndoială condamnabile. Într-adevăr, în mai 1894 curtea cu juraţi de la Cluj condamna la pedepse variind între două luni şi cinci ani de detenţie pe Raţiu, Pop de Băseşti, Iuliu Coroian, Vasile Lucaciu, Dumitru Comşa, Teodor Mihaly, Aurel Suciu şi alţii; unii dintre aceştia au reuşit să se salveze în România, în timp ce alţii, aruncaţi în temniţă la Seghedin şi la Vács, au fost apoi graţiaţi în anul următor, 1895. La 20 iunie 1894 a fost interzisă de cabinetul Wekerle activitatea partidului naţional român şi au fost anunţate pedepse grele împotriva oricui ar fi îndrăznit să desfăşoare manifestări în favoarea partidului desfiinţat; ministrul de interne Hieronymi a declarat că orice acţiune întreprinsă spre a rupe legătura dintre Transilvania şi Ungaria va fi considerată ca o trădare, şi pedepsită ca atare; Wekerle, din partea sa, respingea orice acuzare de maghiarizare forţată, dar nu putea împiedica prin „procesul memorandului" ca problema românilor din Transilvania să nu devină o problemă de politică europeană. Opinia publică din Italia, Franţa şi Belgia a fost foarte tulburată, şi de asemenea şi cea din Germania pentru soarta saşilor din Transilvania; de asta îşi dăduse seama însuşi procuratorul regelui, Jeszenzky, care declarase unora dintre imputaţi că dacă ei erau condamnaţii, învinşii erau ungurii.

Cu toate acestea tendinţele de maghiarizare nu au contenit, ba au culminat între 1895 şi 1899 sub ministrul Bánffy, care aspira la crearea unui stat unitar unguresc; singura concesie făcută naţiunilor supuse, şi asta a fost o mare greşeală din partea ungurilor, a fost permisiunea care li s-a dat de a participa cu delegaţi la un congres politic comun, ţinut la Budapesta în 1898; aceasta a dus la o înţelegere între capii mişcării româneşti cu cei ai mişcărilor sârbe şi slovace, respectiv Gheorghe Pop de Băseşti, Mihail Polit şi Pavel Mudron. Programul lor, la care i-a invitat să participe şi pe cei din minorităţile germane şi rutene, era pur şi simplu de abţinere politică, recunoscând totuşi caracterul inviolabil al coroanei Sfântului Ştefan, dar condamnând ideea unui stat naţional maghiar, de altfel de neconciliat cu tradiţiile istorice şi etnice ale Ungariei şi Transilvaniei; au cerut din nou respectul naţionalităţii cu instituirea unor regiuni care să răspundă realităţilor etnice şi lingvistice ale locuitorilor, respectul autonomiei bisericii, sufragiul universal, scrutinul secret, libertatea alegerilor şi a presei, dreptul de asociere şi de reuniune, etc. Conducătorii acestei mişcări minoritare, cum s-ar spune în limbajul nostru de acum, ştiau foarte bine că nu aveau să obţină nimic, dar socoteau oportun să facă declaraţii care să ateste existenţa unor probleme de rezolvat, şi să slujească drept punct de plecare pentru o acţiune viitoare.

Între timp, politica de maghiarizare a Transilvaniei continua liniştită. A fost iniţiată o campanie care să transforme în masă numele de familie ale cetăţenilor români ca să le dea o aparenţă ungurească, şi acelaşi lucru s-a făcut şi cu maghiarizarea numelor de localităţi, dintre care unele în afara numelui românesc precum Clujul, Braşovul, Sibiul, aveau şi unul german, Klausenburg, Kronstadt, Hermannstadt, dintre care primul nume trebuia să dispară ca să fie înlocuit cu unul unguresc, Koloszvár, Brassó şi Nagy Szeben. Oriunde putea să apară vreun caracter poliglot al provinciei el trebuia să dispară, pentru ca vizitatorul, grăbit şi inexpert, să-şi poată face impresia unui caracter unitar al statului. Protestele împotriva acestor acte, făcute de comitetul central minoritar, n-au slujit la nimic. Cabinetului Bánffy i-a urmat, în 1899, cel format de Koloman Széll, care a adoptat o politică mai

conciliantă față de națiunile oprimate, îndulcind opresiunile împotriva ziarelor lor, suprimând secționarea naționalității la președinția consiliului și propunând o lege împotriva corupției electorale, care fusese o platformă atât de depreciată de guvernul precedent. După ce a căzut și acest cabinet, în 1903 i-a urmat cel format de contele Ștefan Tisza, venit la putere cu scopul de a întări sistemul dualist și corolarul său, hegemonia maghiară, și de a consolida coroana; coaja pe care a alunecat și din cauza căreia a trebuit să-și dea demisia a fost proiectul de a-i maghiariza pe români, sași și slovaci slujindu-se de armată care, după cum se știe, era comună cu cea austriacă. În locul lui Tisza, Franz Joseph a pus un guvern susținut nu de o majoritate parlamentară, ci încredințată generalului Fejérváry care, știind că avea să fie considerat anticonstituțional și învins în parlament, a încercat un sprijin extraparlamentar cu declarația ministrului de interne József Kristoffy care, ca prim punct în programul său politic situase sufragiul universal, cel care avea să dezlănțuie masa populară împotriva castei nobiliare, la putere până atunci. De aceea în alegerile politice din 1905 românii din Transilvania, ca și alte popoare neungurești din stat, au hotărât să părăsească absenteismul politic și afirmând principiile de la 1881, adică reclamând autonomia, cereau din nou ceea ce fusese cerut în congresul politic de la Budapesta în 1898 și, în plus, libertatea de instruire în limba națiunilor oprimate, oriunde ele erau în majoritate, actualizarea legii naționalității și obligația pentru toți funcționarii de a vorbi limba locului, ceea ce în mod practic voia să spună că ei trebuiau să aparțină în majoritatea cazurilor popoarelor minoritare care ocupau un anume district. Această participare activă la politică a avut ca efect imediat alegerea a opt deputați români, care l-au recunoscut drept conducător pe Teodor Mihali. Dar situația generală a românilor din Transilvania se putea considera ca fiind ceva mai satisfăcătoare, dacă nu pentru prezent cel puțin pentru viitor, din faptul că arhiducele moștenitor Franz Ferdinand, care nu vedea cu ochi buni efectul dezagregant produs de șovinismul unguresc, atât în interiorul monarhiei, cât și în afara ei, considera populațiile nemaghiare ale imperiului, și deci și pe cea românească, ca elemente de

conservare și de apărare a monarhiei împotriva separatismului unguresc. În anii care au urmat s-a încheiat la Viena, în palatul Belvedere, unde locuia arhiducele, o alianță secretă între conducătorii români și cei slovaci pentru a pune bazele unei lupte comune împotriva supremației maghiare. Dar, în ciuda opoziției moștenitorului tronului, ungurii se gândeau la un stat unitar unguresc ca la o dogmă în viața lor politică și corifeii acestei dogme erau Gustav Beksics, Eugen Rákosi, Bánffy, Ștefan Tisza și chiar Koloman Széll, care însă era cel mai moderat dintre toți.

Retragerea, din partea ministrului de interne Kristóffy, în februarie 1906, a restricțiilor impuse dreptului de reuniune și sindicatelor a făcut să izbucnească în Ungaria o violentă opoziție parlamentară din partea ungurilor, care a fost învinsă numai prin dizolvarea parlamentului, fără a se fixa data noilor alegeri. Coaliția vechilor partide unguresti părea destrămată, dar a reușit să se înțeleagă în secret cu coroana și la 9 aprilie în același an a revenit la putere făcând anumite concesii care n-au fost câtuși de puțin substanțiale; dar actul ce o readucea la putere, care mai mult decât un act de tranzacție putea fi numit un act de acord, a demonstrat încă o dată indiferența lui Franz Joseph față de minoritățile nemaghiare, de care se slujise doar ca de niște instrumente menite să supună voinței imperiale clasa conducătoare ungurească. În alegerile din 1906 ungurii au obținut 380 de fotolii din 413; grupul deputaților națiunilor minoritare era astfel diminuat, dar compact și unit în revendicările sale de egalitate națională; în el predominau prin număr și prin valoare românii, cu șaisprezece fotolii și cu doi tineri conducători, Alexandru Vaida-Voievod și Iuliu Maniu, la care se atașau bătrânul Mihali și Vasile Lucaciu, eroul procesului Memorandului. Toți deputații națiunilor minoritare au fost invalidați, sub falsul pretext că ei acționau împotriva securității statului, și, pentru a-i împiedica apoi, după ce incidentul fusese aplanat, ca să-și exercite mandatul, au fost adesea frustrați de imunitatea parlamentară, judecați și închiși.

Forța românilor consta în autonomia lor religioasă și în sistemul școlilor private; în 1900 aveau doar patru școli secundare, dar mai bine de 3279 școli elementare, dintre care

1984 ortodoxe și 1295 unite. Împotriva acestor școli trebuia să înceapă lupta noul regim unguresc, imediat după 1907, cu faimoasa lege a învățământului Apponyi, care, dacă a îmbunătățit situația materială a dascălilor, i-a supus mult mai dur controlului statului, și a declarat chiar că erau funcționari de stat și învățătorii școlilor confesionale, cărora le-a micșorat atât de mult lefurile, încât școala românească, care nu putea face față noii agravări financiare, a fost pusă în situația de a-și închide porțile, pentru a-i lua locul școala ungurească, sau pentru a accepta contribuția Statului și, o dată cu aceasta, și controlul său; în plus Statul îi obliga pe învățători să cunoască foarte bine limba ungurească, pentru a preda cunoștințele în formele și limitele stabilite de Minister, să presteze un jurământ de fidelitate în ungurește, și să predea limba oficială a Statului în așa fel încât fiecare școlar minoritar să poată, după patru ani de învățătură, să se exprime și să scrie corect în ungurește.

Violarea legii naționalităților era foarte evidentă, aplicarea legii Apponyi imposibilă, și din cauza dificultăților de netrecut ale limbii ungare, așa încât un deputat român putea să spună în Cameră că o asemenea lege era un accesoriu al codului penal, de natură să încurajeze spionajul și să descurajeze învățătorii, care ar fi trebuit să consume nu mai puțin de optsprezece ore pe săptămână pentru a putea obține rezultatele pe care le impunea legea, după patru ani de învățătură, numai pentru limba ungară. În 1909 s-a ajuns, tot cu Apponyi, la o recrudescență a legii, prin obligativitatea de a preda religia în limba Statului, cu amenințarea de a suspenda alocația celor care nu se supuneau; în fața unui asemenea caz, episcopii ortodocși și uniți au impus clerului să se supună la noua vexațiune.

În 1908 a fost prezentată o lege pentru maghiarizarea armatei și deputații români Ștefan Cicio Pop și Iuliu Maniu, făcând observația că armata trebuia să apere țara și nu să fie un instrument de maghiarizare au fost fluierați și insultați.

Acesta este momentul în care conducătorii românilor s-au apropiat mai mult de arhiducele moștenitor, sperând doar ca de la o apropiată venire a sa la putere să vină salvarea națiunilor oprimate; principalul exponent al acestei mișcări antidualiste și

8 Comanda nr. 31552

antimaghiare a fost Aurel Popovici, care dorea abolirea sistemului dualist şi înlocuirea lui cu o federaţie de cinci state, în care să se folosească limba germană ca limbă comună pentru a trata treburile comune; în rest, ştim că Franz Ferdinand scrisese secretarului său militar, colonelul Brosch, că pentru el era o necesitate sprijinirea naţionalităţilor oprimate, singura speranţă pentru viitor; ştim, de asemenea, că îşi exprimase uimirea sa notabilităţilor româneşti şi slovace care-l vizitau regulat, pentru faptul că popoarele lor, după atâtea secole de suferinţă, încă mai păstrau urme de loialitate.

La sfârşitul lui 1909 guvernul de coaliţie a căzut şi a fost înlocuit cu liberalii de la aşa-numita „Operă Naţională" cu cabinetul Khuen-Hedérváry, sub care alegerile au depăşit în violenţă şi corupţie pe cele care se ţinuseră sub Bánffy; pentru a proteja aceste alegeri în districtele neungureşti au fost trimise trupe, adică, aşa cum spunea un comunicat, **doar** 194 batalioane de infanterie şi 114 escadroane de cavalerie. Deputaţii neunguri au scăzut ca număr de la douăzeci şi şase la opt, cinci români şi trei slovaci; în timpul alegerilor au fost ucişi zece alegătoril români.

La 12 iulie 1910 contele Ştefan Tisza declara în Cameră că trebuia să fie primit cu bucurie patriotică faptul că alegerile îi scoseseră din viaţa politică pe agitatorii naţionalităţilor şi că în sfârşit sosise momentul să se rezolve arzătoarea problemă a raselor şi să se stabilească un acord cu micile naţiuni balcanice, care trebuiau să găsească cea mai sigură garanţie a existenţei lor în puterea politică a naţiunii maghiare; cerea o severitate fără milă cu agitatorii politici, şi lealitatea cea mai frăţească faţă de naţionalităţile nemaghiare; declarând că n-are să facă nici un fel de compromis cu partidele naţionale, se referea mai ales la români, care vădeau cel mai evident conştiinţa lor naţională, prevenindu-i să nu constituie partide pe baze naţionale, pentru că asta ar fi compromis unitatea politică a naţiunii maghiare; cu cei care împărtăşeau opinii naţionaliste nu se putea negocia în nici un fel, ci se putea duce doar o luptă pentru a-i învinge şi a-i distruge. Khuen-Hedérváry, la rândul său, adăuga că avea intenţia de a propune sufragiul universal, dar sub o formă care ar fi apărat

drepturile milenare ale poporului unguresc; în fața unei asemenea intransigențe românii nu s-au înclinat; Vaida Voievod, Maniu și Mihali au continuat să susțină vechiul lor program și n-au vrut să-și plece fruntea în fața arogantului program al lui Tisza.

Între timp, Ungaria era pe calea unor profunde schimbări. Se pornea o luptă aprigă împotriva sindicatelor muncitorești care vedeau pe zi ce trece cum se scufundă în mizerie, în boli sociale și în tuberculoză; țăranii (și în Transilvania toți erau români) munceau din zori și până noaptea; în 52% din fabricile unguresti copiii angajați munceau câte 12 ore pe zi sau chiar și mai mult. Ca o consecință era creșterea masei de emigranți, care între 1900 și 1906 ajunsese la un total de 657.000 de persoane, în timp ce de la 1906 și până la 1914 ajungea la câte 200.000 de oameni pe an, enormă pierdere pentru o Națiune de 19.000.000 de oameni, cum avea atunci Ungaria. În deplină criză economică se aflau și marile familii de latifundiari din cauza roadelor slabe pe care le obțineau de pe moșiile lor; această criză era mai puțin resimțită în Transilvania, unde nu exista un mare număr de moșii imense, așa cum se găseau în schimb în Slovacia și în Rutenia, deși chiar și în Transilvania se aflau moșii întinse ca acelea ale familiilor Bánffy, Bethlem, Teleki și Josika de evidentă importanță; în ele trăiau românii, siliți să locuiască în mahalalele orașelor sau în sate, împiedicați în dezvoltarea lor socială, economică și culturală, găsindu-și un sprijin doar în bisericile și în școala lor pe care o întrețineau ei, acea școală pe care legea Apponyi nu izbutise s-o distrugă.

După căderea ministrului Khuen, în 1912, și cea a lui Lukács, în 1913, a revenit la putere, în iunie din același an, Tisza, care a dus la împlinire o lege electorală care ținea cont de etate, de instruire, de taxa plătită de elector; voia chiar să definească problema naționalităților minoritare, sau măcar pe cea română, singura care, după părerea sa, și pe bună dreptate, constituia un real și serios pericol politic. Trebuia să se recunoască la el că nevoia de a găsi o soluție era incontestabilă, dar nu putea s-o găsească fie din pricina aroganței sale, încă pe deplin feudală, fie din cauza proiectului în sine care, recunoscând poporul unguresc ca patron absolut, dădea românilor un loc de cetățeni

de o importanță secundară, supraviețuind doar din mila poporului învingător.

Situația dintre români și unguri a devenit și mai încordată când, în iunie 1912, ungurii au reușit să obțină de la papa Leon al XIII-lea desprinderea a șaptezeci și cinci de parohii unite, care au fost reunite sub conducerea unui vicar ungur la Hadjudorog, cu limbă liturgică maghiara; s-a protestat chiar și la papă, căruia i s-a amintit că unitatea bisericii unite din Transilvania fusese garantată de bulla „**Praeclara gratulationis**". O bombă expediată prin poștă a ucis în martie 1914 doi demnitari ai noii dioceze, și s-a făcut un proces la Satu Mare, în care au fost condamnați un preot român, Mureșeanu, și paisprezece credincioși din parohia lui la diferite pedepse.

Situația politică europeană foarte încordată i-a sugerat lui Tisza de a parlamenta în octombrie 1913 cu șefii Consiliului Național Român, dar nu s-a ajuns la nici o întâlnire din cauza ideilor inacceptabile ale Președintelui Consiliului unguresc; Vaida Voevod, Goga, Maniu, Cicio Pop și Mihaili s-au oprit la programul din 1881, mai adăugând și autonomia pentru Transilvania, idee care era cea mai supărătoare pentru Tisza.

Asasinarea lui Franz Ferdinand, a cărui venire la tron era atât de așteptată și de dorită de români, a dat o grea lovitură speranțelor lor, și izbucnirea războiului i-a găsit implicați în tot felul de procese de ziare, intentate de unguri pentru a sfărâma și pe această cale solidaritatea națională.

În iulie și august 1914 se aprindea lupta diplomatică la București între reprezentanții Triplei Alianțe și ai Antantei pentru intervenirea României în război; Tripla Alianță promitea Basarabia și dezinteresarea Bulgariei în problema Dobrogei, în timp ce Antanta promitea Transilvania și mai târziu unele districte din Bucovina. A urmări toate tratativele până la intrarea României în război ar fi mult și inutil de spus, dar trebuie totuși observat că atitudinea prudentă a guvernului de la București și cunoscutul atașament față de poporul român îi obliga pe conducătorii partidului român din Transilvania să întârzie și să ia o atitudine tot mai potrivnică față de guvernul ungar.

La 15 august 1916 România intra în război împotriva Germa-

niei şi Austro-Ungariei şi invada numaidecât Transilvania pentru a se putea stabili în valea Mureşului şi a tăia de la jumătate frontul unguresc. A spune cum au fost primiţi soldaţii români de fraţii lor din Transilvania ar fi superfluu; dar ofensiva combinată din partea lui Falkenhein din nord şi a lui Mackensen din sud a constrâns armata română să abandoneze, între septembrie şi octombrie din acelaşi an 1916, Transilvania. Ocuparea a fost dezastruoasă pentru românii supuşi Ungariei, pentru că partea de populaţie maghiară care trebuise să fugă o dată cu ocupaţia, se întorsese cu pofte de răzbunare care s-au exercitat asupra românilor din regiune, din care o bună parte, care se compromisese cu armata invadatoare, a trebuit să părăsească Transilvania ca să plece cu românii în Moldova, unde a cunoscut foamea şi mizeria. A arăta care erau adevăratele sentimente ale românilor din Transilvania desigur că nu era nevoie, a gândit deputatul ungur Paul Szász, care arăta în Parlament, în şedinţa din 27 februarie 1918 că optzeci de mii de români fugiseră dincolo de frontieră cu armata care se retrăsese şi dintre ei 34.000 nu se supuseseră la încorporare, iar două mii de ofiţeri în termen din armata austro-ungară se înrolaseră în armata română. Tuturor acestor fugari, în mare parte preoţi, profesori, învăţători, meşteri, profesionişti, li s-au confiscat toate bunurile şi au fost arestate şi internate în lagăre multe mii de rude ale lor, oameni aparţinând claselor culte, mai ales femei, vinovate de a fi soţii, mame, fiice ale celor care se înrolaseră în armata română. Când, la 25 iunie, deputatul român Şerban s-a plâns în parlamentul unguresc împotriva tratamentului impus poporului său, Tisza, care până atunci lăudase, din motive de profit propriu, lealitatea majorităţii românilor, a răspuns că oamenii de cultură români fraternizaseră cu invadatorul şi se ştia foarte bine unde se duseseră miile de dezertori şi toţi românii care, cu o şiretenie incredibilă, izbutiseră să se strecoare în armata austriacă. Membrii clerului românesc rămas în Transilvania au fost deportaţi în număr foarte mare, şi dintre ei toţi componenţii concistoriului ortodox; s-a ajuns până acolo încât s-a încercat cu forţe conversiunea în masă a ortodocşilor care adesea au fost siliţi să ceară preoţi nu episcopilor ortodocşi, ci episcopului unit ungur din Hadjudorog, şi asta cu

scopul evident de a folosi religia pentru o rapidă maghiarizare a românilor.

După ce a căzut Tisza, în iunie 1917, a urmat un cabinet Esterhazy, în care ministrul Educației a fost contele Albert Apponyi, ceea ce a însemnat o nouă ofensivă împotriva românilor, cu scopul de a crea o puternică zonă militară, etnografică și culturală între cele două versante ale Carpaților, pentru a opune o barieră de rasă ungară între românii liberi de dincolo și cei transilvăneni de dincoace de Carpați; în această zonă, toate școlile confesionale românești trebuiau să fie închise și înlocuite cu școli ungurești, începând cu cele optzeci de școli ai căror învățători îi urmaseră pe frații lor români în retragere. În octombrie 1917 Apponyi i-a încredințat baronului Emil Horváth sarcina de a lichida problema școlilor confesionale românești, și acesta a declarat că dorea să ceară, pentru viitorul bilanț, suma necesară pentru crearea a o mie șase sute de școli ungurești de stat și opt sute de grădinițe frobeliene pentru a purcede cât mai rapid la realizarea sarcinii care i se încredințase de maghiarizare a țării. În martie 1918 Apponyi, în proiectul de lege pentru subvenția de stat a diverselor culte, l-a anulat pe cel care se cuvenea celor două biserici române, unită și ortodoxă, precum și subsidiile celor două sute treizeci și opt de școli ortodoxe de frontieră; abolise deja toate școlile normale române ortodoxe și unite, pentru formarea învățătorilor, și studia, se pregătea, când a trebuit să-și dea demisia, în mai 1918, să supună ierarhic biserica unită română cardinalului primat al Ungariei. Politica lui Apponyi a fost urmată de succesorul lui, contele Istvan Zichy, și tot în augustul aceluiași an, la două luni după catastrofă, ministrul ungur al comerțului, baronul Szterényi îi amenința pe români că le va confisca manualele școlare.

Pe de altă parte, în plan economic, politica antiromânească era aceeași. În toamna lui 1917 ministrul agriculturii Mezössy interzicea vânzarea imobiliară în treizeci și unu de comitate neungurești din regatul apostolic, cu evidenta intenție de a-i împiedica pe români să-și sporească proprietățile; din partea sa, ministrul de interne, Ugron, proiecta, printre altele, o sistematică colonizare ungurească în districtele românești, prin efectuarea

căreia contele Klebelsberg, în ședința Parlamentului din 12 martie 1918, voia să rupă inelul românesc stabilind în Transilvania pe ungurii care aveau să constituie legătura între țara secuilor și Ungaria. În această perioadă, în timp ce împăratul Carol acordase o amnistie politică completă în Austria, lagărele și temnițele ungurești nu s-au golit; și nu numai atât, dar reforma electorală, care se pregătea, a fost concepută și efectuată în așa fel ca maghiarizarea Transilvaniei să nu aibă de suferit; într-adevăr, după o lungă luptă purtată între diferite partide din parlament, se putea anunța, la 7 mai 1918, că propunerea de electori unguri în Transilvania crescuse de la 49,8% la 53,6%, în timp ce aceea românească scădea de la 36,3 la 29,6%.

Între timp situația internă în Imperiu devenea foarte precară și chiar în ședința Reichsrat-ului austriac, deschisă la 30 mai 1917, deputații naționalităților oprimate au ridicat vocea pentru autonomie și despărțirea de Imperiu. Fermentul naționalist se făcuse și mai activ după congresul naționalităților neaustriece și neungurești din imperiul austro-ungar care s-a ținut la Roma la 8 aprilie 1918, după reuniunea care se ținuse în mai la Praga pentru jubileul teatrului național ceh, la care participaseră reprezentanții tuturor naționalităților oprimate de Austria și Ungaria, cehi, slovaci, croați, sârbi, polonezi, români și italieni. Propunerile de pace făcute deschis de către împăratul Carol, cu ajutorul cumnatului său, principele Sixtus, și discreditarea monarhiei care urmase după asta, încurajaseră din nou speranțele separatiste ale națiunilor oprimate. Ofensiva neizbutită de la Piave, din iunie, și recunoașterea din partea aliaților și a Americii a consiliilor naționale poloneze și ceho-slovace, a marcat etapele dezagregării austriece, grăbită de înfrângerea din Bulgaria și de cererea de pace a Turciei. Constrâns de nevoie, la 18 octombrie, împăratul Carol lansa proclamația care anunța noua constituire federală a statului, primită cu dispreț de rasele negermane, care voiau cu totul altceva decât un federalism zadarnic. În ciuda ideilor nebunești ale lui Tisza, care credea că are să salveze cu orice preț Ungaria, într-o inutilă tentativă de înțelegere cu slavii meridionali din Bosnia și Croația, se descompunea și Ungaria. La 12 octombrie, Consiliul executiv al Partidului Național Român

s-a reunit la Oradea şi Vaida Voevod, Goldiş, Cicio Pop, Vlad şi Mihali, au declarat chiar şi în numele lui Maniu care era pe front, drepturile românilor din Ungaria de a putea dispune de propriul destin, negând guvernului şi parlamentului ungar puterea de a-i reprezenta la congresul de pace; în ziua de 18 din aceeaşi lună, Vaida Voevod a citit în parlament hotărârile luate, şi lui i-a urmat, cu o declaraţie identică, reprezentantul slovac Juriga, după care slovacilor şi românilor nu le mai rămânea decât să aştepte evenimentele pe care timpul le desfăşura în favoarea lor. Vaida a fost primit oficial ca un prim om politic român în faţa unui Habsburg, de arhiducele Joseph, în timp ce Maniu era însărcinat să reprezinte interesele românilor la Viena. În Transilvania, la Arad, Ştefan Cicio Pop a instituit Consiliul Naţional Român din Ungaria şi Transilvania; la sfârşitul lui octombrie au fost rupte orice legături cu Budapesta, în timp ce trupele române, care veneau de la Piave sau din interiorul fostei monarhii, reintrau în Transilvania. La 10 noiembrie 1918, Consiliul Naţional Român a notificat la Budapesta că reluase în posesiune douăzeci şi trei de districte locuite de români şi o parte din cele din Béchès, Csanád şi Ugocsa; în 13 au fost unele tentative ungureşti făcute de ministrul naţionalităţilor, Oscar Jászi, pentru a-i ţine în continuare pe români legaţi de Ungaria, tentative respinse însă de Maniu care putea să pretindă, în numele partidului său, completa separare.

În faţa neînţelegerii lui Franchet d'Espérey şi a irealizabilelor condiţii de armistiţiu de la Belgrad, la 1 decembrie românii s-au grăbit să convoace la Alba Iulia o adunare naţională, la care au luat parte 1228 delegaţi din toate districtele transilvănene, care prin aclamaţii au aprobat unirea tuturor românilor într-un singur Stat.

Adunarea numea un Consiliu de conducere care l-a avut drept şef pe Maniu, asistat de 15 membri, printre care Vaida Voevod pentru afacerile externe, Goldiş pentru educaţie, Vlad pentru finanţe şi Cidio Pop pentru război; în sfârşit, îi comunica lui Ferdinand, regele României, unirea cu regatul ca pe un lucru deja împlinit; regele accepta actul de unire prin decretul său din 27 decembrie din acelaşi an. Aşa se realiza visul plurisecular al Transilvaniei.

Capitolul XI

ISTORIA CULTURALĂ A ROMANILOR DIN TRANSILVANIA (1544-1919)

Ne-am preocupat, în capitolele precedente, doar de istoria politică a românilor din Transilvania, referindu-ne la istoria lor culturală numai şi când aceasta putea servi să arunce vreo lumină asupra celeilalte. Vom trata acum această problemă pe scurt, dar organic. Nu ne gândim aici să ne referim la literatura populară care, oricum, a trăit şi a prosperat printre românii din Transilvania în acelaşi fel şi în forme identice cu cea din cele două principate dunărene. După cum se ştie, ea s-a nutrit din literatura apocrifă din Vechiul şi Noul Testament, de influenţă slavă, bizantină şi neogreacă, din literatura astrologică de origine în parte slavă şi în parte italiană, din romanele cavalereşti franţuzeşti trecute pe pământurile româneşti printr-un filon bizantin, neogrec sau italian, din legendele hagiografice şi liturgice, din texte amuletice etc., tot de influenţă bizantină sau neogreacă; dar alături de aceste forme de literatură de import, care a fost în mare parte literatură cultă degradată până când a devenit populară, a germinat viguros şi literatura populară autohtonă, în cântece, în poezii, în hore, în colinde, în bocete şi în toate celelalte forme care, cum mărturiseşte poetul Iancu Văcărescu, ne demonstrează că "fiecare popor începe în primul rând să capete conştiinţa de sine prin poezie".

Prima carte tipărită în Transilvania, despre care avem informaţii, este un mic catehism cu caractere chirilice, şi poate de

La actul de unire cu România au aderat şi saşii, reuniţi într-o adunare naţională la Mediaş la 8 ianuarie 1919, declarând că poporul sas îi considera pe membrii săi ca pe nişte cetăţeni români; la 10 august 1919 şi şvabii din Banat, reuniţi la Timişoara, au cerut anexarea la România, declarându-se siguri că puteau să-şi desfăşoare în ea propria viaţă naţională vorbind în libertate limba maternă.

Românii din Transilvania, saşii, şvabii din Banat n-au fost dezamăgiţi în speranţele pe care şi le puseseră în Statul Român. Concesiunea reformei electorale şi a celei agrare, politica de a reda minorităţilor propria naţionalitate, libertatea culturală şi economică, au fost, în anii care au urmat marelui război, dovada că Statul Român era capabil să rezolve problemele politice, sociale şi economice care îşi aşteptau în zadar timp de secole rezolvarea lor.

Anexarea Transilvaniei, a Banatului, a Crişanei şi a Maramureşului la regatul român părea să încheie problema transilvăneană care se dezbătuse timp de opt secole, şi care demonstrase până atunci forţa de expansiune etnică a poporului care reprezenta în Orientul european numele şi moştenirea Romei. Unirea cerută nu numai de români, ci şi de popoarele alogene, precum saşii şi şvabii, demonstrau că reintegrarea tuturor românilor într-un singur Stat unitar era consecinţa naturală a evoluţiei problemei transilvane, care găsise în sine însăşi, fără a avea nevoie de impulsuri exterioare, propria rezolvare prin voinţa exprimată în mod liber la Alba Iulia în ziua de 1 decembrie 1918.

Până la dictatul de la Viena din 30 august 1918, istoria românilor din Transilvania se identifică cu aceea a României de după război, care se regăsise acum, în sfârşit, pe sine, după o lungă şi chinuitoare frământare, alături de puterile Axei în lipta împotriva lumii demoplutocratice; luptând alături de aliaţii săi pentru Europa de mâine, ea va găsi desigur, în împrospătata conexiune europeană, propriul loc şi propria unitate.

nuanță luterană, din care nu au rămas exemplare, dar de care ne dă de știre c-ar fi fost publicată la Sibiu, o notiță păstrată în registrul de socoteli al orașului, la 16 iulie 1544 (și această dată justifică anul pe care l-am pus în titlul capitolului) și curatorul sas de Bistrița, Adalbert Wurmolch, într-o scrisoare, cu doi ani mai târziu, în care se spune "**impresus Cibinii...caracteribus ut vocant Rascianicis**".

Încă din 1533 fusese fondată, de un anume Honterus, o tipografie la Brașov; în 1577 era dotată cu caractere chirilice pentru tipărirea de cărți slavone și românești, necesare ortodocșilor din Transilvania și Muntenia și fusese pus să conducă acest sector bine cunoscutul diacon Coresi, care a publicat aici succesiv, în 1577 un **Octoih mic,** și culegere de cântece religioase pe opt voci, în 1559 o **întrebare creștinească,** un fel de catehism, în '61 **Tetraevangheliarul,** cele patru evanghelii, urmate de **Faptele Apostolilor, Lucrul Apostolesc** în '63, în 1564 ies **Tâlcul Apostolesc,** o explicare a evangheliilor, și **Molitvelnicul,** carte de rugăciuni, căreia i-au urmat în '70 **Psaltirea. Tocmeala slujbei dumnezeiască întru ia shi diao(on)stevle,** care e o carte de liturghie, și **Pravila Sfinților Apostoli,** cu învățăturile sfinților apostoli; după unsprezece ani închinați tipăririi de cărți liturgice slavonești și românești apare ultima carte a lui Coresi, în română, **Evanghelie cu învățătură,** cuprinzând semnificația evangheliei. **Întrebare creștinească** este în mică parte tradusă din slavă, iar restul, se pare, din catehismele ungurești și luterane. Celelalte opere ale lui Coresi au fost toate traduse din slavonă.

Poate după traducerile lui Coresi și ale colaboratorilor săi se conduc pentru unitatea stilului unele codice care conțin texte religioase, precum **Codex Todorescu, Codex Marțian, Codex Sturzanus, Codex Neagoianus, Codicele de la Ieud, Codicele de la Cohalm,** în timp ce altele, precum **Psaltirea Șcheiană, Psaltirea Hurmuzachi, Psaltirea Voronețeană, Apostolul de la Voroneț** etc. sînt copii ale unor manuscrise anterioare, din secolul XV.

Poate pentru a răspunde la inovația coresiană de a publica texte și cărți religioase în română, la Brașov, în 1567, și în '68-70, a

fost publicat un **Octoih** şi o evanghelie în slavonă de către diacul Lorentz, care a publicat şi în 1579 evanghelia de la Belgrad, tot în slavonă. Tot în Transilvania, cum apare după particularităţile lingvistice, s-a publicat şi un **Evangheliar** slavo-român de un autor necunoscut, din care a rămas un fragment la Petersburg.

Cel care a continuat munca lui Coresi a fost fiul său, Ştefan, care a publicat, printre alte cărţi religioase, **Palia de la Orăştie,** adică "Facerea" şi "Exodul", traduse din **Biblia** ungurească a lui G. Heltai, colaţionate din **Vulgata.**

În legătură cu aceste tipărituri şi codice manuscrise, s-a dezbătut în România şi încă se mai dezbate între filologi şi istorici ai literaturii, problema dacă începutul traducerilor şi al literaturii, chiar şi sub aspect religios, se poate datora, în limba română, catolicismului, calvinismului, bogomilismului, luteranismului sau husitismului; noi credem că este suficient să amintim problema, socotind că ajunge să nuanţăm că începuturile tipăririi de texte în limba română a avut loc numai şi cu desăvârşire în Transilvania.

În secolul XVII, literatura română tipărită continuă să fie în general cu caracter religios. Cu toate acestea în 1639-40 a fost publicată o carte care conţinea, împreună cu rugăciuni către Sfânta Fecioară, **Paraclisul Precestii,** profeţiile împăratului Eraclius precum şi **Trepetnicul,** adică o culegere de povestiri ce se puteau citi după mişcările ochilor, ale buzelor, pulsului etc. Din 1640 avem prima carte tipărită la Alba Iulia în tipografia care fusese deschisă de Ioan Sigismund Zápolia în 1565; este vorba de un catehism, care se numeşte **Otveatunicul, cartea ce se numea Catehizmusu** şi este catehismul calvinist pentru care a fost persecutat mitropolitul Ilie Iorest, care nu voia să-l impună credincioşilor ortodocşi, şi de care se vorbeşte în diploma de numire a mitropolitului Simion Ştefan pe data de 10 octombrie 1643. Această carte a fost difuzată, în afară de Transilvania, şi în Muntenia şi în Moldova, şi a riscat reacţia mitropolitului Moldovei, Varlaam, care a scris şi a pus să se scrie două opere în care se combăteau credinţele calviniste în privinţa sfinţirii şi tot calvinismul în general. În 1656 calvinii au răspuns atacului

moldovenesc cu un **Scutulu Catehizmului** prin care se condamna cultul icoanelor.

În 1641 a fost publicată la Alba Iulia o **Evanghelie cu învățătură,** care este o copie corectă a lucrării cu același titlu, publicată de Coresi, la Brașov în 1581; în 1648 a fost publicat primul catehism românesc tipărit cu litere latine și ortografie ungurească, pe care Ștefan Fogara din Lugoj o tradusese după catehismul din Heidelberg al lui Alstedius, dedicându-i lui Acație Barcsai, ban al Lugojului și al Caransebeșului și conte de Severin. Din același an se cunoaște publicarea Noului Testament, datorată genorizității lui Georg Rácóczy, opera unor călugări eruditi în fruntea cărora se afla mitropolitul Simeon Ștefan, pregătiți pentru sarcina deloc ușoară de a traduce din grecește, având întotdeauna înainte traducerea latină a S. Ieronim și textul slavon, și care mai ilustra de asemenea și sensul nevoii unei limbi literare române și pe cel al unității etnice a poporului lor. Iată ce scriau ei în prefața către cititori: "Noi vă rugăm să nu uitați că românii nu vorbesc în același fel în toate locurile pe care le locuiesc, și nici nu vorbesc la fel cei din același loc, astfel că se poate spune că vorbind despre un anume lucru, unii înțeleg într-un fel, iar alții în altul... Știm bine că vorbele trebuie să fie ca banii; cum banii buni sunt cei care circulă peste tot locul, așa sunt și vorbele bune pe care le înțeleg cu toții. De aceea noi ne-am dat silința, pe cât ne-a fost cu putință, de a scrie în așa fel încât să fie înțelese de toți, și dacă nu ne vor înțelege toți vina nu va fi a noastră, ci a celui care i-a risipit pe români în tot felul de locuri, unde vorbele lor s-au amestecat cu cele ale altor limbi așa încât ei nu mai vorbesc în același fel". Aceste cuvinte au o importanță istorică, întrucât dovedesc gândirea unui nucleu de eruditi români din secolul al XVII-lea despre limba și destinul poporului lor.

Ultima lucrare religioasă a epocii de glorie a tipografiei din Alba Iulia a fost **Psaltirea** din 1651, tradusă din ebraică în română din porunca mitropolitului ortodox din Transilvania Simeon Ștefan și a principelui Rácóczy. Din această perioadă episcopii nu mai sunt în fruntea mișcării literare ortodoxe, și nu se mai tipăresc decât lucruri de mică importanță, în general traduceri din rusă, din slavonă și din ungurește făcute de preotul

Ioan Zoba din Vinţ, ca o culegere de rugăciuni pentru înmormântări, **Sicriul de aur,** publicată în 1683 la Sas Sebeş, sau o carte de rugăciuni care îndeamnă la facerea de bine, **Cărare pe scurt spre fapte bune**, tradusă din ungureşte şi publicată la Alba Iulia în 1685, un breviar **Ceasloveţul din '87,** sau nişte reguli pentru cântecele liturgice, **Rânduiala diaconstvelor şi a vaglashenilor,** traduse din slavonă şi publicate în 1687, tot la Alba Iulia, şi, în fine, un ritual **Molituvenicul** şi o istorie a celor patruzeci de martiri, **Poveste de 40 de mucenici,** din 1689.

Alături de luptele dintre calvini şi ortodocşi români care, aşa cum am văzut, au avut întotdeauna un fond politic, şi deci alături de publicaţiile calviniste care combăteau sau voiau să substituie cărţile liturgice ortodoxe venite în Transilvania din Muntenia şi Moldova, începe în acelaşi secol XVII, tot cu un substrat politic, de data aceasta habsburgic, opera prozelitismului catolic. A fost începută în 1636 de sacerdotul român George Buitul, care studiase la Viena şi la Roma şi care tipărise în acel an la Bratislava traducerea în româneşte a catehismului lui Canisius, urmat mai apoi de o a doua ediţie la Cluj în 1703; o traducere românească a catehismului scris pentru ruşi de către J.J. Decamillis şi făcută de Francisc Szunyog a fost tipărită în 1696 la Târnava; o a doua ediţie a apărut la Cluj în 1706 şi o a treia la Târnava în 1726.

În a doua jumătate a secolului au fost făcute primele încercări în Transilvania de poezie profană, apărute în şcolile saşilor şi ale ungurilor, în care sub influenţa umanismului, se cereau lucrări în versuri de la proprii elevi. Lui Mihail Halici (nu trebuie confundat cu călugărul omonim care a copiat psalmi pe la 1640) i se datoreşte o odă română în distihuri, compusă în onoarea prietenului său Francisc Páriz Pápai cu ocazia obţinerii diplomei sale, tipărită la Basilea în 1674. În 1679 comandantul garnizoanei de la Turnu Roşu, Valentin Franck von Franckenstein publica într-o lucrare a sa de imitaţie ovidiană vreo optzeci de versuri româneşti. În această perioadă de atmosferă umanistică a apărut primul şi faimosul cântec de dragoste românesc cunoscut, scris cu ortografie ungurească, "Kenték Rúméneszk de dragoste szkrisz", care a fost păstrat de Nicola Petrovay şi l-a copiat în 1672.

Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea este un "**Dictionarium Valachico-latinum**" compus la Caransebeş de un anonim, scris cu caractere latine şi cu ortografia folosită de calviniştii români care aveau legături de viaţă şi de comerţ cu ungurii şi saşii; cuprindea circa cinci mii de cuvinte, suficiente pentru a ne da o idee despre lexicul românilor din Banat din acea epocă, dar din păcate pestriţat de influenţe ungureşti şi săseşti străine limbi; oricum, lucrarea este foarte importantă, atât pentru bogata moştenire de elemente dialectale, cât şi pentru apropierea făcută, încă din secolul al XVII-lea, dintre latină şi română.

De la sfârşitul secolului este **Lexicon Latinum, Walachicum e Ungaricum** de generalul italian Luigi Ferdinando Marsili şi publicat acum câţiva ani de prof. Carlo Tagliavni de la Universitatea din Padova.

Poezia populară românească începuse să atragă atenţia învăţaţilor unguri încă din ultimul sfert de secol XVI, cum o demonstrează faptul că două cântece erau cunoscute faimosului poet ungur Balassa Bálint (1551-94) şi anume cel intitulat "Savu nu lasă'n casă fata" şi cel, de care-şi aduce aminte cu multă plăcere, "Ciobăniţa română îşi plânge oile rătăcite". Acest ultim cântec ne aminteşte Andrei Franck, fost cântat la 29 septembrie 1659 cu ocazia intrării lui György I Rákóczy, aliat al principelui Munteniei, în Mureş-Oşorheiu.

Biblioteca bisericii Sf. Nicolae din Braşov deţine un colind românesc, adică un cântec de Crăciun, care datează din 1650; influenţe româneşti se resimt în afară de muzică şi dans, şi în poezia populară a "curuţilor", soldaţi unguri care se revoltaseră în secolul al XVII-lea împotriva austriecilor.

Activitatea literară religioasă continua în acest secol să se dezvolte şi prin manuscrisele care, circulând cu o anumită rapiditate (nu cunoaştem prea multe amănunte), aduceau ortodocşilor români din Transilvania asistenţa de care aveau nevoie în lupta contra calvinismului; se copiau cărţi de liturghie, breviare, culegeri de cântece religioase, vieţi ale Sfinţilor Părinţi etc.; se mai scriau şi cronici, precum **Cronica bisericii Sfântului Nicolae** din Braşov, scrisă de un anume popa Vasile, mort în 1659.

Anul 1700 consemnează, cum am văzut, separarea de ortodoxie a unei părţi a românilor din Transilvania, care se unesc, cu limbă şi liturghie proprie, cu biserica catolică. Dacă, aşa cum am spus, această unire n-a dat roadele sperate, şi asta nu din vina bisericii, ci din cea a politicii habsburgice tot mai părtinitoare cu ungurii, tinerii clerici uniţi, care se duceau să studieze la Viena şi la Roma, se reîntorceau acasă cu o nouă conştiinţă a originii romane a poporului lor şi de cea latină a limbii lor, şi încercau s-o răspândească în popor, pentru a-i da, împreună cu conştiinţa preanobilei lor origini, şi speranţa unui viitor mai bun. Astfel, din depreciata unire cu Roma, care rupsese unitatea religioasă a românilor din Transilvania, unitate care îi legase puternic până atunci într-un bloc capabil, chiar şi în cea mai cruntă sclavie, să se apere împotriva atacurilor religioase, cu bază politică, ale calviniştilor, s-a născut un nou curent, bazat pe ideea naţională, care le-a îngăduit românilor uniţi să exercite o influenţă decisivă asupra mişcării intelectuale româneşti, şi nu numai în Transilvania, pentru mai mult decât un secol. Este adevărat că trebuie aşteptată exercitarea acestei influenţe până în 1780, dar nu e mai puţin adevărat că acest curent naţionalist n-ar fi putut exercita benefica sa influenţă dacă n-ar fi fost această lungă perioadă de 80 de ani de luptă, a cărei istorie este inutil s-o mai repetăm, ce a reuşit să obţină în domeniul cultural ceea ce nu se putuse obţine în cel politic. A reaminti numele şi operele lui Inocenţiu Clain, Gheorghe Maior, Silvestru Caliani sau Atanasie Rednic este superfluu, dar trebuiesc amintite lucrările ieşite din tipografia instalată la Blaj şi condusă de episcopul Petru Paul Aaron, care se datoresc primelor tentative ale abecedarului **Bucoavna** din 1699 şi a catehismului catolic unguresc al lui Láslo, ieşit în 1700 cu titlul **Pânea pruncilor,** sau complexităţii operei lui Aaron şi a urmaşilor săi, ca de exemplu **Floarea adevărului,** tradusă din latină, **Flosculum varitatis** din 1753, **Doctrina creştină** din '57, **Păstoriceasca datorie,** îndatoririle sacerdoţilor, **Adevărata mângăiere,** adevăratele consolări în vreme de suferinţă, din 1761, şi istoria conciliului din Florenţa publicată în 1762.

Este de asemenea de reamintit şi opera lui Grigore Cotorea, care scrisese în 1746 o carte de polemică împotriva ortodocşilor, şi o alta, în acelaşi an, în care se analizau problemele doctrinare în neînţelegerile dintre românii uniţi şi cei ortodocşi. Importanţa sa constă în faptul că el afirma că românii erau de pur sânge roman, descendenţi ai soldaţilor şi ai colonilor lui Traian, că ei căzuseră în sclavia străinilor pentru că se îndepărtaseră de biserica catolică; "acum poporul român trăieşte obscur şi batjocorit de toţi. A fost o vreme când era puternic în luptă şi valoros, în timp ce acum e mai neputincios şi mai decăzut decât oricare alt popor; a fost cândva instruit şi acum zace învăluit în bezna neştiinţei; cândva onorat, acum dispreţuit de toţi. Comanda cândva în Transilvania, acum nu se mai comandă nici măcar pe sine; cândva se slujea de alte popoare, acum este servul lor păcătos." Cotorea a mai scris şi alte opere, cu caracter religios, una despre turci, alta – un mare catehism, respectiv între 1754 şi '56.

Din 1771 avem o **Gramatică italo-română,** din păcate rămasă în manuscris, compusă de Alexandru Mureşanu care-şi făcuse studiile la Roma în 1764.

Am văzut deja în capitolele precedente lupta dusă de ortodoxism împotriva bisericii de rit greco-unit; vom aminti acum un reflex al ei într-o scrisoare din 1701 a lui Pater Ianoş, unde se declara că el era gata să facă tot ceea ce voia împăratul, dar că refuza să-şi părăsească credinţa ortodoxă, pe care o primise de la strămoşii lui, "bună sau rea" cum o fi fost ea.

Rămaşi timp îndelungat fără păstor, ortodocşii din Transilvania n-au avut posibilitatea multă vreme, aproape un întreg secol, să publice cărţile de care aveau nevoie; doar sub episcopatul lui Gherasim Adamovici (1789-96) au reînceput să se publice câteva cărţi. Dar dacă ortodocşi şi uniţi erau despărţiţi pe tărâm religios, în schimb pe cel politic erau aliaţi, şi acest lucru îl demonstrează faptul că îi găsim, cum am mai amintit, la 1792, pe cei doi episcopi, Adamovici, cel ortodox, şi Bob, cel unit, împreună la Viena sa să reprezinte "Supplex Libellus Valahorum".

Printre scriitorii ortodocşi din secolul al XVIII-lea amintim un Radu Tempea, autorul unei opere ce poartă numele **Istoria**

9 Comanda nr. 31552

sfintei Biserici a Şcheilor Braşovului; un autor anonim al unei cronici în versuri în care se face un aspru rechizitoriu uniţilor, care persecutaseră mănăstirea din Prislop; un Teodor Ivanovici Corbea, scriitor religios şi poet, fost în serviciul ţarului, a scris un dicţionar româno-latin şi o **Psaltire** în versuri care, dacă nu este la înălţimea traducerii poetice făcută de mitropolitul Dosoftei la Moldovei, este neîndeielnic superioară traducerilor în versuri ungureşti; un Dumitru Eustatievici, din Braşov ca şi Corbea, autor în 1757 al primei gramatici româneşti, profesor la Braşov şi apoi director al şcolilor ortodoxe din Transilvania, pentru care a scris un catehism sârbo-germano-român şi nişte modele de caligrafie, în afara unor lucrări cu caracter religios şi de traducerea din ruseşte a economiei lui Florin.

Şi secolul al XVIII-lea este un secol de copişti ortodocşi, dar nu exclusiv de opere religioase care au sigiliul aficial al bisericii, pentru că şi în secolul acesta se copiază şi se răspândesc în popor cărţi apocrife, precum scrisoarea lui Isus Christos sau legenda duminicii, povestea lui Avram, cea a lui Adam, cea a îngerului Mihail, povestea judecăţii-de-apoi, scrisoarea Maicii Domnului etc.; de asemenea, cărţi populare, precum istoria lui Alexandru, romanul Troiei, povestea lui Arachirie şi Anad, viaţa lui Esop, povestea Sibillei din Creta, poveştile regatelor lui Vasile Macedoneanul şi Leon cel Înţelept etc., sau culegeri de farmece, ca rugăciunile pentru a alunga diavolul din apele curgătoare, din trupurile oamenilor, farmecul Pitiei idolatre, vorbele de rostit când sufletul părăseşte trupul etc.; apoi cuvintele de spus la farmece pentru toate bolile, cunoscute sub numele de "descântece".

Secolul al XIX-lea este secolul şcolii latiniste. Ideile, la care ne-am referit deja, pe care tinerii uniţi de la Blaj le căpătau prin studiile lor teologice şi filosofice făcute la Roma, despre latinitatea limbii şi a poporului lor, începeau să rodească, şi căutarea latinităţii limbii şi a poporului român devenise crezul momentului. Desigur că Austria nu aştepta de la intensa ei propagandă catolică, făcută, e bine să insistăm mereu, în scop politic, un rezultat care nu coincidea deloc cu cu scopurile sale. Trebuie să amintim în primul rând, şi am mai vorbit despre alta, că românii din Transilvania, intraţi acum în cadrul teritorial al

imperiului habsburgic, trebuiau să suporte direct reflexele mişcărilor sale sociale şi politice şi, în primul rând, toată fervoarea ideologiei iluministe, care caracterizează epoca Mariei Tereza şi cea a lui Joseph al II-lea. Se ştie că atunci, sub influenţele ideilor filosofice prerevoluţionare franceze, se determinase o mişcare favorabilă unei sporiri a culturii în masele populare, favorizată în acest sens de ideile umanitare şi democratice ale enciclopediştilor francezi, se dorea egalitatea claselor sociale, şi o justiţie mai nepărtinitoare. Se forma astfel la poporul român ideea că împăratul ar fi fost favorabil unei lupte sociale şi poate că nu era departe de adevăr, dacă ne gândim că o revoluţie în Transilvania ar fi fost anti-ungurească şi filo-habsburgică. Date fiind condiţiile speciale ale românilor din Transilvania supuşi şi oprimaţi de naţiunile ungară, sasă şi secuie, josephismul se adresa, vorbind românilor, unui popor oprimat, căruia i se făgăduise şi nu i se dăduse libertatea cu faimoasele diplome leopoldine; acum, întrucât preocupările sociale ale josephismului coincideau cu tendinţa universalistă a catolicismului, se explică cum s-a putut naşte şcoala latinistă transilvană, deci cum s-a transpus în fapt una din formele principale ale activităţii unor români catolici, care la sfârşitul secolului îşi asumă îndatorirea de a-i lumina pe proprii compatrioţi într-o luptă care, vorbind de revendicările sociale josephine, se deplasează necesar şi inevitabil spre tărâmul luptei naţionale. Astfel, josephismul silea catolicismul să-şi asume un rol naţional pe care nu l-ar fi îmbrăţişat niciodată, dar mişcarea născută astfel, catolică şi în forme, păstrează un sens de umanitarism care provine chiar din Enciclopedie.

Dintre cei trei fondatori ai şcolii transilvane, Clain, Şincai şi Maior, primul, Samuil Micu-Clain (1746-1806), a trăit o viaţă dăruită cu totul ştiinţei. Preot, ca şi ceilalţi doi, şi-a dedicat o parte importantă din opera sa lucrărilor religioase, dintre care cea mai importantă este neîndoielnic **Biblia** tipărită la Blaj în 1795, cunoscută sub numele de **Biblia de la Blaj,** operă extrem de importantă nu numai pentru românii catolici, ci şi pentru ortodocşi, atât încât a fost reprodusă în **Biblia ortodoxă de la Petersburg,** şi este superioară ca fidelitate şi eleganţă a traducerii faţă de **Biblia** publicată la Bucureşti în 1688-89 pe cheltuiala

principelui Şerban Cantacuzino, voievod al Valahiei, la care se adaugă, fireşte, şi traducerea **Noului Testament.** Mai importante sunt însă lucrările sale istorice şi filologice; dintre lucrările istorice trebuie amintită **"Brevis notitia historiae Valachorum ab origine gentis usque ad seculum XVIII"** şi, mai ales, o istorie a românilor intitulată **Istoria, lucrurile şi întâmplările românilor,** în care el afirmă demnitatea poporului să prin faptul că se trage din romani şi mândria acestei descendenţe; ca şi sfântul Pavel, susţine că e deja foarte mult că s-au născut din romani. Opera prin care este cel mai bine cunoscut însă este una cu caracter filologic, gramatica română care are ca titlu **Elementa linguae dacoromanae sive valahicae,** redactată şi revăzută de el după textul lui Şincai, urmată de o a doua ediţie în 1805. În această carte, care este piatra fundamentală pe care se ridică apoi întreg edificiul filologic al şcolii latiniste, problema cea mai importantă este cea a reformei ortografiei pentru transcrierea în română a caracterelor chirilice şi a celor latineşti, cu scopul de a arăta cu mai multă evidenţă derivarea românei din latină; problema care a preocupat atâtea minţi, avea propria dificultate în adaptarea sistemului de scriere a limbii de la un prim alfabet cu vreo patruzeci de semne, la cel latin, bine ştiut ca insuficient să exprime grafic toate sunetele românei.

Gheorghe Şincai (1754-1816), colaborator la gramatica lui Clain, a avut o viaţă foarte agitată din pricina confruntării lui cu episcopul Bob. Studiase la Roma la **Propaganda Fide** şi din timpul petrecut la Roma a cules o cantitate neobişnuită de date despre români, după care s-au îndreptat lucrările sale istorice; spirit bătăios, intervenise cu o lucrare împotriva istoricului sas Eder în polemica iscată de **"Supplex Libellus Valachorum".** Mai complex decât Clain, a scris opere de teologie, de pedagogie, de filologie, manuale şcolare şi importante opere istorice. În una dintre ele, **Epistola Giorgii Sinkai de Eadem ad Ioannem de Lipszky,** publicată la Buda în 1804, a revenit asupra problemei provenirii românei din latină, propunând un alfabet mult mai simplu decât cel din 1780, şi acelaşi lucru l-a făcut şi un an mai târziu în noua ediţie a gramaticii, accentuând din nou tendinţa

întregii școli de a latiniza limba. Opera sa principală a fost o cronică, așa a numit-o el, dar în realitate o adevărată istorie a poporului român, cu o bogăție extraordinară de informații, de izvoare, de referiri, de analize istorice despre popoarele vecine, care merge de la anul 86, d.C. la 1739; și el tratează problema descendenței romane și adaugă că românii n-au părăsit niciodată teritoriul Daciei, unde sunt autohtoni; este de remarcat în mod deosebit felul lui de a gândi și de a demonstra, care s-ar putea numi tomistic, pe care trebuie să-l fi dobândit în studiile sale teologice la Roma, saturat pe deplin de argumentări contrarii adversarului pe care-l nimicește cu o critică finală foarte bine ținută. Este exagerată aprecierea operei lui Șincai de către Edgar Quinet care-l asemăna pe român cu Muratori din Italia și cu Benedittini în Franța, întrucât opera a fost cu adevărat monumentală; și cea mai sigură recunoaștere a venit din partea cenzurii ungurești, care sigură că nu putea opune nimic unei lucrări atât de serioase, atât de adevărate din punct de vedere istoric, a decretat **"Opus igne, auctor patibulo dignus"** ("Operă strălucită, autor bun de spânzurat".).

Al treilea din triada de fondatori ai școlii latiniste, Petru Maior (1754-1821), a avut o viață mai liniștită în parohia sa din districtul Făgărașului; a fost cel mai mare din toți și a scris opere educative, teologice, filologice și istorice. Dintre cei trei a fost cel mai mare prin darul de persuasiune a operelor sale, ajungâd de-a dreptul la punctul slab al adversarului pentru a-l lovi și a-l face inofensiv. Din punct de vedere filologic el este autorul acelei **Ortographia romana sive valachica una cum clavis,** publicată la Buda în 1819 și reprodusă după aceea în **Lexicon Budense,** capodopera filologică a școlii, tot de el publicată, ortografie care și acum stă la baza scrierii moderne românești și pe care el a gândit-o și a realizat-o urmărind de aproape ortografia italiană în convingerea greșită, că româna nu era decât o fază primitivă a italienei; ideea, care nu-i aparținea lui Maior, întrucât el o împrumutase de la cronicarul sas Toppeltin, a fost apoi preluată în Valahia de Ioan Eliade Rădulescu, care a făcut din ea una din bazele sistemului său italianizat. Maior și-a repetat

această opinie și în alte două lucrări, **Dialog pentru începutul limbei române,** tipărită în Buda în 1819 și reprodusă în “Lexicon” ca introducere, și în precedenta **Istorie pentru începutul românilor în Dacia,** apărută tot la Buda, în 1812. Unul dintre meritele sale principale este acela de a fi văzut că româna nu derivă din latina clasică, ci din cea vulgară, pentru stabilirea căreia studiază, cu o adevărată intuiție de precursor, inscripții, făcând și o comparație cu diferitele limbi romanice; nu neagă existența în română a unor cuvinte străine de latină, dar afirmă, pe bună dreptate, că ele nu alterează structura latină intimă a limbii române. Preocupat cu totul de problema demonstrării directei și exclusivei descendențe latine, el susține că războaiele lui Traian au fost războaie de distrugere și că dacii ar fi trebuit să piară cu toții. Mai mult decât problemele istorice de care face dovadă, era îndemnat de mintea lui să aducă și probe logice. Asemănător lui Șincai, care vedea necesitatea lucrărilor istorice și filologice cărora le-a dat naștere, el a fost profund de altă părere în felul cum le-a conceput și le-a dezvoltat: Șincai, sever cu sine și cu ceilalți, era înclinat să se exprime în fraze dure, fără să menajeze pe nimeni, Maior, dispus să trăiască în pace cu toată lumea, avea abilitatea de a spune cu eleganță chiar și lucrurile cele mai dure și mai crude; Șincai, îndemnat de pasiunea lui pentru cercetare, a scris o monumentală operă istorică, dar prea puțin menită să poată fi primită de istorici și de persoane de cultură medie, în timp ce Maior, prin calmul și rigoarea sa logică la îndemâna tuturor, a știut să fie mult mai cald, mai vibrant, mai convingător, reușind să aibă astfel o influență mult mai profundă asupra epocii sale. Unul a fost într-un anumit sens chirurgul care operează și taie fără milă bolnavul pentru a-l salva, celălalt medicul care știe să-l compătimească pe suferind de durerile sale și-l duce cu o inteligentă răbdare la însănătoșire.

Ideile fundamentale ale celor trei mari inițiatori ai mișcării latiniste, adică romanitatea poporului român, continuitatea elementului latin în Dacia Traiană, latinitatea limbii române și necesitatea de a scoate din ea toate elementele nelatine, sunt baza de plecare a unei bogate literaturi filologice și istorice care a

înflorit în Transilvania, pentru a se extinde asupra întregului teritoriu locuit de români la nord de Dunăre. Dar înainte de a studia reflectarea transilvană a acestei mişcări, este nevoie, din raţiuni cronologice, să vedem dezvoltarea poetică a şcolii în persoana lui Ion Budai Deleanu (1762-1820), care este legat de şcoala latinistă prin preocupările sale filologice şi istorice. Născut în Transilvania, a trăit cea mai mare parte a vieţii lui ca judecător la tribunalul nobiliar din Leopoli; preocupat de aceleaşi probleme latiniste, el s-a apropiat mai mult de Maior decât de ceilalţi doi corifei, dar gloria lui se datorează activităţii poetice care i-a permis să creeze poemul eroicomic **Ţiganiada,** care este neîndoielnic cea mai bună realizare a genului în întreaga literatură română. În el, Budai Deleanu, luând şi tema din istoria Valahiei, şi anume dintr-un război al voievodului Vlad Ţepeş împotriva turcilor, cântă faptele ţiganilor care sunt aliaţi cu vodă; există în poem scene delicioase, ca acea faimoasă defilare a ţiganilor în faţa voievodului, şi acea a atacului împotriva inamicului, care capătă o savoare specială prin faptul că ţiganii sunt foarte preocupaţi de soarta căruţelor cu bagaje, şi cele în care se arată spaima cu adevărat epică a lor în timpul luptei, şi făloşenia lor nemăsurată când viaţa, "dulcea viaţă", cum spune poetul, este salvată etc. Budai Deleanu era un bun cunoscător al principalelor literaturi europene, antice şi moderne, şi studiile criticilor literari au arătat influenţele, de exemplu ale scriitorilor italieni, precum Casti, Tasso, Tassoni şi Ariosto, asupra **Ţiganiadei;** dar ele, împreună cu cele ale altor literaturi, sunt atât de bine fuzionate în masa operei personale a lui Budai Deleanu, încât poema apare cu un caracter unitar şi independent, cu adevărat organic; el a avut şi meritul de a-şi zugrăvi personajele în poem aşa cum le zugrăveşte poporul român în poveştile şi znoavele sale populare, adică păcătoşi, îngâmfaţi, zgomotoşi, înfometaţi. Prin mijlocirea satirei, Ion Budai Deleanu vrea să facă şi puţină morală, şi face ridicol, de exemplu, cinul preoţesc, sau, mă rog, îi ridiculizează pe preoţii care păcătuiesc pentru a scoate apoi la iveală nevoia de pocăinţă, pe unii nobili unguri ale căror apucături arată nu îndepărtata lor origine plebee, pe nobilii valahi

preocupaţi în permanenţă de intrigi şi comploturi împotriva domnilor lor; astfel, mai ales prin această ultimă însuşire, el punea în evidenţă cauza decadenţei poporului român, tot aşa cum Şincai o demonstrase pe cale istorică.

În al doilea poem eroicomic, **Trei viteji,** intenţia patriotică este mult mai evidentă: este vorba de trei români, un transilvănean, un muntean şi un moldovean (dar scutierul unuia dintre cei trei este român din Macedonia), croiţi puţin cam în genul lui Don Quijote; faptele lor de arme nu interesează prea mult, pentru că în realitate poemul se vrea, şi este, o viguroasă satiră a stării sociale a celor trei regiuni româneşti, creată de râsul robust şi sănătos al poporului român şi din mila pentru cei care râvnesc la o viaţă mai bună.

După Budai Deleanu poezia din Transilvania nu se ridică, până la sfârşitul secolului, peste nivelul mediocrităţii; se poate cita Vasile Aaron al cărui poem, publicat la Braşov în 1805, care tratează despre patimile şi moartea Mântuitorului, nu este decît o preluare lungă şi plicticoasă a poemului **Messiada** de Klopstock; aceleaşi defecte de platitudine poetică are şi cealaltă operă a sa despre **Priam şi Tisbe,** luată din **Metamorfozele** lui Ovidiu şi tipărită la Braşov în 1807.

Mai mult sau mai puţin din aceeaşi stofă este şi opera lui Ioan Barac (1772-1848), căruia i se datoreşte o lucrare despre căderea Ierusalimului luată după Iosif Flavius, o istorie a lui Arghir şi a Elenei, traducerea cunoscutei **O mie şi una de nopţi** şi alte lucrări care au avut totuşi, în ciuda scăzutei lor valori literare şi poetice, un mare succes printre români.

Să ne ocupăm acum de scriitorii ortodocşi care au fost influenţaţi de şcoala latinistă. Urmând, cum vom vedea, principiile şcolii în materie filologică şi istorică, toţi în afară de Iorgovici, sunt contra scrierii limbii române cu caractere latine, păstrând cu toţii, într-un soi de tentativă de a salva limba poporului, scrierea cu caractere chirilice. În afară de asta însă sunt în general adepţii teoriilor celor trei fondatori ai şcolii, dar mai ales ai lui Maior, în problema originii romane a poporului român şi a limbii sale, pentru îmbogăţirea ei cu ajutorul neologismelor

extrase din latină şi pentru purificarea limbii de elemente slave.

Primul dintre aceşti scriitori a fost Ioan Molnar (1749c.–1815), profesor de oculistică la Universitatea din Cluj, care pentru popor a scris în 1785 o carte de agricultură, şi s-a gândit, patru ani mai târziu, la un ziar pentru cultura poporului, care însă n-a apărut niciodată; în 1988 tradusese în germană gramatica lui Clain, retipărită apoi în 1810, în 1898 scrisese o carte de retorică, în 1800 traducerea volumului **Histoire universelle** al lui Millot, ca în cele din urmă, în 1808, cum şi începuse, să publice o carte de apicultură o nouă versiune a celei din 1785. El se apropie de latinişti în problema neologismelor, pe care însă le vrea restrânse doar la limbajul ştiinţific.

După el vine Radu Tempea, a cărui viaţă nu se cunoaşte prea bine, autor, în 1797, a unei gramatici româneşti, superioară celei a lui Molnar, şi care e importantă pentru lupta pe care o duce împotriva încercării de a latiniza limba, ceea ce ar fi făcut-o străină poporului; e totuşi de acord cu latiniştii pentru introducerea unor anumite neologisme de folosinţă doctă.

Paul Iorgovici (1764-1808) prin viaţa sa agitată poate fi asemănat cu Şincai; a fost la Roma şi la Paris unde a asistat la decapitarea lui Ludovic al XVI-lea, apoi la Londra, de unde s-a întors, prin Germania şi Viena în Transilvania, pentru a ocupa în cele din urmă un post în cancelaria imperială la Viena, şi apoi la Vârşeţ unde a fost avocat concistorial. A publicat în 1799 o carte cu însemnări despre limba română, care i-a adus ura din partea ungurilor pentru că susţinea originea română a poporului său, şi din partea sârbilor pentru că îndemna să se scrie cu caractere latine; din această pricină a fost persecutat şi n-a putut să-şi termine cea mai importantă operă a sa, un dicţionar româno-latino-francezo-german. Şi el a fost de acord cu latiniştii despre neologisme, pe care însă le voia extrase din însăşi fondul limbii latine.

Urmează Ştefan Crişan cunoscut şi sub numele de Kõrõshi, profesor la Cluj şi la Mureş-Oşorhei, bun cunoscător de italiană şi traducător al lui Metastasio. De la el – care a lucrat şi la un dicţionar neterminat, ce pare să fi stat apoi la baza lucrării episcopului Bob pentru dicţionarul său româno-latino-unguresc,

publicat la Cluj în 1822, adică un an după publicarea "Lexiconului de la Buda", cea mai mare realizare a lui Maior – mai avem și **Ortographia latino-valachica,** publicată la Cluj în 1805, cu care propunea un sistem ortografic foarte asemănător cu cel al lui Clain.

Trebuie amintit pe scurt și sârbul Grigore Obradovoci, directorul școlilor române din Banat, autor a patru manuale școlare pentru români, publicate între 1805 și 1811, în care, nu în mod direct, ci prin Iorgovici, în ceea ce privește neologismele, se vede înrâurirea școlii latiniste.

Dimitrie Țichindeal, mort în 1818, învățător, profesor și inspector școlar, e cunoscut pentru traducerea unei culegeri de fabule, aproape toate de influență esopică, făcută după opera sârbului Dosoftei Obradovici, unchiul precedentului, pa care el a localizat-o și adaptat-o pentru români și a tipărit-o la Buda în 1814; în introducerea ei traducătorul îi invita pe toți românii din Transilvania, din Valahia, din Moldova și Banat, precum și pe cei risipiți în câmpia ungurească a râului Tisa să nu uite niciodată faptele și calitățile românilor, cu o ardoare a credinței și o neexprimată speranță pentru viitor, care este întru totul latinistă, și care i-a adus persecuții din partea guvernului unguresc. Adeziunea sa la școala ardeleană se vede și din faptul că el urmează, chiar și dacă are unele rezerve, pe Iorgovici în problema neologismelor.

Ultimul din serie este bănățeanul Constantin Diaconovici-Loga (1770-1850), profesor la Arad și apoi directorul școlilor române din Banat. Om de vastă cultură, strălucit cunoscător de limbă ungară, germană, latină, franceză și sârbă, a fost un scriitor prolific, dar este mai ales amintit pentru gramatica sa românească, publicată la Buda în 1822, care mai ales prin noua terminologie gramaticală pe care o inventează, dar care nu-i supraviețuiește, se înregimentează printre adepții ortodocși ai școlii latiniste. Găsesc un adept al lui în Ioan Alexi (1801-1863), episcop ortodox la Gherla, autor al unei gramatici românești compilată după modelul celei a lui Diaconovici-Loga.

Școala ardeleană își are partizani ortodocși chiar și în afara Transilvaniei, și anume doi români din Macedonia, Gheorghe

Constantin Roja şi Mihail C. Boiagi, pe care este bine să amintim, totuşi, fără să le examinăm şi teoriile filologice ale curentului italianizant al lui Ioan Eliade Rădulescu şi ale curentului purist al lui Aron Pumnul, care pornesc de la şcoala latinistă.

La dezvoltarea literară a Transilvaniei a contribuit şi presa periodică, născută la Sibiu în 1783, cu ziarul "Siebenbürger Zeitung", sub impulsul ideilor iluministe ale lui Joseph al II-lea. Am spus deja că oculistul Molnar fusese preocupat să obţină permisiunea de a publica un ziar în româneşte; a obţinut-o în 1789, dar foaia a fost repede suprimată cum i-a fost suprimat şi, la intervenţia guvernatorului din Transilvania Bánffy, care se temea de difuzarea ideilor revoluţionare franceze, şi ziarul românesc pe care-l scosese la Buda cu ajutorul lui Paul Iorgovici; a fost împiedicată, de asemenea, şi apariţia unei proiectate reviste bilunare **Vestiri filosofeşti şi moraliceşti,** care trebuia să fie organul "Societăţii filosofeşti a neamului românesc în Mare Prinţipatul Ardealului" de la Sibiu, şi n-au avut o soartă mai bună încercările de a publica ziare ale lui Alexe Lazăr în 1814 şi Teodor Racoce în 1817. În 1821 apare la Buda o "Bibliotecă românească" condusă de Zaharia Carcalechi, care a avut o viaţă destul de lungă, şi în 1837 poetul Ion Barac a scos la Braşov "Foaia Dominicei" care în scurtă vreme şi-a pierdut importanţa pe care o avea şi a dispărut după un an pentru că se limitase să publice numai scrierile directorului ei. În acelaşi an 1837 şi în '38, au ieşit la Braşov două ziare ale lui George Bariţiu, "Foaia săptămânii" şi "Foaia literară" care a căpătat în acelaşi an titlu de "Foaie pentru minte, inimă şi literatură" prin care Bariţiu şi-a început nobila sa misiune patriotică, civilă şi literară. Tot la Braşov şi în acelaşi an 1838 a ieşit "Gazeta de Transilvania" cu caracter aproape exclusiv politic. Dar cel mai important ziar al acestei perioade rămâne deja citata "Foaie pentru minte, inimă şi literatură", care a publicat articole ale ale scriitorilor din toate regiunile româneşti, şi uneori chiar şi pe cele pe care cenzurile din Valahia şi Moldova le împiedicaseră să apară în propriile state; faptul acesta şi poeziile inedite cu caracter social publicate de Cezar Boliac, sau cu caracter revoluţionar naţionalist ale lui Vasile Alecsandri, ca aceea care purta titlul de "Deşteptarea

României", care a fost imnul național din 1848 în Moldova, sau chiar și articolele de critică filologică împotriva unor manifestări ale școlii latiniste, au făcut din această revistă organul literar și politic cel mai viu din toate țările românești.

După ce ne-am referit la presă, se cuvine să ne întoarcem la școala latinească, și mai precis la epigoni. Lăsându-l deoparte pe Gheorghe Săulescu, deoarece era moldovean, și deci nu intră în cadrul general al unei istorii culturale a Transilvaniei, să abordăm neîntârziat figura lui August Treboniu Laurian (1810-1881) care a fost director, împreună cu valahul Nicolae Bălcescu, care apoi a murit la Palermo în 1852, al revistei "Magazin istoric pentru Dacia". În afară de istoric, Laurian a fost de asemenea și filolog, autor, încă din 1840, al cunoscutului **Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae romanae,** în care, exagerând principiile școlii, susținea nu numai că româna provenea din latina vulgară, ci chiar, greșind evident, că ea se păstrase fără nici o modificare încă de la cucerirea Daciei de Traian. Cealaltă operă de care e legat numele său, împreună cu cel al discipolului său, Ioan Massim, este **Dicționarul limbii române,** în două volume, la care se adaugă **Glossaru care cuprinde vorbele din limba romana straine prin originea sau forma loru,** publicat între 1870 și 1876.

Urmează marea, izolata, figură a lui Timotei Cipariu (1805-1887), canonic în catedrala din Blaj, profesor și director al acelui gimnaziu, printre primii membri ai Academiei Române încă de la fondarea ei din 1866, care se chema pe atunci "Societatea Literară Română, în timp ce încă din 1861 făcuse parte din fondatorii "Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român".

Lucrările sale de filologie sunt nenumărate și acoperă toate domeniile acestei științe, de la ortografie până la gramatică, de la dialectologie până la crestomație, de la istoria limbii până la etnologie etc. De o erudiție foarte vastă, deși latinist, a știut să facă concesii în materie de ortografie fonetiștilor, și prin vasta sa activitate și a discipolilor săi, pe care a știut să-i organizeze și să-i conducă, a contribuit foarte mult la întărirea rezistenței naționale a românilor din Transilvania împotriva ungurilor. În

privința latinizării limbii române, el gândea că se puteau reînvia toate cuvintele latinești care în decursul secolelor muriseră și putea recurge și la dialectele românești pentru a regăsi cuvintele derivate din latină și pierdute în limba doctă.

Deși și-a desfășurat mare parte din activitatea sa în afara Transilvaniei, la Universitatea din Iași, unde a fost profesor la Facultatea de drept, nu trebuie să trecem sub tăcere numele lui Simion Bărnuțiu (1808-1864) care fusese student la Padova și unul din promotorii, cum am mai văzut deja, ai revoluției române din 1848 în Transilvania, Din curentul latinist – deși se ocupase și de chestiuni filologice, crezând neabătut că se puteau strânge tot mai puternic legăturile care uneau în secole pe români de romani – el reprezenta aspectul juridic și oratoric. În lucrarea sa **Dreptul public al românilor** publicată la Iași în 1867, el subliniază dependența dreptului românesc de cel roman, în timp de discursul său la Câmpia Libertății din 1848, împotriva unirii Transilvaniei cu Ungaria, rămâne și azi un moment de oratorie politică, sobru în formă, foarte strâns în argumentație dialectică, de o înaltă valoare literară și unul dintre acele discursuri care în ora decisivă a unui popor știu să-l îndrepte spre dreptul său destin. Bărnuțiu și școala lui care a trebuit să sufere persecuții în Transilvania, demonstrează câtă forță avusese mișcarea latinistă chiar și în problemele politice. Despre opera lui ziaristică am amintit la locul potrivit.

Dacă școala ardeleană a dat ocazia, din punct de vedere lingvistic, la rezerve și atacuri, foarte justificate pentru că dacă ar fi fost urmată ar fi dat naștere unei limbi docte cu totul deosebită de cea vorbită de popor, ea are totuși neîndoielnice merite din punct de vedere istoric și național: lucrările lui Clain, Șincai și ale lui Maior au fondat noua școală istorică română, și lor li se datorează trezirea sentimentului național în Transilvania. Un alt merit cultural l-au avut în reactivarea studiilor clasicilor latini, ceea ce a reprezentat un adevărat primat transilvan în toate țările locuite de români.

Lupta antilatinistă a început în România cu Mihail Kogălniceanu în revista "Dacia Literară" și în ziarul "Steaua Dunării", a continuat cu Alecu Russo și cu Vasile Alecsandri în "România

Literară, cu Alexandru Odobescu şi Titu Maiorescu, fondatorul "Junimii", care au fost cei mai înverşunaţi duşmani.

Caracteristica culturii române din Transilvania a fost de a nu avea un centru unic de iradiere, cum a fost Iaşul pentru Moldova, şi Bucureştiul pentru Muntenia. În Transilvania centrele au fost variate, Blaj, unde conducea încă, combătut dar temut Cipariu, Braşov, Sibiu şi Arad, de unde ziare şi reviste răspândeau cuvântul şi cultura în popor. Dar spre sfârşitul secolului, lucrurile s-au schimbat: Bucureştiul, capitala regatului autonom al românilor, a început să exercite fireasca funcţie de concentrare politică şi culturală, mai ales pe tărâm politic, şi la chemarea sa românii din Transilvania, gemând încă sub jugul străin, au rezistat tot mai puţin. Să nu se creadă însă că aşa a încetat activitatea poetică, mai ales cea cu caracter patriotic, în Transilvania. E de ajuns să cităm numele lui Andrei Mureşanu (1816-63), autorul unei poezii "Răsunetul", mai cunoscută sub numele de "Marşul anului 1848", săracă în privinţa inspiraţiei, dar plină de calde şi vibrante accente patriotice, care a făcut-o să devină imnul revoluţionar al anului revendicărilor naţionale. Printre atâţia poeţi români care au scris poezii de nuanţă naţionalistă, cu aceleaşi teme, aceleaşi ritmuri, aceleaşi figuri stilistice, s-au ridicat, oricât de puţin, Iustin Popfiu, V. Budescu şi Ioan Bădescu.

Iosif Vulcan (1841-1907), scriitor foarte fecund de poezie, de opere dramatice şi de nuvele, autorul unui roman cu substrat social şi naţional **Ranele Naţiunii,** care demonstrează calităţile sale deosebite de observator de situaţii şi moravuri; Aron Densusianu (1837-1900), care a dezvoltat mai apoi o intensă activitate la catedra de literatură latină a Universităţii din Iaşi, este autorul unei epopei cu subiect naţional, **Negriada,** publicată în 1879, inferioară ca potenţe creatoare celei a lui Budai Deleanu; nu trebuie uitată opera poetului Ioan Lepădatu (1844-78), director, împreună cu Densusianu, al revistei "Orientul Latin", care a încercat teme patriotice şi conţinuturi superioare celor ale lui Mureşanu.

Cu toate acestea nu se poate nega că, din punct de vedere artistic, aceasta a fost o perioadă de sărăcie, de care a profitat literatura populară, care-şi găseşte culegătorii şi studioşii ei în

Ioan Pop Reteganu, Grigore Silasi şi Atanasie Marinescu. Între timp, însă ideile societăţii "Junimea", care întineriseră literatura în Moldova şi Muntenia, pătrundeau puternic şi în Transilvania, mai ales al Sibiu şi la Braşov, unde se stingea influenţa şcolii latiniste, ducând la o adevărată renaştere literar; încetul cu încetul, revistele au părăsit sistemul lor ortografic latinist şi se putea spune că în 1884, anul apariţiei ziarului "Tribuna" la Sibiu, partida era câştigată şi victoria fusese pregătită de ziarele "Telegraful român" şi "Foişoara Telegrafului Român", care apăraseră pe faţă ideile junimiste. În jurul "Tibunei" se reunise un mare număr de colaboratori de valoare, de la directorul Ioan Slavici până la Septimiu Albini, Alexandru Dordea, Corneliu Scurtu, Ioan Prodan, Enea Hodoş, Virgiliu Oniţ, Gheorghe Bogdan-Duică, dar mai ales George Coşbuc, a cărui colaborare, preţioasă prin înaltul ei nivel artistic, a fost mai preţioasă pentru că a însemnat eliberarea poeziei româneşti de influenţa foarte importantului poet Mihail Eminescu. După culmile de neatins din punct de vedere liric ale poeziei eminesciene, şi Transilvania plătise tributul de dragoste marelui poet prin imitatori, uneori fericiţi, ca Veronica Micle, Lucreţia Suciu şi Ioan Popovici-Bănăţeanu, dar incapabil să găsească noi căi de inspiraţie şi noi forme poetice. Din Transilvania trebuia să sosească o nouă pală de vânt poetic cu poezia lui George Coşbuc (1866-1918), suflet de poet narativ, creatorul acelor admirabile balade, pe care el le extrăgea din istoria şi din mitologia poporului român, cu un paralelism atât de înţelept şi de eficace între lumea exterioară şi cea interioară, ca să reuşească să reabiliteze poezia cu subiect istoric, care fusese discreditată de epigonii şcolii latiniste. Baladele sale îşi iau seva din tezaurul legendelor populare, care contopeşte într-o armonioasă unitate, căreia ştie să-i dea o puritate de linie cu adevărat clasică, chiar şi în desfăşurarea dinamică a acţiunii.

Ceea ce a reprezentat Coşbuc pentru poezia transilvană, bănăţeanul Slavici (1848-1925) a reprezentat pentru proză. Datorită prieteniei cu Eminescu, pe care-l cunoscuse la Viena, intrase în cercul de la "Junimea"· Conducerea ziarului "Tribuna" i-a adus adesea închisoarea pentru că era un duşman neîmpăcat al ungurilor; cunoscător profund şi adânc al istoriei Transilvaniei,

susţinător convins al unirii tuturor românilor, era un foarte bun cunoscător al vieţii ţăranilor români din Transilvania, mai ales al celor din împrejurimile Năsăudului; simţea şi ştia să reproducă în scrierile lui viaţa rurală cu o aderenţă perfectă care mărturisea minunata afinitate structurală şi spirituală a scriitorului cu personajele sale. Din această aderenţă spirituală a scriitorului cu personajele sale. Din această aderenţă spirituală reies trăsăturile caracteristice ale artei sale; o constantă preocupare morală şi un viguros şi sănătos realism, care se pot vedea şi într-una din nuvelele sale "Moara cu noroc", tradusă şi în italiană. În romane, a fost, poate, mai puţin fericit, dar cu toate astea rămâne cel mai puternic şi mai plastic prozator român din Transilvania la sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul celui următor.

Ştefan Octavian Iosif (1875-1913) încă mai luptă împotriva ultimilor latinişti, în numele dragostei sale pentru stilul şi limba poporului, căruia-i simţea dulceaţa curată şi senină; a fost din această pricină poet de expresie populară şi nu al unei lumi de simţire naturalistă; a fost influenţat de Coşbuc, mai ales în melodioasa cadenţă a ritmului, şi de Vlahuţă în căutarea minuţioasă a perfecţiunii formale; dar a ştiut să se elibereze în curând de ele ca să cânte din toată inima bucuria creaţiunii propriei sale poezii tradiţionale, care este legată de trecut şi-i pune în evidenţă valorile morale cu o sinceritate care este indiscutabilă şi în afară de orice căutare pragmatică sau ideologică.

Ultimul şi cel mai mare dintre poeţii transilvăneni, dispărut acum de pe lumea aceasta, este Octavian Goga (1881-1939, cântăreţul aspiraţiilor de libertate ale românilor din Transilvania între 1900 şi 1918. Întreaga operă a acestui poet, care pe bună dreptate se poate chema bardul român al Transilvaniei, poezia, teatrul, gazetăria, este străbătută de conştiinţa mistică a solidarităţii naţionale înţeleasă ca misiune; la el concepţia romantică a misiunii sociale a scriitorului fusese întărită şi aproape transfigurată de întâmplările istorice ale pământului său şi de conştienţa instinctivă că se apropia ora răsturnărilor. Trebuind să exprime speranţele, dorinţele, durerile, luptele poporului, poezia lui Goga a fost aproape în întregime poezie rurală; dar

era vorba de o ruralitate cu totul de deosebită, nu decorativă ca aceea a lui Alecsandri, sau sentimentală, erotică, idealistă ca aceea a lui Coşbuc, ci reală şi în acelaşi timp simbolică, acea realitate care făcea din ţăranul român din Transilvania un sclav al pământului şi acel simbolism care trebuia să facă din el partea sănătoasă a naţiunii şi instrumentul viitoarei renaşteri. Temperamentul social al poetului se manifestă şi în lipsa elementului erotic în poeziile sale sau în transpunerea lui în domeniul patriotic; în rest, totul la el, pământul, apa, elementele naturii, personajele, fie ele ţărani sau preoţi, povestitori sau învăţători, totul devine element al acestei finalităţi naţionale şi sociale ale sale. S-ar putea vedea în poezia sa o evoluţie a gândirii, de la primul volum din 1905 în care Goga se arată poetul revoluţiei naţionale, la următoarele, în care preocuparea se deplasează spre problema socială; în realitate e vorba doar de dobândirea unei mari aderenţe la problemele pământului său, deoarece în Transilvania revoluţia socială nu putea avea decât aspectul său naţional. Poeziile lui Goga sunt în mod structural expresia unei puternice şi robuste originalităţi formale în construcţia strofelor, a ritmului, al armoniei, a imaginilor şi mai ales a limbii, care exprimă ruralitatea Transilvaniei cu un stil şi o exprimare care par câteodată bisericeşti în distinsa şi senina lor austeritate, ruptă adesea din razele de lumină ale unui ritm tumultuos colorat de imagini îndrăzneţe şi noi.

Cu Goga sfârşeşte literatura română din Transilvania înaintea eliberării de jugul străin în 1818. Nu că ar fi lipsit alţi scriitori; e de ajuns să-i cităm pe Lucian Blaga şi Aron Cotruş, şi printre prozatori pe Ion Agârbiceanu şi Liviu Rebreanu; dar toţi aceştia, precum şi alţii pe care nu-i amintesc pentru a nu mă lungi, sunt încă vii astăzi, şi operele lor intră în cadrul mult mai vast al literaturii moderne româneşti.

NOTE

1. Caucaland – regiune locuită de goţi – nu poate fi localizată în Banat – Hunedoara. S–a propus localizarea Caucalandului în Munţii Buzăului sau undeva în Moldova, într–o zonă muntoasă.
2. Gepizii au stăpânit nominal Transilvania. Ei nu erau aşa de numeroşi încât sa poată coloniza spaţiul intracarpatic.
3. Numele unguresc a unor râuri din Transilvania nu reprezintă altceva decât preluarea şi uneori traducerea vechilor denumiri latineşti sau latino–slave. De exemplu, de la Criş s–a ajuns la ungurescul Körös, după ce iniţial, în cancelaria regală, fusese transcris sub forma Kris.
4. Nu se cunoaşte întinderea teritoriului stăpânit de teutoni. Trecătoarea Turnu Roşu nu a făcut parte din posesiunile lor.
5. Mario Ruffini crede că Vlaicu a dăruit moşii boierilor săi în Ţara Făgăraşului, aceştia aducând cu ei şerbi şi ţigani. Satele stăpânite de Vlaicu erau vechi sate româneşti cu o nobilime a locului aşa cum reiese din singurul document dat de domnul muntean în legătură cu Ţara Făgăraşului. Acest ducat al Făgăraşului stăpânit de Vlaicu nu este altceva decât acea Ţară Românească (Terra Valchorum) pomenită în prima jumătate a secolului al XIII–lea. Nu se forma în secolul al XIV–lea un mic stat româno–valah (pleonasm involuntar!) cum crede Mario Ruffini, ci o „ţară românească" din Transilvania re cunoscută de către regele Ungariei ca feudal domnului muntean.
6. Husiţii nu sunt unguri refugiaţi în Moldova, ci cehi sau slovaci.
7. Nu are loc o colonizare sârbă în Banat în secolul al XVI–lea. Banatul a fost cucerit de turci în acest secol şi va rămâne sub stăpânirea lor până la începutul secolului al XVIII–lea. Cucerit de Habsburgi, Banatul a fost colonizat cu sârbi, germani şi unguri.

8. Nu există nici un document din care să reiasă că Mircea cel Mare ar fi făcut colonizări în Ţara Făgăraşului.
9. Mihai Viteazul nu a pornit spre Moldova pentru a–şi potoli mânia, cum afirmă Mario Ruffini. Gândul unităţii de neam, raţiuni de ordin politic şi militar îl determină pe domn să pătrundă în Moldova, aşa cum reiese din corespondenţa lui cu împăratul de la Praga sau cu regele Poloniei.
10. Dosoftei, „mitropolitul" Ardealului, nu putea fi în acelaşi timp frate cu cei doi domni români.
11. Mario Ruffini înţelege felul în care prezintă Nicolae Iorga lupta românilor pentru pământ în sud–estul Transilvaniei. De aceea, el acceptă teza falsă potrivit căreia românii, din afara arcului carpatin, exasperaţi de regimul fanariot, trec în Transilvania unde găseau condiţii mai bune. „Procesul emigraţiei este exact invers: acum emigraţia românilor din Transilvania în principate ia proporţii datorită regimului fiscal austriac foarte sever şi mai ales datorită încercărilor de a-i constrânge pe români să treacă la catolicism". N. Iorga se referea la românii din Ţara Bârsei care năvăliseră pe pământul saşilor şi nu la românii de peste munţi. În legătură cu proporţiile emigrării românilor din Transilvania în Moldova şi Muntenia vezi Şt. Meteş, **Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XII – XX**, Bucureşti, 1977.
12. Mario Ruffini crede că Josif Camillis ar fi italian după nume. N. Iorga îl considera „grec unit ", episcop de Sivas, în Asia Mică şi „vicar apostolic al poporului de rit grecesc în toată Ungaria şi sfetnic al împăratului".

Cuprins

Tehnoredactare computerizată: **Corina Duma,**
Computer Publishing Center
Str. Siret nr. 8, București, tel. 666 5615

Bun de tipar 10.12.93
Coli de tipar 13,86. Coli editoriale 14,95

Editura «Hyperion»,
277004, Chişinău, bd. Ştefan cel Mare, 180.

Combinatul poligrafic. 277004, Chişinău,
str. Mitropolitul Petru Movilă, 35.

MARIO RUFFINI
(1896-1980)

Filolog italian, specialist în studiul limbii și culturii românești, profesor de-a lungul multor ani la Universitatea din Cluj.
Întreaga sa creație reflectă iubirea și seriozitatea cu care s-a aplecat asupra spațiului spiritual românesc.
Îi datorăm studii pertinente despre ortodoxism, istoria românilor din Istria sau Transilvania, poezie sau aspecte ale istoriei literaturii române.
Prefața autorului, scrisă la prezentul volum publicat în 1942 se încheie semnificativ și pentru contextul istoric european actual:
"Studiul pe care-l prezint publicului este preocupat doar de a povesti italienilor întâmplările unei părți a poporului român, cel din Transilvania, care sunt mai puțin cunoscute, dar nu și mai puțin interesante; am fost îndemnat să le povestesc nu din dorința de a face o operă originală, care de altfel nici nu e, ci de gândul că este datoria noastră, în era de față, să cunoaștem chiar și acele colțișoare mai puțin cunoscute din istoria unui popor care nu numai că luptă atât de viteaz alăturea de noi în efortul nostru decisiv pentru menținerea propriei existențe și propriei civilizații, dar care, din punct de vedere spiritual este atât de apropiat de noi prin comuna moștenire de la Roma, căreia-i perpetuează în Orientul european numele, limba și prestigiul".

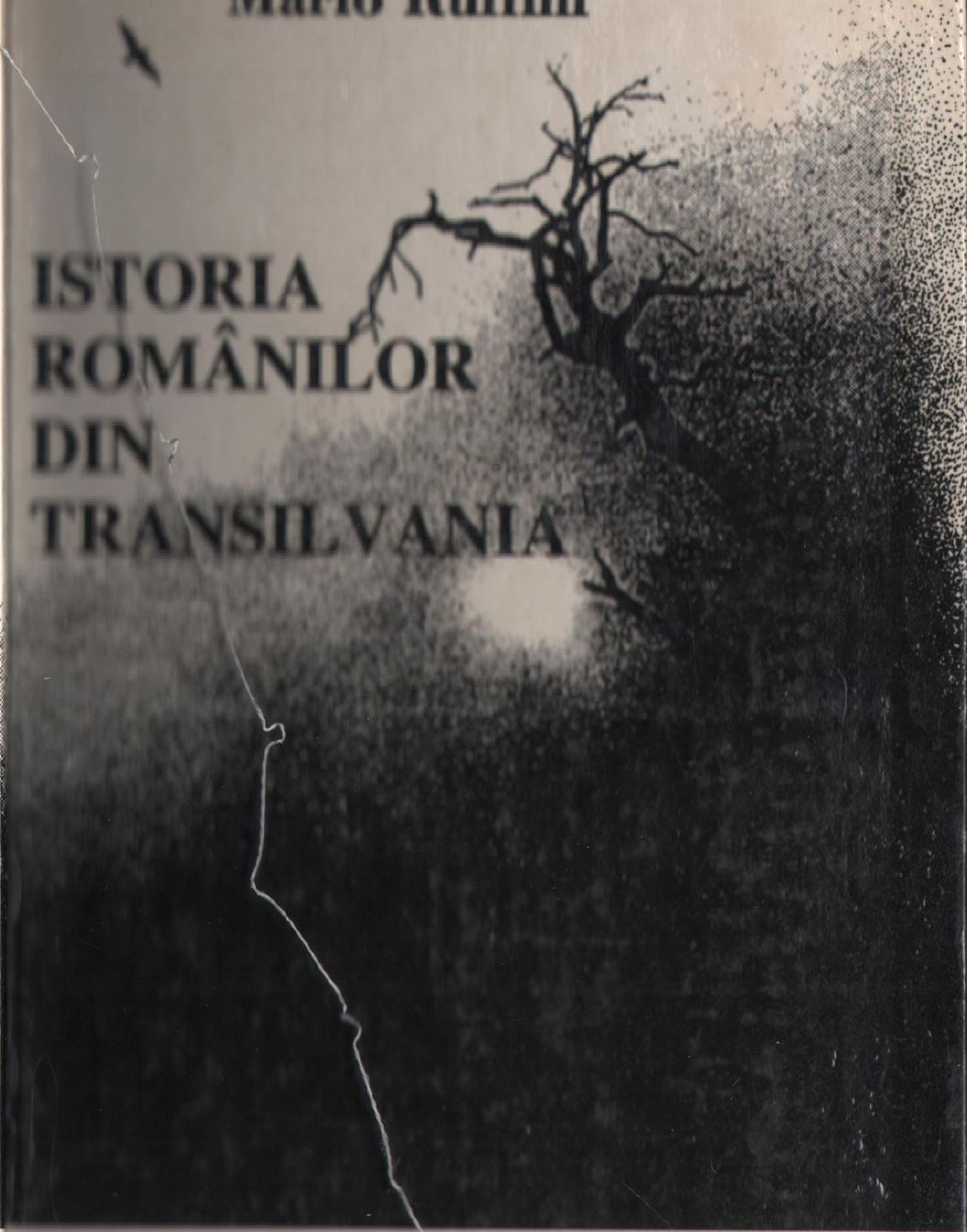
I.S.B.N. 973-95534-0-0
I.S.B.N. 5-368-018-22-3

Mario Ruffini • ISTORIA ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA

PROTEUS

Mario Ruffini

ISTORIA ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA

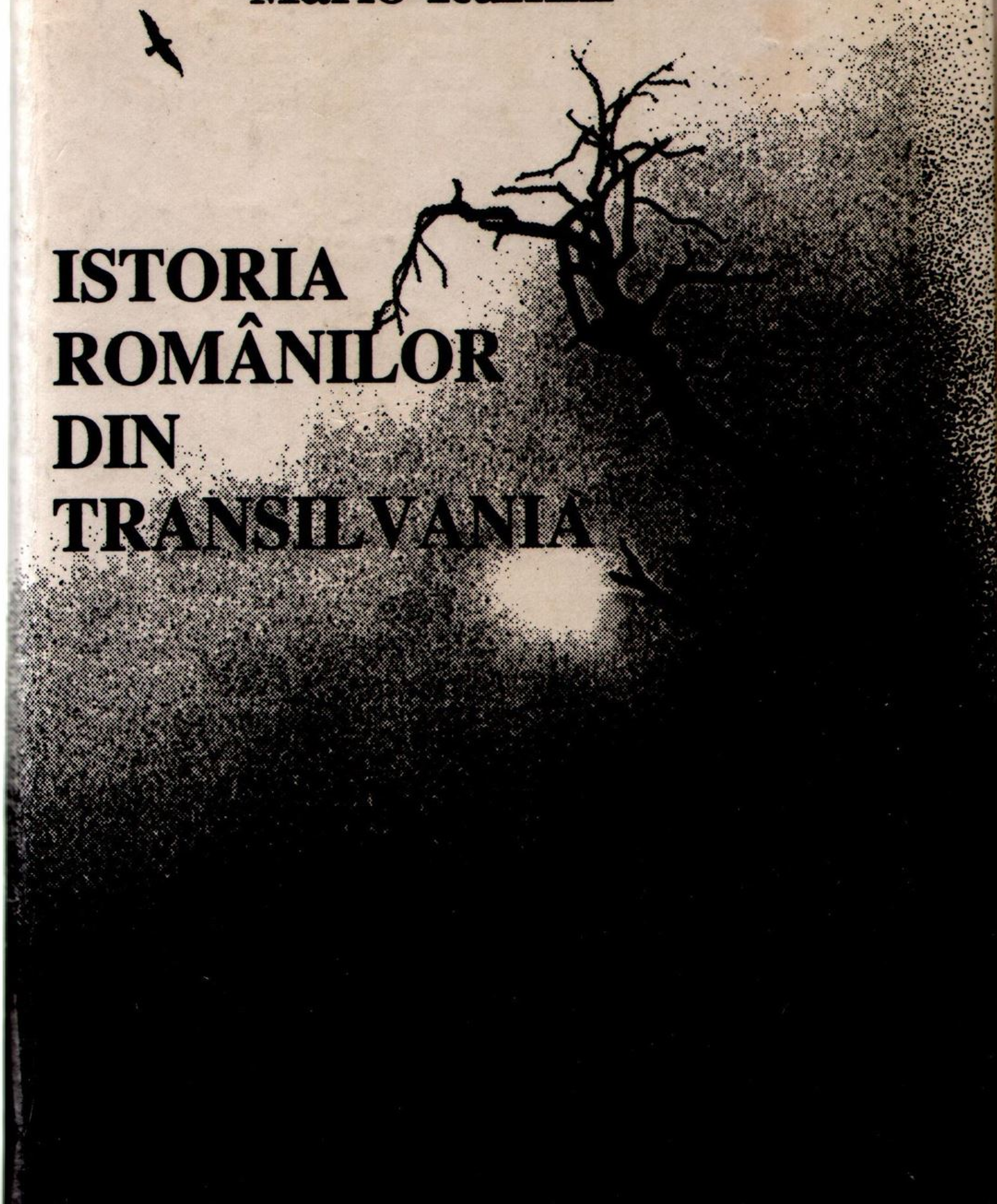

Editura "PROTEUS" – București
Editura "HYPERION" – Chișinău
Fundația Culturală "MEMORIA"

2 500 lei

Mario Ruffini

ISTORIA ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA

Editura "PROTEUS" – București
Editura "HYPERION" – Chișinău
Fundația Culturală "MEMORIA"

MARIO RUFFINI
(1896-1980)

**Filolog italian, specialist în studiul limbii
și culturii românești, profesor de-a lungul multor ani
la Universitatea din Cluj.
Întreaga sa creație reflectă iubirea și seriozitatea
cu care s-a aplecat asupra spațiului spiritual românesc.
Îi datorăm studii pertinente despre ortodoxism, istoria
românilor din Istria sau Transilvania, poezie sau aspecte
ale istoriei literaturii române.
Prefața autorului, scrisă la prezentul volum
publicat în 1942 se încheie semnificativ
și pentru contextul istoric european actual:
"Studiul pe care-l prezint publicului este preocupat
doar de a povesti italienilor întâmplările unei părți
a poporului român, cel din Transilvania,
care sunt mai puțin cunoscute, dar nu și mai puțin
interesante; am fost îndemnat să le povestesc
nu din dorința de a face o operă originală,
care de altfel nici nu e, ci de gândul
că este datoria noastră, în era de față, să cunoaștem
chiar și acele colțișoare mai puțin cunoscute
din istoria unui popor care nu numai că lupta
atât de viteaz alăturea de noi în efortul nostru decisiv
pentru menținerea propriei existențe
și propriei civilizații, dar care, din punct de vedere
spiritual este atât de apropiat de noi prin comuna
moștenire de la Roma, căreia-i perpetuează
în Orientul european numele, limba și prestigiul".**

MARIO RUFFINI

STORIA DEI ROMENI
DI TRANSILVANIA

**I.S.B.N. 973-95534-0-0
I.S.B.N. 5-368-018-22-3**